Esemplare integro.

M. CICERONIS DE PHILOSOPHIA VOLVMEN SECVNDVM.

De natura deorum, De diuinatione, De fato, De legibus, De uniuerſitate, Arati uerſus in latinum conuerſi, Q. Ciceronis de petitione conſulatus.

Cum ſcholiis Pauli Manutii.

Index rerum, & uerborum.

AL DVS

VENETIIS, M. D. LX.

AD MARCELLVM CERVINVM, Sanctæ Crucis Cardinalem, in alteram Ciceronis philosophiæ partem, Pauli Manutii præfatio.

EST genus hominum, qui ita sentiunt: philosophari, aut totum nihil esse; aut non eorum esse, qui rerum agendarum in studio uersantur. quorum in altero mihi uidentur, cum homines sint, bestiarum consuetudinem imitari; quæ tantum ea, quæ pedibus teruntur, quæque adsunt, intuentur, nihil altum suspiciunt, nihil longinquum cogitant: in altero res a natura copulatas uelle seiungere. nam qui ab actione rerum philosophiam excludit, is, quantum in ipso est, corporis & animi societatem dirimit; cum & corpus regimine animi, & animus ministerio corporis indigeat. Sed proferunt multos, quibus ignoratio philosophiæ non obstitit, quo minus ea, quæ uolebant, rectissime perficerent. Quasi uero sit eadem rerum omnium natura, &, quod uni aliqua in caussa contigerit, id cuilibet omnibus in caussis posse contingere credibile sit. Naufragium facit natationis ignarus: arripit tabulam, & amplexu tenens, ad litus incolumis a fluctibus appellitur. num iccirco natandi peritiam negemus esse utilem, quòd, sine ea qui fuit, e periculo tempestatis euaserit? Incidit aliquis in febrem; non curatur, & conualescit: tollemus igitur medicinam, quoniam

ſunt qui ſine eius ope ſanentur? nihil minus: niſi ſi ea, quæ in caſu ſita ſunt, anteponimus ijs, quæ ratio gubernat. quod idem de philoſophia dicendum eſt. nam ut illud demus; ſine ea multos eſſe laudem conſecutos: non & hoc dabimus, fore, ut ſine eadem conſequi omnes poſſint. non eiuſdem ſemper generis agendæ ſunt res. eſt, ubi prudentia uel mediocris abunde ſatisfaciat: eſt item, ubi mentis altior contemplatio requiratur. hoc extremum qui poterit, ſequitur ut et illud primum poſſit: ſed qui illud primum, non & hoc extremum. quod cum ita ſit: utrum præſtet habere, facilis eſt dijudicatio. in optione enim, & eligendi poteſtate, nemo fere eſt, quin totum partibus cenſeat eſſe præferendum: propterea quòd non totum in partibus, ſed partes includuntur in toto. Ergo, cum perſpicuum hoc ſit, accidere & poſſe, & ſolere, ut philoſophiæ cognitio utilitatem afferat, ignoratio detrimentum: dubium non eſt, quin ea uideatur eſſe cum rerum actione coniungenda. Sed ijdem coniungi poſſe negant: quo argumento? aiunt eas diſſimili in genere uerſari; alteram in otio, alteram in negotijs: itaque ſe non uidere, qui poſſit in utraque unus excellere. Hic ego, Ceruine præſtantiſſime, meam memoriam non excutiam, ut ea, quæ legerim, aut audiuerim, reminiſcar. non eſt conſilium, quæ ad illos redarguendos faciant, ueterum e ſcriptis eruere. uolo, ut exemplo tuo refellantur. Romæ uiuis, & uixiſti multos iam annos. nunquam omnino tua uirtus tam illu-

ſtri

ſtri loco latuit: ſed poſtea quàm te Paulus III. incredibili Pontifex non modo ſapientia, ſed bonitate etiam ornatus, in altiore dignitatis gradu collocatum, ſuorum omnium conſiliorum & participem, & adiutorem eſſe uoluit; tum uero clariſſime ſeſe oſtendit lumen animi, ingeniiq. tui; ut nullus eſſet honor tantus, qui in te collatus, non uideretur ei, qui contuliſſet, magnam eſſe iudicij laudem allaturus. itaque paullo poſt Cardinalis factus es, & factus tanto bonorum applauſu, tantaq. lætitia, quantam in animis hominum recte ſentientium ſumma dignitas uirtuti tributa potuit excitare. Quo toto tempore ualde tu quidem fuiſti, atque es etiam nunc, diſtrictus a negotijs, maximeq. ab ijs, quæ & ad ſedandas aliquando Chriſtianorum principum diſcordias, & ad reſtituendam religioni dignitatem pertinent: ſed te tamen a philoſophiæ ſtudio nulla res unquam potuit diuellere. ſic & animo, et corpori ſuis utrique muneribus apte diſtributis, quotidie fere modo a cognitione ad res agendas, modo a rebus agendis ad cognitionem traductus, teq. ipſe in hoc quaſi circulo identidem reuoluens, effeciſti quod ab ijs, de quibus initio dixi, fieri poſſe negatur, ut & in tractandis negotijs, & in conſiderandis rerum humanarum diuinarumq. cauſſis occupatus, diſpari in ſtudio, pari tamen cum laude uerſeris. Ex quo intelligitur, ab ijs, qui rerum actione ſedant, & percipi philoſophiam, & tractari poſſe: debere autem oſtendimus: eſt igitur eorum, qui ali

ter existimant, sententia omnis explodenda. nos quidem & nostra sponte commoti, & tuo exemplo impulsi, quotidie magis philosophiam admirantes, in eius cognitione cupimus acquiescere, ad eamque, magnis defatigati laboribus & molestijs, tanquam ad iucundissimum diuersorium properamus. quò si peruenero, uel potius cum peruenero; (cur enim meam ipse cupiditatem ominibus optimis non prosequar?) tum ego quidem multo, quàm nunc, facilius tua in me merita uel tuebor, uel etiam illustrabo. interea non sumus otiosi: utinam potius aliquanto minus occupati. prouinciam cepimus duram, atque difficilem, ueterum scriptorum libros emendare dum uolumus. omnino in hoc onere sustinendo ualde sudamus: sed animus tuarum cohortationum memoria confirmatus, manet in officio, manebitque, dum id, quod instituimus, absoluatur. nunc edimus Ciceronis libros de philosophia, sane multis a mēdis, potissimum ex antiquissimo Bernardini Maffei, qui te maxime obseruat, iuuenis eloquentissimi, libro uindicatos. qui cum ita digesti essent, ut in duas partes tributi legerentur; cumq. ego ex ijs partibus eam maxime uellem tibi inscriptá emittere, quæ tuæ personæ dignitatiq. aptissima uideretur: feci, ut eam deligerem, in qua de natura deorum elegáter et acute disputatur: ut, quoniam ualde tibi pro tua ueteri erga me uoluntate, proq. summis officijs deberi fructus industriæ meæ uidentur; ij dum ad maturitatē peruenirent, his te interim quasi floribus oblectares.

M. TVLLII

M. TULLII CICERONIS DE NATURA DEORUM, AD M. IUNIUM BRUTUM, LIBER I.

CUM multæ res in philoſophia nequaquam ſatis adhuc explicatæ ſunt, tum perdifficilis, Brute, quod tu minime ignoras, & perobſcura quæſtio eſt de natura deorum: quæ & ad agnitionem animi pulcherrima eſt, et ad moderandam religionem neceſſaria: de qua tam uariæ ſunt doctiſſimorum hominum, tamq. diſcrepantes ſententiæ, ut magno argumento eſſe debeat, cauſſam, id eſt principium philoſophiæ, eſſe inſcientiam, prudenterq. Academicos a rebus incertis aſſenſionem cohibuiſſe. quid eſt enim temeritate fortius? aut quid tam temerarium, tamq. indignum ſapientis grauitate, atque conſtantia, quàm aut falſum ſentire, aut, quod non ſatis explorate perceptum ſit, & cognitum, ſine ulla dubitatione defendere? uelut in hac quæſtione, plerique, quod maxime ueriſimile eſt, et quò omnes duce natura uehimur, deos eſſe dixerunt; dubitare ſe, Protagoras: nullos eſſe omnino, Diagoras Melius, et Theodorus Cyrenaicus putauerunt. qui uero deos eſſe dixerunt, tanta ſunt in uarietate, ac diſſenſione conſtituti, ut eorum moleſtum ſit annumerare ſententias. nam & de figuris deorum, & de locis,

atque sedibus, et actione uitæ multa dicuntur: deq́. his summa philosophorum dissensione certatur. quod uero maxime rem, caussamq́. continet, utrum nihil agant, nihil moliantur, an ab omni curatione, & administratione rerum uacent; an contra ab his & a principio omnia facta, & constituta sint, & ad infinitum tempus regantur, atque moueantur: in primis magna dissensio est: eaq́. nisi dijudicatur, in summo errore necesse est homines, atque in maximarum rerum ignoratione uersari. Sunt enim philosophi, & fuerunt, qui omnino nullam habere censerent humanarum rerum procurationem deos, quorum si uera sententia est, quæ potest esse pietas? quæ sanctitas? quæ religio? hæc enim omnia pure, ac caste tribuenda deorum numini ita sunt, si animaduertuntur ab ijs, & si est aliquid a dijs immortalibus hominum generi tributum. sin autem dij neque possunt nos iuuare, nec uolunt; nec curant omnino, nec, quid agamus, animaduertunt; nec est, quod ab his ad hominum uitam permanare possit: quid est, quòd ullos dijs immortalibus cultus, honores, preces adhibeamus? in specie autem fictæ simulationis, sicut reliquæ uirtutes, ita pietas inesse non potest: cum qua simul & sanctitatem, & religionem tolli necesse est: quibus sublatis, perturbatio uitæ sequitur, et magna confusio, atque haud scio, an, pietate aduersus deos sublata, fides etiam, & societas humani generis, &, una excellentissima uirtus, iustitia tollatur. Sunt autem alij philosophi,

sophi, et hi quidem magni, atque nobiles, qui deorum mente, atque ratione omnem mundum administrari & regi censeant: neque uero id solum, sed etiam ab ijsdem uitæ hominum consuli, & prouideri. nam & fruges, & reliqua, quæ terra pariat, & tempestates, ac temporum uarietates, cæliq. mutationes, quibus omnia, quæ terra gignat, maturata pubescant, a dijs immortalibus tribui generi humano putant, multaque, quæ dicentur in his libris, colligunt: quæ talia sunt, ut ea ipsa dij immortales ad usum hominum fabricati pæne uideantur. Cõtra quos Carneades ita multa differuit, ut excitaret homines non socordes ad ueri inuestigandi cupiditatem. res enim nulla est, de qua tantopere non solum indocti, sed etiam docti dissentiant. quorum opiniones cum tam uariæ sint, tamq. inter se dissidentes: alterum fieri profecto potest, ut earum nulla, alterum certe non potest, ut plus una uera sit. qua quidem in caussa & beneuolos obiurgatores placare, et inuidos uituperatores confutare possumus; ut alteros reprehendisse pæniteat, alteri se didicisse gaudeant. nam qui admonent, amice docendi sunt: qui inimice insectantur, repellendi. multum autem fluxisse uideo de libris nostris, quos complures breui tempore edidimus, uariumq. sermonem, partim admirantium, unde hoc philosophandi nobis subito studium extitisset; partim, quid quaque de re certi haberemus, scire cupientium. Multis etiam sensi mirabile uideri, eam nobis potissimum probatam

esse

esse philosophiam, quæ lucem eriperet, & quasi noctem quandam rebus offunderet; desertæq. disciplinæ, & iam pridem relictæ patrocinium nec opinatum a nobis esse susceptum. Nos autem nec subito cœpimus philosophari: nec mediocrem a primo tempore ætatis in eo studio operam, curamq. consumpsimus: &, cum minime uidebamur, tum maxime philosophabamur. quod et orationes declarant, refertæ philosophorum sententijs; & doctissimorum hominum familiaritates, quibus semper domus nostra floruit; & principes illi, Diodotus, Philo, Antiochus, Posidonius, a quibus instituti sumus. &, si omnia philosophiæ præcepta referuntur ad uitam; arbitramur nos & publicis, & priuatis in rebus ea præstitisse, quæ ratio et doctrina præscripserit. Sin autem quis requirit, quæ caussa nos impulerit, ut hæc tam sero litteris mandaremus: nihil est, quod expedire tam facile possimus. Nam cum otio langueremus; et is esset reip. status, ut eam unius consilio, atque cura gubernari necesse esset: primum ipsius reip. caussa philosophiam nostris hominibus explicandam putaui, magni existimans interesse ad decus, & laudem ciuitatis, res tam graues, tamq. præclaras latinis etiam litteris contineri. eoq. me minus instituti mei pænitet, quòd facile sentio, quàm multorum non modo discendi, sed etiam scribendi studia commouerim. complures enim, græcis institutionibus eruditi, ea, quæ didicerant, cum ciuibus suis communicare non poterant; quòd illa, quæ a

Græcis

Græcis accepissent, latine dici posse diffiderent. quo in genere tantum profecisse uidemur, ut a Græcis ne uerborum quidem copia uinceremur. Hortata est etiam, ut me ad hæc conferrem, animi ægritudo, fortunæ magna, & graui commota iniuria: cuius si maiorem aliquam leuationem reperire potuissem, non ad hanc potissimum confugissem. ea uero ipsa nulla ratione melius frui potui, quàm si me non modo ad legendos libros, sed etiam ad totam philosophiam pertractandam dedissem. omnes autem eius partes, atque omnia membra tum facillime noscuntur, cum totæ quæstiones scribendo explicantur. est enim admirabilis quædã continuatio, seriesq. rerũ, ut alia ex alia nexa, & omnes inter se aptæ, colligataq́. uideantur. Qui autem requirunt, quid quaque de re ipsi sentiamus; curiosius id faciunt, quàm necesse est. non enim tam auctoritatis in disputando, quàm rationis momenta quærenda sunt. quin etiam obest plerunque ijs, qui discere uolunt, auctoritas eorum, qui se docere profitentur. desinunt enim suum iudicium adhibere: id habent ratum, quod ab eo, quem probant, iudicatum uident. Nec uero probare soleo id, quod de Pythagoreis accepimus: quos ferunt, si quid affirmarent in disputando, cum ex ijs quæreretur, quare ita esset, respondere solitos, Ipse dixit. ipse autem, erat Pythagoras. tantum opinio præiudicata poterat, ut etiam sine ratione ualeret auctoritas. Qui autem mirantur, nos hanc potissimum disciplinam secutos; his quattuor

Academicis

Academicis libris satis responsum uidetur. Nec uero desertarum, relictarumq. rerum patrocinium suscepimus. non enim hominum interitu sententiæ quoque occidunt, sed lucem auctoris fortasse desiderant: ut hæc in philosophia ratio, contra omnia disserendi, nullamq. rem aperte iudicandi, profecta a Socrate, repetita ab Arcesila, confirmata a Carneade, usque ad nostram uiguit ætatem: quam nunc propemodum orbam esse in ipsa Græcia intelligo. quod non Academiæ uitio, sed tarditate hominum arbitror contigisse. nam si, singulas disciplinas percipere, magnum est; quanto maius, omnes? quod facere ijs necesse est, quibus propositum est, ueri reperiendi caussa, & contra omnes philosophos, & pro omnibus dicere. cuius rei tantæ, tamq. difficilis facultatem consecutum esse me non profiteor, secutum esse præ me fero. Nec tamen fieri potest, ut, qui hac ratione philosophentur, ij nihil habeant quod sequantur. dictum est hac de re alio loco diligentius: sed quia nimis indociles quidam, tardiq. sunt, admonendi uidentur sæpius. Non enim sumus ij, quibus nihil uerum esse uideatur; sed ij, qui omnibus ueris falsa quædam adiuncta esse dicamus, tanta similitudine, ut in ijs nulla insit certa iudicandi, & assentiendi nota. ex quo existit & illud, multa esse probabilia: quæ quanquam non perciperentur, tamen, quia uisum haberent quendam insignem, & illustrem, his sapientis uita regeretur. Sed iam, ut omni me inuidia liberem, ponam in me

dio

dio sententias philosophorum de natura deorum. quo quidem loco conuocandi omnes uidentur, qui, quæ sit earum uera, iudicent. tum demum mihi procax Academia uidebitur, si aut consenserint omnes; aut erit inuentus aliquis, qui, quid uerum sit, inuenerit. itaque mihi libet exclamare, ut Statius in Synephebis:

Pro deum, popularium omnium, omnium adolescentium
Clamo, postulo, obsecro, oro, ploro, atque imploro fidem:

non leuissima de re, ut queritur ille fieri in ciuitate facinora capitalia,

Ab amico amante argentum accipere meretrix non uult:

sed ut adsint, cognoscant, animaduertant, quid de religione, pietate, sanctitate, cæremonijs, fide, iureiurando, quid de templis, delubris, sacrificijsq. sollemnibus, quid de ipsis auspicijs, quibus nos præsumus, existimandum sit. hæc enim omnia ad hanc de dijs immortalibus quæstionem referenda sunt. profecto eos ipsos, qui se aliquid certi habere arbitrantur, addubitare coget doctissimorum hominum de maxima re tanta dissensio. quod cum sæpe alias, tum maxime animaduerti, cum apud C. Cottam, familiarem meum, accurate sane, & diligenter de dijs immortalibus disputatum sit. Nam cum ferijs Latinis ad eum, ipsius rogatu, accersituq. uenissem; offendi eum sedentem in exhedra, & cum

C. Vel-

C. Velleio senatore disputantem: ad quem tum Epicurei primas ex nostris hominibus deferebant. aderat etiam Q. Lucilius Balbus: qui tantos progressus habebat in Stoicis, ut cum excellentibus in eo genere Græcis compararetur. Tum, ut me Cotta uidit, peroportune, inquit, uenis: oritur enim mihi magna de re altercatio cum Velleio: cui, pro tuo studio, non est alienum te interesse. Atqui mihi quoque uideor, inquam, uenisse, ut dicis, oportune. tres enim trium disciplinarum principes conuenistis. M. enim Piso si adesset, nullius philosophiæ, earum quidem, quæ in honore sunt, uacaret locus. Tum Cotta, si, inquit, liber Antiochi nostri, qui ab eo nuper ad Balbum missus est, uera loquitur: nihil est, quòd Pisonem, familiarem tuum, desideres. Antiocho enim Stoici cum Peripateticis re concinere uidentur, uerbis discrepare. quo de libro, uelim scire, Balbe, quid sentias. Ego ne? inquit ille. miror Antiochum, hominem in primis acutum, non uidisse; interesse plurimum inter Stoicos; qui honesta a commodis, non nomine, sed genere toto disiungerent; & Peripateticos, qui honesta commiscerent commodis; ut ea inter se magnitudine, et quasi gradibus, non genere, differrent. hæc enim est non uerborum parua, sed rerum permagna dissensio. Verum hæc alias: nunc, quod cœpimus; si uidetur. Mihi uero, inquit Cotta, uidetur. sed, ut hic, qui interuenit, me intuens, ne ignoret quæ res agatur; de natura agebamus deorum: quæ cũ mihi uideretur

5. 6.

retur perobscura, ut semper uideri solet; Epicuri ex Velleio sciscitabar sententiam. Quamobrem, inquit, Vellei, nisi molestum est, repete quæ cœperas. Repetam uero. Quanquam non mihi, sed tibi hic uenit adiutor. ambo enim, inquit arridens, ab eodem Philone, nihil scire, didicistis. Tum ego, quid didicerimus, Cotta uiderit: tu autem, nolo, existimes me adiutorem huic uenisse, sed auditorem, et quidem æquum, libero iudicio, nulla eiusmodi adstrictum necessitate, ut mihi, uelim, nolim, sit certa quædam tuenda sententia. Tum Velleius, fidenter sane, ut solent isti, nihil tam uerens, quàm ne dubitare aliqua de re uideretur; tanquam modo ex deorum concilio, et ex Epicuri intermundijs descendisset; audite, inquit, non commenticias, futilesq. sententias, non opificem, ædificatoremq. mundi Platonis de Timæo deum; nec, anum fatidicam, Stoicorum πρόνοιαν, quam latine licet prouidentiam dicere; neque uero mundum ipsum animo, & sensibus præditum, rotundum, ardentem, uolubilem deum; portenta, & miracula non differentium philosophorum, sed somniantium. quibus enim oculis intueri potuit uester Plato fabricam illam tanti operis, qua construi a deo, atque ædificari mundum facit? quæ molitio? quæ ferramenta? qui uectes? quæ machinæ? qui ministri tanti muneris fuerunt? quemadmodum autem obedire, & parere uoluntati architecti aer, ignis, aqua, terra potuerunt? unde uero ortæ illæ quinque formæ, ex quibus reliquæ formantur,

mantur, apte cadentes ad animum efficiendum, pariendosq. sensus? longum est iter ad omnia. quæ talia sunt, ut optata magis, quàm inuenta, uideantur. Sed illa palmaris quidem, quòd, qui non modo natum mundum introduxerit, sed etiam manu pæne factum, is eum dixerit fore sempiternum. hunc censes primis, ut dicitur, labris gustasse physiologiam, qui quidquam, quod ortum sit, putet æternum esse posse? quæ est enim coagmentatio non dissolubilis? aut quid est, cuius principium aliquod sit, nihil sit extremum? πρόνοια uero si uestra est, Lucili; eadem requiro, quæ paullo ante, ministros, machinas, omnem totius orbis designationem, atque apparatum: sin alia est; cur mortalem fecerit mundum, non, quemadmodum Platonicus deus, sempiternum. ab utroque autem sciscitor, cur mundi ædificatores repente extiterint, innumerabilia ante sæcula dormierint. non enim, si mundus nullus erat, sæcula non erant. sæcula nunc dico, non ea, quæ dierum noctiumq. numero annuis cursibus conficiuntur: nam fateor ea sine mundi conuersione effici non potuisse: sed fuit quædam ab infinito tempore æternitas, quam nulla temporum circumscriptio metiebatur; spatio tamen, qualis ea fuerit, intelligi non potest: quòd ne in cogitationem quidem cadit, ut fuerit tempus aliquod, nullum cum tempus esset. isto igitur tam immenso spatio, quæro, Balbe, cur πρόνοια uestra cessauerit, laborem ne fugiebat? at iste nec attingit deum, nec erat ullus; cum

omnes

omnes naturæ numini diuino, cælum, ignes, terræ, maria, parerent. Quid autem erat, quòd concupisceret deus mundum signis, & luminibus, tanquam ædilis, ornare? si, ut deus ipse melius habitaret: antea uidelicet tempore infinito in tenebris, tanquam in gurgustio, habitauerat. Post autem, uarietate ne eum delectari putamus, qua cælum et terras exornatas uidemus? quæ ista potest esse oblectatio deo? quæ si esset, non ea tam diu carere potuisset. An hæc, ut fere dicitis, hominum caussa a deo constituta sunt? sapientum ne? propter paucos ergo tanta est facta rerum molitio. an stultorum? at, primum, caussa non fuit, cur de improbis bene mereretur: deinde, quid est assecutus; cum omnes stulti sint sine dubio miserrimi, maxime quòd stulti sunt? miserius enim stultitia quid possumus dicere? deinde, quòd ita multa sunt incommoda in uita, ut ea sapientes commodorum compensatione leniant, stulti nec uitare uenientia possint, nec ferre præsentia.

Qui uero mundum ipsum animantem, sapientemq. esse dixerunt, nullo modo uiderunt animi naturam, intelligentes in quam figuram cadere posset: de quo dicam paullo post. nunc autem hactenus admirabor eorum tarditatem, qui animantem, immortalem, & eundem beatum, & rotundum esse uelint, quòd ea forma ullam neget esse pulchriorem Plato. at mihi uel cylindri, uel quadrati, uel coni, uel pyramidis uidetur esse formosior. Quæ uero uita attribuitur isti rotundo deo? nempe ut ea celeri-

tate contorqueatur, cui par nulla ne cogitari quidem possit: in qua, non uideo, ubinam mens constans, & uita beata possit insistere. quodq. in nostro corpore si minima ex parte significetur, molestum sit; cur hoc idem non habeatur molestum in deo? terra enim profecto, quoniam pars mundi est, pars est etiam dei. atqui terræ maximas regiones inhabitabiles, atque incultas uidemus; quod pars earum appulsu solis exarserit, pars obriguerit niue, pruinaque, longinquo solis abscessu. quæ, si mũdus est deus, quoniam partes mũdi sunt, dei membra partim ardentia, partim refrigerata dicenda sunt. Atque hæc quidem uestra, Lucili, qualia uero sint, ab ultimo repetam superiorum. Thales enim Milesius, qui primus de talibus rebus quæsiuit, aquam dixit esse initium rerum; deum autem eam mentem, quæ ex aqua cuncta fingeret. Si dij possunt esse sine sensu, & mente; cur aquæ adiunxit, si ipsa mens constare potest uacans corpore? Anaximandri autem opinio est, natiuos esse deos, longis interuallis orientes, occidentesque, eoq. innumerabiles esse mundos. sed nos deum, nisi sempiternum, intelligere qui possumus? Post Anaximenes aera deum statuit, eumq. gigni, esseq. immensum, & infinitum, & semper in motu. quasi aut aer sine ulla forma deus esse possit, cum præsertim deum non modo aliqua, sed pulcherrima specie esse deceat; aut non omne, quod ortum sit, mortalitas consequatur. Inde Anaxagoras, qui accepit ab Anaximene disciplinam, primus om-

nium

nium rerum descriptionem, et modum mentis infini
tæ ui, ac ratione designari, & confici uoluit. in quo
non uidit, neque motum sensui coniunctum & conti
nentem in infinito ullum esse posse, neque sensum om
nino, quo non ipsa natura pulsa sentiret. deinde, si
mentem istam quasi animal aliquod esse uoluit; erit
aliquid interius, ex quo illud animal nominetur.
quid autem interius mente? cingitur igitur corpore
b. externo. quod quoniam non placet; aperta sim-
plexq. mens, nulla re adiuncta, quæ sentire possit,
fugere intelligentiæ nostræ uim & notionem uide-
tur. Crotoniates autem Alcmæo, qui soli, & lu-
næ, reliquisq. sideribus, animoq. præterea diuini-
tatem dedit, non sensit sese mortalibus rebus im-
mortalitatẽ dare. Nam Pythagoras, qui cẽsuit ani
mum esse per naturam rerum omnem intentum, et
commeantem, ex quo nostri animi caperentur, non
uidit detractione humanorum animorum discerpi,
& dilacerari deum; &, cum miseri animi essent,
quod plerisque contingeret, tum dei partem esse mi
seram: quod fieri non potest. cur autem quidquam
ignoraret animus hominis, si esset deus? quo modo
porro deus iste, si nihil esset, nisi animus, aut infi-
xus, aut infusus esset in mundo? Tum Xenophanes,
qui, mente adiuncta, omne præterea, quod esset
infinitum, deum uoluit esse, de ipsa mente ita repre
henditur, ut ceteri; de infinitate autem uehemen-
tius, in qua nihil neque sentiens, neque coniunctum
esse potest. Nam Parmenides commenticium quid-

dam coronæ ſimilitudine efficit: Stephanem appellat, continentem ardore lucis orbem, qui cingit cælum, quem appellat deum. in quo neque figuram diuinam, neque ſenſum quiſquam ſuſpicari poteſt. multaq́. eiuſdem monſtra, quippe qui bellum, qui diſcordiam, qui cupiditatem, ceteraq́. generis eiuſdem ad deum reuocat: quæ uel morbo, uel ſomno, uel obliuione, uel uetuſtate delentur. eademq́. de ſideribus. quæ reprehenſa iam in alio, in hoc omittantur. Empedocles autem, multa alia peccans, in deorum opinione turpiſſime labitur. quattuor enim naturas, ex quibus omnia conſtare uult, diuinas eſ- 8.
ſe cenſet: quas & naſci, et extingui perſpicuum eſt, & ſenſu omni carere. Nec uero Protagoras, qui ſeſe negat omnino de dijs habere quod liqueat, ſint, non ſint, quales ue ſint, quidquam uidetur de natura deorum ſuſpicari. Quid Democritus? qui tum imagines, earumq́. circuitus in deorum numero refert; tum illam naturam, quæ imagines fundat, ac mittat; tum ſcientiam, intelligentiamq́. noſtram; non ne in maximo errore uerſatur? cum idem omnino, quia nihil ſemper ſuo ſtatu maneat, neget eſſe quidquam ſempiternum; non ne deum ita tollit omnino, ut nullam opinionem eius reliquam faciat? Quid aer? quo Diogenes Apolloniates utitur deo; quem ſenſum habere poteſt, aut quam formam dei? Iam de Platonis inconſtantia longum eſt dicere: qui in Timæo, patrem huius mundi nominari, negat, poſſe; in legum autem libris, quid ſit omnino deus,

inquiri

inquiri oportere non censet. quod uero sine corpore ullo deum uult esse, ut Graeci dicunt, ἀσώματον; id quale esse possit, intelligi non potest. careat enim sensu, necesse est, careat prudentia, careat uoluptate: quae omnia una cum deorum notione comprehendimus. Idem & in Timaeo dicit, & in legibus, & mundum deum esse, & caelum, & astra, & terram, & animos, & eos, quos maiorum institutis accepimus: quae & per se sunt falsa perspicue, & inter sese uehementer repugnantia. Atque etiam Xenophon paucioribus uerbis eadem fere peccat: facit enim in iis, quae a Socrate dicta retulit, Socratem disputantem, formam dei quaeri non oportere, eundemq. & solem, & animum deum dicere, & modo unum, tum autem plures deos. quae sunt iisdem in erratis fere, quibus ea, quae de Platone dicimus. Atque etiam Antisthenes in eo libro, qui physicus inscribitur, populares deos multos, naturalem unum esse dicens, tollit uim & naturam deorum. Nec multo secus Speusippus, Platonem auunculum subsequens, & uim quandam dicens, qua omnia regantur, eamq. animalem, euellere ex animis conatur cognitionem deorum. Aristoteles quoque in tertio de philosophia libro multa turbat, a magistro Platone uno dissentiens. modo enim menti tribuit omnem diuinitatem; modo mundum ipsum deum dicit esse; modo quendam alium praeficit mundo; eiq. eas partes tribuit, ut replicatione mundi quadam motum regat, atque tueatur: tum caeli ar-

dorem deum dicit esse, non intelligens, cælum mundi esse partem; quem alio loco ipse designarit deum. quo modo autem cæli diuinus ille sensus in celeritate tanta conseruari potest? ubi deinde illi tot dij, si numeramus etiam cælum deum? cum autem sine corpore idem uult esse deum, omni illum sensu priuat, & prudentia. quo porro modo mundus moueri potest carens corpore? aut quo modo, semper se mouens, esse quietus, et beatus potest? Nec uero eius condiscipulus Xenocrates in hoc genere prudentior: in cuius libris, qui sunt de natura deorum, nulla species diuina describitur. deos enim octo esse dicit; quinque eos, qui in stellis uagi nominantur; unum, qui ex omnibus sideribus, quæ infixa cælo sunt, ex dispersis quasi membris simplex sit putandus deus; septimum solem adiungit, octauamq. lunam. qui quo sensu beati esse possint, intelligi non potest. Ex eadē Platonis schola Ponticus Heraclides puerilibus fabulis refersit libros. et tamen modo mundum, tum mentem diuinam esse putat: errantibus etiam stellis diuinitatem tribuit, sensuq. deum priuat, et eius formam mutabilem esse uult: eodemq. libro rursus terram, & cælum refert in deos. Nec uero Theophrasti inconstantia ferenda est: modo enim menti diuinum tribuit principatum, modo cælo, tum autem signis, sideribusq. cælestibus. Nec audiendus eius auditor Strato, is, qui physicus appellatur; qui omnem uim diuinam in natura sitam esse censet, quæ caussas gignendi, augendi, minuendi

ue

ue habeat, sed careat omni sensu, & figura. Zeno autem (ut iam ad uestros, Balbe, ueniam) naturalem legem diuinam esse censet, eamq. uim obtinere recta imperantem, prohibentemq. contraria. quam legem quo modo efficiat animantem, intelligere non possumus: deum autem animantem certe uolumus esse. atque hic idem alio loco æthera deum dicit: si intelligi potest nihil sentiens deus, qui nunquam nobis occurrit neque in precibus, neque in optatis, neque in uotis. Alijs autem libris rationem quandam per omnem pertinentem naturam, ut diuinam, esse affectam putat. Idem astris hoc idem tribuit, tum annis, mensibus, annorumq. mutationibus. cum uero Hesiodi theogoniam interpretatur, tollit omnino insitas, perceptasq. cognitiones deorum: neque enim Iouem, neque Iunonem, neque Vestam, neque quenquam, qui ita appelletur, in deorũ habet numero; sed rebus inanimatis, atque mutis per quandam significationem hæc docet tributa nomina. Cuius discipuli Aristonis non minus magno in errore sententia est; qui neque formam dei intelligi posse censeat; neque in dijs sensum esse dicat; dubitetq. omnino, deus animans, nec ne sit. Cleanthes autem, qui Zenonem audiuit una cum eo, quem proxime nominaui; tum ipsum mundum deum dicit esse; tum totius naturæ menti, atque animo hoc nomen tribuit; tum ultimum, & altissimum, atque undique circumfusum, & extremum, omnia cingentem, atque complexum ardorem, qui æther nominetur, certissi-

*mum deum iudicat. Idem, quaſi delirans, in ijs li-
bris, quos ſcripſit contra uoluptatem, tum fingit
formam quandam, et ſpeciem deorum; tum diuini-
tatem omnem tribuit aſtris; tum nihil ratione cen-
ſet eſſe diuinius. Ita fit, ut deus ille, quem men-
te noſcimus, atque in animi notione, tanquam in
ueſtigio, uolumus reponere, nuſquam prorſus ap-
pareat. At Perſeus, eiuſdem Zenonis auditor,
eos dicit eſſe habitos deos, a quibus magna utilitas
ad uitæ cultum eſſet inuenta; ipſasq. res utiles, &
ſalutares deorum eſſe uocabulis nuncupatas: ut ne
hoc quidem diceret, illa inuenta eſſe deorum, ſed ipſa
diuina. quo quid abſurdius, quam aut res ſordidas,
atque deformes deorum honore afficere; aut homi-
nes, iam morte deletos, reponere in deos, quorum
omnis cultus eſſet futurus in luctu? Iam uero Chry
ſippus, qui Stoicorum ſomniorum uaferrimus habe
tur interpres, magnã turbam congregat ignotorum
deorum, atque ita ignotorum, ut eos ne coniectura
quidem informare poſſimus; cum mens noſtra quid-
uis uideatur cogitatione poſſe depingere. ait enim,
uim diuinam in ratione eſſe poſitam, et uniuerſæ na
turæ animo, atque mente: ipſumq. mundum deum
dicit eſſe, & eius animi fuſionem uniuerſam: tum
eius ipſius principatum, qui in mente et ratione uer 10.a
ſetur, communemq. rerum naturam uniuerſa, at-
que omnia continentem, tum fatalem umbram, &
neceſſitatem rerum futurarum: ignem præterea, et
eum, quem antea dixi, æthera: tum ea, quæ natu*

ra

ra fluerent, atque manarent, ut aquam, & terram, & aera, solem, lunam, sidera, uniuersitatemq. rerum, quæ omnia continerentur, atque homines etiam eos, qui immortalitatem essent consecuti. Idemq. disputat, æthera esse eum, quem homines Iouem appellarent; quiq. aer per maria manaret, eum esse Neptunum; terram, eam, quæ Ceres diceretur. similiq. ratione persequitur uocabula reliquorum deorum. idemq. etiam legis perpetuæ, & æternæ uim, quæ quasi dux uitæ, & magistra officiorum sit, Iouem dicit esse: eandemq. fatalem necessitatem appellat, sempiternam rerum futurarum ueritatem. quorum nihil tale est, ut in eo uis diuina inesse uideatur. Et hæc quidem in primo libro de natura deorum: in secundo autem uult Orphei, Musæi, Hesiodi, Homeriq. fabellas accommodare ad ea, quæ ipse primo libro de dijs immortalibus dixerit: ut etiam ueterrimi poetæ, qui hæc ne suspicati quidem sint, Stoici fuisse uideantur. quem Diogenes Babylonius consequens in eo libro, qui inscribitur de Minerua, partum Iouis, ortumq. uirginis ad physiologiam traducens disiungit a fabula.

Exposui fere non philosophorum iudicia, sed delirantium somnia. nec enim multo absurdiora sunt ea, quæ poetarum uocibus fusa, ipsa suauitate nocuerunt: qui & ira inflammatos, & libidine furentes induxerunt deos; feceruntq. ut eorum bella, pugnas, prælia, uulnera uideremus, odia præterea, dissidia, discordias, ortus, interitus, querelas, lamen-

mentationes, effusas in omni intemperantia libidines, adulteria, uincula, cum humano genere concubitus, mortalesq. ex immortali procreatos. Cum poetarum autem errore coniungere licet portenta magorum, Aegyptiorumq. in eodem genere dementiam; tum etiam uulgi opiniones, quæ in maxima inconstantia, ueritatis ignoratione, uersantur. ea, qui consideret, quàm inconsulte ac temere dicantur, uenerari Epicurum, & in eorum ipsorum numero, de quibus hæc quæstio est, habere debeat. solus enim uidit, primum, esse deos; quòd in omnium animis eorum notionem impressisset ipsa natura; quæ est enim gens, aut quod genus hominum, quod non habeat, sine doctrina, anticipationem quandam deorum? quam appellat πρόληψιν Epicurus, id est anteceptam animo rei quandam informationem, sine qua nec intelligi quidquam, nec quæri, nec disputari possit. cuius rationis uim, atque utilitatem ex illo cælesti Epicuri de regula, & iudicio uolumine accepimus. Quod igitur fundamentum huius quæstionis est, id præclare iactum uidetis. cum enim non instituto aliquo, aut more, aut lege sit opinio constituta; maneatq. ad unum omnium firma consensio: intelligi necesse est, esse deos, quoniam insitas eorum, uel potius innatas cognitiones habemus. de quo autem omnium natura consentit, id uerum esse necesse est. esse igitur deos, confitendum est. quod quoniam fere constat inter omnes non philosophos solum, sed etiam indoctos: fateamur

mur constare illud etiam, hanc nos habere siue anticipationem, ut ante dixi, siue prænotionem deorum. sunt enim rebus nouis noua ponenda nomina, ut Epicurus ipse πρόληψιν appellauit, quam antea nemo eo uerbo nominarat. hanc igitur habemus, ut deos beatos, & immortales putemus. quæ enim nobis natura informationem deorum ipsorum dedit, eadem insculpsit in mentibus, ut eos æternos et beatos haberemus. quod si ita est; uere exposita illa sententia est ab Epicuro; quod æternum, beatumq. sit, id nec habere ipsum negotij quidquam, nec exhibere alteri: itaque neque ira, neque gratia teneri; quòd, quæ talia essent, imbecilla essent omnia. Si nihil aliud quæreremus, nisi ut deos pie coleremus, & ut superstitione liberaremur; satis erat dictum. nam & præstans deorum natura hominum pietate coleretur, cum & æterna esset, & beatissima: habet enim uenerationem iustam, quidquid excellit: & metus omnis a ui atque ira deorum pulsus esset: intelligitur enim, à beata, immortaliq. natura & iram, & gratiam segregari; quibus remotis, nullos a superis impendere metus. sed ad hanc confirmandam opinionem inquirit animus & formam, & uitam, & actionem mentis, atque agitationem in deo. Ac de forma quidem partim natura nos admonet, partim ratio docet. nam a natura habemus omnes omnium gentium, speciem nullam aliam, nisi humanam, deorum. quæ enim alia forma occurrit unquam aut uigilanti cuiquam, aut

dormienti?

dormienti? sed ne omnia reuocentur ad primas notiones, ratio hoc idem ipsa declarat. nam cum, præstantissimam naturam, uel quia beata est, uel quia sempiterna, conuenire uideatur, eandem esse pulcherrimam; quæ compositio membrorum, quæ conformatio lineamentorum, quæ figura, quæ species humana potest esse pulchrior? uos quidem, Lucili, soletis, (nam Cotta meus modo hoc, modo illud) cum artificium effingitis, fabricamque diuinam, quàm sint omnia in hominis figura non modo ad usum, uerum etiam ad uenustatem apta, describere. quòd si omnium animantium formam uincit hominum figura, deus autem animans est: ea figura profecto est, quæ pulcherrima sit omnium. quoniamq. deos beatissimos esse constat; beatus autem esse sine uirtute nemo potest, nec uirtus sine ratione constare, nec ratio usquam inesse, nisi in hominis figura: hominis esse specie deos confitendum est. nec tamen ea species corpus est, sed quasi corpus; nec habet sanguinem, sed quasi sanguinem. Hæc quanquam & inuenta sunt acutius, et dicta subtilius ab Epicuro, quàm ut quiuis ea possit agnoscere: tamen, fretus intelligentia uestra, dissero breuius, quàm caussa desiderat. Epicurus autem, qui res occultas, & penitus abditas non modo uiderat animo, sed etiam sic tractarat, ut manu, docet eam esse uim, & naturam deorum, ut primum non sensu, sed mente cernatur, nec soliditate quadam, nec ad numerum, ut ea, quæ ille propter firmitatem στερέμνια appellat,

appellat, sed imaginibus similitudine, & transitione perceptis; cum infinita simillimarum imaginum species ex innumerabilibus indiuiduis existat, & ad deos affluat, cum maximis uoluptatibus in eas imagines mentem intentam, infixamq. nostram intelligentiam, capere, quæ sit & beata natura, & æterna. summa uero uis infinitatis, & magna, ac diligenti contemplatione dignissima est: in qua intelligi necesse est, eam esse naturam, ut omnia omnibus paribus paria respondeant: hanc ἰσονομίαν appellat Epicurus, idest æquabilem tributionem. ex hac igitur illud efficitur: si mortalium tanta multitudo sit; esse immortalium non minorem: &, si, quæ interimant, innumerabilia sunt, etiam ea, quæ conseruent, infinita esse debere. Et quærere a nobis, Balbe, soletis, quæ uita deorum sit, quæq. ab ijs degatur ætas. ea uidelicet, qua nihil beatius, nihil omnino bonis omnibus affluentius excogitari potest; nihil enim agit: nullis occupationibus est implicatus: nulla opera molitur: sua sapientia, & uirtute gaudet: habet exploratum, fore se semper tum in maximis, tum in æternis uoluptatibus. hunc deum rite beatum dixerimus, uestrum uero laboriosissimum. siue enim ipse mundus deus est: quid potest esse minus quietum, quàm, nullo puncto temporis intermisso, uersari circum axem cæli admirabili celeritate? nisi quietum autem, nihil beatum est. siue in ipso mundo deus inest aliquis, qui regat, qui gubernet, qui cursus astrorum, mutationes tempo-

rum,

rum, rerum uiciſſitudines, ordineſq. conſeruet; terras & maria contemplans, hominum commoda, uitaſq. tueatur: næ ille eſt implicatus moleſtis negotijs, & operoſis: nos autem beatam uitam in animi ſecuritate, & in omnium uacatione munerum ponimus. docuit enim nos idem, qui cetera, natura effectum eſſe mundum, nihil opus fuiſſe fabrica, eamq. rem ei eſſe tam facilem, quam uos negatis effici ſine diuina poſſe ſolertia, ut innumerabiles natura mundos effectura ſit, efficiat, effecerit. quod quia quemadmodum natura efficere ſine aliqua mente poſſit, non uidetis: ut tragici poetæ, cum explicare argumenti exitum non poteſtis, confugitis ad deum. cuius operam profecto non deſideraretis, ſi immenſam, et interminatam in omnes partes magnitudinem regionum uideretis: in quam ſe inijciens animus, & intendens, ita late, longeq. peregrinatur, ut nullam tamen oram ultimi uideat, in qua poſſit inſiſtere. in hac igitur immenſitate latitudinum, longitudinum, altitudinum infinita uis innumerabilium uolitat atomorum: quæ, interiecto inani, cohæreſcunt tamen inter ſe, & aliæ alias aprehendentes continuantur: ex quo efficiuntur hæ rerum formæ, atque figuræ: quas uos effici poſſe ſine follibus, & incudibus non putatis: itaque impoſuiſtis in ceruicibus noſtris ſempiternum dominum, quem dies & noctes timeremus. quis enim non timeat omnia prouidentem, & cogitantem, & animaduertentem, & omnia ad ſe pertinere putantem,

tem,

tem, curiosum, & plenum negotij deum? hinc nobis extitit primum illa fatalis necessitas, quam εἱμαρμένην dicitis: ut, quidquid accidat, id ex æterna ueritate, caussarumq. continuatione fluxisse dicatis. quanti autem philosophia æstimanda est, cui, tanquam aniculis, & ijs quidem indoctis, fato fieri omnia uideantur? Sequitur μαντικὴ uestra, quæ latine diuinatio dicitur: qua tanta imbueremur superstitione, si uos audire uellemus, ut haruspices, augures, arioli, uates, & coniectores nobis essent colendi. his terroribus ab Epicuro soluti, & in libertatem uindicati, nec metuimus eos, quos intelligimus nec sibi fingere ullam molestiam, nec alteri quærere; & pie sancteq. colimus naturam excellentem, atque præstantem. Sed, elatus studio, uereor, ne longior fuerim. erat autem difficile, rem tantam, tamq. præclaram, inchoatam relinquere. quanquam non tam dicendi mihi ratio habenda fuit, quàm audiendi. Tum Cotta comiter, ut solebat, Atqui, inquit, Vellei, nisi tu aliquid dixisses, nihil sane ex me quidem audire potuisses. mihi enim non tam facile in mentem uenire solet, quare uerum sit aliquid, quàm quare falsum: idq. cum sæpe, tum, cum te audirem, paullo ante contigit. Roges me, qualem deorum naturam esse ducam: nihil fortasse respondeam. quæras, putem ne talem esse, qualis modo a te sit exposita: nihil dicam mihi uideri minus. sed ante quàm aggrediar ad ea, quæ a te disputata sunt; de te ipso, dicam, quid sentiam. Sæpe

enim

enim de L. Crasso, familiari tuo illo, uideor audisse, cum te togatis omnibus sine dubio anteferret, & paucos tecum Epicureos e Græcia compararet. sed, quòd ab eo te mirifice diligi intelligebam, arbitrabar illum propter beneuolentiam id uberius dicere. ego autem, & si uereor laudare præsentem, iudico tamen, de re obscura, atque difficili a te dictum esse dilucide, neque sententiis solum copiose, sed uerbis etiam ornatius, quàm solent uestri. Zenonem, quem Philo noster Coryphæum appellare Epicureorum solebat, cùm Athenis essem, audiebam frequenter; & quidem ipso auctore Philone; credo, ut facilius iudicarem, quàm illa bene refellerentur; cum a principe Epicureorum accepissem, quemadmodum dicerentur. non igitur ille, ut plerique, sed isto modo, ut tu, distincte, grauiter, ornate. sed, quod in illo mihi usu sæpe uenit, idem modo, cum te audirem, acciderat, ut moleste ferrem, tantum ingenium (bona uenia me audies) in tam leues, ne dicam in tam ineptas, sententias incidisse. nec ego nunc ipse aliquid afferam melius. ut enim modo dixi, omnibus fere in rebus, & maxime in physicis, quid non sit, citius, quàm quid sit, dixerim. Roges me, quid, aut qualis sit deus: auctore utar Simonide: de quo cum quæsiuisset hoc idem tyrannus Hiero, deliberandi caussa sibi unum diem postulauit: cum idem ex eo postridie quæreret, biduum petiuit: cum sæpius duplicaret numerum dierum; admiransq́. Hiero quæreret, cur ita faceret; quia quanto, inquit,

to, inquit, diutius considero, tanto mihi res uidetur obscurior. sed Simonidem arbitror, (non enim poeta solum suauis, uerum etiam ceteroqui doctus, sapiensq. traditur) quia multa uenirent in mentem acuta, atque subtilia, dubitantem quid eorum esset uerissimum, desperasse omnem ueritatem. Epicurus uero tuus (nam cum illo malo disserere, quàm tecum) quid dicit, quod non modo philosophia dignum esset, sed etiam mediocri prudentia? Quæritur primum in ea quæstione, quæ est de natura deorum, sint ne dij, nec ne sint. difficile est negare: credo, si in concione quæratur: sed in huiuscemodi sermone, & consessu, facillimum. itaque ego ipse pontifex, qui cæremonias, religionesq. publicas sanctissime tuendas arbitror, is hoc, quod primum est, esse deos, persuaderi mihi, non opinione solum, sed etiam ad ueritatem plane uelim. multa enim occurrunt, quæ conturbent, ut interdum nulli esse uideantur. sed uide, quàm tecum agam liberaliter. quæ communia sunt uobis cum ceteris philosophis, non attingam, ut hoc ipsum: placet enim omnibus fere, mihiq. ipsi in primis, deos esse: itaque non pugno: rationem tamen eam, quæ a te affertur, non satis firmam puto. quod enim omnium gentium, generumq. hominibus ita uideretur, id satis magnum esse argumentum dixisti, cur esse deos confiteremur. quod cum leue per se, tum etiam falsum est. Primum enim unde notæ tibi sunt opiniones nationum? equidem arbitror, multas esse gentes sic immanitate effe-

te efferatas, ut apud eas nulla ſuſpicio deorum ſit. quid? Diagoras, Atheos qui dictus eſt, poſteaque Theodorus, non ne aperte deorum naturam ſuſtulerunt? nam Abderites quidem Protagoras, cuius a te modo mentio facta eſt, ſophiſtes temporibus illis uel maximus, cum in principio libri ſui ſic poſuiſſet; De dijs neque ut ſint, neque ut non ſint, habeo dicere; Athenienſium iuſſu urbe, atque agro eſt exterminatus; libriq. eius in concione combuſti. ex quo equidem exiſtimo, tardiores ad hanc ſententiam profitendam multos eſſe factos, quippe cum pœnam ne dubitatio quidem effugere potuiſſet. Quid de ſacrilegis, quid de impijs, periuriſq. dicemus?

– Tubulus ſi Lucius unquam,
Si Lupus, aut Carbo, aut Neptuni filius, –

ut ait Lucilius, putaſſet eſſe deos, tam periurus, aut tam impius fuiſſet? Non eſt igitur tam explorata iſta ratio ad id, quod uultis, confirmandum, quam uidetur. ſed quia commune eſt hoc argumentum aliorum etiam philoſophorum, omittam hoc tempore; ad ueſtra propria uenire malo. Concedo eſſe deos: doce me igitur, unde ſint, ubi ſint, quales ſint corpore, animo, uita. hæc enim ſcire deſidero. abuteris ad omnia atomorum regno, & licentia. hinc, quodcunque in ſolum uenit, ut dicitur, effingis, atque efficis. quæ primum nullæ ſunt: nihil enim eſt, quod uacet corpore: corporibus autem omnis obſidetur locus: ita nullum inane, nihil eſſe indiuiduum poteſt. hæc ego nunc phyſicorum oracla fundo:

do: uera, an falsa, nescio; sed ueri tamen similiora, quàm uestra. ista enim flagitia Democriti, siue etiam ante Leucippi, esse corpuscula quædam leuia, alia aspera, rotunda alia, partim angulata, curuata quædam, & quasi adunca; ex his effectum esse cælum, atque terras, nulla cogente natura, sed concursu quodam fortuito; hanc tu opinioné, C. Vellei, usque ad hanc ætatem perduxisti: priusq. te quis de omni uitæ statu, quàm de ista auctoritate, deiecerit. ante enim iudicasti, Epicureum te esse oportere, quàm ista cognouisti. ita necesse fuit, aut hæc flagitia animo concipere, aut susceptæ philosophiæ nomen amittere. quid enim mereas, ut Epicureus esse desinas? nihil equidem, inquis, ut rationem uitæ beatæ, ueritatemq. deseram. ista igitur est ueritas? nam de uita beata nihil repugno: quam tu ne in deo quidem esse censes, nisi plane otio langueat. sed ubi est ueritas? in mundis, credo, innumerabilibus, omnibus minimis temporum punctis aliis nascentibus, aliis cadentibus; an in indiuiduis corpusculis, tam præclara opera, nulla moderante natura, nulla ratione, fingentibus? Sed oblitus liberalitatis meæ, qua tecum paullo ante uti cœperam, plura complector. Concedam igitur, ex indiuiduis constare omnia: quid ad rem? deorum enim natura quæritur. sint sane ex atomis: non igitur æterni. quod enim ex atomis sit, id natum aliquando sit. si natum, nulli dii ante quàm nati. &, si ortus est deorum; interitus sit necesse est, ut tu paullo ante de Platonis

mundo diſputabas. ubi igitur illud ueſtrum beatum, & æternum? quibus duobus uerbis ſignificatis deum. quod cum efficere uultis, in dumeta correpitis. ita enim dicebas, non corpus eſſe in deo, ſed quaſi corpus; nec ſanguinem, ſed quaſi ſanguinem. hoc perſæpe facitis, ut, cum aliquid non ueri ſimile dicatis, et effugere reprehenſionem uelitis, afferatis aliquid, quod omnino ne fieri quidem poſſit: ut ſatius fuerit id ipſum, de quo ambigebatur, concedere, quàm tam imprudenter reſiſtere. uelut Epicurus, cum uideret, ſi atomi ferrentur in locum inferiorem ſuopte pondere, nihil fore in noſtra poteſtate, quòd eſſet earum motus certus, & neceſſarius; inuenit quo modo neceſſitatem effugeret: quod uidelicet Democritum fugerat: ait atomum, cum pondere & grauitate directo deorſum feratur, declinare paullulũ. hoc dicere turpius eſt, quàm illud, quod uult, non poſſe defendere. idem facit contra dialecticos. a quibus cum traditum ſit, in omnibus disiunctionibus, in quibus, aut etiam, aut non, poneretur, alterutrum uerum eſſe: pertimuit, ne, ſi conceſſum eſſet huiuſmodi aliquid, aut uiuet cras, aut non uiuet Epicurus, alterutrum fieret neceſſarium: totum hoc, aut etiam, aut non, negauit eſſe neceſſarium. quo quid dici poteſt obtuſius? urgebat Arceſilas Zenonem, cum ipſe omnia falſa diceret, quæ ſenſibus uiderentur; Zeno autem non nulla uiſa eſſe falſa, non omnia. timuit Epicurus, ne, ſi unum uiſum eſſet falſum, nullum eſſet uerum: omnes ſen

ſus

ſus ueri nuntios dixit eſſe: nihil horum, niſi callide: grauiorem enim plagam accipiebat, ut leniorem repelleret. Idem facit in natura deorum: dum indiuiduorum corporum concretionem fugit, ne interitus et diſſipatio conſequatur, negat eſſe corpus deorum, ſed tanquam corpus, nec ſanguinem, ſed tanquam ſanguinem. mirabile uidetur, quòd non rideat haruſpex, cum haruſpicem uiderit: hoc mirabilius, quòd uos inter uos riſum tenere poſſitis. non eſt corpus, ſed quaſi corpus: hoc intelligerem quale eſſet, ſi id in cereis fingeretur, aut fictilibus figuris: in deo quid ſit quaſi corpus, aut quaſi ſanguis, intelligere non poſſum: ne tu quidem Vellei: ſed non uis fateri: iſta enim a uobis quaſi dictata redduntur: quæ Epicurus oſcitans allucinatus eſt, cum quidem gloriaretur, ut uidemus in ſcriptis, ſe magiſtrum habuiſſe nullum. quod & non prædicanti tamen facile quidem crederem, ſicut mali ædificij domino glorianti ſe architectum non habuiſſe. nihil enim olet ex Academia, nihil ex Lyceo, nihil ne e puerilibus quidem diſciplinis. Xenocratem audire potuit: quem uirum, dij immortales: & ſunt qui putant audiuiſſe, ipſe non uult: credo plus nemini. Pamphilum quendam, Platonis auditorem, ait a ſe Sami auditum: ibi enim adoleſcens habitabat cum patre, & fratribus, quòd in eam pater eius Neocles agripeta uenerat. ſed cum agellus eum non ſatis aleret, ut opinor; ludi magiſter fuit. ſed hunc Platonicum mirifice contemnit Epicurus. ita metuit, ne quid unquam

didicisse uideatur. in Nausiphane Democriteo tenetur: quem cum a se non neget auditum, uexat tamen omnibus contumelijs. atqui, si hæc Democritea non audisset, quid audierat? quid est in physicis Epicuri non a Democrito? nam etsi quædam commutauit, ut quod paullo ante de inclinatione atomorum dixi: tamen pleraque dicit eadem, atomos, inane, imagines, infinitatem locorum, innumerabilitatemq. mundorum, eorum ortus, et interitus, omnia fere, quibus naturæ ratio continetur. Nunc istuc, quasi corpus, & quasi sanguinem, quid intelligis? ego enim scire te ista melius, quàm me, non fateor solum, sed etiam facile patior. cum quidem semel dicta sunt; quid est, quod Velleius intelligere possit, Cotta non possit? itaque, corpus quid sit, sanguis quid sit, intelligo: quasi corpus, et quasi sanguis quid sit, nullo prorsus modo intelligo. Nec tu me celas, ut Pythagoras solebat alienos: nec consulto dicis occulte, tanquam Heraclitus: sed, quod inter nos liceat, ne tu quidem intelligis. illud uideo pugnare te; species ut quædam sit deorum, quæ nihil concreti habeat, nihil solidi, nihil expressi, nihil eminentis, sitq. pura, leuis, perlucida. dicemus ergo idem, quod in Venere Coa: corpus illud non est, sed simile corpori: nec ille fusus, & candore mixtus rubor sanguis est, sed quædam sanguinis similitudo: sic in Epicureo deo non res, sed similitudines rerum esse. Fac id, quod ne intelligi quidem potest, mihi esse persuasum: cedò mihi istorum adumbra-

umbratorum deorum lineamenta, atque formas. non deest hoc loco copia rationum, quibus docere uelitis humanas esse formas deorum: primum, quòd ita sit informatum, anticipatumq. mentibus nostris, ut homini, cum de deo cogitet, forma occurrat humana: deinde, ut, quoniam rebus omnibus excellat natura diuina, forma quoque esse pulcherrima debeat; nec esse humana ullam pulchriorem. tertiam rationem affertis, quòd nulla in alia figura domicilium mentis esse possit. primum igitur quidque consideremus quale sit. arripere enim mihi uidemini, quasi uestro iure, rem nullo modo probabilem. Quis tam cæcus in contemplandis rebus unquã fuit, ut non uideret species istas hominum collatas in deos aut consilio quodam sapientum, quo facilius animos imperitorum ad deorum cultum a uitæ prauitate cõuerterent; aut superstitione, ut essent simulacra, quæ uenerantes, deos ipsos se adire crederent? auxerunt autem hæc eadem poetæ, pictores, opifices. erat autem non facile, agentes aliquid, et molientes deos in aliarum formarum imitatione seruare. accessit etiam ista opinio fortasse, quòd homini homine nihil pulchrius uideatur. sed tu hoc physice non uides, quàm blanda conciliatrix, & quasi sui sit læna natura. an putas ullam esse terra mariq. beluam, quæ non sui generis belua maxime delectetur? quod ni ita esset; cur non gestiret taurus equæ contrectatione, equus uaccæ? an tu aquilam, aut leonem, aut delphinum ullam anteferre censes figuram suæ? quid

igitur mirum, si hoc eodem modo homini natura præscripsit, ut nihil pulchrius, quàm hominem, putaret, eam esse caussam, cur deos hominum similes putaremus? quid censes, si ratio esset in beluis, non suo quasque generi plurimum tributuras fuisse? at mehercle ego, (dicam enim, ut sentio) quamuis amem ipse me, tamen non audeo dicere, pulchriorem esse me, quàm ille fuit taurus, qui uexit Europam. non enim hoc loco de ingeniis, aut de orationibus nostris, sed de specie, figuraq́; quæritur. quòd si fingere nobis, & iungere formas uelimus; qualis ille maritimus Triton pingitur, natantibus inuehens beluis, adiunctis humano corpori, nolis esse? 17.
difficili in loco uersor. est enim uis tanta naturæ, ut homo nemo uelit nisi hominis similis esse: & quidem formica formicæ: sed tamen cuius hominis? quotus enim quisque formosus est? Athenis cum essem, e gregibus epheborum uix singuli reperiebantur. uideo, quid arriseris: sed ita tamen res se habet. deinde nobis, qui, concedentibus philosophis antiquis, adolescentulis delectamur, etiam uitia sæpe iucunda sunt. næuus in articulo pueri delectat Alcæum. at est corporis macula næuus: illi tamen hoc lumen uidebatur. Q. Catulus, huius, collegæ, et familiaris nostri, pater, dilexit municipem tuum Roscium: in quem etiam illud est eius:

Constiteram exorientem auroram forte salutans,
Cum subito a læua Roscius exoritur.
Pace mihi liceat, cælestes, dicere uestra;

Mortalis

Mortalis uisus pulchrior esse deo.

huic pulchrior deo? at erat, sicut hodie est, peruersissimis oculis. quid refert? si hoc ipsum salsum, & uenustum illi uidebatur. Redeo ad deos. ecquos si non tam strabones, at petulos esse arbitramur? ecquos naeuum habere? ecquos silos, flaccos, frontones, capitones; quae sunt in nobis? an omnia emendata in illis? detur id uobis. num etiam est una omnium facies? nam, si plures, aliam esse alia pulchriorem necesse est. igitur aliquis non pulcherrimus deus. si una omnium facies est; florere in caelo Academiam necesse est. si enim nihil inter deum, & deum differt: nulla est apud deos cognitio, nulla perceptio. Quid, si etiam, Vellei, falsum illud omnino est, nullam aliam nobis, de deo cogitantibus, speciem, nisi hominis, occurrere: tamen ne ista tam absurda defendes? nobis fortasse si occurrit, ut dicis: Iouem, Iunonem, Mineruam, Neptunum, Vulcanum, Apollinem, reliquos deos ea facie nouimus, qua pictores, fictoresq. uoluerunt; neque solum facie, sed etiam ornatu, aetate, atque uestitu. at non Aegyptij, nec Syri, nec fere cuncta barbaries. firmiores enim uideas apud eos opiniones esse de bestijs quibusdam, quàm apud nos de sanctissimis templis, & simulacris deorum. etenim fana multa expoliata, & simulacra deorum de locis sanctissimis ablata uidemus a nostris: at uero ne fando quidem auditum est, crocodilum, aut ibim, aut felem uiolatum ab Aegypto. quid igitur censes?

Apim

Apim illum, sanctum Aegyptiorum bouem, non ne deum uideri Aegyptiis? tam hercle, quàm tibi illam nostram Sospitam, quam tu nunquam ne in somnijs quidem uides, nisi cum pelle caprina, cum hasta, cum scutulo, cum calceolis repandis. at non est talis Argiua, nec Romana Iuno. ergo alia species Iunonis Argiuis, alia Latinis: & quidem alia nobis Capitolini, alia Afris Ammonis Iouis. non pudet igitur physicum, id est speculatorem, uenatoremq. naturæ, ab animis consuetudine imbutis petere testimonium ueritatis? isto enim modo dicere licebit, Iouem semper barbatum, Apollinem semper imberbem, cæsios oculos Mineruæ, cæruleos esse Neptuni. et quidem Athenis laudamus Vulcanum eum, quem fecit Alcamenes: in quo stante, atque uestito leuiter apparet claudicatio non deformis. claudum igitur habebimus deum; quoniam de Vulcano sic accepimus. Age, & his uocabulis deos esse facimus, quibus a nobis nominantur. at, primum, quot hominum linguæ, tot nomina deorum. non enim, ut tu Velleius, quocunque ueneris, sic idẽ in Italia Vulcanus, idem in Africa, idem in Hispania. deinde, nominum non magnus numerus ne in pontificijs quidem nostris, deorum autem innumerabilis. An sine nominibus sunt? istud quidem ita uobis dicere necesse est. quid enim attinet, cum una facies sit, plura esse nomina? quàm bellum erat, Vellei, confiteri, potius nescire, quod nescires, quàm ista effutientem nauseare, atque ipsum tibi displicere?

displicere? An tu mei similem putas esse, aut tui deum? profecto non putas. quid ergo? solem dicam, aut lunam, aut cælum deum? ergo etiam beatum. quibus fruentem uoluptatibus? & sapientem. qui potest esse in eiusmodi trunco sapientia? hæc uestra sunt. si igitur nec humano uisu, quod docui; nec tali aliquo, quod tibi persuasum est: quid dubitas negare deos esse? non audes. sapienter id quidem. etsi hoc loco non populum metuis, sed ipsos deos. noui ego Epicureos omnia sigilla numerantes. quanquam uideo non nullis uideri, Epicurum, ne in offensionem Atheniensium caderet, uerbis reliquisse deos, re sustulisse. itaque in illis selectis eius, breuibusq. sententijs, quas appellatis κυρίας δόξας, hæc, ut opinor, prima sententia est: Quod beatum & immortale est, id nec habet, nec exhibet cuiquam negotium. In hac ita exposita sententia, sunt qui existiment, quod ille inscitia plane loquendi fecerit, fecisse consulto. de homine minime uafro male existimant. dubium est enim, utrum aliquid dicat iste beatum, & immortale, an, si quod sit beatum, id esse immortale. non animaduertunt, hic eũ ambigue locutum esse, sed multis alijs locis & illum, & Metrodorum tam aperte, quàm paullo ante te. ille uero deos esse putat: nec quenquam uidi, qui magis ea, quæ timenda esse negaret, timeret, mortem dico, & deos. quibus mediocres homines non ita ualde mouentur, his ille clamat omnium mortalium mentes esse perterritas. tot milia latrocinantur,

cinantur, morte proposita. alij omnia, quæ possunt, fana compilant. credo, aut illos mortis timor terret, aut hos religionis. Sed quoniam non audes (iam enim cum ipso Epicuro loquar) negare esse deos; quid est quod te impediat aut solem, aut lunam, aut mundum, aut mentem aliquam sempiternam in deorum natura ponere? Nunquam uidi, inquis, animam rationis consilijq. participem in ulla alia, nisi humana figura. Quid? solis nunquidnam, aut lunæ, aut quinque errantium siderum simile uidisti? sol duabus unius orbis ultimis partibus definiens motum, cursus annuos conficit. huius hanc illustrationem eiusdem incensa radijs menstruo spatio luna complet. quinque autem stellæ eundem orbem tenentes, aliæ propius a terris, aliæ remotius, ab ijsdem principijs, disparibus temporibus eadem spatia conficiunt. nunquid tale, Epicure, uidisti? ne sit igitur sol, ne luna, ne stellæ: quoniam nihil esse potest, nisi quod attingimus, aut uidimus. Quid? deum ipsum num ne uidisti? cur igitur credis esse? tollamus ergo omnia, quæ aut historia nobis, aut noua ratio affert. ita sit, ut mediterranei mare esse non credant. quæ sunt tantæ animi angustiæ; ut, si Seriphi natus esses, nec unquam egressus ex insula, in qua lepusculos, uulpeculasq. sæpe uidisses, non crederes leones, & pantheras esse, cum tibi, quales essent, diceretur? si uero de elephanto quis diceret, etiam irrideri te putares? Et tu quidem, Vellei, non uestro more, sed dialecticorum, quæ fundi tus

tus gens uestra non nouit, argumenti sententiam conclusisti: beatos esse deos sumpsisti. concedimus. Beatum autem sine uirtute neminem esse posse, id quoque damus, & libenter quidem. Virtutem autem sine ratione constare non posse, conueniat id quoque necesse est. Adiungis, nec rationem esse nisi in hominis figura. quem tibi hoc daturum putas? si enim ita esset, quid opus erat te gradatim istuc peruenire? quid autem est istuc gradatim? sumpsisses tuo iure. nam a beatis ad uirtutem, a uirtute ad rationem uideo te uenisse gradibus: a ratione ad humanam figuram quo modo accedis? præcipitare istud quidem est, non descendere. Nec uero intelligo, cur maluerit Epicurus deos hominum similes dicere, quàm homines deorum. quæres, quid intersit. si enim hoc illi simile sit, esse illud huic uideo. sed hoc dico, non ab hominibus formæ figuram peruenisse ad deos. dij enim semper fuerunt, & nati nunquam sunt, siquidem æterni sunt futuri. at homines nati: ante igitur humana forma, quàm homines, ea qua erant forma dij immortales. non ergo illorum humana forma, sed nostra diuina dicenda est. Verum hoc quidem, ut uoletis: illud quæro, quæ fuerit tanta fortuna. nihil enim in rerum natura ratione factum esse uultis. sed tamen quis iste tantus casus, unde tam felix concursus atomorum, ut repente homines deorum forma nascerentur? semina deorum decidisse de cælo in terras putamus, & sic homines patrum similes extitisse? uellem diceretis:

ceretis: deorum cognationem agnoscerem non inuitus. nihil tale dicitis: sed casu esse factum, ut deorum similes essemus. & nunc argumenta quærenda sunt, quibus hoc refellatur? utinam tam facile uera inuenire possem, quam falsa conuincere. etenim enumerasti memoriter, & copiose, ut mihi quidem admirari liberet in homine esse Romano tantam scientiam, usque a Thalete Milesio de natura deorum philosophorum sententias. Omnes ne tibi illi delirare uisi sunt, qui sine manibus & pedibus constare deum posse decreuerunt? nec hoc quidem uos mouet considerantes quæ sit utilitas, quæq. opportunitas in homine membrorum, ut iudicetis membris humanis deos non egere? quid enim pedibus opus est sine ingressu? quid manibus, si nihil comprehendatur? quid reliqua descriptione omnium corporis partium? in qua nihil inane, nihil sine caussa, nihil superuacaneum est. itaque nulla ars imitari solertiam naturæ potest. habebit igitur linguam deus, & non loquetur; dentes, palatum, fauces nullum ad usum: quæq. procreationis caussa natura corpori affinxit, ea frustra habebit deus: nec externa magis, quam interiora. cor, pulmones, iecur, ceteraque, detracta utilitate, quid habent uenustatis? quandoquidem hæc esse in deo propter pulchritudinem uultis. Istis ne fidentes somnijs non modo Epicurus, & Metrodorus, & Hermachus contra Pythagoram, Platonem, Empedoclemq. dixerunt, sed meretricula etiam Leontium

contra

contra Theophraſtum ſcribere auſa ſit? ſcito quidem illa ſermone, et Attico: ſed, cum tantum Epicuri hortus habuerit licentiæ, etiam ſoletis queri? Zeno quidem etiam litigabat. quid dicam Albutium? nam Phædro nihil elegantius, nihil humanius. ſed ſtomachabatur ſenex, ſi quid aſperius dixeram: cum Epicurus contumelioſiſſime Ariſtotelē uexarit Phædoni Socratico turpiſſime male dixerit; Metrodori, ſodalis ſui, fratrem Timocratem, quia neſcio quid in philoſophia diſſentiret, totis uolu minibus conciderit; in Democritum ipſum, quem ſecutus eſt, fuerit ingratus; Nauſiphanem, magiſtrum ſuum, a quo nihil didicerat, tam male acceperit. Zeno quidem non eos ſolum, qui tum erant, Apollodorum, Syllum, ceteroſq. figebat maledictis, ſed Socratem ipſum, parentem philoſophiæ, latino uerbo utens, ſcurram Atticum fuiſſe dicebat, Chryſippum nunquam, niſi Cheſippum, uocabat. tu ipſe paullo ante, cum tanquam ſenatum philoſophorum citares, ſummos uiros deſipere, delirare, dementes eſſe dicebas. quorum ſi nemo uerum uidit de natura deorum; uerendum eſt, ne nulla ſit omnino. nam iſta, quæ uos dicitis, ſunt tota commenticia, uix digna lucubratione anicularum. non enim ſentitis, quàm multa uobis ſuſcipienda ſint, ſi impetraueritis, ut concedamus eandem eſſe hominum & deorum figuram. omnis cultus, & curatio corporis erit eadem adhibenda deo, quæ adhibetur homini; ingreſſus, curſus, accubatio, inclinatio,

tio, ſeſſio, comprehenſio, ad extremum etiam ſermo, & oratio. Nam quòd & mares deos, & feminas eſſe dicitis; quid ſequatur, uidetis. equidem mirari ſatis non poſſum, unde ad iſtas opiniones ueſter ille princeps uenerit. ſed clamare non deſinitis, retinendum hoc eſſe, deus ut beatus immortaliſq. ſit. quid autem obſtat, quo minus ſit beatus, ſi non ſit bipes? aut iſta ſiue beatitas, ſiue beatitudo dicenda eſt, (utrunque omnino durum, ſed uſu mollienda nobis uerba ſunt) uerum ea, quæcunque eſt, cur aut in ſolem illum, aut in hunc mundum, aut in aliquam mentem æternam, figura membriſq. corporis uacuam, cadere non poteſt? Nihil aliud dicis, niſi, nunquam uidi ſolem, aut mundnm beatum. Quid? mundum, præter hunc, unquam ne uidiſti? negabis. cur igitur non ſexcenta millia eſſe mundorum, ſed innumerabilia, auſus es dicere? ratio docuit. ergo hoc te ratio non docebit, cum præſtantiſſima natura quæratur, eaq. beata, & æterna, quæ ſola in diuina natura ſunt, ut immortalitate uincamur ab ea natura, ſic animi præſtantia uinci; atque ut animi, item corporis? cur igitur, cum ceteris rebus inferiores ſimus, forma pares ſumus? ad ſimilitudinem enim deo propius accedebat humana uirtus, quàm figura. an quidquam tam puerile dici poteſt, (ut eundem locum diutius urgeam) quàm ſi ea genera beluarum, quæ in Rubro mari India ue gignantur, nulla eſſe dicamus? atqui ne curioſiſſimi quidem homines exquirendo audire tam multa poſ-

ſunt,

sunt quàm sunt multa, quæ terra mari, paludibus, fluminibus existunt. quæ negemus esse, quia nunquam uidimus. Ipsa uero quàm nihil ad rem pertinet, quæ uos delectat maxime, similitudo? quid? canis non ne similis lupo? atque, ut Ennius,

Simia quàm similis, turpissima bestia, nobis?

at mores in utroque dispares. elephanto beluarum nulla prudentior, at figura quæ uastior? de bestijs loquor. quid? inter ipsos homines non ne & simillimis formis dispares mores, et moribus figura dissimilis? etenim, si semel, Vellei, suscipimus genus hoc argumēti; attende, quò serpat. tu enim sumebas, nisi in a. *hominis figura rationē inesse non posse. sumet alius, nisi in terrestri; nisi in eo, qui natus sit; nisi in eo, qui adoleuerit; nisi in eo, qui didicerit; nisi in eo, qui ex animo constet, et corpore caduco, et infirmo; postremo nisi in homine, atque mortali. quòd si in omnibus his rebus obsistis; quid est, quòd te una forma cōturbet? his enim omnibus, quæ proposui, adiunctis, in homine rationem esse, et mentē uidebas. quibus detractis, deum tamen nosse te dicis, modo lineamenta maneant. hoc est non considerare, sed quasi sortiri quid loquare. Nisi forte ne hoc quidem attendis, non modo in homine, sed etiam in arbore, quidquid superuacaneum sit, aut usum non habeat, obstare. quàm molestum est, uno digito plus habere? quid ita? quia nec speciem, nec usum alium quinque desiderant. tuus autem deus non digito uno redundat, sed capite, collo, ceruicibus, lateribus, aluo, ter-*

go, poplitibus, manibus, pedibus, feminibus, cruribus. si, ut immortalis sit; quid hæc ad uitam membra pertinent? quid ipsa facies? magis illa, cerebrum, cor, pulmones, iecur: hæc enim sunt domicilia uitæ. oris quidem habitus ad uitæ firmitatem nihil pertinet. At eos uituperabas, qui ex operibus magnificis, atque præclaris, cum ipsum mundum, cum eius membra, cælum, terras, maria, cumq. horum insignia solem, lunam, stellasq. uidissent, dumq. temporum mutationes, maturitates, uicissitudinesq. cognouissent; suspicati essent aliquam excellentem esse, præstantemq naturam, quæ hæc fecisset, moueret, regeret, gubernaret. qui etiam si aberrant a coniectura, uideo tamē quid sequantur. Tu quod opus tandem magnum, & egregium habes, quod effectum diuina mente uideatur, ex quo esse deos suspicere? Habeo, inquis, in animo insitam informationem quandam dei. & barbati quidem Iouis, galeatæ Mineruæ. num igitur tales putas? quanto melius hæc uulgus imperitorum: qui non membra solum hominis deo tribuunt, sed usum etiam membrorum: dant enim arcum, sagittas, hastam, clypeum, fuscinam, fulmen: et si, actiones quæ sint deorum, non uident, nihil agentem tamen deum non queunt cogitare. Ipsi, qui irridentur, Aegyptij nullam beluam, nisi ob aliquam utilitatem, quam ex ea caperent, consecrauerunt. ibes maximam uim serpentium conficiunt, cum sint aues excelsæ, cruribus rigidis, corneo proceroq. ro-

stro

ſtro: auertunt peſtem ab Aegypto, cum uolucres angues, ex uaſtitate Libyæ uēto Africo inuectas, interficiunt, atque conſumunt. ex quo fit, ut illæ nec morſu uiuæ noceant, nec odore mortuæ. poſſum de ichneumonum utilitate, de crocodilorum, de felium dicere: ſed nolo eſſe longus. ita concludam tamen, beluas a barbaris propter beneficium conſecratas, ueſtrorum deorum non modo beneficium nullum extare, ſed ne factum quidem omnino. Nihil habet, inquit, negotij. Profecto Epicurus, quaſi pueri delicati, nihil ceſſatione melius exiſtimat. at ipſi tamen pueri, etiam cum ceſſant, exercitatione aliqua ludicra delectantur: deum ſic feriatum uolumus ceſſatione torpere, ut, ſi ſe commouerit, uereamur, ne beatus eſſe non poſſit. hæc oratio non modo deos ſpoliat motu, & actione diuina, ſed etiam homines inertes efficit; ſiquidem agens aliquid ne deus quidem eſſe beatus poteſt. Verum ſit ſane, ut uultis, deus effigies hominis, & imago: quod eius eſt domicilium? quæ ſedes? qui locus? quæ deinde actio uitæ? quibus rebus, id quod uultis, beatus eſt? utatur enim ſuis bonis, oportet, & fruatur, qui beatus futurus eſt. Nam locus quidem iis etiam naturis, quæ ſine animis ſunt, ſuus eſt cuique proprius, ut terra infimum teneat, hác inundet aqua; ſuperior aeri, ignibus altiſſima ora reddatur. Beſtiarum autem terrenæ ſunt aliæ, partim aquatiles, aliæ quaſi ancipites, in utraque ſede uiuentes: ſunt quædam etiam, quæ igne naſci putentur, ap-

pareantq. in ardentibus fornacibus sæpe uolitantes. Quæro igitur, uester deus primum ubi habitet: deinde, quæ caussa eum loco moueat; si modo mouetur aliquando: postremo, cum hoc proprium sit animantium, ut aliquid appetant, quod sit naturæ accommodatum; deus quid appetat; ad quam denique rem motu mentis, ac rationis utatur; postremo, quo modo beatus sit, quo modo æternus. quidquid enim horum attigeris, ulcus est. ita male instituta ratio exitum reperire non potest. Sic enim dicebas, speciem dei percipi cogitatione, non sensu, nec esse in ea ullam soliditatem, neque eandem ad numerũ permanere, eamq. esse eius uisionem, ut similitudine & transitione cernatur, neque deficiat unquam ex infinitis corporibus similium accessio; ex eoq. fieri, ut in hæc intenta mens nostra beatam illam naturã, & sempiternam putet. Hoc per ipsos deos, de quibus loquimur, quale tandem est? nam si tantum modo ad cogitationem ualent, nec ullam habent soliditatem, nec eminentiam: quid interest, utrum de hippocentauro, an de deo cogitemus? omnem enim talem conformationem animi ceteri philosophi motum inanem uocant: uos autem aduentum in animos, & introitum imaginum dicitis. ut igitur, Ti. Gracchum cum uideor cócionantem in Capitolio uidere, de M. Octauio deferentem sitellam, tum eum motum animi dico esse inanem; tu autem & Gracchi & Octauij imagines remanere, quæ, in Capitolium cum peruenerint, tum ad animum meum referan-

rantur: hoc idem fieri in deo, cuius crebra facie pellantur animi, ex quo esse beati atque æterni intelligantur. fac imagines esse, quibus pulsentur animi: species duntaxat obijcitur quædam. num etiam, cur beata sit, cur æterna? quæ autem istæ imagines uestræ, aut unde? a Democrito omnino hæc licentia. sed & ille reprehensus a multis est; nec uos exitum reperitis; totaq. res uacillat, & claudicat. nam quid est, quod minus probari possit, quàm omnium in me incidere imagines? Homeri, Archilochi, Romuli; Numæ, Pythagoræ, Platonis, nec ex forma, qua illi fuerunt? quo modo illi ergo? & quorum imagines? Orpheum poetam docet Aristoteles nunquam fuisse: & hoc Orphicum carmen Pythagorici ferunt cuiusdam fuisse Cercopis. at Orpheus, id est imago eius, ut uos uultis, in animum meum sæpe incurrit. quid, quòd eiusdem hominis in meũ aliæ, aliæ in tuum? quid, quòd earum rerũ, quæ nunquam omnino fuerunt, neque esse potuerunt, ut Scyllæ, ut Chimeræ? quid, quòd hominum, locorum, urbium earum, quas nunquam uidimus? quid, quòd, simul ac mihi collibitum est, præsto est imago? quid, quòd etiam ad dormientem ueniunt inuocatæ? tota res, Vellei, nugatoria est: uos autem non modo oculis imagines, sed etiam animis inculcatis: tanta est impunitas garriendi. at quàm licenter? fluentium frequenter transitio fit uisionum, ut e multis una uideatur. puderet me dicere, non intelligere, si uos ipsi intelligeretis, qui ista

defenditis. quo modo enim probas, continenter imagines ferri? aut, si continenter, quo modo æternæ? Innumerabilitas, inquis, suppeditat atomorum. num eadem ergo ista facient, ut sint omnia sempiterna? Confugis ad æquilibritatem: sic enim ἰσονομίαν, si placet, appellemus: & ais, quoniam sit natura mortalis, immortalem etiam esse oportere. isto modo, quoniam homines mortales sunt, sint aliqui immortales: &, quoniam nascuntur in terra, nascantur & in aqua: et, quia sunt quæ interimāt, sint quæ conseruent. sint sane: sed ea conseruent, quæ sunt: deos istos esse non sentio. Omnis tamen ista rerum effigies ex indiuiduis quo modo corporibus oritur? quæ etiam si essent, quæ nulla sunt; pellere se ipsa & agitari inter se concursu fortasse possent; formare, figurare, colorare, animare non possent. nullo igitur modo immortalem deum efficitis. Videamus nunc de beato. Sine uirtute certe nullo modo. uirtus autem actuosa, & deus uester nihil agens: expers uirtutis igitur: ita ne beatus quidem. quæ ergo uita? suppeditatio, inquis, bonorum, nullo malorum interuentu. quorum tandem bonorum? uoluptatum. credo: nempe ad corpus pertinentium: nullam enim nouistis, nisi profectam a corpore, & redeuntem ad corpus, animi uoluptatem. non arbitror te Vellei, similem esse Epicureorum reliquorum: quos pudeat earum Epicuri uocum, quibus ille testatur, se ne intelligere quidem ullum bonum, quod sit seiunctum a delicatis, et ob-

scenis

ſcenis uoluptatibus: quas quidem non erubeſcens perſequitur omnes nominatim. quem cibum igitur, aut quas potiones, aut quas uocum & florum uarietates, aut quos tactus, quos odores adhibebis ad deos, ut eos perfundas uoluptatibus? at poetæ quidem nectar, ambroſiam epulis comparant, & aut Iuuentatem, aut Ganymedem pocula miniſtrãtem. tu autem Epicure quid facies? neque enim, unde habeat iſta deus tuus, uideo, nec quo modo utatur. locupletior igitur hominum natura ad beate uiuẽdum eſt, quàm deorum, quòd pluribus generibus fruitur uoluptatum. At has leuiores ducis uoluptates, quibus quaſi titillatio (Epicuri enim hoc uerbum) ſenſibus adhibetur. Quouſque ludis? nam Philo noſter ferre non poterat, aſpernari Epicureos molles & delicatas uoluptates: ſumma enim memoria pronuntiabat plurimas Epicuri ſententias ijs ipſis uerbis, quibus erant ſcriptæ: Metrodori uero, qui eſt Epicuri collega ſapientiæ, multa impudentiora recitabat. accuſat enim Timocratem, fratrem ſuum, Metrodorus, quòd dubitet omnia, quæ ad beatam uitam pertineant, uentre metiri: neque id ſemel dicit, ſed ſæpius. Annuere te uideo: nota enim tibi ſunt. proferrem libros, ſi negares. Neque nunc reprehendo, quòd ad uoluptatem omnia referantur: alia eſt ea quæſtio: ſed doceo, deos ueſtros eſſe uoluptatis expertes: ita ueſtro iudicio ne beatos quidem. At dolore uacant. ſatin eſt id ad illam abundantem bonis uitam beatiſſimam? Cogi-

tant, inquis, assidue beatos esse se: habent enim nihil aliud, quod agitent in mente. comprehende igitur animo, et propone ante oculos, deum nihil aliud in omni æternitate, nisi, mihi pulchre est, & , ego beatus sum, cogitantem. nec tamen uideo, quo modo uideatur iste deus beatus, cum sine ulla intermissione pulsetur, agiteturq. incursione atomorum sempiterna, cumq. ex ipso imagines semper affluant. ita nec beatus est uester deus, nec æternus. At etiam de sanctitate, de pietate aduersus deos, libros scripsit Epicurus. at quo modo in his loquitur? ut Coruncanium, aut Scæuolam, pontifices maximos, te audire dicas, non eum, qui sustulerit omnem funditus religionem; nec manibus, ut Xerses, sed rationibus, deorum immortalium templa & aras euerterit. Quid est enim, cur deos ab hominibus colendos dicas, cum dij non modo homines non colant, sed omnino nihil curent, nihil agant? At est eorum eximia quædam præstansq. natura, ut ea debeat ipsa per se ad se colendam allicere sapientem. An quid quã eximium potest esse in ea natura, quæ sua uoluptate lætans, nihil nec actura sit unquã, neque agat, neq. egerit? Quæ porro pietas ei debetur, a quo nihil acceperis? aut quid omnino, cuius nullum meritũ sit, ei deberi potest? est enim pietas, iustitia aduersum deos: cum quibus quid potest nobis esse iuris, cum homini nulla cum deo sit communitas? sanctitas autem est scientia colendorum deorum: qui quamobrem colendi sunt, non intelligo, nullo nec

acce-

accepto ab iis, nec sperato bono. quid est autem, quòd eos ueneremur propter admirationem eius naturæ, in qua egregium nihil uidemus? Nam superstitione, quod gloriari soletis, facile est liberari, cum sustuleris omnem uim deorum. nisi forte Diagoram, aut Theodorum, qui omnino deos esse negabant, censes superstitiosos esse potuisse. ego ne Protagoram quidem: cui neutrum liquerit, nec esse deos, nec non esse. horum enim sententiæ omnium non modo superstitionem tollunt, in qua inest timor inanis deorum; sed etiam religionem, quæ deorum cultu pio continetur. Quid? ii, qui dixerunt, totam de diis immortalibus opinionem fictam esse ab hominibus sapientibus reip. caussa, ut, quos ratio non posset, eos ad officium religio duceret; non ne omnem religionem funditus sustulerunt? Quid? Prodicus Chius, qui ea, quæ prodessent hominum uitæ, deorum in numero habita esse dixit, quam tandem religionem reliquit? Quid? qui aut fortes, aut claros, aut potentes uiros tradunt post mortem ad deos peruenisse, eosq. esse ipsos, quos nos colere, precari, uenerariq. soleamus; non ne expertes sunt religionum omnium? quæ ratio maxime tractata ab Euhemero est: quem noster & interpretatus, & secutus est præter ceteros Ennius. ab Euhemero autem & mortes, & sepulturæ demonstrantur deorum. utrum igitur hic confirmasse religionem uideatur, an penitus totam sustulisse? Omitto Eleusinam sanctam illam, & augustam,

Vbi

Vbi initiantur gentes orarum ultimæ:

præterea Samothraciam, eaque, quæ Lemni nocturno aditu occulta coluntur, siluestribus sepibus densa. quibus explicatis, ad rationemq. reuocatis, rerum magis natura cognoscitur, quàm deorum. Mihi quidem etiam Democritus, uir magnus in primis, cuius fontibus Epicurus hortulos suos irrigauit, nutare uidetur in natura deorum. tum enim censet imagines diuinitate præditas inesse uniuersitati rerum: tum principia, mentesque, quæ sunt in eodem uniuerso, deos esse dicit; tum animantes imagines, quæ uel prodesse nobis solent, uel nocere; tum ingẽtes quasdã imagines, tantasque, ut uniuersum mundum cõplectantur extrinsecus. Quæ quidẽ omnia sunt patria Democriti, quàm Democrito, digniora. quis enim istas imagines cõprehendere animo potest? quis admirari? quis aut cultu, aut religione dignas iudicare? Epicurus uero ex animis hominum extraxit radicitus religionem, cum dijs immortalibus & opem, & gratiam sustulit. cum enim optimam & præstantissimam naturam dei dicat esse, negat idem esse in deo gratiam: tollit, id quod maxime proprium est optimæ præstantissimæq. naturæ. quid enim est melius, aut quid præstantius bonitate, & beneficentia? qua cum carere deum uultis; neminem deo nec deum, nec hominem carum, neminem ab eo amari, neminem diligi uultis. ita fit, ut non modo homines a dijs, sed ipsi dij inter se ab alijs alij negligantur. Quanto Stoici melius,

qui

qui a uobis reprehenduntur. censent autẽ sapientes sapientibus etiã ignotis esse amicos. nihil est enim uirtute amabilius: quã qui adeptus erit, ubicunque gentium, a nobis diligetur. Vos autem quid mali datis, cum imbecillitatem gratificationem, & beneuolentiam ponitis? ut enim omittam uim & naturam deorum; ne homines quidem censetis, nisi imbecilli essent, futuros beneficos, & benignos fuisse. nulla est caritas naturalis inter bonos? carum ipsum uerbum est amoris: ex quo amicitiæ nomen est ductum: quam si ad fructum nostrum referemus, non ad illius commoda, quem diligimus; non erit ista amicitia, sed mercatura quædam utilitatum suarum. prata, & arua, et pecudum greges diliguntur isto modo, quòd fructus ex eis capiuntur. hominum caritas, & amicitia gratuita est: quanto igitur magis deorum? qui nulla re egentes & inter se diligũt, & hominibus consulunt. quod ni ita sit, quid ueneramur, quid precamur deos? cur sacris pontifices, cur auspicijs augures præsunt? quid optamus a dijs immortalibus? quid uouemus? At etiam Epicuri liber est de sanctitate. ludimur ab homine non tam faceto, quàm ad scribendi licentiam libero. quæ enim potest esse sanctitas, si dij humana non curant? quæ autem animans natura, nihil curans? uerius est igitur illud nimirum, quod familiaris omnium nostrum Posidonius disseruit in libro quincto de natura deorum, nullos esse deos Epicuro uideri; quæq. is de dijs immortalibus dixerit, inuidiæ detestandæ gratia dixisse:

xiſſe. neque enim tam deſipiens fuiſſet, ut homunculis ſimilem deum fingeret, lineamentis duntaxat extremis, non habitu ſolido; membris hominis præditum omnibus, uſu membrorum ne minimo quidem; exilem quendam, atque perlucidum, nihil cuiquam tribuentem, nihil gratificantem, omnino nihil curantem, nihil agentem. quæ natura primũ nulla eſſe poteſt; idq́. uidens Epicurus, re tollit, oratione relinquit deos: deinde, ſi maxime talis eſt deus, ut nulla gratia, nulla hominum caritate teneatur; ualeat: quid enim dicam, propitius ſit? eſſe enim propitius poteſt nemini; quoniam, ut dicitis, omnis in imbecillitate eſt & gratia, & caritas.

M. TVLLII

M. TVLLII CICERONIS DE NATVRA DEORVM

LIBER II.

QVAE cum Cotta dixisset, tum Velleius, Næ ego, inquit, incautus, qui cum Academico, & eodem rhetore congredi conatus sum. nam neque indisertum Academicum pertimuissem, nec sine ista philosophia rhetorem quamuis eloquentem. neque enim flumine conturbor inanium uerborum, nec subtilitate sententiarum, si orationis est siccitas. tu autem, Cotta, utraque re ualuisti: corona tibi, & iudices defuerunt. sed ad ista alias: nunc Lucilium, si ipsi commodum est, audiamus. Tum Balbus, Eundem equidem, inquit, mallem audire Cottam, dum, qua eloquentia falsos deos sustulit, eadem ueros inducat. est enim & philosophi, & pontificis, & Cottæ, de dijs immortalibus habere non errantem, & uagam, ut Academici, sed, ut nostri, stabilem certamq; sententiam. nam contra Epicurum satis superq; dictum est. sed aueo audire, tu ipse Cotta quid sentias. An, inquit, oblitus es, quod initio dixerim, facilius me, talibus præsertim de rebus, quid non sentirem, quàm quid sentirem, posse dicere? quòd si haberem aliquid, quod liqueret; tamen te audire uicissim uellem, cum ipse tam multa dixissem. Tum Balbus, Geram tibi morem,

rem, & agam quàm breuissime potero. etenim, conuictis Epicuri erroribus, longa de mea disputatione detracta oratio est. Omnino diuidunt nostri totá istam de dijs immortalibus quæstionem in partes quattuor. primum, docent esse deos: deinde, quales sint: tum mundú ab his administrari: postremo, consulere eos rebus humanis. Nos autem hoc sermone, quæ priora duo sunt, sumamus: tertium, & quartum, quia maiora sunt, puto in aliud esse tempus differenda. Minime uero, inquit Cotta. nam & otiosi sumus; & ijs de rebus agimus, quæ sunt etiam negotijs anteponendæ. Tum Lucilius, Ne egere quidem uidetur, inquit, oratione prima pars. quid enim potest esse tam apertum, tamq. perspicuum, cum cælum suspeximus, cælestiaq. contemplati sumus, quàm esse aliquod numen præstantissimæ mentis, quo hæc regantur? quod ni ita esset; qui potuisset assensu omnium dicere Ennius,

Aspice hoc sublime candens, quem uocant omnes Iouem. *illum uero & Iouē, & dominatorem rerum, & omnia nutu regentem; &, ut idem Ennius,*

- patrem diuumq. hominumque,

& præsentem, ac præpotentem deum. quod qui dubitat, haud sane intelligo, cur non idem, sol sit, an nullus sit, dubitare possit. quid enim est hoc illo euidentius? quod nisi cognitum comprehensumq. animis haberemus; non tam stabilis opinio permaneret, nec confirmaretur diuturnitate temporis,

nec

nec una cum sæculis, ætatibusq. hominum inueterare potuisset. etenim uidemus ceteras opiniones fictas, atque uanas diuturnitate extabuisse. quis enim hippocentaurum fuisse, aut chimæram putat? quæ ue anus tam excors inueniri potest, quæ illa, quæ quondam credebantur, apud inferos portenta extimescat? opinionum enim commenta delet dies, naturæ iudicia confirmat. itaque & in nostro populo, et in ceteris deorũ cultus, religionumq. sanctitates existunt in dies maiores, atque meliores: idq. euenit non temere, nec casu, sed quòd & præsentiam sæpe diui suam declarant: ut & apud Regillum bello Latino, cum A. Postumius dictator cum Octauio Mamilio Tusculano prælio dimicaret, in nostra acie Castor, & Pollux ex equis pugnare uisi sunt: & recentiore memoria, ijdem Tyndaridæ Persen uictum nuntiauerunt. P. enim Vatienus, auus huius adolescentis, cum e præfectura Reatina Romam uenienti noctu duo iuuenes cum equis albis dixissent, regem Persen illo die captum, senatui nuntiauit: & primo, quasi temere de rep. locutus esset, in carcerem coniectus est; post, a Paullo litteris allatis, cum idem dies constitisset, & agro a senatu, & uacatione donatus est. Atque etiam, cum ad fluuium Sacram Crotoniatas Locri maximo prælio deuicissent, eo ipso die auditam esse eam pugnam ludis Olympiæ, memoriæ proditum est. sæpe Faunorum uoces exauditæ, sæpe uisæ formæ deorum, quemuis aut non hebetẽ, aut impium, deos præ-

præsentes esse, cõfiteri coegerũt. prædictiones uero, et præsensiones rerum futurarum quid aliud declarant, nisi hominibus ea, quæ sint, ostendi, monstrari, portendi, prædici? ex quo illa ostenta, monstra, portenta, prodigia dicuntur. quod si ea ficta credimus licentia fabularum, Mopsum, Tiresiam, Amphiaraum, Calchantem, Helenum, quos tamen augures ne ipsæ quidem fabulæ asciuissent, si res omnino repudiarent: ne domesticis quidem exemplis docti, numen deorum comprobabimus? nihil nos P. Claudij bello Punico primo temeritas mouebit? qui etiam per iocum deos irridens, cum cauea liberati pulli non pascerentur, mergi eos in aquam iussit, ut biberent, quoniam esse nollent. qui risus, classe deuicta, multas ipsi lacrymas, magnam populo R. cladem attulit. Quid? collega eius Iunius eodem bello non ne tempestate classem amisit, cum auspicijs non paruisset? itaque P. Claudius a populo condemnatus est, Iunius necem sibi ipse consciuit. C. Flaminium Cœlius, religione neglecta, cecidisse apud Trasimenum scribit, cum magno reip. uulnere. quorum exitio intelligi potest, eorum imperijs remp. amplificatam, qui religionibus paruissent. &, si conferre uolumus nostra cum externis, ceteris rebus aut pares, aut etiam inferiores reperiemur, religione, id est cultu deorum, multo superiores. An Attij Nauij lituus ille, quo ad inuestigandum suem regiones uineæ terminauit, contemnendus est? crederem, nisi eius augurio rex Ho-

Hostilius maxima bella gessisset. sed, negligentia nobilitatis, auguriorum disciplina omissa, ueritas auspiciorum spreta est, species tantum retenta. itaque maximæ reip. partes, in his bella, quibus reip. salus continetur, nullis auspicijs administrantur, nulla perennia seruantur, nulla ex acuminibus, nulli uiri uocantur: ex quo in procinctu testamenta perierunt. tum enim bella gerere nostri duces incipiunt, cum auspicia posuerunt. at uero apud maiores tanta religionis uis fuit, ut quidam imperatores etiam se ipsos dijs immortalibus, capite uelato, uerbis certis pro rep. deuouerent; multa ex Sibyllinis uaticinationibus, multa ex haruspicum responsis commemorare possum, quibus ea confirmentur, quæ dubia nemini debent esse. atqui & nostrorum augurum, & Etruscorum, & haruspicum disciplinam P. Scipione, C. Figulo cos. res ipsa probauit. quos cum Ti. Gracchus consul iterum crearet, primus rogatorum, ut eos retulit, ibidem est repente mortuus. Gracchus cum comitia nihilo minus peregisset, remq. illam in religionem populo uenisse sentiret, ad senatum retulit. senatus, quos ad soleret, referendum censuit. haruspices introducti, responderunt, non fuisse iustum comitiorum rogatorem. tum Gracchus, ut e patre audiebam, incensus ira, ita ne uero? ego non iustus, qui & consul rogaui, & augur, & auspicato? an uos Thusci ac barbari auspiciorum populi R. ius tenetis, & interpretes esse comitiorum potestis? ita-

que tum illos exire iussit. post autem e prouincia literas ad collegium misit, se, cum legeret libros, recordatum esse uitio sibi tabernaculum captum fuisse haruspectionis, quod, cum pomœrium postea intrasset habendi senatus caussa, in redeundo, cum idem pomœrium transiret, auspicari esset oblitus: itaque uitio creatos esse consules. augures rem ad senatum: senatus, ut abdicarent: consules abdicauerunt. Quæ quærimus exempla maiora? uir sapientissimus, atque haud scio an omnium præstantissimus, peccatum suum, quod cælari posset, confiteri maluit, quàm hærere in rep. religionem: consules summum imperium statim deponere, quàm id tenere punctum temporis contra religionem. Magna augurum auctoritas: quid haruspicum ars, non ne diuina? hæc innumerabilia ex eodem genere qui uideat, non ne cogatur confiteri, deos esse? quorum enim interpretes sunt, eos ipsos esse certe necesse est. deorum autem interpretes sunt: deos igitur esse fateamur. At fortasse non omnia eueniunt, quæ prædicta sunt. ne ægri quidem quia non omnes conualescunt, iccirco ars nulla medicina est. signa ostenduntur a dijs rerum futurarum. in his si qui errauerunt; non deorum natura, sed hominum coniectura peccauit. itaque inter omnes omnium gentium sententia constat: omnibus enim innatum est, & in animo quasi insculptum, esse deos. quales sint, uarium est: esse nemo negat. Cleanthes quidem noster quattuor de caussis dixit in animis hominum informatas

deorum

deorum esse notiones. primam posuit eam, de qua modo dixi; quæ orta esset ex præsensione rerum futurarum: alteram, quam ceperimus ex magnitudine commodorum, quæ percipiuntur cæli temperatione, fœcunditate terrarum, aliarumq. commoditatum complurium copia: tertiam, quæ terreret animos fulminibus, tempestatibus, nimbis, niuibus, uastitate, pestilentia, terræ motibus, & sæpe fremitibus, lapideisq. imbribus, & guttis imbrium quasi cruentis, tum lapidibus, aut repentinis terrarum hiatibus, tum præter naturam hominum, pecudumq. portentis, tum facibus uisis cælestibus, tum stellis ijs, quas Græci cometas, nostri crinitas uocant: quæ nuper bello Octauiano magnarum fuerunt calamitatum prænuntiæ; tum sole geminato, quod, ut e patre audiui, Tuditano, & Aquillio cos. euenerat: quo quidem anno P. Africanus, sol alter, extinctus est: quibus exterriti homines uim quandam esse cælestem, & diuinam suspicati sunt: quartam caussam esse, eamq. uel maximam, æquabilitatem motus, conuersionem cæli, solis, lunæ, a. *siderumq. omnium distinctionem, uarietatem, pulchritudinem, ordinem: quarum rerum aspectus ipse satis indicaret, non esse fortuita. Vt si quis in domum aliquam, aut in gymnasium, aut in forum uenerit; cùm uideat omnium rerum rationem, modum, disciplinam, non possit ea sine caussa fieri iudicare; sed esse aliquem intelligat, qui præsit, & cui pareatur: multo magis in tantis motibus, tantisq.*

 uicissitu-

uicissitudinibus, tam multarum rerum, atque tantarum ordinibus, in quibus nihil unquam immensa, & infinita uetustas mentita sit; statuat necesse est, ab aliqua mente tantos naturæ motus gubernari. Chrysippus quidem, quanquam est acerrimo ingenio, tamen ea dicit, ut ab ipsa natura didicisse, non ut ipse reperisse uideatur. Si enim, inquit, est aliquid in rerum natura, quod hominis mens, quod ratio, quod uis, quod potestas humana efficere non possit: est certe id, quod illud efficit, homine melius. atqui res cælestes, omnesq. eæ, quarum est ordo sempiternus, ab homine confici non possunt: est igitur id, quo illa conficiuntur, homine melius. id autem quid potius dixerim, quàm deum? etenim si dij non sunt, quid esse potest in rerum natura homine melius? in eo enim solo ratio est, qua nihil potest esse præstantius. esse autem hominem, qui nihil in omni mundo melius esse, quàm se, putet, desipientis arrogantiæ est. ergo est aliquid melius: est igitur profecto deus. An uero, si domum magnam, pulchramq. uideris, non possis adduci, ut, etiam si dominum non uideas, muribus illam, & mustelis ædificatam putes: tantum uero ornatum mundi, tantam uarietatem, pulchritudinemq. rerum cælestium, tantam uim, & magnitudinem maris, atque terrarum, si tuum, ac non deorum immortalium domicilium putes, non ne plane desipere uideare? An ne hoc quidem intelligimus, omnia supera esse meliora? terram autem esse infimam, quam

crassissimus

crassissimus circumfundat aer, ut ob eam ipsam caussam, quod etiam quibusdam regionibus, atque urbibus contingere uidemus, hebetiora ut sint hominum ingenia propter cæli pleniorem naturam, hoc idem generi humano euenerit, quod in terra, hoc est in crassissima regione mundi, collocati sint. & tamen ex ipsa hominum solertia esse aliquam mentem, & eam quidem acriorem, & diuinam, existimare debemus. unde enim hanc homo arripuit? ut ait apud Xenophontem Socrates. Quin & humorem, & calorem, qui est fusus in corpore, & terrenam ipsam uiscerum soliditatem, animum denique illum spirabilem, si quis quærat, unde habemus; apparet, quòd aliud a terra sumpsimus, aliud ab humore, aliud ab igne, aliud ab aere eo, quem spiritu ducimus. Illud autem, quod uincit hæc omnia, rationem dico, &, si placet pluribus uerbis, mentem, consilium, cogitationem, prudentiam, ubi inuenimus? unde sustulimus? an cetera mundus habebit omnia, hoc unum, quod plurimi est, non habebit? atqui certe nihil omnium rerum melius est mundo, nihil præstabilius, nihil pulchrius: nec solum nihil est, sed ne cogitari quidem quidquam melius potest. & si ratione & sapientia nihil est melius; necesse est hæc inesse in eo, quod optimum esse concedimus. Quid uero tanta rerum consentiens, conspirans, continuata cognatio? quem non coget ea, quæ a me dicuntur, comprobare? posset ne uno tempore florere, deinde uicissim horrere terra? aut,

tot rebus ipsis se immutantibus, solis accessus, discessusq. solstitiis, brumisq. cognosci? aut æstus maritimi, fretorumq. angustiæ ortu, aut obitu lunæ commoueri? aut una totius cæli conuersione cursus astrorum dispares conuersari? hæc ita fieri omnibus inter se concinentibus mundi partibus profecto non possent, nisi ea uno diuino, & continuato spiritu continerentur. Atque hæc cùm uberius disputantur, & fusius, ut mihi est in animo facere, facilius effugiunt Academicorum calumniam: cum autem, ut Zeno solebat, breuius, angustiusq. concluduntur, tum apertiora sunt ad reprehendendum. nam ut profluens amnis aut uix, aut nullo modo, conclusa autem aqua facile corrumpitur: sic orationis flumine reprehensoris uitia diluuntur, angustia autem conclusæ orationis non facile se ipsa tutatur. hæc enim, quæ dilatantur a nobis, Zeno sic premebat. Quod ratione utitur, id melius est, quàm id, quod ratione non utitur. nihil autem mundo melius: ratione igitur mundus utitur. similiter effici potest, sapientem esse mundum; similiter, beatum; similiter, æternum. omnia enim hæc meliora sunt, quàm ea, quæ sunt his carentia. nec mundo quidquam melius: ex quo efficitur esse mundum deum. Idemq. hoc modo. Nullius sensu carentis pars aliqua potest esse sentiens. mundi autem partes sentientes sunt: non igitur caret sensu mundus. Pergit idem, et urget angustius. Nihil, inquit, quod animi, quodq. rationis est expers; id generare ex se potest animantem,

tem, compotemq. rationis. mundus autem generat animantes, compotesq. rationis: animans est igitur mundus, composq. rationis. Idemq. similitudine, ut sæpe solet, rationem conclusit hoc modo. Si ex oliua modulate canentes tibiæ nascerentur; non dubitares, quin inesset in oliua tibicinis quædam scientia. quid, si platani fidiculas ferrent numerose sonantes? idem scilicet censeres, in platanis inesse musicam. cur igitur mundus non animans, sapiensq. iudicetur, cum ex se procreet animantes, atque sapientes? Sed quoniam cœpi secus agere, atque initio dixeram; negaram enim hanc primam partem egere oratione, quòd esset omnibus perspicuum, deos esse: tamen id ipsum rationibus physicis confirmari uolo. Sic enim res se habet, ut omnia, quæ alantur, & crescant, contineant in se uim caloris: sine qua neque ali possunt, neque crescere. nam omne, quod est calidum, & igneum, cietur, & agitur motu suo: quod autem alitur, & crescit, motu quodam utitur certo, & æquabili: qui quàm diu remanet in nobis, tam diu sensus, & uita remanet: refrigerato autem, & extincto calore, occidimus ipsi, & extinguimur. quod quidem Cleanthes his etiam argumentis docet, quanta uis insit caloris in omni corpore. negat enim ullum esse cibum tam grauem, quin is die, & nocte concoquatur. cuius etiam in reliquiis inest calor, iis, quas natura respuerit. Iam uero, uenæ, & arteriæ micare non desinunt quasi quodam igneo motu: animaduersumq. sæpe

est, cum cor animantis alicuius euulsum, ita mobiliter palpitaret, ut imitaretur igneam celeritatem. omne igitur, quod uiuit, siue animal, siue terra editum, id uiuit propter inclusum in eo calorem. ex quo intelligi debet, eam caloris naturam uim in se habere uitalem, per omnem mundum pertinentem. atque id facilius cernemus, toto genere hoc igneo, quod tranat omnia, subtilius explicato. Omnes igitur partes mundi tangam, quæ maximo calore fultæ sustinentur. quod primum in terrena natura perspici potest. nam & lapidum conflictu, atque tritu elici ignem uidemus: & recenti fossione.

terram fumare calentem:

atque etiam ex puteis iugibus aquam calidam trahi, & id maxime hibernis fieri temporibus; quòd magna uis terræ cauernis contineatur caloris, eaq. hieme sit densior, ob eamq. caussam calorem insitum in terris contineat arctius. Longa est oratio, multæq. rationes, quibus doceri possit, omnia, quæ terra concipiat, semina, quæq. ipsa ex se generata stirpibus infixa contineat, ea temperatione caloris & oriri, & augescere. Atque aquæ etiam admistum esse calorem, primum ipse liquor, tum aquæ declarat effusio; quæ neque conglaciaret frigoribus, neque niue pruinaq. concresceret, nisi eadem se, admisto calore liquefacta, & dilapsa, diffunderet. itaque & aquilonibus, reliquisq. frigoribus adiectis durescit humor: & idem uicissim mollitur tepefactus, & tabescit calore. Atque etiam maria agita-

ta

ta uentis ita tepescunt, ut intelligi facile possit, in tantis illis humoribus inclusum esse calorem. nec enim ille externus, & aduenticius habendus est tepor, sed ex intimis maris partibus agitatione excitatus: quod nostris quoque corporibus contingit, cum motu atque exercitatione recalescunt. Ipse uero aer, qui natura est maxime frigidus, minime est expers caloris. ille uero & multo quidem calore admistus est. ipse enim oritur ex respiratione aquarum. earum enim quasi uapor quidam aer habendus est. is autem existit motu eius caloris, qui aquis continetur. quam similitudinem cernere possumus in iis aquis, quæ efferuescunt subditis ignibus. Iam uero reliqua quarta pars mundi, ea & ipsa tota natura feruida est, & ceteris naturis omnibus salutarem impertit, & uitalem calorem. Ex quo concluditur, cum omnes mundi partes sustineantur calore, mundum etiam ipsum simili, pariq. natura in tanta diuturnitate seruari, eoq. magis, quod intelligi debet, calidum illud, atque igneum ita in omni fusum esse natura, ut in eo insit procreandi uis, & caussa gignendi: a quo & animantia omnia, & ea, quorum stirpes terra continentur, & nasci sit necesse, & augescere. Natura est igitur, quæ contineat mundum omnem, eumq. tueatur, & ea quidem non sine sensu, atque ratione. omnem enim naturam necesse est, quæ non solitaria sit, neque simplex, sed cum alio coniuncta, atque connexa, habere aliquem in se principatum, ut in homine mentem,

tem, in belua quiddam simile mentis, unde oriantur rerum appetitus. in arborum autem, et earum rerum, quæ gignuntur e terra, radicibus inesse principatus putatur. principatum autem id dico, quod Græci ἡγεμονικὸν uocant: quo nihil in quoque genere nec potest, nec debet esse præstantius. itaque necesse est, illud etiam, in quo sit totius naturæ principatus, esse omnium optimum, omniumq. rerum potestate dominatuq. dignissimum. Videmus autem in partibus mundi (nihil est enim in omni mundo, quod non pars uniuersi sit) inesse sensum et rationem. in ea parte igitur, in qua mundi est principatus, hæc inesse necesse est, & acriora quidem, atque maiora. Quocirca sapientem esse mundum necesse est, naturamq. eam, quæ res omnes complexa teneat, perfectione rationis excellere, eoq. deum esse mundum, omnemq. uim mundi diuina natura contineri. Atque mundi feruor ille purior, perlucidior, mobiliorq. multo, ob easq. caussas aptior ad sensus commouendos, quàm hic noster calor, quo hæc, quæ nota nobis sunt, retinentur, & uigent. Absurdum est igitur dicere, cum homines, bestiæq. hoc calore teneantur, & propterea moueantur, & sentiant, mundum esse sine sensu, qui integro, & puro, & libero, eodemq. acerrimo, & mobilissimo ardore teneatur; præsertim cum is ardor, qui est mundi, non agitatus ab alio, neque externo pulsu, sed per se ipse, ac sua sponte moueatur. nam quid potest esse mundo ualentius, quod

pellat,

pellat, atque moueat calorem eum, quo ille teneatur? audiamus enim Platonem, quasi quendam deum philosophorum: cui duos placet esse motus, unum suum, alterum externum; esse autem diuinius, quod ipsum ex se sua sponte moueatur, quàm quod pulsu agitetur alieno. hunc autem motum in solis animis esse ponit, ab hisq. principium motus esse ductum putat. Quapropter quoniam ex mundi ardore motus omnis oritur; is autem ardor non alieno impulsu, sed sua sponte mouetur: animus sit necesse est. ex quo efficitur, animantem esse mundum. Atque ex hoc quoque intelligi poterit, in eo inesse intelligentiam, quòd certe est mundus melior, quàm ulla natura. ut enim nulla pars corporis nostri est, quæ non sit minor, quàm nosmet ipsi sumus: sic mundum uniuersum pluris esse necesse est, quàm partem aliquam uniuersi. quod si ita est; sapiens sit mundus, necesse est. nam, ni ita esset; hominem, qui est mundi pars, quoniam rationis est particeps, pluris esse, quàm mundum omnem, oporteret. atque etiam, si a primis inchoatisq. naturis ad ultimas perfectasq. uolumus procedere; ad deorum naturam perueniamus, necesse est. Primo enim animaduertimus a natura sustineri ea, quæ gignuntur e terra; quibus natura nihil tribuit amplius, quàm ut ea alẽdo, atque augendo tueretur. bestiis autem sensum, & motum dedit, & cum quodam appetitu accessum ad res salutares, a pestiferis recessum: homini hoc amplius, quòd addidit ratio-

tionem, qua regerentur animi appetitus, qui tum remitterentur, tum continerentur. Quartus autem gradus, & altissimus, eorum, qui natura boni, sapientesq. gignuntur: quibus a principio innascitur ratio recta, constansque; quæ supra hominem putanda est, deoq. tribuenda, id est mundo: in quo necesse est perfectam illam, atque absolutam inesse rationem. neque enim dici potest, in ulla rerum institutione non esse aliquid extremum atque perfectum. ut enim in uite, ut in pecude, nisi quæ uis obstitit, uidemus naturam suo quodam itinere ad ultimum peruenire; atque ut pictura, & fabrica, ceteræq. artes habent quendam absoluti operis effectum: sic in omni natura, ac multo etiam magis, necesse est absolui aliquid, ac perfici. etenim ceteris naturis multa externa, quo minus perficiatur, possunt obsistere: uniuersam autem naturã nulla res potest impedire: propterea quòd omnes naturas ipsa cohibet, et cõtinet. quocirca necesse est esse illũ quartum, et altissimũ gradum, quò nulla uis possit accedere. is autem gradus est, in quo rerum omniũ natura ponitur: quæ quoniam talis est, ut præsit omnibus, & eam nulla res possit impedire; necesse est intelligentem esse mundum, & quidem etiam sapientem. quid autem est inscitius, quàm aut eam naturam, quæ omnes res sit complexa, non optimam dici; aut, cum sit optima, non primum animantem esse, deinde rationis, & consilij compotem, postremo sapientem? qui enim aliter potest esse optima? neque 33.a

enim,

enim, si stirpium similis sit, aut etiam bestiarum, optima putanda sit potius, quàm deterrima: nec uero, si rationis particeps sit, nec sit tamen a principio sapiens, non sit deterior mundi potius, quàm humana conditio. homo enim sapiens fieri potest: mundus autem, si in æterno præteriti temporis spatio fuit insipiens, nunquam profecto sapientiam consequetur: ita erit homine deterior. quod quoniam absurdum est; & sapiens a principio mundus, & deus habendus est. neque enim est quidquam aliud, præter mundum, cui nihil absit, quodq. undique aptum, atque perfectum, expletumq. sit omnibus suis numeris, & partibus. scite enim Chrysippus, ut clypei caussa inuolucrum, uaginam autem gladij; sic, præter mundum, cetera omnia aliorum caussa esse generata, ut eas fruges, atque fructus, quos terra gignit, animantium caussa, animantes autem hominum, ut equum uehendi caussa, arandi bouem, uenandi, & custodiendi canem. ipse autem homo ortus est ad mundum contemplandum, & imitandum, nullo modo perfectus, sed quædam particula perfecti. sed mundus, quoniam omnia complexus est; nec est quidquam, quod non insit in eo; perfectus undique est. quid igitur potest ei deesse, quod est optimum? nihil autem est mente et ratione melius: ergo hæc mundo deesse non possunt. Bene igitur idem Chrysippus, qui similitudines adiungens, omnia in perfectis, & maturis docet esse meliora; ut in equo, quàm in equulo; in cane, quàm in catu-

lo;

lo; in uiro, quàm in puero: iam, quod in omni mundo optimum sit, id in perfecto aliquo, atque absoluto esse debere. est autem nihil mundo perfectius, nihil uirtute melius: igitur mundi est propria uirtus. nec uero hominis natura perfecta est: & efficitur tamen in homine uirtus: quanto igitur in mundo facilius? est ergo in eo uirtus: sapiens igitur est, & propterea deus. Atque, hac mundi diuinitate perspecta, tribuenda est sideribus eadem diuinitas: quæ ex mobilissima, purissimaq. ætheris parte gignuntur, neque ulla præterea sunt admista natura, totaq. sunt calida, atque perlucida; ut ea quoque rectissime & animantia esse, & sentire, atque intelligere dicatur. Atque ea quidem tota esse ignea, duorum sensuum testimonio confirmari Cleanthes putat, tactus, & oculorum. nam solis candor illustrior, quàm ullus ignis, quippe qui immenso mundo tam longe, lateq. colluceat: & is eius tactus est, non ut tepefaciat solum, sed etiam sæpe comburat. quorum neutrum faceret, nisi esset igneus. ergo, inquit, cum sol igneus sit, Oceaniq. alatur humoribus, quia nullus ignis sine pastu aliquo possit permanere: necesse est, aut ei similis sit igni, quem adhibemus ad usum, atque ad uictum; aut ei, qui corporibus animantium continetur. atque hic noster ignis, quem usus uitæ requirit, confector est, et consumptor omnium; idemque, quocunque inuasit, cuncta disturbat, ac dissipat. contra ille corporeus, uitalis, & salutaris omnia conseruat, alit, auget, susti-

a. *sustinet, sensuq. afficit. negat ergo esse dubium, horum ignium sol utri similis sit; cum is quoque efficiat, ut omnia floreant, & in suo quæque genere pubescant. Quare, cum solis ignis similis eorum ignium sit, qui sunt in corporibus animantium: solem quoque animantem esse oportet, & quidem reliqua astra, quæ oriantur in ardore cælesti, qui æther, uel cælum nominatur. Cum igitur aliorum animantium ortus in terra sit, aliorum in aqua, in aere aliorum: absurdum esse Aristoteli uidetur, in ea parte, quæ sit ad gignenda animalia aptissima, animal gigni nullum putare. Sidera autem æthereum locum obtinent: qui quoniam tenuissimus est, & semper agitatur, & uiget; necesse est, quod animal in eo gignatur, idem & sensu acerrimo, & mobilitate celerrima esse. quare cum in æthere astra gignantur; consentaneum est, in ijs sensum inesse, & intelligentiam. ex quo efficitur, in deorum numero astra esse ducenda. etenim licet uidere acutiora ingenia, & ad intelligendum aptiora eorum, qui terras incolant eas, in quibus aer sit purus, ac tenuis, quàm illorum, qui utantur crasso cælo, atque concreto. quin etiam, cibo quo utare, interesse aliquid ad mentis aciem putant. Probabile est igitur, præstantem intelligentiam in sideribus esse, quæ & ætheream mundi partem incolant, & marinis, terrenisq. humoribus longo interuallo extenuatis alantur. Sensum autem astrorum, atque intelligentiam maxime declarat ordo eorum, atque constantia.*

nihil

nihil est enim, quod ratione, & numero moueri possit sine consilio: in quo nihil est temerarium, nihil uarium, nihil fortuitum. ordo autem siderum, & in omni æternitate constantia, neque naturam significat, est enim plena rationis; neque fortunam, quæ amica uarietati constantiam respuit. sequitur ergo, ut ipsa sua sponte, suo sensu, ac diuinitate moueantur. Nec uero Aristoteles non laudandus in eo, quòd omnia, quæ mouentur, aut natura moueri censuit; aut ui, aut uoluntate; moueri autem solem, & lunam, & sidera omnia: quæ autem natura mouerentur, hæc aut pondere deorsum, aut leuitate in sublime ferri: quorum neutrum astris contingeret; propterea quòd eorum motus in orbem circumferretur. Nec uero dici potest, ui quadam maiore fieri, ut contra naturam astra moueantur. quæ enim potest maior esse? restat igitur, ut motus astrorum sit uoluntarius. quæ qui uideat, non indocte solum, uerum etiam impie faciat, si deos esse neget. nec sane multum interest, utrum id neget, an eos omni procuratione, atque actione priuet. mihi enim, qui nihil agit, esse omnino non uidetur. esse igitur deos ita perspicuum est, ut, id qui neget, uix eum sanæ mentis existimem. Restat, ut, qualis eorum natura sit, consideremus: in quo nihil est difficilius, quàm a consuetudine oculorum aciē mentis abducere. ea difficultas induxit & uulgo imperitos, et similes philosophos imperitorum, ut, nisi figuris hominum constitutis, nihil possent de dijs immortalibus

talibus cogitare. cuius opinionis leuitas confutata a Cotta, non desiderat orationem meam. sed cum, talẽ esse deum, certa notione animi præsentiamus, primũ ut sit animans, deinde ut in omni natura nihil eo sit præstantius: ad hanc præsensionem, notionemq. nostram, nihil uideo, quod potius accommodem, quàm ut primum hunc ipsum mundum, quo nihil fieri excellentius potest, animantem esse, & deum iudicem. Hic, quàm uolet, Epicurus iocetur, homo non aptissimus ad iocandum, minimeq. respiciens patriam; & dicat se non posse intelligere, qualis sit uolubilis, & rotundus deus: tamen ex hoc, quod ipse etiam probat, nunquam me mouebit. placet enim illi esse deos; quia necesse sit præstantem aliquam esse naturam, qua nihil sit melius. mundo autem certe nihil est melius. nec dubium, quin, quod animans sit, habeatq. sensum, & rationem, & mentem, id sit melius, quàm id, quod his careat. ita efficitur, animantem, sensus, mentis, rationis mundum esse compotem. qua ratione, deum esse mundum, concluditur. Sed hæc paullo post facilius cognoscentur ex ijs rebus ipsis, quas mundus efficit. Interea, Vellei, noli quæso prætexere, nos plane expertes esse doctrinæ. Conum tibi ais, & cylindrum, & pyramidem pulchriorem, quàm sphæram, uideri. Nouum etiam oculorum iudicium habetis. sed sint ista pulchriora, duntaxat aspectu: quod mihi tamen ipsum non uidetur: quid enim pulchrius ea figura, quæ sola omnes alias figuras com-

plexa continet, quæq. nihil asperitatis habere, nihil offensionis potest, nihil incisum angulis, nihil anfractibus, nihil eminens, nihil lacunosum? cumq. duæ formæ præstantes sint, ex solidis globus, (sic enim σφαῖραν *interpretari placet) ex planis autem circulus, aut orbis, qui* κύκλος *græce dicitur: his duabus formis contingit solis, ut omnes earum partes sint inter se simillimæ, a medioq. tantum absit extremum, quantum idem a summo: quo nihil fieri potest aptius. Sed, si hæc non uidetis, quia nunquam eruditum illum puluerem attigistis: an ne hoc physici quidem intelligere potuistis, hanc æqualitatem motus, constantiamq. ordinum in alia figura non potuisse seruari? itaque nihil potest esse indoctius, quàm quod a uobis affirmari solet. nec enim hunc ipsum mundum pro certo rotundum esse dicitis: nam posse fieri, ut sit alia figura: innumerabilesq. mundos, alios aliarum esse formarum. quæ, si, bis bina quot essent, didicisset Epicurus, certe non diceret. sed, dum palato, quid sit optimum, iudicat; cæli palatum, ut ait Ennius, non suspexit. nam cum duo sint genera siderum, quorum alterum spatijs immutabilibus ab ortu ad occasum commeans, nullum unquam cursus sui uestigium inflectat; alterum autem continuas conuersiones duas ijsdem spatijs cursibusq. conficiat: ex utraque re & mundi uolubilitas, quæ nisi in globosa forma esse non posset, et stellarum rotundi ambitus cognoscuntur; primusq. sol, qui astrorum obtinet principatum, ita mouetur,*

ut,

ut, cum terras larga luce compleuerit, easdem modo his, modo illis partibus opacet. ipsa enim umbra terræ soli officiens, noctem efficit: nocturnorum autem spatiorum eadem est æquabilitas, quæ diurnorum. eiusdemq. solis tum accessus modici, tum recessus, & frigoris, & caloris modum temperant. circuitus enim solis orbium v diebus & LX & CCC, quarta fere diei parte addita, conuersionem conficiunt annuam: inflectens autem sol cursum tum ad septentriones, tum ad meridiem, æstates, & hiemes efficit, & ea duo tempora, quorum alterum hiemi senescenti adiunctum est, alterum æstati. ita ex quattuor temporum mutationibus, omnium, quæ terra, mariq. gignuntur, initia, caussæq. ducuntur. Iam, solis annuos cursus spatijs menstruis luna consequitur: cuius tenuissimum lumen facit proximus accessus ad solem, digressus autem longissimus quisque plenissimum. neque solum eius species ac forma mutatur tum crescendo, tum defectibus in initia recurrendo, sed etiam regio, quæ tum est aquilonalis, tum australis. In luna quoque cursu est & brumæ quædam, & solstitij similitudo: multaq. ab ea manant, & fluunt, quibus & animantes alantur, augescantq.; & pubescant, maturitatemq. assequantur, quæ oriuntur e terra. Maxime uero admirabiles sunt motus earum quinque stellarum, quæ falso uocantur errantes. nihil enim errat, quod in omni æternitate conseruat progressus, & regressus, reliquosq. motus constantes,

et ratos. quod eo est admirabilius in his stellis, quas dicimus, quia tum occultantur, tum rursus aperiuntur; tum abeunt, tum recedunt; tum antecedunt, tum subsequuntur; tum celerius mouentur, tum tardius; tum omnino ne mouentur quidem, sed ad quoddam tempus insistunt. quarum ex disparibus motionibus magnum annum mathematici nominauerunt: qui tum efficitur, cum solis, & lunæ, & quinque errantium ad eandem inter se comparationem confectis omnium spatijs est facta conuersio. quæ quam longa sit, magna quæstio est: esse uero certam, & definitam, necesse est. Nam ea quæ Saturni stella dicitur, φαίνωνq. *a Græcis nominatur, quæ a terra abest plurimum,* XXX *fere annis cursum conficit. in quo cursu multa mirabiliter efficiens tum antecedendo, tum retardando, tum uespertinis temporibus delitescendo, tum matutinis rursum se aperiendo, nihil immutat sempiternis sæculorum ætatibus, quin eadem ijsdem temporibus efficiat. Infra autem hanc, propius a terra, Iouis stella fertur, quæ* φαέθων *dicitur; eaq. eundem* XII. *signorum orbem annis* XII. *conficit; easdemque, quas Saturni stella, efficit in cursu uarietates. Huic autem proximum inferiorem orbem tenet* πυρόεις, *quæ stella Martis appellatur; eaque* IIII. & XX. *mensibus,* VI, *ut opinor, diebus minus eundem lustrat orbem, quem duæ superiores. Infra hanc autem stella Mercurij est: ea* στίλβων *appellatur a Græcis: quæ anno fere uertente signiferum*

rum lustrat orbem, neque a sole longius unquam unius signi interuallo discedit, tum anteuertens, tum subsequens. Infima est quinque errantium, terræq. proxima, stella Veneris: quæ φώσφορος græce, Lucifer latine dicitur, cum antegreditur solem; cum subsequitur autem, Hesperos. ea cursum anno conficit, & latitudinem lustrans signiferi orbis, & longitudinem: quod idem faciunt stellæ superiores: neque unquam ab sole duorum signorum interuallo longius discedit, tum antecedens, tum subsequens. Hanc igitur in stellis constantiam, hanc tantam, tam uarijs cursibus, in omni æternitate conuenientiam temporum, non possum intelligere, sine mente, ratione, consilio. quæ cum in sideribus inesse uideamus; non possumus ea ipsa non in deorum numero reponere. Nec uero eæ stellæ, quæ inerrantes uocantur, non significant eandem mentem, atque prudentiam; quarum est quotidiana, conueniens, constansq. couersio: nec habent æthereos cursus, neque cælo inhærentes, ut plerique dicunt physicæ ratio-
37. a. nis ignari. non est enim ætheris ea natura, ut ui sua stellas complexa contorqueat. nam tenuis, ac perlucens, et æquabili calore suffusus æther, non satis aptus ad stellas continendas uidetur. habent igitur suam sphæram stellæ inerrantes ab æterea coniunctione secretam, & liberam. earum autem perennes cursus, atque perpetui, cum admirabili, incredibiliq; constantia, declarant in his uim, et mentem esse diuinam: ut, hæc ipsa qui non sentiat deorum

uim habere, is nihil omnino sensurus esse uideatur. Nulla igitur in cælo nec fortuna, nec temeritas, nec erratio, nec uanitas inest: contraq. omnis ordo, ueritas, ratio, constantia. quæq. his uacant, ea mentita, & falsa, plenaq. erroris eunt circum terras, infra lunam; quæ omnium ultima est, in terrisq. uersatur. Cælestem ergo admirabilem ordinem, incredibilemq. constantiam, ex qua conseruatio, et salus omnium omnis oritur, qui uacare mente putat, is ipse mentis expers habendus est. haud ergo, ut opinor, errauero, si a principe inuestigandæ ueritatis huius disputationis principium duxero. Zeno igitur ita naturam definit, ut eam dicat ignem esse artificiosum, ad gignendum progredientem uia: censet enim artis maxime proprium esse, creare, & gignere; quodq. in operibus nostrarum artium manus efficiat, id multo artificiosius naturam efficere, id est, ut dixi, ignem artificiosum, magistrum artium reliquarum. atque hac quidem ratione omnis natura artificiosa est; quòd habet quasi uiam quandam, & sectam, quam sequatur. Ipsius uero mundi, qui omnia complexu suo coercet, & continet, natura non artificiosa solum, sed plane artifex, ab eodem Zenone dicitur consultrix, & prouida utilitatum, oportunitatumq. omnium. atque ut ceteræ suis seminibus quæque gignuntur, augescunt, continentur: sic natura mundi omnes motus habet uoluntarios, conatusque, & appetitiones, quas ὁρμὰς Græci uocant; & his consentaneas actiones

sic

sic adhibet, ut nosmet ipsi, qui animis mouemur, & sensibus. Talis igitur mens mundi cum sit, ob eamq. caussam prouidentia appellari recte possit; (græce enim πρόνοια dicitur) hæc potissimum prouidet, et in his maxime est occupata, primum ut mundus quam aptissimus sit ad permanendum; deinde ut nulla re egeat; maxime autem, ut in eo eximia pulchritudo sit, atque omnis ornatus. Dictum est de uniuerso mundo: dictum est etiam de sideribus: ut iam propemodum appareat multitudo nec cessantium deorum, nec ea, quæ agant, molientium cum labore operoso, ac molesto. non enim uenis, & neruis, & ossibus continentur, nec ijs escis, aut potionibus uescuntur, ut aut nimis acres, aut nimis concretos humores colligant: nec ijs corporibus sunt, ut aut casus, aut ictus extimescant, aut morbos metuant ex defatigatione membrorum. quæ uerens Epicurus, monogrammos deos, & nihil agentes commentus est. illi autem pulcherrima forma præditi, purissimaq. in regione cæli collocati, ita feruntur, moderanturq. cursus, ut ad omnia conseruanda, & tuenda consensisse uideantur. Multæ autem aliæ naturæ deorum, ex magnis beneficijs eorum, non sine caussa & a Græciæ sapientibus, & a maioribus nostris constitutæ, nominatæq. sunt. quidquid enim magnam utilitatem generi afferret humano, id non sine diuina bonitate erga homines fieri arbitrabantur. itaque tum illud, quod erat a deo natum, nomine ipsius dei nuncupabant: ut cum fruges Cere

rem appellamus, uinum autem Liberum: ex quo illud Terentij,

Sine Cerere, & Libero friget Venus.

tum autem res ipsa, in qua uis inest maior aliqua, sic appellatur, ut ea ipsa nominetur deus, ut Fides, ut Mens, quas in Capitolio dedicatas uidemus proxime a M. Aemilio Scauro: ante autem ab Atilio Calatino erat Fides consecrata. uides Virtutis templum, uides Honoris, a M. Marcello renouatum: quod multis ante annis erat bello Ligustico a Q. Maximo dedicatum. quid Opis? quid Salutis? quid Concordiae? Libertatis? Victoriae? quarum omnium rerum quia uis erat tanta, ut sine deo regi non posset; ipsa res deorum nomen obtinuit. quo ex genere Cupidinis, & Voluptatis, & Lubentinae Veneris uocabula consecrata sunt, uitiosarum rerum, neque naturalium: quanquam Velleius aliter existimat: sed tamen ea ipsa uitia naturam uehementius saepe pulsant. Vtilitatum igitur magnitudine constituti sunt ij dij, qui utilitates quasque gignebant. atque his quidē nominibus, quae paullo ante dicta sunt, quae uis sit in quoque declaratur deo. suscepit autem uita hominum, consuetudoq. cōmunis, ut beneficijs excellentes uiros in caelum fama, ac uoluntate tollerent. hinc Hercules, hinc Castor, & Pollux, hinc Aesculapius, hinc Liber etiam: hunc dico Liberum Semele natum, non eum, quem nostri maiores auguste, sancteq. Liberum cum Cerere, & Libera consecrauerunt: quod quale sit, ex mysterijs intelligi

potest

potest. sed, quòd ex nobis natos liberos appellamus, 28. idcirco Cerere nati nominati sunt, Liber, & Libera: quod in Libero seruant, in Libera non item. hinc etiam Romulus; quem quidam eundem esse Quirinum putant. quorum cum remanerent animi, atque æternitate fruerentur, dij rite sunt habiti, cum & optimi essent, & æterni. Alia quoque ex ratione, & quidem physica, magna fluxit multitudo deorum: qui induti specie humana fabulas poetis suppeditauerunt, hominum autem uitam superstitione omni referserunt. atque hic locus a Zenone tractatus, post a Cleanthe, & Chrysippo pluribus uerbis explicatus est. nam uetus hæc opinio Græciam oppleuit, exectum Celum a filio Saturno, uinctum autē Saturnum ipsum a filio Ioue. physica ratio non inelegans inclusa est in impias fabulas. cælestem enim altissimam, æthereamq. naturam, id est igneā, quæ per sese omnia gigneret, uacare uoluerunt ea parte corporis, quæ coniunctione alterius egeret ad procreandum. Saturnum autem eum esse uoluerunt, qui cursum, & conuersionem spatiorum, ac temporum contineret: qui deus græce id ipsum nomen habet. κρόνος enim dicitur: qui est idem χρόνος. Saturnus autem est appellatus, quòd saturetur annis: ex se enim natos comesse fingitur solitus, quia consumit ætas temporum spatia, annisq. præteritis insaturabiliter expletur. Vinctus est autem a Ioue, ne immoderatos cursus haberet, atque ut eum siderum uinculis alligaret. Sed ipse Iupiter,

ter, quem, conuersis casibus, appellamus a iuuando Iouem, a poetis pater diuum hominumq. dicitur, a maioribus autem nostris optimus, maximus, & quidem ante optimus, id est beneficentissimus, quàm maximus; quia maius est, certeq. gratius, prodesse omnibus, quàm opes magnas habere. hunc igitur Ennius, ut supra dixi, nuncupat ita dicens:

Aspice hoc sublime candens, quem inuocant omnes Iouem.

planiusq. alio loco idem:

Cui, quod in me est, execrabor hoc, quo lucet quidquid est.

hunc etiam augures nostri cum dicunt, Ioue fulgente, tonante: dicunt enim, cælo fulgente, tonante. Euripides autem, ut multa præclare, sic hoc breuiter,

Vides sublime fusum, immoderatum æthera;
Qui tenero terram circumuectu amplectitur:
Hunc summum habeto diuum; hunc perhibeto Iouem.

Aer autem, ut Stoici disputant, interiectus inter mare & cælum, Iunonis nomine consecratur: quæ est soror, & coniux Iouis; quòd & similitudo est ætheris, & cum eo summa coniunctio. Effeminarunt autem eum, Iunoniq. tribuerunt, quòd nihil est eo mollius. Sed Iunonem a iuuando credo nominatam. Aqua restabat, & terra; ut essent ex fabulis tria regna diuisa. datum est igitur Neptuno alte-

alterum, Iouis, ut uolunt, fratri, maritimum omne regnum: nomenq. productum, ut Portunus a portu, sic Neptunus a nando, paullum primis litteris immutatis. Terrena autem uis omnis, atque natura Diti patri dedicata est: qui Dis, ut apud Græcos πλούτων, quia & recidant omnia in terras, & oriantur e terris. is rapuit Proserpinam, quod Græcorum nomen est. ea enim est, quæ περσεφόνη græce nominatur; quam frugum semen esse uolunt; absconditamq. quæri a matre fingunt. Mater autem est a gerendis frugibus Ceres, tanquam geres: casuq. prima littera itidem immutata, ut a Græcis. nam ab illis quoque δημήτηρ, quasi γημήτηρ, nominata est. Iam qui magna uerteret, Mauors; Minerua autem, quæ uel minueret, uel minaretur. Cumq. in omnibus rebus uim haberent maximam prima, & extrema, principem in sacrificando Ianum esse uoluerunt: quod ab eundo nomen est ductum: ex quo transitiones peruiæ, Iani, foresq. in liminibus profanarum ædium, ianuæ nominantur. Nam Vestæ nomen a Græcis. ea est enim, quæ ab illis ἑστία dicitur. uis autem eius ad aras, & focos pertinet. itaque in ea dea, quæ est rerum custos intimarum, omnis & precatio, & sacrificatio extrema est. Nec longe absunt ab hac ui dij penates, siue a penu ducto nomine, (est enim omne, quo uescuntur homines, penus) siue ab eo, quòd penitus insident, ex quo etiam penetrales a poetis uocantur. Iam Apollinis nomen est græ-

græcum: quem solem esse uolunt: Dianam autem, & lunam eandem esse putant: cum sol dictus sit, uel quia solus ex omnibus sideribus est tantus, uel quia, cum est exortus, obscuratis omnibus solus apparet; luna a lucendo nominata sit. eadem est enim Lucina: itaque ut apud Græcos Dianã, eamq. Luciferam, sic apud nostros Iunonem Lucinam in pariendo inuocant: quæ eadem Diana omniuaga dicitur, non a uenando, sed, quòd in septem numeratur tanquam uagantibus, Diana dicta, quia noctu quasi diem efficeret. adhibetur autem ad partus, quòd ij maturescunt aut septem non nunquam, aut plerunque nouem lunæ cursibus: qui quia mensa spatia conficiunt, menses nominantur. concinneque, ut multa, Timæus: qui cum in historia dixisset, qua nocte natus Alexander esset, eadem Dianæ Ephesiæ templum deflagrauisse; adiunxit, minime id esse mirandum; quòd Diana, cum in partu Olympiadis adesse uoluisset, absuisset domo. Quæ autem dea ad res omnes ueniret, Venerem nostri nominauerunt: atque ex ea potius uenustas, quàm Venus ex uenustate. Videtis ne igitur, ut a physicis rebus, bene, atque utiliter inuentis, tracta ratio sit ad commenticios, & fictos deos? quæ res genuit falsas opiniones, erroresq. turbulentos, & superstitiones pæne aniles. et formæ enim nobis deorum, & ætates, & uestitus, ornatusq. noti sunt: genera præterea, coniugia, cognationes, omniaq. traducta ad similitudinem imbecillitatis humanæ. nam

nam & perturbatis animis inducuntur: accipimus enim deorum cupiditates, ægritudines, iracundias: nec uero, ut fabulæ ferunt, bellis, prœliisq. caruerunt; nec solum, ut apud Homerum, cum duos exercitus contrarios alij dij ex alia parte defenderent; sed etiam, ut cum Titanis, ut cum gigantibus, sua propria bella gesserunt. hæc & dicuntur, & creduntur stultissime, & plena sunt futilitatis, summæq. leuitatis. sed tamen, his fabulis spretis, ac repudiatis, deus pertinens per naturam cuiusque rei, per terras Ceres, per maria Neptunus, alij per alia, poterunt intelligi, qui, qualesq. sint, quoque eos nomine consuetudo nuncupauerit, quos deos & uenerari, & colere debemus. Cultus autem deorum est optimus, idemq. castissimus, atque sanctissimusque, plenissimusq. pietatis, ut eos semper pura, integra, incorrupta & mente, & uoce ueneremur. non enim philosophi solum, uerum etiam maiores nostri superstitionem a religione separauerunt. nam qui totos dies precabantur, et immolabant, ut sibi sui liberi superstites essent, superstitiosi sunt appellati. quod nomen postea latius patuit. qui autem omnia, quæ ad cultum deorum pertinerent, diligenter pertractarent, & tanquam relegerent, sunt dicti religiosi ex relegendo, ut elegantes ex eligendo, tanquam a diligendo diligentes, ex intelligendo intelligentes: his enim in uerbis omnibus inest uis legendi eadem, quæ in religioso. ita factum est in superstitioso, & religioso, alterum

uitij

uitij nomen, alterum laudis. Ac mihi uideor satis, & esse deos, & quales essent, ostendisse. Proximum est, ut doceam, deorum prouidentia mundum administrari. magnus sane locus, & a uestris, Cotta, uexatus: ac nimirum uobiscum omne certamen est. nam uobis, Vellei, minus notum est, quemadmodum quidque dicatur. uestra enim solum legitis, uestra amatis: ceteros, caussa incognita, condemnatis. uelut a te ipso hesterno die dictum est, anum fatidicam πρόνοιαν a Stoicis induci, id est prouidétiam. quod eo errore dixisti, quia existimas ab his prouidentiam fingi, quasi quandam deam singularem, quæ mundum omnem gubernet, & regat. sed id præcise dicitur. ut, si quis dicat Atheniensiú remp. consilio regi, desit illud, Ariopagi: sic, cum dicimus prouidentia mundum administrari, deesse arbitrator, deorum. plene autem & perfecte sic dici existimato, prouidentia deorum mundum administrari. ita salem istum, quo caret uestra natio, in irridendis nobis nolitote consumere. & mehercle, si me audiatis, ne experiamini quidem. non decet: non datú est: non potestis. nec uero hoc in te unum 41.a. conuenit, moribus domesticis, ac nostrorum hominum urbanitate limatum; sed cum in reliquos uestros, tum in eum maxime, qui ista peperit, hominem sine arte, sine litteris, insultantem in omnes, sine acumine ullo, sine auctoritate, sine lepore. Dico igitur, prouidentia deorum mundum, & omnes mundi partes & initio constitutas esse, &

om-

omni tempore administrari. Eamq. disputationem tres in partes nostri fere diuidunt. quarum pars prima est, quæ ducitur ab ea ratione, quæ docet esse deos: quo concesso, confitendum est eorum consilio mundum administrari. Secũda est autem, quæ docet omnes res subiectas esse naturæ sentienti, ab eaq. omnia pulcherrime geri: quo constituto, sequitur ab animantibus principijs eam esse generatam. Tertius locus est, qui ducitur ex admiratione rerum cælestium, atque terrestrium. Primum igitur aut negandum est deos esse; quod & Democritus, simulacra, & Epicurus, imagines inducens, quodam pacto negat: aut, qui deos esse concedant, ijs fatendum est, eos aliquid agere, idq. præclarum. nihil est autem præclarius mundi administratione: deorum igitur consilio administratur mundus. quod si aliter est; aliquid profecto sit, necesse est, melius, & maiore ui præditum, quàm deos, quale id cunque est, siue inanima natura, siue necessitas ui magna incitata, hæc pulcherrima opera efficiens, quæ uidemus. non est igitur natura deorum præpotens, neque excellens; siquidem ea subiecta est ei uel necessitati, uel naturæ, qua cælum, maria, terræq. regantur. nihil autem est præstantius deo: ab eo igitur necesse est mundum regi. nulli igitur est naturæ obediens, aut subiectus deus: omnem ergo regit ipse naturam. etenim si concedimus, intelligentes esse deos; concedimus etiam, prouidentes, & rerum quidem maximarum. ergo utrum igno-

ignorant, quæ res maximæ ſint, quoq́. hæ modo tractandæ, & tuendæ; an uim non habent, qua tantas res ſuſtineant, & gerant? at & ignoratio rerum aliena naturæ deorum eſt: & ſuſtinendi muneris propter imbecillitatem difficultas minime cadit in maieſtatem deorum. ex quo efficitur id, quod uolumus, deorum prouidentia mundum adminiſtrari. atqui neceſſe eſt, cum ſint dij, ſi modo ſint, ut profecto ſunt, animátes eſſe, nec ſolum animantes, ſed etiam rationis compotes, inter ſeq́. quaſi ciuili conciliatione & ſocietate coniunctos, unum mundum, ut communem remp. atque urbem aliquam, regentes. ſequitur, ut eadem ſit in his, quæ in genere humano, ratio, eadem ueritas utrobique ſit, eademq́. lex: quæ eſt recti præceptio, prauiq́. depulſio. ex quo intelligitur, prudentiam quoque, et mentem a dijs ad homines perueniſſe: ob eamq́. cauſſam maiorum inſtitutis mens, fides, uirtus, concordia, conſecratæ, & publice dedicatæ ſunt. quæ, qui conuenit, penes deos, negare; cum eorum auguſta, & ſancta ſimulacra ueneremur? quod ſi ineſt in hominum genere mens, fides, uirtus, concordia: unde hæc in terras, niſi a ſuperis, defluere potuerunt? cumq́. ſit in nobis conſilium, ratio, prudentia; neceſſe eſt deos hæc ipſa habere maiora, nec habere ſolum, ſed etiam his uti in maximis, & optimis rebus. nihil autem eſt nec maius, nec melius mundo: neceſſe eſt ergo eũ deorum conſilio, & prouidentia adminiſtrari. Poſtremo, cum ſatis

do-

a.a. docuerimus hos esse deos, quorum insignem uim, et illustrem faciem uideremus, solem dico, & lunam, & uagas stellas, & inerrantes, & cælum, & mundum ipsum, & earum rerum uim, quæ inessent in omni mundo cum magno usu, & commoditate generis humani: efficitur, omnia regi diuina mente, atque prouidentia. Ac de prima quidem parte satis dictum est. Sequitur, ut doceam, omnia subiecta esse naturæ, eaq. ab ea pulcherrime regi. sed quid sit ipsa natura, explicandum est ante breuiter, quo facilius id, quod docere uolumus, intelligi possit. Nanque alij naturam censent esse uim quandam sine ratione, cientem motus in corporibus necessarios: alij autem, uim participem rationis, atque ordinis, tanquam uia progredientem, declarantemque, quid cuiusque rei caussa efficiat, quid sequatur, cuius solertiam nulla ars, nulla manus, nemo opifex consequi possit imitando: seminis enim uim esse tantam, ut id, quanquam sit perexiguum, tamen, si inciderit in concipientem, comprehendentemq. naturam, nactumq. sit materiam, qua ali, augeriq. possit, ita fingat, & efficiat in suo quidque genere, partim ut tantum modo per stirpes alantur suas, partim ut moueri etiam, & sentire, & appetere possint, & ex sese similia sui gignere. Sunt autem, qui omnia naturæ nomine appellent, ut Epicurus; qui ita diuidit, omnium, quæ sint, naturam esse, corpora, & inane, quæq. his accidant. sed nos cum dicimus natura constare, administrariq. mun-

dum, non ita dicimus, ut glebam, aut fragmentum lapidis, aut aliquid eiuſmodi nulla cohærendi natura, ſed ut arborem, ut animal, in quibus nulla temeritas, ſed ordo apparet, & artis quædam ſimilitudo. quòd ſi ea, quæ a terra ſtirpibus continentur, arte naturæ uiuunt, & uigent: profectò ipſa terra eadem ui continetur, & arte naturæ, quippe quæ grauidata ſeminibus omnia pariat, & fundat ex ſeſe, ſtirpes amplexa alat, & augeat, ipſaq. alatur uiciſſim a ſuperis, externiſque naturis. eiuſdemq. expirationibus aer alitur, & æther, & omnia ſidera. ita, ſi terra natura tenetur, & uiget; eadem ratio in reliquo mundo eſt. ſtirpes enim terræ inhærent: animantes autem a ſpiratione aeris ſuſtinentur: ipſeq. aer nobiſcum uidet, nobiſcum audit, nobiſcum ſonat: nihil enim eorum ſine eo fieri poteſt. quin etiam mouetur nobiſcum: quacunque enim imus, quacunque mouemur, uidetur quaſi locum dare, & cedere. quæque in medium locum mundi, qui eſt infimus, & quæ a medio in ſuperum, quæq. conuerſione rotunda circum medium feruntur, ea continentem mundi efficiunt, unamq. naturam. &, cum quattuor ſint genera corporum, uiciſſitudine eorum mundi continuata natura eſt. nam ex terra aqua, ex aqua oritur aer, ex aere æther: deinde retrorſum uiciſſim ex æthere aer, ex aere aqua, ex aqua terra infima. ſic naturis his, ex quibus omnia conſtant, ſurſum, deorſum, ultro, citroq. commeantibus, mundi partium coniunctio

conti-

continetur. quæ aut sempiterna sit, necesse est, hoc eodem ornatu, quem uidemus; aut certe perdiuturna, permanens ad longinquum, et immensum pæne tempus. quorum utrumuis ut sit; sequitur, natura mundum administrari. quæ enim classium nauigatio, aut quæ instructio exercitus, aut rursus (ut ea, quæ natura efficit, conferamus) quæ procreatio uitis, aut arboris, quæ porro animantis figura, conformatioq. membrorum tantam naturæ solertiam significat, quantam ipse mundus? aut igitur nihil est, quod sentiente natura regatur: aut mundum regi confitendum est. etenim, qui reliquas naturas omnes, earumq. semina contineat, qui potest ipse non natura administrari? ut, si quis dentes, & pubertatem natura dicat existere; ipsum autem hominem, cui ea existant, non constare natura; non intelligat ea, quæ efferant aliquid ex sese, perfectiorem habere naturam, quàm ea, quæ ex ijs efferantur. omnium autem rerum, quæ natura administrantur, seminator, & sator, & parens, ut ita dicam, atque educator, & altor est mundus: omniaque, sicut membra, & partes suas, nutricatur, et continet. quòd si mundi partes natura administrantur; necesse est mundum ipsum natura administrari: cuius quidem administratio nihil habet in se, quod reprehendi possit. ex ijs enim naturis, quæ erant, quod effici potuit optimum, effectum est. doceat ergo aliquis potuisse melius. sed nemo unquam docebit: &, si quis corrigere aliquid uolet, aut deterius

faciet,

faciet, aut id, quod fieri non potuit, desiderabit. quod si omnes mundi partes ita constitutæ sunt, ut neque ad usum meliores potuerint esse, neque ad speciem pulchriores: uideamus, utrum ea fortuitá sint, an eo statu, quo cohærere nullo modo potuerint, nisi sensu moderante, diuinaq. prouidentia. Si ergo meliora sunt ea, quæ natura, quam illa, quæ arte perfecta sunt; nec ars efficit quidquam sine ratione: ne natura quidem rationis expers est habenda. qui igitur conuenit, signum, aut tabulam pictam cum aspexeris, scire adhibitam esse artem; cumq. procul cursum nauigij uideris, non dubitare quin id ratione at 41
que arte moueatur; aut, cum solarium uel descriptum, aut ex aqua contemplare, intelligere declarari horas arte, non casu; mundum autem, qui & has ipsas artes, & earum artifices, & cuncta complectatur, consilij, & rationis esse expertem putare? quod si in Scythiam, aut in Britaniam sphæram aliquis tulerit hanc, quam nuper familiaris noster effecit Posidonius, cuius singulæ conuersiones idem efficiunt in sole, & in luna, & in quinque stellis errantibus, quod efficitur in cælo singulis diebus, & noctibus: quis in illa barbarie dubitet, quin ea sphæra sit perfecta ratione? hi autem dubitant de mundo, ex quo & oriuntur, & fiunt omnia, casu ne ipse sit effectus, aut necessitate aliqua, an ratione, an mente diuina: et Archimedem arbitrantur plus ualuisse in imitandis sphæræ conuersionibus, quam naturam in efficiendis, præsertim cum multis partibus

bus

bus sint illa perfecta, quàm hæc simulata, solertius. Atque ille apud Attium pastor, qui nauem nunquam ante uidisset, ut procul diuinum, & nouum uehiculum argonautarum e monte conspexit, primo admirans, et perterritus hoc modo loquitur:

- tanta moles labitur
Fremebunda ex alto ingenti sonitu & spiritu:
Præ se undas uoluit: uertices ui suscitat:
Ruit prolapsa: pelagus respergit: reflat:
Ita dum interruptum credas nimbum uoluier,
Dum quod sublime uentis expulsum rapi
Saxum, aut procellis, uel globosos turbines
Existere ictos undis concursantibus,
Nisi quas terrestres pontus strages conciet;
Aut forte Triton fuscina euertens specus,
Subter radices penitus undanti in freto
Molem ex profundo saxeam ad cælum uomit.

dubitat primo, quæ sit ea natura, quã cernit ignotá: idemq. iuuenibus uisis, auditoq. nautico cantu, sic:

Sicut inciti atque alacres rostris perfremunt
Delphini -

item alia multa.

- Siluani melo
Consimilem ad aures cantum, & auditum refert.

ergo, ut hic primo aspectu inanimum quiddam, sensuq. uacuum se putat cernere; post autem signis certioribus, quale sit id, de quo dubitauerat, incipit suspicari: sic philosophi debuerunt, si forte eos primus aspectus mundi conturbauerat, postea cum uidissent motus eius finitos, & æquabiles, omniaq.

 ratis

ratis ordinibus moderata, immutabiliq́. conſtantia, intelligere ineſſe aliquem non ſolum habitatorem in hac cæleſti ac diuina domo, ſed etiam rectorem, & moderatorem, & tanquam architectum tanti operis, tantiq́. muneris. nunc autem mihi uidentur ne ſuſpicari quidem, quanta ſit admirabilitas cæleſtium rerum, atque terreſtrium. Principio enim terra ſita in media parte mundi, circúfuſa undique eſt hac animabili, ſpirabiliq́. natura, cui nomen eſt aer, græcum illud quidem, ſed receptum iam tamen uſu a noſtris: tritum eſt enim pro latino. hunc rurſus amplectitur immenſus æther, qui conſtat ex altiſſimis ignibus. mutuemur hoc quoque uerbum, dicaturq́. tam æther latine, quàm dicitur aer: & ſi interpretatur Pacuuius,

Hoc, quod memoro, noſtri cælum, Graij perhibent æthera.

quaſi uero non Graius hoc dicat. at latine loquitur. ſiquidem nos non quaſi græce loquentem audiamus. 4
docet idem alio loco,

Graiugena de iſto aperit ipſa oratio.

ſed ad maiora redeamus. Ex æthere igitur innumerabiles flammæ ſiderum exiſtunt: quorum eſt princeps ſol, omnia clariſſima luce colluſtrans, multis partibus maior, atque amplior, quàm terra uniuerſa: deinde reliqua ſidera magnitudinibus immenſis. atque hi tanti ignes, tamq́. multi non modo nihil nocent terris, rebusq́. terreſtribus, ſed ita proſunt, ut, ſi mota loco ſint, conflagrare terras neceſſe ſit a tan

tis

tis ardoribus, moderatione & temperatione sublata. Hic ego non mirer esse quenquam, qui sibi persuadeat, corpora quædam solida, atque indiuidua, ui et grauitate ferri, mundumq. effici ornatissimum, & pulcherrimum ex eorum corporum concursione fortuita? hoc qui existimat fieri potuisse; non intelligo, cur non idem putet, si innumerabiles unius & uiginti formæ litterarum uel aureæ, uel quales libet, aliquò coniiciantur, posse ex his in terram excussis annales Ennij, ut deinceps legi possint, effici: quod, nescio, an ne in uno quidem uersu possit tantum ualere fortuna. isti autem quemadmodum asseuerant, ex corpusculis non colore, non qualitate aliqua, quam ποιότητα *Græci uocant, non sensu præditis, sed concurrentibus temere, atque casu mundum esse perfectum? uel innumerabiles potius in omni puncto temporis alios nasci, alios interire? quod si mundum efficere potest concursus atomorum; cur porticum, cur templum, cur domum, cur urbem non potest? quæ sunt minus operosa, et multo quidem faciliora. certe ita temere de mundo effutiunt, ut mihi quidem nunquam hunc admirabilem cæli ornatum, qui locus est proximus, suspexisse uideantur. præclare ergo Aristoteles, Si essent, inquit, qui sub terra semper habitauissent, bonis, & illustribus domicilijs, quæ essent ornata signis, atque picturis, instructaq. rebus ijs omnibus, quibus abundant ij, qui beati putantur; nec tamen exissent unquam supra terram; accepissent autem fama, et auditione,*

auditione, esse quoddam numen, & uim deorum; deinde, aliquo tempore, patefactis terræ faucibus, ex illis abditis sedibus euadere in hæc loca, quæ nos incolimus, atque exire potuissent; cum repente terram, et maria, cælumq. uidissent; nubium magnitudinem, uentorumq. uim cognouissent; aspexissentq. solem, eiusq. tum magnitudinẽ, pulchritudinemq., tum etiam efficientiam cognouissent; quòd is diem efficeret, toto cælo luce diffusa; cum autem terras nox opacasset, tum cælum totum cernerent astris distinctum, et ornatum, lunæq. luminum uarietatem tum crescentis, tum senescentis, eorumq. omnium ortus, & occasus, atque in omni æternitate ratos, immutabilesq. cursus: hæc cum uiderent, profectò & esse deos, & hæc tanta opera deorum esse arbitrarentur. Atque hæc quidem ille. nos autem tenebras cogitemus tantas, quantæ quondam, eruptione Aetnæorum ignium, finitimas regiones obscurauisse dicuntur, ut per biduum nemo hominem homo agnosceret: cum autem tertio die sol illuxisset, tum ut reuixisse sibi uiderentur. quòd si hoc idem ex æternis tenebris contingeret, ut subito lucem aspiceremus; quænam species cæli uideretur? sed assiduitate quotidiana, & consuetudine oculorum assuescunt animi, neque admirantur, neque requirunt rationes earum rerum, quas semper uident: perinde quasi nouitas nos magis, quàm magnitudo rerum, debeat ad exquirendas caussas excitare. quis enim hunc hominem dixerit, qui, cum

tam

tam certos cæli motus, tam ratos astrorum ordines, tamq. omnia inter se connexa, & apta uiderit, neget in his ullam inesse rationem, eaq. casu fieri dicat, quæ quanto consilio gerantur, nullo consilio assequi possumus? An, cum machinatione quadam moueri aliquid uidemus, ut sphæram, ut horas, ut alia permulta; non dubitamus, quin illa opera sint rationis: cum autem impetum cæli admirabili cum celeritate moueri, uertiq. uideamus, constantissime conficientem uicissitudines anniuersarias, cum summa salute & conseruatione rerum omnium; dubitamus, quin ea non solum ratione fiant, sed etiam excellenti quadam diuinaq. ratione? Licet enim iam, remota subtilitate disputandi, oculis quodam modo contemplari pulchritudinem rerum earum, quas diuina prouidentia dicimus constitutas. Ac principio terra uniuersa cernatur, locata in media mundi sede, solida, & globosa, et undique ipsa in sese nutibus suis conglobata, uestita floribus, herbis, arboribus, frugibus. quorum omnium incredibilis multitudo insatiabili uarietate distinguitur. Adde huc fontium gelidas perennitates, liquores perlucidos amnium, riparum uestitus uiridissimos, speluncarum concauas altitudines, saxorum asperitates, impendentium montium altitudines, immensitatesq. camporum. Adde etiam reconditas auri, argentiq. uenas, infinitamq. uim marmoris. Quæ uero, & quam uaria genera bestiarũ, uel cicurum, uel ferarum? qui uolucrum lapsus, atque

atque cantus? qui pecudum pastus? quæ uita silue-strium? quid iam de hominum genere dicam? qui quasi cultores terræ constituti, non patiuntur eam nec immanitate beluarum efferari, nec stirpium asperitate uastari; quorumq. operibus agri, insulæ, litoraq. collucent, distincta tectis, & urbibus. quæ si, ut animis, sic oculis uidere possemus; nemo, cunctam intuens terram, de diuina ratione dubitaret. At uero quanta maris est pulchritudo? quæ species uniuersi? quæ multitudo, & uarietas insularum? quæ amœnitates orarum, & litorum? quot genera, quamq. disparia partim submersarum, partim fluitantium, & innatantium beluarum, partim ad saxa natiuis testis inhærentium? ipsum autem mare sic terram appetens litoribus cludit, ut una ex duabus naturis conflata uideatur. Exinde mari finitimus aer, die, & nocte distinguitur: isq. tum fusus, & extenuatus in sublime fertur; tum autem concretus in nubes cogitur; humoremq. colligens terram auget imbribus; tum effluens huc & illuc uentos efficit. idem annuas frigorum, & calorum facit uarietates: idemq. & uolatus alitum sustinet, & spiritu ductus alit & sustentat animantes. Restat ultimus, & a domicilijs nostris altissimus, omnia cingens & coercens cæli complexus, qui idem æther uocatur, extrema ora, & determinatio mundi: in quo cum admirabilitate maxima igneæ formæ cursus ordinatos definiunt. e quibus sol, cuius magnitudine multis partibus terra supera-

ra-

ratur, circum eam ipsam uoluitur; isq. oriens & occidens, diem, noctemq. conficit; & modo accedens, tum autem recedens, binas in singulis annis reuersiones ab extremo contrarias facit: quarum interuallo tum quasi tristitia quadam contrahit terram, tum uicissim lætificat, ut cum cælo hilarata uideatur. Luna autem, quæ est, ut ostendunt mathematici, maior quàm dimidia pars terræ, iisdem spatiis uagatur, quibus sol: sed tum congrediens cum sole, tum digrediens, & eam lucem, quam a sole accepit, mittit in terras, & uarias ipsa mutationes lucis habet: atque etiam tum subiecta, atque opposita soli, radios eius, & lumen obscurat; tum ipsa incidens in umbram terræ, cum est e regione solis, interpositu, interiectuq. terræ repente deficit: iisdemq. spatiis eæ stellæ, quas uagas dicimus, circum terram feruntur, eodemq. modo oriuntur, & occidunt. quarum motus tum incitantur, tum retardantur, sæpe etiam insistunt. quo spectaculo nihil potest admirabilius esse, nihil pulchrius. Sequitur stellarum inerrantium maxima multitudo: quarum ita descripta distinctio est, ut ex notarum figurarum similitudine nomina inuenerint. Atque hoc loco me intuens, utar, inquit, carminibus Arati, eis, quæ a te admodum adolescentulo conuersa, ita me delectant, quia Latina sunt, ut multa ex iis memoria teneam. ergo, ut oculis assidue uidemus sine ulla mutatione, aut uarietate,

Cetera labuntur celeri cælestia motu,

Cum

Cum cæloq. simul noctesq. diesq. feruntur.
quorum contemplatione nullius expleri potest animus, naturæ constantiam uidere cupientis.
Extremusq. adeo duplici de cardine uertex
Dicitur esse polus.-
Hunc circum ἄρκτοι *duæ uertuntur:*
nunquam occidentes.
Ex his altera apud Graios Cynosura uocatur,
Altera dicitur esse Helice.-
cuius quidē clarissimas stellas totis noctib. cernimus. 47.
Quas nostri septem soliti uocitare Triones.
paribusq, stellis, similiter distinctis, eundem cæli uerticem lustrat parua Cynosura.
Hac fidunt duce nocturna Phœnices in alto.
Sed prior illa magis stellis distincta refulget,
Et late prima confestim a nocte uidetur.
Hæc uero parua est: sed nautis usus in hac est:
Nam cursu interiore breui conuertitur orbe.
& quo sit earum stellarum admirabilior aspectus,
Has inter, uelut rapido cum gurgite flumen,
Toruu' Draco serpit subter, supraq. reuoluens
Sese, conficiensq. sinus e corpore flexos.
eius cum totius est præclara species, tum in primis suspiciēda est figura capitis, atque ardor oculorum.
Huic non una modo caput ornans stella relucet,
Verum tempora sunt duplici fulgore notata,
E trucibusq oculis duo feruida lumina flagrant.
Atque uno mentum radianti sidere lucet:
Obstipum caput, & tereti ceruice reflexum

Obtutum

Obtutum in cauda maioris figere dicas.
&. reliquum quidem corpus draconis totis nocti-bus cernimus.
Hoc caput hic paullum sese subitoq. recondit,
Ortus ubi atque obitus partem admiscentur in unã.
id autem caput,
Attingens defessa uelut mœrentis imago,
Vertitur. - quam quidem Græci
Engonasin uocitant, genibus quia nixa feratur.
Hic illa eximio posita est fulgore corona,
atque hæc quidem a tergo. propter caput autem Anguitenens:
Quem claro perhibent ὀφιοῦχον nomine Grij.
Hic presso duplici palmarum continet Anguem,
Eius & ipse manet religatus corpore toto:
Nanque uirum mediũ serpens sub pectora cingit.
Ille tamen nitens grauiter uestigia ponit,
Atque oculos urget pedibus, pectusq. Nepai.
septentriones autem sequitur
Arctophylax, uulgo qui dicitur esse Bootes:
Quod quasi temone adiunctã præ se quatit Arctũ.
dein quæ sequuntur.
Huic autem subter præcordia fixa uidetur
Stella micans radijs Arcturus nomine claro:
cui subiecta fertur,
Spicum illustre tenens splendenti corpore Virgo.
atque ita demetata signa sunt, ut in tantis descri-ptionibus diuina solertia appareat.
Et natos Geminos inuises sub caput Arcti.

Sub-

Subiectus medio est cancer, pedibusq. tenetur
Magnu' Leo, tremulā qua tiens e corpore flāmam.
Auriga
Sub læua Geminorum obductus parte feretur.
Aduersum caput huic Helice truculenta tuetur.
At Capra læuum humerum claro obtinet. -
tum quæ sequuntur.
Verum hæc est magno atque illustri prædita signo.
Contra Hœdi exiguum iaciunt mortalibus ignem.
cuius sub pedibus
Corniger est ualido connexus corpore Taurus.
eius caput stellis conspersum est frequentibus.
Has Græci stellas Hyadas uocitare suerunt: a pluendo: ὕειν enim est pluere. nostri imperite suculas: quasi a suibus essent, non ab imbribus, nominatæ. minorem autem septentrionem Cepheus passis palmis a tergo subsequitur.
Nāque ipsum ad tergum Cynosuræ uertitur Arcti.
hunc antecedit
Obscura specie stellarum Cassiopea.
Hanc autem illustri uersatur corpore propter
Andromeda, aufugiens aspectum mæsta parentis.
Huic Equus ille, iubam quatiens fulgore micanti,
Summum contingit caput aluo: stellaq. iungens
Vna, tenet duplices communi lumine formas,
Aeternum ex astris cupiens connectere nodum.
Exin contortis Aries *cum cornibus hæret.*
quem propter
Pisces, quorum alter paullum prælabitur ante,

Et

Et magis horriferis aquilonis tangitur alis.
Ad pedes Andromedæ Perſeus deſcribitur.
Quē ſumma ab regione aquilonis flamina pulſant.
cuius propter læuum genu
- Vergilias tenui cum luce uidebis.
Inde Fides leuiter poſita & connexa uidetur.
Inde eſt ales auis lato ſub tegmine cæli.
capiti autē Equi proximat Aquarij dextra, totusq.
deinceps Aquarius.
Tum gelidum ualido de pectore frigus anhelans,
Corpore ſemifero magno Capricornus in orbe.
Quem cum perpetuo ueſtiuit lumine Titan,
Brumali flectens contorquet tempore currum.
hinc autem aſpicitur,
Vt ſeſe emergens oſtendat Scorpius alte,
Poſteriore trahens flexum ui corporis arcum.
Quem propter nitens pennis conuoluitur ales.
At propter ſe Aquila ardenti cum corpore portat,
deinde Delphinus.
Exinde Orion obliquo corpore nitens.
quem ſubſequens
Feruidus ille Canis ſtellarum luce refulget.
Poſt Lepus ſubſequitur,
Curriculum nunquam defeſſo corpore ſedans.
At Canis ad caudam ſerpens prolabitur Argo.
Hanc Aries tegit, & ſquamoſo corpore Piſces,
Fluminis illuſtri tangentem corpore ripas.
quam longe ſerpentem & manantem
- Aſpicies, proceraq. uincla uidebis,

Quæ

Quæ retinent Pisces caudarum a parte locata.
Inde Nepæ cernes propter fulgentis acumen
Aram, quam flatu permulcet spiritus austri.
propter quæ Centaurus
Cedit Equi partis properans submergere Chelis,
Hinc dextrá porgés, quadrupes quà uasta tenetur,
Tendit, & illustrem truculentus cædit ad aram.
Hic sese infernis e partibus erigit Hydra:
cuius longe corpus est fusum:
In medioq. sinu fulgens craterra relucet.
Extremam nitens plumato corpore Coruus
Rostro tundit: & hic Geminis est ille sub ipsis
Ante Canem, graio Procyon qui nomine fertur.

Hæc omnis descriptio siderum, atque hic tantus cæli ornatus, ex corporibus huc, & illuc, casu, & temere concursantibus potuisse effici, cuiquam sano uideri potest? aut uero alia quæ natura, mentis & rationis expers, hæc efficere potuit, quæ non modo ut fierent, ratione eguerunt, sed intelligi, qualia sint, sine summa ratione non possunt? Nec uero hæc solum admirabilia, sed nihil maius, quàm quòd ita stabilis est mundus, atque ita cohæret ad permanendum, ut nihil ne excogitari quidem possit aptius. omnes enim partes eius undique medium locum capessentes, nituntur æquabiliter: maxime corpora autem inter se iuncta permanent, cum quodam quasi uinculo circundata colligantur: quod facit ea natura, quæ per omnem mundum omnia mente, & ratione conficiens funditur, & ad medium

dium rapit, & conuertit extrema. Quocirca si mundus globosus est; ob eamq. caussam omnes eius partes, undique æquales, ipsæ per se, atque inter se continentur: contingere idem terræ necesse est, ut, omnibus eius partibus in medium uergentibus, (id autem medium infimum in sphæra est) nihil interrumpat, quo labefactari possit tanta contentio grauitatis, & ponderum. Eademq. ratione mare, cum supra terram sit, medium tamen terræ locum expetens, conglobatur undique æqualiter, neque redundat unquam, neque effunditur. Huic autem continens aer fertur, ille quidem leuitate sublimi, sed tamen in omnes partes se ipse fundit. itaque & mari continuatus, & iunctus est; & natura fertur ad cælum; cuius tenuitate, & calore temperatus, uitalem, & salutarem spiritum præbet animantibus. Quem complexa summa pars cæli, quæ æther dicitur, & suum retinet ardorem tenuem, & nulla admistione concretum; et cũ aeris extremitate cõiungitur. In æthere autem astra uoluuntur: quæ se & nixu suo conglobata continent; & forma ipsa figuraque, sua momenta sustentant. sunt enim rotunda: quibus formis, ut ante dixisse uideor, minime noceri potest. sunt autẽ stellæ natura flammeæ: quocirca terræ, maris, aquarum uaporibus aluntur ijs, qui a sole ex agris tepefactis, & ex aquis excitantur: quibus altæ, renouatæq stellæ, atque omnis æther, refundunt eadem, & rursum trahunt in idem, nihil ut fere intereat, aut admodum paullulum,

lum, quod astrorum ignis, & ætheris flamma consumat.. ex quo euenturum nostri putant id, de quo Panætium addubitare dicebant, ut ad extremum omnis mundus ignesceret, cum, humore consumpto, neq. terra ali posset, neq. remearet aer, cuius ortus; aqua omni exhausta, esse non posset: ita relinqui nihil, præter ignem: a quo rursum animante, ac deo renouatio mundi fieret, atque idem ornatus oriretur. Nolo in stellarum ratione multus uobis uideri, maximeq. earum, quæ errare dicuntur: quarum tantus est concentus ex dissimillimis motibus, ut, cum summa Saturni refrigeret, media Martis incendat, his interiecta Iouis illustret, & temperet, infraq. Martem duæ Soli obediant, ipse Sol mundum omnem sua luce compleat, ab eoq. Luna illuminata grauiditates, & partus afferat, maturitatesq. gignendi. quæ copulatio rerum, & quasi consentiens ad mundi incolumitatem coagmentatio naturæ quem nō mouet, hunc horum nihil unquam reputauisse certo scio: Age, ut a cælestibus rebus ad terrestres ueniamus: quid est in his, in quo nō naturæ ratio intelligẽtis appareat? Principio, eorum, quæ gignuntur e terra, stirpes & stabilitatem dant ijs, quæ sustinent; & ex terra succum trahunt, quo alantur ea, quæ radicibus continentur; obducunturq. libro aut cortice trunci, quo sint a frigoribus, & a caloribus tutiores. Iam uero uites sic clauiculis adminicula, tanquam manibus, apprehendunt, atque ita se erigunt, ut animantes. quin etiam a cauli-

a caulibus, brassicisque, si prope sati sint, ut a pestiferis, & nocentibus, refugere dicuntur, nec eos ulla ex parte contingere. Animantium uero quanta uarietas est? quanta ad eam rem uis, ut in suo quoque genere permaneant? quarum aliæ corijs tectæ sunt, aliæ uillis uestitæ, aliæ spinis hirsutæ: plumâ alias, alias squama uidemus obductas, alias esse cornibus armatas, alias habere effugia pennarum. Pastum autem animantibus large & copiose natura eum, qui cuique aptus erat, comparauit. enumerare possum, ad eum pastum capessendum, conficiendumq. quæ sit in figuris animantium, & quàm solers subtilisq. descriptio partium, quamq. admirabilis fabrica membrorum. omnia enim, quæ quidem intus inclusa sunt, ita nata, atque ita locata sunt, ut nihil eorum superuacaneum sit, nihil ad uitam retinendam nó necessarium. Dedit autem eadem natura beluis & sensum, & appetitum; ut altero conatum haberent ad naturales pastus capessendos, altero secernerent pestifera a salutaribus. Iam uero alia animalia gradiendo, alia serpendo ad pastum accedunt, alia uolando, alia nando; cibumq. partim oris hiatu, & dentibus ipsis capessunt, partim unguium tenacitate arripiunt, partim aduncitate rostrorum: alia sugunt, alia carpunt, alia uorant, alia mandunt. Atque etiam aliorum ea est humilitas, ut cibum terrestrem rostris facile contingant. quæ autem altiora sunt, ut anseres, ut cygni, ut grues, ut cameli, adiuuantur pro-

ceritate collorum. manus etiam data elephantis, quia, propter magnitudinem corporis, difficiles aditus habebant ad pastum. At quibus bestijs erat is cibus, ut alius generis bestijs uescerentur; aut uires natura dedit, aut celeritatem. Data est quibusdam etiam machinatio quædam, atque solertia: ut in araneolis, aliæ quasi rete texunt, ut, si quid inhæserit, conficiant; aliæ autem ut ex inopinato obseruant, et, si quid incidit, arripiunt, idq. consumunt. Pinna uero, (sic enim græce dicitur) duabus grandibus patula conchis, cum parua squilla quasi societatem coit comparandi cibi. itaque cum pisciculi parui in concham hiantem innatauerint, tum admonita a squilla pinna morsu comprimit conchas. sic dissimillimis bestiolis communiter cibus quæritur. in quo admirandum est, congressu ne aliquo inter se, an iam inde ab ortu naturæ ipsæ congregatæ sint. Est etiam admiratio non nulla in bestijs aquatilibus ijs, quæ gignuntur in terra: ueluti crocodili, fluuiatilesq. testudines, quædamq. serpentes ortæ extra aquam, simul ac primum niti possunt, aquam persequuntur. Quin etiam anatum oua gallinis sæpe supponimus: ex quibus pulli orti primum aluntur ab ijs, ut a matribus; deinde eas relinquunt, a quibus exclusi, fotiq. sunt, et effugiunt, cum primum aquã, quasi naturalem domum, uidere potuerunt: tantam ingenuit animantibus conseruandi sui naturã custodiam. Legi etiam scriptum esse, auem quandam, quæ Platalea nominetur, eam sibi cibum quæ-

rere

rere aduolantem ad eas aues, quæ se in mari mergerent: quæ cum emersissent, pisceḿq. cepissent, usque eò premere earum capita mordicus, dum illæ captum amitterent: id quod ipsa inuaderet. eademq. hæc auis scribitur conchis se solere complere, easque, cum stomachi calore concoxerit, euomere, atque ita eligere ex ijs, quæ sunt esculenta. Ranæ autem marinæ dicuntur obruere sese arena solere, & moueri prope aquam; ad quas, quasi ad escam, pisces cum accesserint, confici a ranis, atque consumi. Miluo est quoddam bellum naturale cum coruo: ergo alter alterius, ubicunque nactus est, oua frangit. Illud uero ab Aristotele animaduersum, a quo pleraque, quis potest non mirari? grues, cum, loca calidiora petentes, maria transmittunt, trianguli formam efficere. eius autem summo angulo aer ab ijs aduersus pellitur: deinde sensim ab utroque latere, tanquam remis, ita pennis cursus auium leuatur. basis autem trianguli, quam grues efficiút, ea tanquam a puppi uentis adiuuatur: hæq. in tergo præuolantium colla, & capita reponunt. quod quia ipse dux facere non potest; quia non habet, ubi nitatur; reuolat, ut ipse quoque quiescat. in eius locum succedit ex ijs, quæ acquieuerunt: eaḿq. uicissitudo in omni cursu conseruatur. Multa eiusmodi proferre possum: sed genus ipsum uidetis. Iam uero illa etiam notiora, quanto se opere custodiant bestiæ, ut in pastu circumspectent, ut in cubilibus delitescant. Atque illa mirabilia. quid ea, quæ nu

per, id est paucis ante sæculis, medicorum ingenijs reperta sunt? uomitione canis purgare aluos ibes Aegyptiæ curant. auditum est, pantheras, quæ in barbaria uenenata carne caperentur, remedium quoddam habere; quo cum essent usæ, non morerentur: capras autem in Creta feras, cum essent confixæ uenenatis sagittis, herbam quærere, quæ Dictamus uocaretur; quā cum gustauissent, sagittas excidere dicunt e corpore. ceruæq. paullo ante partum perpurgant se quadam herbula, quæ Seselis dicitur. Iam illa cernimus, ut contra metum, & uim suis se armis quæque defendat. cornibus tauri, apri dentibus, morsu leones, aliæ fuga se, aliæ occultatione tutantur: atramenti effusione sepiæ, torpore torpedines. multæ etiam insectanteis odoris intolerabili fœditate depellunt. Vt uero perpetuus mundi esset ornatus, magna adhibita cura est a prouidentia deorum, ut semper essent & bestiarum genera, & arborum, omniumq. rerum, quæ altæ aut radicibus a terra, aut stirpibus continerentur. quæ quidem omnia eam uim seminis habent in se, ut ex uno plura generentur: idq. semen inclusum est in intima parte earum bacarum, quæ ex quaque stirpe funduntur: ijsdemq. seminibus & homines affatim uescuntur, & terræ eiusdem generis stirpium renouatione complentur. Quid loquar, quanta ratio in bestijs ad perpetuā conseruationem earum generis appareat? nā, primum, aliæ mares, aliæ feminæ sunt: quod perpetuitatis caussa machinata natu-

ra est. deinde, partes corporis et ad procreádum, et ad concipiendum aptissimæ, et in mari, et in femina commiscendorum corporum miræ libidines. cum autem in locis semen insedit, rapit omnem fere cibum ad sese, eoq. septum fingit animal: quod cum ex utero elapsum excidit, in ijs animantibus, quæ lacte aluntur, omnis fere cibus matrum lactescere incipit; eaque, quæ paullo ante nata sunt, sine magistro, duce natura mammas appetunt, earumq. ubertate saturantur. Atque, ut intelligamus nihil horum esse fortuitum, & hæc omnia esse prouidæ, solertisq. naturæ: quæ multiplices fœtus procreant, ut sues, ut canes, his mammarum data est multitudo: quas easdem paucas habent eæ bestiæ, quæ pauca gignunt. Quid dicam, quantus amor bestiarum sit in educandis custodiendisq. ijs, quæ procreauerint, usque ad eum finem, dum possint se ipsa défendere? etsi pisces, ut aiunt, oua cum genuerunt, relinquunt. facile enim illa aqua & sustinentur, & fœtum fundunt. testudines autem, & crocodilos dicunt, cum in terra partum ediderint, obruere oua, deinde discedere. ita & nascuntur, et educantur ipsa per sese. Iam gallinæ, auesq. reliquæ & quietum requirunt ad pariendum locum; & cubilia sibi, nidosque construunt; eosq. quàm possunt mollissime substernunt, ut quàm facillime oua seruentur. ex quibus pullos cum excluserint, ita tuentur, ut & pennis foueant, ne frigore lædantur; &, si est calor, a sole se opponant.

cum autem pulli pinnulis uti possunt; tum uolatus eorum matres prosequuntur, reliqua cura liberantur. Accedit etiam ad non nullorum animantium, & earum rerum, quas terra gignit, conseruationem, & salutem, hominum etiam solertia, & diligentia. nam multæ & pecudes, & stirpes sunt, quæ sine procuratione hominum saluæ esse non possunt. magnæ etiam oportunitates ad cultum hominum, atque abundantiam aliæ alijs in locis reperiuntur. Aegyptum Nilus irrigat; &, cum tota æstate obrutam, oppletamq. tenuit, tum recedit, mollitosq. & oblimatos agros ad serendum relinquit. Mesopotamiam fertilem efficit Eufrates: in quam quotannis quasi nouos agros inuehit. Indus uero, qui est omnium fluminum maximus, non aqua solum agros lætificat, & mitigat, sed eos etiam conserit. magnam enim uim seminum secum frumenti, & similium dicitur deportare. Multaq. alia in alijs locis commemorabilia proferre possum, multos fertiles agros alios aliorum fructuum. Sed illa quanta benignitas naturæ, quòd tam multa ad uescendum, tam uaria, tamq. iucunda gignit? neque ea uno tempore anni: ut semper & nouitate delectemur, & copia. Quàm tempestiuos autem dedit, quàm salutares non modo hominum, sed etiam pecudum generi, ijs denique omnibus, quæ oriuntur e terra, uentos etesias? quorum flatu nimij temperantur calores: ab ijsdem etiam maritimi cursus celeres, & certi diriguntur. Multa prætereun-

tereunda sunt; & tamen multa dicuntur. enumerari enim non possunt fluminum oportunitates, aestus maritimi, multum accedentes, & recedentes, montes uestiti, atque siluestres, salinae ab ora maritima remotissimae, medicamentorum salutarium plenissimae terrae, artes denique innumerabiles ad uictú, & ad uitam necessariae. Iam diei noctisq. uicissitudo conseruat animantes, tribuens aliud agendi tempus, aliud quiescendi. Sic undique omni ratione concluditur, mente, consilioq. diuino omnia in hoc mũdo ad salutem omnium, conseruationemq. admirabiliter administrari. Sin quaeret quispiam, cuiusnam caussa tantarum rerum molitio facta sit, arborum ne, & herbarum, quae quanquam sine sensu sunt, tamen a natura sustinentur? at id quidem absurdum est. an bestiarum? nihilo probabilius, deos mutarum, & nihil intelligentium caussa tantum laborasse. quorum igitur caussa quis dixerit effectum esse mundum? eorum scilicet animantium, quae ratione utuntur. hi sunt dij, & homines: quibus profecto nihil est melius. ratio est enim, quae praestat omnibus. itaque fit credibile, deorum, & hominũ caussa factum esse mundum, quaeq. in eo sint omnia. faciliusq. intelligetur, a dijs immortalibus hominibus esse prouisum, si erit tota hominis fabricatio perspecta, omnisq. humanae naturae figura, atque perfectio. Nam cum tribus rebus animantium uita teneatur, cibo, potione, spiritu; ad haec omnia percipiẽda os est aptissimum; quod, adiunctis naribus,

ribus, spiritu augetur. Dentibus autem in ore cōstructis manditur, atque ab his extenuatur, & mollitur cibus. eorum aduersi acuti morsu diuidunt escas, intimi autem conficiunt, qui genuini uocantur: quæ confectio etiam a lingua adiuuari uidetur. Linguam autem ad radices eius hærens excipit stomachus: quò primum illabuntur ea, quæ accepta sunt ore. is utraque ex parte tonsillas attingens, palato extremo, atque intimo terminatur. atque is agitatione & motibus linguæ cum depulsum, et quasi detrusum cibum accepit, depellit. ipsius autem partes eæ, quæ sunt infra id, quod deuoratur, dilatantur; quæ autem supra, cōtrahuntur. Sed, cum aspera arteria (sic enim a medicis appellatur) ostium habeat adiunctum linguæ radicibus, paullo supra, quàm ad linguam stomachus annectitur; eaq́. ad pulmones usque pertineat, excipiatq́. animam eam, quæ ducta sit spiritu, eandemq́. a pulmonibus respiret, & reddat: tegitur quasi quodam operculo. quod ob eam caussam datum est, ne, si quid in eam cibi forte incidisset, spiritus impediretur. Sed cum alui natura, subiecta stomacho, cibi, & potionis sit receptaculum; pulmones autem & cor extrinsecus spiritum adducant: in aluo multa sunt mirabiliter effecta: quæ constant fere e neruis. est autem multiplex, & tortuosa, arcetque, & continet siue illud aridum est, siue humidum, quod recipit, ut id mutari, & concoqui facile possit: eaque tum astringitur, tum relaxatur, atque

omne

omne, quod accepit, cogit, & confundit: ut facile & calore, quem multum habet, & terendo cibo, & praeterea spiritu omnia cocta, atque confecta in reliquum corpus diuidantur. In pulmonibus autem inest raritas quaedam, & assimilis spongijs mollitudo, ad hauriendum spiritum aptissima: qui tum se contrahunt aspirantes, tum spiritu dilatant, ut frequenter ducatur cibus animalis, quo maxime aluntur animantes. Ex intestinis autem et aluo secretus a reliquo cibo succus is, quo alimur, permanat ad iecur per quasdam a medio intestino usque ad portas iecoris (sic enim appellant) ductas, & directas uias, quae pertinent ad iecur, eiq. adhaerent. atque inde aliae pertinentes sunt, per quas cadit cibus a iecore dilapsus. ab eo cibo cum est secreta bilis, ijq: humores, qui ex renibus profunduntur, reliqua se in sanguinem uertunt, ad easdemq. portas iecoris confluunt, ad quas omnes eius uiae pertinent: per quas lapsus cibus ex hoc ipso loco in eam uenam, quae caua appellatur, confunditur, perq. eá ad cor confectus iam coctusque perlabitur: a corde autem in totum corpus distribuitur per uenas admo
54.a. dum multas, in omnes partes corporis pertinentes. Quemadmodum autem reliquiae cibi depellantur tum astringentibus se intestinis, tum relaxantibus, haud sane difficile dictu est, sed tamen praetereundum est, ne quid habeat iniucunditatis oratio. illa potius explicetur incredibilis fabrica naturae. Nam quae spiritu in pulmones anima ducitur, ea calescit

primum

primum ab ipso spiritu, deinde coagitatione pulmonum: ex eaq. pars redditur respirando, pars conci pitur cordis parte quadam, quam uentriculum cordis appellant: cui similis alter adiunctus est, in qué sanguis a iecore per uenam illam cauam influit, eóq. modo ex his partibus & sanguis per uenas in omne corpus diffunditur, & spiritus per arterias. utræque autem crebræ, multæq. toto corpore intextæ uim quandam incredibilem artificiosi operis, diuiniq. testantur. Quid dicam de ossibus? quæ subiecta corpori mirabiles commissuras habent, & ad stabilitatem aptas, & ad artus finiendos accommodatas, et ad motum, et ad omnem corporis actionem. Huc adde neruos, a quibus artus continentur; eorumque implicationem toto corpore pertinentem: qui, sicut uenæ, & arteriæ a corde tractæ, et profectæ, in corpus omne ducuntur. Ad hanc prouidentiam naturæ tam diligentem, tamq. solertem adiungi multa possunt, e quibus intelligatur, quantæ res hominibus a deo, quamq. eximiæ tributæ sint: qui primum eos, humo excitatos, celsos, et erectos constituit, ut deorum cognitionem, cælum intuentes, capere possent. sunt enim e terra homines, non ut incolæ, atque habitatores, sed quasi spectatores superarum rerum, atque cælestium: quarum spectaculum ad nullum aliud genus animantū pertinet. Sensus autem, interpretes ac nuntij rerum, in capite, tanquam in arce, mirifice ad usus necessarios & facti, & collocati sunt. nam oculi, tanquam

quam speculatores, altissimum locum obtinent; ex quo plurima conspicientes, fungantur suo munere. Et aures, cum sonum recipere debeant, qui natura in sublime fertur, recte in altis corporum partibus collocatæ sunt. Itemq. nares, eò quòd omnis odor ad superiora fertur, recte sursum sunt; et quòd cibi & potionis iudicium magnum earum est, non sine caussa uicinitatē oris secutæ sunt. Iam gustatus, qui sentire eorum, quibus uescimur, genera debet, habitat in ea parte oris, qua esculentis, & poculentis iter natura patefecit. Tactus autem toto corpore æquabiliter fusus est, ut omnes ictus, omnesq. nimios & frigoris, & caloris appulsus sentire possimus. Atque ut in ædificijs architecti auertunt ab oculis & naribus dominorum ea, quæ profluentia necessario tetri essent aliquid habitura: sic natura res similes procul amandauit a sensibus. Quis uero opifex, præter naturam, qua nihil potest esse callidius, tantam solertiam persequi potuisset in sensibus? quæ primum oculos membranis tenuissimis uestiuit, & sepsit: quas primum perlucidas fecit, ut per eas cerni posset; firmas autem, ut continerentur. sed lubricos oculos fecit, & mobiles; ut & declinarent, si quid noceret; & aspectum, quò uellent, facile conuerterent. aciesq. ipsa, qua cernimus, quæ pupilla uocatur, ita parua est, ut ea, quæ nocere possint, facile uitet. palpebræque, quæ sunt tegumenta oculorum, mollissimæ tactu, ne læderent aciem, aptissime factæ & ad claudendas pupil-

las,

Tuscul. p. 18.

las, ne quid incideret, & ad aperiendas: idq. pro-
uidit ut identidem fieri posset cum maxima celeri- ff.a.
tate. munitaq. sunt palpebræ tanquam uallo pilo-
rum: quibus et, apertis oculis, si quid incideret, re-
pelleretur, &, somno conniuentibus; cum oculis
ad cernendum non egeremus, ut qui tanquam inuo-
luti quiescerent. Latent præterea utiliter, et excel
sis undique partibus sepiuntur. primum enim supe
riora superciliis obducta sudorem, a capite, &
fronte defluentem, repellunt. genæ deinde ab infe-
riore parte tutantur subiectæ, leuiterq. eminentes,
Nasus ita locatus est, ut, quasi murus, oculis in-
teriectus esse uideatur. Auditus autem semper pa
tet. eius enim sensu etiam dormientes egemus. a
quo cum sonus est acceptus, etiam e somno excita-
mur. flexuosum iter habet, ne quid intrare possit,
si simplex & directum pateret. prouisum etiam,
ut, si qua minima bestiola conaretur irrumpere, in
sordibus aurium, tanquam in uisco, inhæresceret.
Extra autem eminent, quæ appellantur aures, &
tegendi caussa factæ, tutandiq. sensus; & ne adie-
ctæ uoces laberentur, atque errarent, prius quàm
sensus ab his pulsus esset. sed duros, & quasi cor-
neolos habent introitus, multisque cum flexibus;
quòd his naturis relatus amplificatur sonus. quocir
ca & in fidibus testudine resonatur, aut cornu: &
ex tortuosis locis, & inclusis referuntur ampliores.
Similiter nares, quæ semper propter necessarias uti
litates patent, contractiores habent introitus, ne
quid

quid in eas, quod noceat, possit peruadere: humoremq. semper habent ad puluerem multaq. alia repellenda non inutilem. Gustatus præclare septus est: ore enim continetur, & ad usum apte, & ad incolumitatis custodiam. omnisq. sensus hominum multo antecellit sensibus bestiarum. Primum enim oculi in ijs artibus, quarum iudicium est oculorum, in pictis, fictis, cælatisq. formis, in corporum etiam motione, atque gestu multa cernunt subtilius: colorum etiam, & figurarum uenustatem, atque ordinem, &, ut ita dicam, decentiam oculi iudicant. atque etiam alia maiora. nam & uirtutes, & uitia cognoscunt; iratum, propitium; lætantem, dolentem; fortem, ignauum; audacem, timidumq. cognoscunt. Aurium item est admirabile quoddam artificiosumq. iudicium, quo iudicatur & in uocis, & in tibiarum, neruorumq. cantibus uarietas sonorum, interualla, distinctio, & uocis genera permulta, canorum, fuscum; leue, asperum; graue, acutum; flexibile, durum; quæ hominum solum auribus iudicantur. Nariumq. item, & gustandi pariter, & tangendi magna iudicia sunt. Ad quos sensus capiendos, & perfruendos plures etiam, quàm uellem, artes repertæ sunt. perspicuum est enim, quò compositionem unguentorum, quò ciborum conditiones, quò corporum lenocinia processerint. Iam uero animum ipsum, mentemq. hominis, rationem, consilium, prudentiam, qui non diuina cura perfecta esse perspicit, is his ipsis rebus

mihi

mihi uidetur carere. de quo dum disputarem, tuam mihi dari uelim, Cotta, eloquentiam. quo enim tu illa modo diceres? quanta primum intelligentia, deinde consequentium rerum cum primis coniunctio, & comprehensio esset in nobis: ex quo uidelicet, quid ex quibusque rebus efficiatur, idq. ratione, concludimus: singulasq. res definimus, circumscripteq. complectimur: ex quo, scientia, intelligitur, quam uim habeat, qualis sit: qua ne in deo quidem est res ulla præstantior. Quanta uero illa sunt, quæ uos Academici infirmatis, & tollitis; quod & sensibus, & animo ea, quæ extra sunt, percipimus, atque comprehendimus. ex quibus collatis inter se, et comparatis artes quoque efficimus, partim ad usum uitæ, partim ad oblectationem necessarias. Iam uero domina rerum, ut uos soletis dicere, eloquendi uis quàm est præclara, quamq. diuina? quæ primum efficit, ut ea, quæ ignoramus, discere, & ea, quæ scimus, alios docere possimus. deinde hac cohortamur; hac persuademus; hac consolamur afflictos; hac deducimus perterritos a timore; hac gestientes comprimimus; hac cupiditates, iracundiasq. restinguimus. hæc nos iuris, legum, urbium societate deuinxit: hæc a uita immani, & fera segregauit. Ad usum autem orationis, incredibile est, nisi diligenter attenderis, quanta opera machinata natura sit. primum enim a pulmonibus arteria usque ad os intimum pertinet: per quam uox principium a mente ducens, percipitur, & funditur.

ade in ore sita lingua est, finita dentibus.
immoderate profusam fingit, et terminat:
s uocis distinctos & pressos efficit, cum et
s, & ad alias partes pellit oris. itaque ple-
ilem linguam nostri solent dicere, chorda-
ates, nares cornibus ijs, qui ad neruos reso-
cantibus. Quàm uero aptas, quamq́. mul
artium ministras manus natura homini de-
gitorum enim contractio facilis, facilisq́. por-
o, propter molles commissuras, & artus, nul
motu laborat. itaque ad pingendum, ad fingen.
a, ad sculpendum, ad neruorum eliciendos so-
, ac tibiarum apta manus est admotione digito-
. Atque hæc oblectationis, illa necessitatis:
us dico agrorum, extructionesq́. tectorum, tegu
ita corporum uel texta, uel suta, omnemq́. fa-
cam æris, & ferri. ex quo intelligitur, ad inuen
animo, percepta sensibus, adhibitis opificum ma-
nibus omnia nos consecutos, ut tecti, ut uestiti, ut
salui esse possemus, urbes, muros, domicilia, de-
lubra haberemus. Iam uero operibus hominum,
id est manibus, cibi etiam uarietas inuenitur, &
copia. nam & agri multa ferunt manu quæsita,
quæ uel statim consumantur, uel mandentur condi-
ta uetustati: & præterea uescimur bestijs & ter-
renis, & aquatilibus, & uolatilibus, partim ca-
piendo, partim alendo. Efficimus etiam domitu no
stro quadrupedum uectiones: quorum celeritas,
atque uis nobis ipsis affert uim, & celeritatem. nos

onera

onera quibusdam bestijs, nos iuga imponimus: nos elephantorum acutissimis sensibus, nos sagacitate canum ad utilitatem nostram abutimur: nos e terræ cauernis ferrum elicimus, rem ad colendos agros necessariam: nos æris, argenti, auri uenas, penitus abditas, inuenimus, & ad usum aptas, & ad ornatum decoras: arborum autem confectione, omniq. materia, & culta, & siluestri, partim ad calefaciendum corpus igni adhibita, & ad mitigandum cibum utimur, partim ad ædificandum, ut tectis septi frigora, caloresq. pellamus. magnos uero usus affert ad nauigia facienda: quorum cursibus suppeditantur omnes undique ad uitã copiæ: quasq. res uiolentissimas natura genuit, earum moderationem nos soli habemus, maris, atque uentorum, propter nauticarum rerum scientiam: plurimisq. maritimis rebus fruimur, atque utimur. Terrenorum item commodorum omnis est in homine dominatus. nos campis, nos montibus fruimur: nostri sunt amnes, nostri lacus: nos fruges serimus, nos arbores: nos aquarum inductionibus terris fœcunditatem damus: nos flumina arcemus, dirigimus, auertimus: nostris denique manibus in rerum natura quasi alteram naturam efficere conamur. Quid uero? hominum ratio non in cælum usque penetrauit? Soli enim ex animantibus nos astrorum ortus, obitus, cursusq. cognouimus: ab hominum genere finitus est dies, mensis, annus: defectiones solis & lunæ cognitæ, prædictæq. in omne posterum tempus,

quæ,

ntæ, quando futuræ ſint. quæ contuens
accipit ab his cognitionem deorum, ex qua
etas: cui coniuncta iuſtitia eſt, reliquæq.
: ex quibus uita beata exiſtit, par & ſimi-
m, nulla re, niſi immortalitate, quæ nihil
uiuendum pertinet, cedens cæleſtibus.
rebus expoſitis, ſatis docuiſſe uideor, homi
ura quanto omnes anteiret animantes. ex
et intelligi, nec figuram, ſitumq́. membro
ec ingenij mentisq́. uim talem effici potuiſſe
. Reſtat, ut doceam, atque aliquando per-
omnia, quæ ſint in hoc mundo, quibus utan
nines, hominum cauſſa facta eſſe, & para-
ncipio ipſe mundus deorum hominumq́. cauſ
us eſt: quæq́. in eo ſunt omnia, ea parata ad
m hominum, & inuenta ſunt. eſt enim mun
uaſi communis deorum atque hominum do-
aut urbs utrorunque. ſoli enim ratione uten-
ure, ac lege uiuunt. Vt igitur, Athenas, &
dæmonem, Athenienſium, Lacedæmonio-
cauſſa, putandum eſt, conditas eſſe; omnia-
quæ ſint in his urbibus, eorum populorum re-
ſe dicuntur: ſic, quæcunque ſunt in omni mun
eorum, atque hominum putanda ſunt. Iam
circuitus ſolis, & lunæ, reliquorumq́. ſide-
, quanquam etiam ad mundi cohærentiam per-
nt, tamen & ſpectaculum hominibus præbent.
eſt enim inſatiabilior ſpecies, nulla pulchrior,
ad rationem ſolertiamq́. præſtantior. eorum

enim cursus demetiti, maturitates temporum, & uarietates, mutationesq. cognouimus. quæ si hominibus solis nota sunt, hominum caussa facta esse iudicanda sunt. Terra uero, fœta frugibus, & uario leguminum genere, quæ maxima largitate fundit, ea ferarum ne, an hominum caussa gignere uidetur? Quid de uitibus, oliuetisque dicam? quarum uberrimi lætissimiq. fructus nihil omnino ad bestias pertinent. neque enim serendi, neque colendi, nec tempestiue demetendi, percipiendiq. fructus, neque condendi, ac reponendi ulla pecudum scientia est: earumq. omnium rerum hominum est & usus, & cura. ut fides igitur, & tibias eorum caussa factas dicendum est, qui illis uti possunt: sic ea, quæ diximus, solis iis confitendum est esse parata, qui utuntur. nec, si quæ bestiæ furantur aliquid ex his, aut rapiunt, illarum quoque caussa ea nata esse dicemus. neque enim homines murium, aut formicarum caussa frumentum condunt, sed coniugum, & liberorum, & familiarum suarum. itaque bestiæ furtim, ut dixi, fruuntur, domini palam, & libere. hominum igitur caussa eas rerum copias comparatas, fatendum est. Nisi forte tanta uber- 58.
tas, & uarietas pomorum, eorumq. iucundus non gustatus solum, sed odoratus etiam, et aspectus dubitationem affert, quin hominibus solis ea natura donauerit. tantumq. abest, ut hæc bestiarum etiam caussa parata sint, ut ipsas bestias hominum gratia generatas esse uideamus. Quid enim oues aliud afferunt,

nisi ut earum uillis confectis, atque con-
mines uestiantur? quæ quidem neque ali,
stentari, neque ullum fructum edere ex se
u hominum, & curatione potuissent. Ca-
ro tam fida custodia, tamq. amans domi-
dulatio, tantumq. odium in externos, &
redibilis ad inuestigandum sagacitas na-
tanta alacritas in uenando quid significat
nisi se ad hominum commoditates esse gene-
Quid de bobus loquar? quorum ipsa ter-
larant, non esse se ad onus accipiendum figu-
ceruices autem natæ ad iugum: tum uires hu
um, & latitudines ad aratra extrahenda:
s cum terræ subigerentur fissione glebarum,
aureo genere, ut poetæ loquuntur, uis nun-
ulla afferebatur.

ea tum uero proles exorta repente est,
q. funestum prima est fabricarier ensem,
ustare manu uictum domitumq. iuuencum.

putabatur utilitas percipi ex bobus, ut eo-
uisceribus uesci scelus haberetur. Longum
nulorum persequi utilitates, et asinorum: quæ
e ad hominum usum paratæ sunt. Sus uero De fin. 155.
l habet præter escam? cui quidem, ne putresce
, animam ipsam pro sale datam dicit esse Chry
us. qua pecude, quòd erat ad uescendum homi-
us apta, nihil genuit natura fœcundius. Quid
ltitudinem, suauitatemq. piscium dicam? quid
um? ex quibus tanta percipitur uoluptas, ut in-

terdum πρόνοια nostra Epicurea fuisse uideatur. atque hæ ne caperentur quidem, nisi hominum ratione, atque solertia. quanquam aues quasdam, & alites, & oscines, ut nostri augures appellant, rerum augurandarum caussa esse natas putemus. Iam uero immanes & feras belluas nanciscimur uenando, ut & uescamur iis, & exerceamur in uenando ad similitudinem bellicæ disciplinæ; & utamur domitis, & condocefactis, ut elephantis; multaq. ex earum corporibus remedia morbis, & uulneribus eligamus, sicut ex quibusdam stirpibus, & herbis, quarum utilitates longinqui temporis usu, & periclitatione percepimus. Totam licet animis, tanquam oculis, lustrare terram, mariaq. omnia cernere, & spatia frugifera atque immensa camporum, uestitusq. densissimos montium, pecudum pastus, tum incredibili cursus maritimos celeritate. Nec uero tantum supra terram, sed etiam in intimis eius tenebris plurimarum rerum latet utilitas; quæ ad usum hominum orta, ab hominibus solis inuenitur. Illud uero, quod uterque uestrum fortasse arripiet ad reprehendendum; Cotta, quia Carneades libenter in Stoicos inuehebatur; Velleius, quia nihil tam irridet Epicurus, quàm prædictionem rerum futurarum; mihi uidetur uel maxime confirmare, deorum prouidentia consuli rebus humanis. est enim profecto diuinatio, quæ multis locis, rebus, temporibus apparet, tum in priuatis, tum maxime in publicis. multa cernunt haruspices: multa augures proui-

t: multa oraculis declarantur, multa uatibus, multa somnijs, multa portentis: quignitis, multæ sæpe res hominum sententia utilitate partæ, multa etiam pericula depulnt. Hæc igitur siue uis, siue ars, siue natura, entiam rerum futurarum homini profecto est, b alio alicui, quàm a dijs immortalibus, data. si singula nos forte non mouent, uniuersa certer se connexa, atque coniuncta mouere debet. Nec uero uniuerso generi hominum solum, etiam singulis a dijs immortalibus consuli, & ouideri solet. licet enim contrahere uniuersitatē neris humani, eamq́. gradatim ad pauciores, po emo deducere ad singulos. nam si omnibus homi ibus, qui ubique sunt, quacunque in ora, ac parte errarum ab huiusce terræ, quam nos incolimus, ontinuatione distantium, deos consulere censemus ob eas caussas, quas ante diximus: his quoque hominibus consulunt, qui has nobiscum terras ab orien te ad occidentem colunt. sin autem his consulunt, qui quasi magnam quādam insulam incolunt, quam nos orbem terræ uocamus: etiam illis consulunt, qui partes eius insulæ tenent, Europam, Asiam, Africam. ergo & earum partes diligunt, ut Romam, Athenas, Spartam, Rhodum: & earum urbium separatim ab uniuersis singulos diligunt, ut Pyrrhi bello Curium, Fabricium, Coruncanium; primo Punico Calatinum, Duilium, Metellum, Lutatium; secundo Maximum, Marcellum, Africanum

num; post hos Paullum, Gracchum, Catonem, patrum ue memoria Scipionem, Lælium: multosq. præterea & nostra ciuitas, & Græcia tulit singulares uiros: quorum neminem, nisi iuuante deo, talem fuisse credendum est. quæ ratio poetas, maximeq. Homerum impulit, ut principibus heroum, Vlyssi, Diomedi, Agamemnoni, Achilli, certos deos discriminum, & periculorum comites adiungeret. Præterea ipsorum deorum sæpe præsentiæ, quales supra commemoraui, declarant, ab his & ciuitatibus, & singulis hominibus consuli. quod quidem intelligitur etiam significationibus rerum futurarum, quæ tum dormientibus, tum uigilantibus portenduntur. Multa præterea ostentis, multa extis admonemur, multisq. rebus aliis: quas diuturnus usus ita notauit, ut artem diuinationis efficeret. nemo igitur uir magnus sine aliquo afflatu diuino unquam fuit. Nec uero ita refellendum est, ut, si segetibus aut uinetis cuiuspiam tempestas nocuerit, aut si quid e uitæ commodis casus abstulerit, eum, cui quid horum acciderit, aut inuisum deo, aut neglectum a deo iudicemus. magna dij curant, parua negligunt. magnis autem uiris prosperæ semper omnes res: siquidem satis a nostris, & a principe philosophorum Socrate dictum est de ubertatibus uirtutis, & copijs. Hæc mihi fere in mentem ueniebant, quæ dicenda putarem de natura deorum. tu autem, Cotta, si me audias, eandem caussam agas; teq. & principem ciuem putes, & pon-

pontificem esse cogites; &, quoniam in utranque partem uobis licet disputare, hanc potius sumas; eamq. facultatem disserendi, quam tibi, a rhetoricis exercitationibus acceptam, amplificauit Academia, huc potius conferas. mala enim, & impia consuetudo est contra deos disputandi, siue ex animo id fit, siue simulate.

M. TVLLII

M. TVLLII CICERONIS
DE NATVRA DEORVM
LIBER III.

QVAE cum Balbus dixisset, tum arridens Cotta, sero, inquit, mihi Balbe præcipis, quid defendam. ego enim, te disputante, quid contra dicerem, mecum ipse meditabar, neque tam refellendi tui caussa, quàm ea, quæ minus intelligebam, requirendi. cum autem suo cuique iudicio sit utendum; difficile factu est, me id sentire, quod tu uelis. Hic Velleius, nescis, inquit, quanta cum expectatione, Cotta, sim te auditurus. iucundus enim Balbo nostro sermo tuus contra Epicurum fuit. præbebo igitur me tibi uicissim attentum contra Stoicos auditorem. spero enim te, ut soles, bene paratum uenire. Tum Cotta, si mehercule, inquit, Vellei. neque enim mihi par ratio cum Lucilio est, ac tecum fuit. Qui tandem, inquit ille? Quia mihi uidetur Epicurus uester de dijs immortalibus non magnopere pugnare. tantum modo negare deos esse non audet, ne quid inuidiæ subeat, aut criminis. cum uero deos nihil agere, nihil curare confirmat, membrisq. humanis esse præditos, sed eorum membrorum usum nullum habere: ludere uidetur, satisq. putare, si dixerit, esse quandam beatam naturam, et æternam. A Balbo autem, animaduertisti, credo, quàm multa

ta

ta dicta sint, quamque, etiam si minus uera, tamen apta inter se, & cohaerentia. itaque cogito, ut dixi, non tam refellere eius orationem, quàm ea, quae minus intellexi, requirere. quare, Balbe, tibi permitto, respondere ne mihi malis de singulis rebus quaerenti ex te ea, quae parum accepi, an uniuersam audire orationem meam. Tum Balbus, ego uero, si quid explanari tibi uoles, respondere malo: sin me interrogare, non tam intelligendi caussa, quàm refellendi; utrum uoles, faciam; uel ad singula, quae requires, statim respondebo; uel, cum peroraris, ad omnia. Tum Cotta, optime, inquit. quamobrem sic agamus, ut nos ipsa ducit oratio. sed ante quàm de re, pauca de me. Non enim mediocriter moueor auctoritate tua, Balbe, orationeq. ea, quae me in perorando cohortabatur, ut meminissem, me & Cottam esse, & pontificem. quod eò, credo, ualebat, ut opiniones, quas a maioribus accepimus de dijs immortalibus, sacra, caeremonias, religionesq. defenderem. ego uero eas defendã, semperq. defendi: nec me ex ea opinione, quam a maioribus accepi de cultu deorum immortalium, ullius unquam oratio aut docti, aut indocti mouebit. sed cum de religione agitur, Ti. Coruncanium, P. Scipionem, P. Scaeuolam, pontifices maximos, non Zenonem, aut Cleanthem, aut Chrysippum sequor; habeoq. C. Laelium augurem, eundem sapientem, quem potius audiam de religione dicentem in illa oratione nobili, quàm quenquam princi-

principem Stoicorum. cumq. omnis populi R. religio in sacra, & in auspicia diuisa sit; tertium adiunctum sit, si quid prædictionis caussa ex portentis, & monstris Sybillæ interpretes, auspices ue monuerunt: harum ego religionum nullam unquam contemnendam putaui; mihiq́ ita persuasi, Romulum auspicijs, Numam sacris constitutis fundamenta iecisse nostræ ciuitatis: quæ nunquam profecto sine summa placatione deorum immortalium tanta esse potuisset. Habes, Balbe, quid Cotta, quid pontifex sentiat. fac nunc ergo intelligam, tu quid sentias. a te enim philosopho rationem accipere debeo religionis, maioribus autem nostris, etiam nulla ratione reddita, credere. Tum Balbus, quam igitur a me rationem, inquit, Cotta desideras? Et ille, quadripartita, inquit, fuit diuisio tua: primum, ut uelles docere deos esse: deinde, quales essent: tum, ab his mundum regi: postremo, consulere eos rebus humanis. hæc, si recte memini, partitio fuit. Rectissime, inquit Balbus: sed expecto, quid requiras. Tum Cotta, primum quidque uideamus, inquit. etsi id est primum, quod inter omnes, nisi admodum impios, conuenit, mihi quidem ex animo exuri non potest, esse deos. id tamen ipsum, quod mihi persuasum est, esse deos auctoritate maiorum, cur ita sit, nihil tu me doces. Quid est, inquit Balbus, si tibi persuasum est, cur a me uelis discere? Tum Cotta, quia sic aggredior, inquit, ad hanc disputationem, quasi nihil

unquam

...diderim de dijs immortalibus, nihil cogi-
...rudem me discipulum et integrum accipe,
...uæ requiro, doce. Dic igitur, quid requi-
...one? primum illud, cur, quod perspicuum
...partem, ne egere quidem oratione dixisses,
...sset conspicuum, & inter omnes constaret,
...pso tam multa dixeris. Quia te quoque, in-
...animaduerti, Cotta, sæpe, cum in foro dice-
...quàm plurimis posses argumentis onerare iudi
..., si modo eam facultatem tibi daret caussa. at-
...hoc idem & philosophi faciunt, & ego, ut po-
...feci. tu autem, qui id quæris, similiter facis,
...i me roges, cur te duobus contuear oculis, &
...altero tantum, cum idem uno assequi possim.
...m Cotta, quàm simile istud sit, inquit, tu uide-
.... nam ego neque in caussis, si quid est euidens,
...quo inter omnes conueniat, argumentari soleo;
...erspicuitas enim argumentatione eleuatur: nec, si
...d facerem in caussis forensibus, idem facerem in hac
...ubtilitate sermonis. Cur contuereris autem altero
...oculo, caussa non esset; cum idem obtutus esset am-
...borum, & cum rerum natura, quam tu sapientem
...esse uis, duo lumina ab animo ad oculos perforata
...nos habere uoluisset. sed quia non confidebas, tam
...esse id perspicuum, quàm tu uelis; propterea mul-
...tis argumentis, deos esse, docere uoluisti. mihi enim
...unum satis erat, ita nobis maiores nostros tradidis-
...se. sed tu auctoritates omnes contemnis, ratione pu
...gnas. patere igitur, rationem meam cum tua ra-
tio-

tione contendere. Affers hæc omnia argumenta, cur dij sint: remq́. mea sententia minime dubiam, argumentando dubiam facis. mandaui enim memoriæ non numerum solum, sed etiam ordinem argumentorum tuorum. Primum fuit, cum cælum suspexissemus, statim nos intelligere, esse aliquod numen, quo hæc regantur. ex hoc illud etiam,

Aspice hoc sublime candens, quem uocant omnes Iouem.

quasi uero quisquam nostrum, istum potius, quàm Capitolinum, Iouem appellet; aut hoc perspicuum sit, constetq́. inter omnes, eos esse deos, quos tibi Velleius, multiq́. præterea ne animantes quidem esse concedant. Graue etiam argumentum tibi uidebatur, quòd opinio de dijs immortalibus & omnium esset, et quotidie cresceret. placet igitur, tantas res opinione stultorum iudicari, uobis præsertim, qui illos insanos esse dicatis? At enim præsentes uidemus deos, ut apud Regillum Postumius, in Salaria Vatienus, nescio quid etiam de Locrorum apud Sagram prœlio. quos igitur tu Tyndaridas appellabas, id est homines, homine natos; et quos Homerus, qui recens ab illorum ætate fuit, sepultos esse dicit Lacedæmone; eos tu canterijs albis, nullis calonibus, obuiam Vatieno uenisse existimas, & uictoriam populi R. Vatieno potius, homini rustico, quàm M. Catoni, qui tum erat princeps, nuntianisse? ergo & illud in silice, quod hodie apparet apud Regillum, tanquam uestigium ungulæ Castoris

...dis esse? non ne mauis illud credere,
...potest, animos præclarorum homi-
...s isti Tyndaridæ fuerunt, diuinos esse,
..., quàm eos, qui semel cremati essent,
... in acie pugnare potuisse? aut, si hoc
...sse dicis, doceas, oportet, quo modo; nec
...niles proferas. Tum Lucilius, an tibi, in-
...pellæ uidentur? non ne ab A. Postumio æ-
...stori & Polluci in foro dedicatam, non ne
... Vatieno uides? nam de Sagra, Græcorum
...est uulgare prouerbium: qui, quæ affirmant,
...ra esse dicunt, quàm illa, quæ apud Sagram.
...tur auctoribus non ne debes moueri? Tum
..., rumoribus, inquit, mecum pugnas, Balbe:
...utem a te rationes requiro. * Sequun-
... quæ futura sunt. effugere enim nemo id po-
..., quod futurum est. sæpe autem ne utile est qui-
... scire, quid futurum sit. miserum est enim, ni-
...proficientem angi, nec habere ne spei quidem ex-
...mum, & tamen commune, solatium; præser-
... cum uos ijdem fato fieri dicatis omnia; quod au
... semper ex omni æternitate uerum fuerit, id es-
... fatum. Quid igitur iuuat, aut quid affert ad ca-
...ndum, scire aliquid futurum, cum id certe futu-
...um sit? Vnde porro ista diuinatio? quis inuenit fis-
...um iecoris? quis cornicis cantum notauit? quis sor
...es? quibus ego credo; nec possum Attij Nauij,
... quem commemorabas, lituum contemnere: sed, qui
... ista intellecta sunt, a philosophis debeo discere; præ-

sertim

sertim cum isti plurimis de rebus diuinis mentiantur. At medici quoque (ita enim dicebas) saepe falluntur. quid simile medicina, cuius ego rationem uideo, & diuinatio, quae unde oriatur, non intelligo? Tu autem etiam Deciorum deuotionibus placatos deos esse censes. quae fuit eorum tanta iniquitas, ut placari populo R. non possent, nisi uiri tales occidissent? consilium illud imperatorum fuit, quod Graeci στρατήγημα appellant; sed eorum imperatorum, qui patriae consulerent, uitae non parcerent. rebantur enim fore, ut exercitus imperatorem, equo incitato se in hostes immittentem, persequeretur: id quod euenit. Nam Fauni uocem equidem nunquam audiui. tibi, si audiuisse te dicis, credam. & si, Faunus omnino quid sit, nescio. Non igitur adhuc, quantum quidem in te Balbe est, intelligo deos esse: quos equidem credo esse, sed nihil docent Stoici. nam Cleanthes, ut dicebas, quattuor modis formatas in animis hominum putat deorum esse notiones. unus is modus est, de quo satis dixi, qui est susceptus ex praesensione rerum futurarum: alter ex perturbationibus tempestatum, & reliquis motibus: tertius ex commoditate rerum, quas percipimus, & copia: quartus ex astrorum ordine, caeliq. constantia. de praesensione diximus. de perturbationibus caelestibus, & maritimis, & terrenis, non possumus dicere, cum ea fiant, non esse multos, qui ea metuant, & a dijs immortalibus fieri existiment. sed non id quaeritur, sint ne aliqui, qui deos esse

utrum sint, necne sint, quæritur.
caussæ, quas Cleanthes affert; qua-
e commodorum, quæ capimus, copia,
nporum ordine, cæliq. constantia; tum
r a nobis, cum de prouidentia deorum
as; de qua plurima a te, Balbe, dicta
nq. illa etiam differemus; quod Chrysip-
e aiebas; quoniam esset aliquid in rerum
quod ab homine effici non posset, esse homi-
d melius: quæq. in domo pulchra cum pul-
ne mundi comparabas; & cum totius mun
enientiam consensumq. afferebas; Zenonisq.
, & acutulas conclusiones in eam partem ser
, quam modo dixi, differemus: eodemq. tem
lla omnia, quæ a te physice dicta sunt de ui
, deq. eo calore, ex quo omnia generari dice-
loco suo quærentur: omniaque, quæ a te nu-
dicta sunt, cum docere uelles deos esse, quare
mundus uniuersus, & Sol, & Luna, & stellæ
um ac mentem haberent, in idem tempus refer
. a te autem illud etiam atque etiam quæram,
bus rationibus tibi persuadeas, deos esse. Tum
bus, equidem attulisse rationes mihi uideor: sed
tu ita refellis, ut, cum me interrogaturus esse ui
re, & ego me ad respondendum compararim,
bente auertas orationem, nec des respondendi lo-
m. itaque maximæ res tacitæ præterierunt, de
uin itione, de fato: quibus de quæstionibus tu qui-
em strictim, nostri autem multa solent dicere: sed

K ab

ab hac quæstione, quæ nunc in manibus est, sepa-
rantur. quare, si uidetur, noli agere confuse; ut hoc
explicemus hac disputatione, quod quæritur. Opti
ne, inquit Cotta. itaque, quoniam quattuor in par
es totam quæstionem diuisisti, de primaq. diximus,
osideremus secundam. quæ mihi talis uidetur fuis-
e, ut, cum ostendere uelles, quales dij essent, osten
eres nullos esse. a consuetudine enim oculorum ani
num abducere difficillimum dicebas: sed, cum deo
ibil præstantius esset, non dubitabas quin mundus
sset deus; quòd nihil in rerum natura melius esset;
nodo possemus eum animantem cogitare, uel po-
ius, ut cetera oculis, sic animo hoc cernere. sed,
cum mundo negas quidquam esse melius, quid dicis
melius? si pulchrius, assentior: si aptius ad utilita-
tes nostras, id quoque assentior: sin autem id dicis,
nihil esse mundo sapientius; nullo modo prorsus as-
sentior: non quòd difficile sit mentem ab oculis seuo
care: sed quo magis seuoco, eo minus id, quod tu
uis, possum mente comprehendere. Nihil est mun-
do melius in rerum natura. ne in terris quidem ur-
be nostra: num igitur iccirco in urbe esse rationem,
cogitationem, mentem putas? aut, quoniam non
sit, num iccirco existimas formicam anteponendam
esse huic pulcherrimæ urbi, quòd in urbe sensus sit
nullus, in formica non modo sensus, sed etiam mens,
ratio, memoria? Videre oportet, Balbe, quid tibi
concedatur, non te ipsum, quod uelis, sumere.
istum enim locum totum illa uetus Zenonis breuis,

&,

ebatur, acuta conclusio dilatauit: Ze
ncludit. Quod ratione utitur, melius
, quod ratione non utitur. nihil autem
s: ratione igitur mundus utitur. Hoc
n efficies, ut mundus optime librum le-
ur. Zenonis enim uestigijs hoc modo ra-
eris concludere. Quod litteratum est,
us, quàm quod non est litteratum. nihil
ndo melius: litteratus igitur est mundus.
etiam disertus, et quidem mathematicus,
omni denique doctrina eruditus, postremo
hus erit mundus. Sæpe dixi, nihil fieri sine
c ullam uim esse naturæ, ut sui dissimilia pos-
gere. concedam, non modo animantem, &
cem esse mundum, sed fidicinem etiam, & ti-
m: quoniam earum quoque artium homines
procreantur. nihil igitur affert pater iste
corum, quare mundum ratione uti putemus,
cur animantem quidem esse. non est igitur mun
s deus: & tamen nihil est eo melius. nihil est e-
m eo pulchrius, nihil salutarius, nihil ornatius
spectu, motuq. constantius. quòd si mundus uni-
uersus non est deus; ne stellæ quidem, quas tu innu-
merabiles in deorum numero reponebas. quarum
te cursus æquabiles, æterniq. delectabant: nec me-
hercule iniuria: sunt enim admirabili, incredibiliq.
constantia. sed non omnia, Balbe, quæ cursus cer-
tos, & constantes habent, ea deo potius, quàm na
turæ, tribuenda sunt. quid Chalcidico Euripo in mo

 tu,

tu identidem reciprocando putas fieri posse constantius? quid freto Siciliensi? quid Oceani feruore illis in locis,

Europam Libyamq. rapax ubi diuidit unda?

quid? æstus maritimi uel Hispanienses, uel Británici, eorumq. certis temporibus uel accessus, uel recessus sine deo fieri non ne possunt? uide, quæso, si omnis motus, omniaque, quæ certis temporibus ordinem suum conseruant, diuina dicimus; ne tertianas quidem febres, & quartanas diuinas esse dicendum sit; quarum reuersione, & motu quid potest esse constantius? sed omnium talium rerum ratio reddenda est. quod uos cum facere non potestis; tanquam in aram, confugitis ad deum. Et Chrysippus tibi acute dicere uidebatur, homo sine dubio uersutus, et callidus. uersutos eos appello, quorum celeriter mens uersatur: callidos autem, quorum, tanquam manus opere, sic animus usu concalluit. is igitur, si aliquid est, inquit, quod homo efficere non possit; qui id effecit, melior est homine. homo autem hæc, quæ in mundo sunt, efficere non potest: qui potuit igitur, is præstat homini. homini autem præstare quis possit, nisi deus? est igitur deus. Hæc omnia in eodem, quo illa Zenonis, errore uersantur. quid enim sit melius, quid præstabilius, quid inter naturam, & rationem intersit, non distinguitur. Idemque, si dei non sint, negat esse in omni natura quidquam homine melius: id autem putare quemquam hominem, nihil homine esse melius, sum-

mæ

censet esse. Sit sane arrogantis, plu
quàm mundum. at illud non modo
s, sed potius prudentis, intelligere se
m, & rationem, & orationem, hæc
niculam non habere. Et si domus pul-
elligamus eam dominis, inquit, ædifica
n muribus. sic igitur mundum deorum
stimare debemus. Ita prorsus existima-
m ædificatum, non, quemadmodum do
atura conformatum putarem. At enim
ud Xenophontem Socrates, unde animá
imus, si nulla fuerit in mundo. Et ego quæ-
e orationem, unde numeros, unde cantus.
o loqui Solem cum Luna putamus, cum pro-
ccesserit; aut ad harmoniam canere mundum,
thagoras existimat. naturæ ista sunt, Balbe,
ce nō artificiose ambulantis, ut ait Zeno; quod
lem quale sit, iam uidebimus; sed omnia cien-
, & agitantis motibus, & mutationibus suis.
ique illa mihi placebat oratio de conuenientia,
onsensuq. naturæ, quam quasi cognatione conti-
nuatam conspirare dicebas. illud non probabam,
quòd negabas id accidere potuisse, nisi ea uno diui-
no spiritu contineretur. illa uero cohæret, & per-
manet naturæ uiribus, non deorum: estq. in ea iste
quasi cōsensus, quam συμπάθειαν Græci uocant: sed
ea, quo sua spōte maior est, eo minus diuina ratione
fieri existimāda est. Illa autē, quæ Carneades affere
bat, quemadmodum dissoluitis? si nullum corpus im
mortale

mortale sit, nullum esse corpus sempiternū: corpus autē immortale nullum esse, ne indiuiduū quidem, nec quod dirimi, distrahiq. non possit: cumq. omne animal patibilem naturam habeat, nullum est eorum, quod effugiat accipiendi aliquid extrinsecus, id est quasi ferendi & patiendi, necessitatem. et si omne animal mortale est; nullum est immortale. et si omne animal secari ac diuidi potest; nullum est eorum indiuiduum, nullum æternum. atqui omne animal ad accipiendam uim externam, & ferendam paratum est: mortale igitur omne animal, & dissolubile, & diuiduum sit necesse est. ut enim, si omnis cera commutabilis esset, nihil esset cereum, quod commutari non posset; item nihil argenteum, nihil æneum, si commutabilis esset natura argenti, & æris: similiter igitur, si omnia, quæ sunt, e quibus cuncta constant, mutabilia sunt, nullum corpus esse potest non mutabile. mutabilia autem sunt illa, ex quibus omnia constant, ut uobis uidetur: omne igitur corpus mutabile est. at si esset corpus aliquod immortale, non esset omne mutabile. ita efficitur, ut omne corpus mortale sit. etenim omne corpus aut aqua, aut aer, aut ignis, aut terra est, aut id, quod est concretum ex his, aut ex aliqua parte eorum: horum autem nihil est, quod non intereat. nam & terrenum omne diuiditur: et humor ita mollis est, ut facile comprimi, collidiq. possit: ignis uero, & aer omni impulsu facillime pellitur, naturaq. cedens est maxime, & dissipabilis

rea omnia hæc tum intereunt, tum in
am conuertuntur: quod fit, cum terra
uertit, & cum ex aqua oritur aer, &
e æther, cumq. eadē uicissim retro com
òd si ea intereunt, ex quibus constat om-
: nullum est animal sempiternum. Et, ut
tamus, tamen animal nullum inueniri po-
od neque natum unquam sit, & semper sit
n. omne enim animal sensus habet: sentit
& calida, & frigida, & dulcia, & ama-
c potest ullo sensu iucunda accipere, & non
ere contraria. si igitur uoluptatis sensum ca-
doloris etiam capit: quod autem dolorem acci-
, id accipiat etiam interitum necesse est: omne
ur animal, confitendum est, esse mortale. Præ-
rea, si quid est, quod nec uoluptatem sentiat, nec
olorem, id animal esse non potest. sin autem, quod
animal est, id illa, necesse est, sentiat: & quod ea
sentiat, non potest esse æternum: & omne animal
sentit: nullum igitur animal est æternum. Præter-
ea nullum potest esse animal, in quo non & appeti-
tio sit, & declinatio naturalis. appetuntur autem,
quæ secundum naturam sunt; declinantur contra-
ria: & omne animal appetit quædam, & fugit a
quibusdam. quod autem refugit, id contra naturam
est: & quod est contra naturam, id habet uim inte-
rimendi: omne ergo animal intereat necesse est. In-
numerabilia sunt, ex quibus effici, cogiq. possit, ni-
hil esse, quod sensum habeat, quin id intereat. et-

enim ea ipsa, quæ sentiuntur, ut frigus, ut calor, ut uoluptas, ut dolor, ut cetera, cum amplificata sunt, interimunt: nec ullum animal est sine sensu: nullum igitur animal est æternum. etenim aut simplex est natura animantis, ut uel terrena sit, uel ignea, uel animalis, uel humida; quod quale sit, ne intelligi quidem potest: aut concreta ex pluribus naturis, quarum suum quæque locum habeat, quò naturæ ui efferatur, alia infimum, alia summum, alia medium. hæc ad quoddam tempus cohærere possunt, semper autem nullo modo possunt. necesse est enim, suum quæque in locum natura rapiatur. nullum igitur animal est sempiternum. Sed omnia uestri, Balbe, solent ad igneam uim referre, Heraclitum, ut opinor, sequentes: quem ipsum non omnes interpretantur uno modo. qui quoniam, quid diceret, intelligi noluit, omittamus. Vos autem ita dicitis, omnem uim esse ignem: itaque & animantes, cum calor defecerit, tum interire; & in omni natura rerum id uiuere, id uigere, quod caleat. ego autem non intelligo, quo modo, calore extincto, corpora intereant; non intereant, humore, aut spiritu amisso, præsertim cum intereant etiam nimio calore. quamobrem id quidem commune est de calido: ueruntamen uideamus exitum. Ita uultis, opinor, nihil esse animal extrinsecus in natura, atque mundo, præter ignem: qui magis, quàm præter animam? unde animantium quoque constet animus, ex quo anima dicitur. Quo modo autem, hoc

atur, sumitis, nihil esse animum, nisi
pabilius enim uidetur, tale quiddam es-
, ut sit ex igne, atque anima tempera-
si ignis ex sese ipse animal est, nulla
miscente natura; quoniam is, cum inest
ibus nostris, efficit ut sentiamus: non po-
sse sine sensu. Rursus eadem dici possunt.
est enim quod sensum habeat, id, necesse
iat & uoluptatem, & dolorem; ad quem
dolor ueniat, ad eundem etiam interitum
.ita fit, ut ne ignem quidem efficere possitis
um. quid enim? non eisdem uobis placet, om-
gnem pastu indigere? nec permanere ullo mo
osse, nisi alatur? ali autem Solem, Lunam, re-
a astra, aquis alia dulcibus, alia marinis? eamq.
ssam Cleanthes affert, cur se Sol referat, nec
gius progrediatur solstitiali orbe, itemq. bruma
, ne longius discedat a cibo. hoc totum quale sit,
nox: nunc autem concludatur illud, quod interi-
re possit, id æternum non esse natura: ignem autem
interiturum esse, nisi alatur: non esse igitur natura
ignem sempiternum. Qualem autem deum intelli-
gere nos possumus, nulla uirtute præditum? quid
enim? prudentiam ne deo tribuemus? quæ constat
ex scientia rerum bonarum, & malarum, & nec
bonarum, nec malarum. cui mali nihil est, nec esse
potest; quid huic opus est delectu bonorum, et ma-
lorum? quid autem ratione? quid intelligentia?
quibus utimur ad eam rem, ut apertis obscura asse-
quamur.

quamur. at obscurum deo nihil potest esse. Nam iustitia, quæ suum cuique distribuit, quid pertinet ad deos? hominum enim societas, & communitas, ut uos dicitis, iustitiam procreauit. Temperantia autem cōstat ex prætermittendis uoluptatibus corporis: cui si locus in cælo est, est etiam uoluptatibus. Nam fortis deus intelligi qui potest? in dolore, an in labore, an in periculo? quorum deum nihil attingit. Nec ratione igitur utentem, nec uirtute ulla præditum deum intelligere qui possumus? Nec uero uulgi atque imperitorum inscitiam despicere possum, cum ea considero, quæ dicuntur a Stoicis. Sunt enim illa imperitorum. Piscem Syri uenerantur. omne fere genus bestiarum Aegyptij consecrauerunt. iam uero, in Græcia multos habent ex hominibus deos, Alabandum Alabandi, Tenedii Tenem, Leucotheam, quæ fuit Ino, & eius Palæmonem filium cuncta Græcia, Herculem, Aesculapium, Tyndaridas: Romulum nostri, aliosq; complures: quos, quasi nouos, & adscripticios ciues, in cælum receptos putant. Hæc igitur indocti. quid nos philosophi? qui meliora? omitto illa: sunt enim præclara. sit sane deus ipse mundus. hoc credo illud esse,

Sublime candens, quem uocant omnes Iouem.

quare igitur plures adiungimus deos? quanta autem est eorum multitudo? mihi quidem sane multi uidentur. singulas enim stellas numeras deos; easq; aut beluarum nomine appellas, ut capram, ut lupam,

t leonem; aut rerum inanimata-
t aram, ut coronam. Sed ut hæc
liqua qui tandem non modo conce-
intelligi possunt? cum fruges Cere-
iberum dicimus, genere nos quidem
ur usitato: sed ecquem tam amentem
ui illud, quo uescatur, deum credat es-
quos ab hominibus peruenisse dicis ad
des rationem, quemadmodum idem fie-
, aut cur fieri desierit; & ego discam li-
uo modo nunc quidem est, non uideo quo
e, cui in monte Oetæo illatæ lampades fue-
t ait Attius, in domum æternam patris ex
rdore peruenerit: quem tamen Homerus con
ri apud inferos facit ab Vlysse, sicut ceteros,
excesserant uita. quanquam, quem potissimum
erculem colamus, scire sane uelim. plures enim
radunt nobis ij, qui interiores scrutantur & recon
ditas litteras: antiquissimum Ioue natum, sed anti-
quissimo item Ioue. nam Ioues quoque plures in
priscis Græcorum litteris inuenimus. ex eo igitur
& Lisyto est is Hercules, quem concertauisse cum
Apolline de tripode accepimus. alter traditur, Ni-
lo natus, Aegyptius: quem aiunt Phrygias litteras
conscripsisse. tertius est ex Idæis Dactylis: cui infe
rias afferunt. quartus Iouis est, Asteriæ, Latonæ
sororis; quem Tyrij maxime colunt; cuius Cartha-
ginem filiam ferunt. quinctus in India, qui Belus di
citur. sextus hic ex Alcumena, quem Iupiter ge-
nuit,

nuit; sed tertius Iupiter: quoniam, ut iam docebo, plures Ioues etiam accepimus. quando enim me in hunc locum deduxit oratio; docebo, meliora me didicisse de colendis dijs immortalibus iure pontificio, &, maiorum more, capedunculis ijs, quas Numa nobis reliquit, de quibus in illa aureola oratiuncula dicit Lælius, quàm rationibus Stoicorum. si enim uos sequar; dic, quid ei respondeam, qui me sic roget. Si dij sunt, sunt ne etiam Nymphæ deæ? si Nymphæ, Panisci etiam, & Satyri. hi autem non sunt: ne Nymphæ quidem deæ igitur. at earum templa sunt publice uota, & dedicata. quid igitur? ne ceteri quidem ergo dij, quorum templa sunt dedicata. Age porro, Iouem, & Neptunum deum numeras: ergo etiam Orcus, frater eorum, deus, & illi, qui fluere apud inferos dicuntur, Acheron, Cocytus, Styx, Phlegeton, tum Charon, tum Cerberus dij putandi. at id quidem repudiandum: ne Orcus quidem igitur. Quid dicitis ergo de fratribus? Hæc Carneades agebat, non ut deos tolleret; (quid enim philosopho minus conueniens?) sed ut, Stoicos nihil de dijs explicare, conuinceret. itaque insequebatur. quid enim, aiebat, si ij fratres sunt in numero deorum, num de patre eorum Saturno negari potest? quem uulgo maxime ad occidentem colunt. qui si est deus; patrem quoque eius Cælum esse deum, confitendum est. quod si ita est; Cæli quoque parentes dij habendi sunt, Aeter, & Dies, eorumq. fratres, & sorores: qui a genealogis antiquis

r, amor, dolus, motus, labor, senectus, mors, tenebræ, mi-ratia, fraus, pertinacia, Parcæ, nia: quos omnes Erebo & Nocte t igitur hæc monstra probāda sunt, ollenda. Quid? Apollinem, Vulca-ium, ceteros deos esse dices; de Her-apio, Libero, Castore, Polluce dubi-quidem coluntur æque atque illi, apud am multo magis. ergo hi dij sunt haben-bus nati matribus. Quid Aristæus, qui tur inuentor, Apollinis filius; Theseus, tuni; reliqui, quorum patres dij, non erunt umnumero? quid, quorum matres? opinor magis. ut enim in iure ciuili, qui est de matre a, liber est: item iure naturæ, qui de dea ma-est, deus sit necesse est. itaque Achillem Astypa a insula sanctissimum colit. qui si deus est: & Or-heus, & Rhesus dij sunt, matre musa nati. nisi forte maritimæ nuptiæ terrenis anteponuntur. si hi dij non sunt, quia nusquam coluntur; quo modo illi sunt? uide igitur, ne uirtutibus hominum isti honores habeantur, non immortalitatibus: quod tu quoque, Balbe, uisus es dicere. quo modo autem potes, si Latonam deam putes, Hecatem non pu-tare, quæ matre Asteria est, sorore Latonæ? an hæc quoque dea est? uidimus enim eius aras delubraq́. in Græcia. sin hæc dea est; cur non Eumenides? quæ si deæ sunt, quarum et Athenis fanum est, et apud nos,

Claudianus ...

nos, ut ego interpretor, lucus Furinæ: Furiæ deæ sunt, speculatrices, credo, & uindices facinorum, & scelerum. quòd si tales dij sunt, ut rebus humanis intersint: Natio quoque dea putanda est; cui, cum fana circuimus in agro Ardeati, rem diuinam facere solemus. quæ quia partus matronarum tueatur, a nascentibus Natio nominata est. ea si dea est; dij omnes illi, qui commemorabantur a te, honos, fides, mens, concordia, ergo etiam spes, moneta, omniaque, quæ cogitatione nobismet ipsis possumus fingere. quod si uerisimile non est; ne illud quidem est, hæc unde fluxerunt. Quid autem dicis? si dij sunt illi, quos colimus, & accepimus; cur non eodem in genere Serapim, Isimq. numeremus? quod si facimus, cur barbarorum deos repudiemus? boues igitur, & equos, ibes, accipitres, aspidas, crocodilos, pisces, canes, lupos, feles, multas præterea beluas in deorum numero reponemus. quæ si reijciamus; illa quoque, unde hæc nata sunt, reijciemus. Quid deinde? Ino dea dicetur, quæ Leucothea a Græcis, a nobis Matuta dicitur, cum sit Cadmi filia: Circe autem, & Pasiphae, e Perseide, Oceani filia, natæ, patre Sole, in deorum numero non habebuntur? quanquam Circen quoque coloni nostri Circeienses religiose colunt. ergo hanc deam dicis. Quid Medeæ respondebis? quæ duobus auis, Sole, & Oceano, Aeeta patre, matre Idyia procreata est. Quid huius Absyrto fratri, qui est apud Pacuuium Egialeus? sed illud nomen ueterum

rum

- qui si dij non sunt; uereor,
nim omnia ex eodem fonte flu-
iaraus deus erit, & Tropho-
publicani, cum essent agri in
mortalium excepti lege censoria,
es esse ullos, qui aliquando ho-
l si sunt hi dij; est certe Erech-
nis & delubrum uidimus, et sa-
i deum facimus; quid aut de Co-
imus, aut de ceteris, qui pugnan
bertate ceciderunt? quod si proba
lla quidem superiora, unde hæc ma
sunt. atque in plerisque ciuitatibus
, augendæ uirtutis gratia, quo liben-
a periculum adiret optimus quisque,
ium memoriam honore deorum im-
onsecratam. ob eam enim ipsam caus-
beus Athenis, filiæq. eius in numero deo
itemq. Leonaticum est delubrum Athe
Leocorion nominatur. Alabandenses qui-
tius Alabandum colunt, a quo est urbs il-
a, quàm quenquam nobilium deorum:
os non inurbane Stratonicus, ut multa, cum
ei molestus Alabandum deum esse confir-
Herculem negaret, ergo, inquit, mihi Ala-
, tibi Hercules sit iratus. Illa autem, Bal-
quæ tu a cælo, astrisq. ducebas, quàm longe
nt, non uides: Solem deum esse, Lunamque:
rum alterum Apollinem Græci, alteram Dia-
nam

nam putant. quòd si Luna dea est: ergo etiam lucifer, ceteræq. errantes numerum deorum obtinebunt: igitur etiam inerrantes. cur autem arcus species non in deorum numero reponatur? est enim pulcher, & ob eam caussam, quia speciem habeat admirabilem, Thaumante dicitur esse nata. cuius si diuina natura est; quid facies nubibus? arcus enim ipse ex nubibus efficitur quodam modo coloratus. quarum una etiam Centauros peperisse dicitur. quòd si nubes retuleris in deos, referédæ certe erunt tempestates, quæ populi R. ritibus consecratæ sunt. ergo imbres, nimbi, procellæ, turbines sunt dij putandi. nostri quidem duces, mare ingredientes, immolare hostiam fluctibus consueuerunt. Tum si 71 *est Ceres a gerendo; ita enim dicebas: terra ipsa dea est, & ita habetur. quæ est enim alia Tellus? sin terra: mare etiam; quem Neptunum esse dicebas: ergo & flumina, & fontes. itaque & fontis delubrum Marso ex Corsica dedicauit: & in augurum precatione Tiberinum, Spinonem, Anemonem, Nodinum, alia propinquorum fluminum nomina uidemus. ergo hoc aut in immensum serpet; aut nihil horum recipiemus, nec illa infinita ratio superstitionis probabitur. nihil ergo horum probandum est. Dicamus igitur, Balbe, oportet contra illos etiam, qui hos deos ex hominum genere in cælum translatos non re, sed opinione esse dicunt, quos auguste omnes sanctéq. ueneramur. Principio, Ioues tres numerant ij, qui theologi nominantur: ex qui-*

quibus primum et secundum natos in Arcadia, alterum patre Aethere, ex quo etiam Proserpinam natam ferunt, & Liberum; alterum patre Cœlo, qui genuisse Mineruam dicitur, quam principem & inuentricem belli ferunt: tertium Cretensem Saturni filium: cuius in illa insula sepulchrum ostenditur. Διόσκουροι etiam apud Graios multis modis nominantur. primi tres, qui appellantur Anaces, Athenis ex Ioue rege antiquissimo, & Proserpina nati, Tricopatreus, Eubuleus, Dionysius. secundi Ioue tertio nati ex Leda, Castor & Pollux. tertij dicuntur a nonnullis Aleo, & Melampus, Emolus, Atrei filij, qui Pelope natus fuit. iam musæ primæ quattuor, natæ Ioue altero, Thelxiope, Mneme, Aœde, Melete. secundæ Ioue tertio, & Mnemosine procreatæ nouem. tertiæ Ioue tertio Pieriæ natæ, & Antiopa: quas Pieridas, & Pierias solent poetæ appellare, ijsdem nominibus, eodem numero, quo proximæ superiores. cumq. tu Solem, quia solus esset, appellatum esse dicas: Soles ipsi quam multi a theologis proferuntur? unus eorum Ioue natus, nepos Aetheris: alter Hiperione: tertius Vulcano, Nili filio: cuius urbem Aegyptij volunt esse eam, quæ Heliopolis appellatur. quartus is, quem heroicis temporibus Achanto Rhodi peperisse dicitur, auum Ialysi, Camiri, & Lindi. quintus, qui Colchis fertur Aeetam & Circen procreauisse. Vulcani item, primus Cœlo natus, ex quo Minerua Apollinem eum, cuius in tutela Athenas antiqui

tiqui historici esse uoluerunt. secundus Nilo natus Opas, ut Aegyptij appellant; quem custodem esse Aegypti uolunt. tertius ex tertio Ioue, & Iunone, qui Lemni fabricæ traditur præfuisse. quartus Menalio natus, qui tenuit insulas propter Siciliam, quæ Vulcaniæ nominabantur. Mercurius unus Cælo patre, Die matre natus: cuius obscenius excitata natura traditur, quòd aspectu Proserpinæ commotus sit. alter Valentis & Phoronidis filius, is, qui sub terris habetur: idem Trophonius. tertius Ioue tertio natus, & Maia, ex quo & Penelopa Pana natum ferunt. quartus Nilo patre, quem Aegyptij nefas habent nominare. quintus, quem colunt Phæneatæ, qui & Argum dicitur interemisse, ob eamq. caussam Aegypto præfuisse, atque Aegyptijs leges & litteras tradidisse. hunc Aegyptij Thoyth appellant: eodemq. nomine anni primus mensis apud eos uocatur. Aesculapiorum primus Apollinis, quem Arcades colunt, qui specillum inuenisse, primusq. uulnus dicitur obligauisse. secundus secundi Mercurij frater. is fulmine percussus, dicitur humatus esse Cynosuris. tertius Arsippi, & Arsinoæ: qui primus purgationem alui, dentisq. euulsionem, ut ferunt, inuenit: cuius in Arcadia non longe a Lusio flumine sepulcrum et lucus ostenditur. Apollinum antiquissimus is, quem paullo ante ex Vulcano natum esse dixi, custodem Athenarum. alter Coribantis filius, natus in Creta: cuius de illa insula cum Ioue ipso certamen fuisse traditur

ditur. tertius Ioue tertio natus & Latona: quem
ex Hyperboreis Delphos ferunt aduenisse. quartus
in Arcadia, quem Arcades Nomionem appellant,
quòd ab eo se leges ferunt accepisse. Dianæ item
plures: prima Iouis, & Proserpinæ, quæ pinna-
tum Cupidinem genuisse dicitur. secunda notior:
quam Ioue tertio & Latona natam accepimus. ter-
tiæ pater Vpis traditur, Glauce mater. eam Græci
sæpe Vpim paterno nomine appellant. Dionysios
multos habemus: primum e Ioue, & Proserpina
natum: secundum Nilo, qui Nysam dicitur intere-
misse: tertium Caprio patre; eumq. regem Asiæ
præfuisse dicunt; cui Sabazea sunt instituta: quar-
tum Ioue & Luna, cui sacra Orphica putantur con-
fici: quinctum Niso natum, & Thione; a quo Trie-
terides constitutæ putantur. Venus prima Cælo &
Die nata; cuius Elide delubrum uidemus. altera
spuma procreata; ex qua & Mercurio Cupidinem
secundum natum accepimus. tertia Ioue nata, &
Dione; quæ nupsit Vulcano. sed ex ea et Marte na-
tus Anteros dicitur. quarta Syria, Tyroq. conce-
b. pta: quæ Astarte uocatur: quam Adonidi nupsisse
traditum est. Minerua prima, quã Apollinis matrem
supra diximus. secunda orta Nilo, quam Aegyptij
Saitæ colunt. tertia illa, quam Ioue generatam su-
pra diximus. quarta Ioue nata & Coriphe Oceani
filia: quam Arcades Coriam nominant, & quadri-
garum inuentricem ferunt. quincta Pallantis: quæ
patrem dicitur interemisse, uirginitatem suam uio-
lare

lare conantem: cui pinnarum talaria affingunt. Cupido primus Mercurio & Diana prima natus dicitur: secundus Mercurio et Venere secunda: tertius quidem est Anteros Marte et Venere tertia. atque hæc quidem, atque eiusmodi ex uetere Græciæ fama collecta sunt. quibus intelligis resistendum esse, ne perturbentur religiones. uestri autem non modo hæc non refellunt, uerum etiam confirmant, interpretando quorsum quidque pertineat. Sed eò iam, unde huc digressi sumus, reuertamur. Num censes igitur subtiliore ratione opus esse ad hæc refellenda? nam mentem, fidem, spem, uirtutem, honorem, uictoriam, salutem, concordiam, ceteraq. eiusmodi rerum uim habere uidemus, non deorum. aut enim in nobismet insunt ipsis, ut mens, ut fides, ut spes, ut uirtus, ut concordia: aut optandæ nobis sunt, ut honos, ut salus, ut uictoria. quarum rerum utilitate uideo etiam consecrata simulacra. quare autem in his uis deorum insit, tum intelligam, cum cognouero. quo in genere uel maxime est fortuna numeranda: quam nemo ab inconstantia & temeritate seiunget: quæ digna certe non sunt deo. Iam uero quid uos illa delectat explicatio fabularum, & enodatio nominum? exectum a filio Cælum, uinctum itidem a filio Saturnum. hæc, et alia generis eiusdem ita defenditis, ut ij, qui ista finxerunt, non modo non insani, sed etiam sapientes fuisse uideantur. in enodandis autem nominibus, quod miserandum sit, laboratis. Saturnus, quia se saturat

turat

uertat omnis: Mauors, quia magna uertit: Minerua, quia minuit, aut quia minatur: Venus, quia uenit ad omnia: Ceres a gerendo. quàm periculosa consuetudo? in multis enim nominibus hærebitis. quid Veioui facies? quid Vulcano? quanquam, quoniam Neptunum a nando appellatum putas, nullum erit nomen, quod non possis una littera explicare, unde ductum sit. in quo quidem magis tu mihi natare uisus es, quàm ipse Neptunus. Magnam molestiam suscepit, & minime necessariam primus Zeno, post Cleanthes, deinde Chrysippus, commenticiarum fabularum reddere rationem, uocabulorum, cur quidque ita appellatum sit, caussas explicare. quod cum facitis, illud profecto confitemini longe aliter rem se habere, atque hominum opinio sit: eos enim, qui dij appellantur, rerum naturas esse, non figuras deorum. qui tantus error fuit, ut perniciosis etiam rebus non modo nomen deorum tribueretur, sed etiam sacra constituerentur. Febris enim fanum in Palatio, & Orbonæ ad ædem Larum, & aram Malæ Fortunæ Esquilijs consecratam uidemus. omnis igitur talis a philosophia pellatur error, ut, cum de dijs immortalibus disputemus, dicamus digna dijs immortalibus: de quibus habeo ipse quid sentiam, non habeo autem quid tibi assentiar. Neptunum esse dicis animum cum intelligentia per mare pergentem. idem de Cerere. istam autem intelligentiam maris, aut terræ non modo comprehendere animo,

mo, sed ne suspicione quidem possum attingere. itaque aliunde mihi quærendum est, ut, et esse deos, & quales sint, discere possim, quàm quales tu eos esse uelis. Videamus ea, quæ sequuntur: primum, deorum ne prouidentia mundus regatur: deinde, consulant ne dij rebus humanis. hæc enim mihi ex tua partitione restant duo. de quibus, si uobis uidetur, accuratius disserendum puto. Mihi uero, inquit Velleius, ualde uidetur. nam & maiora expecto: & his, quæ dicta sunt, uehementer assentior. Tum Balbus, interpellare te, inquit, Cotta, nolo: sed sumemus tempus aliud: efficiam profecto ut fateare.

sed.

multa desunt

Nequaquam istuc istac ibit: magna inest certatio. Nam ut ego illis supplicarem tāta blandiloquentia? Niobe parum ne ratiocinari uidetur, & sibi ipsa nefariam pestem machinari? illud uero quàm callida ratione,

Qui

Qui uolt quod uolt, ita dat se res ut operam dabit:
qui est uersus omnium seminator malorum:
Ille trauersa mente mihi hodie tradidit repagula,
Quibus ego irarũ omnem recludam, atque illi perniciem dabo;
Mihi mærores, illi luctũ; exitium illi, exilium mihi.
hanc uidelicet rationem, quam uos diuino beneficio homini solum tributam dicitis, bestiæ non habent. uides ne igitur, quanto munere deorum simus affecti? atque eadem Medea patrem, patriamque fugiens;
Postquam pater appropinquat, iamque, pæne ut comprehendatur, parat;
Puerum interea obtruncat, membraq. articulatim diuidit,
Perq. agros passim dispergit corpus: id ea gratia,
Vt, dum nati dissipatos artus captaret parens,
Ipsa interea effugeret; illũ ut mæror tardaret sequi,
Sibi salutem ut familiari pareret paricidio.
huic ut scelus, sic nec ratio quidem defuit. quid ille funestas epulas fratri comparans, non ne uersat huc & illuc cogitatione rationem?
Maior mihi moles, maius miscendum est malum,
Qui illius acerbum cor contundam & comprimam.
nec tamen ille ipse est prætereundus, qui non sat habuit coniugem illexisse in stuprum: de quo recte & uerissime loquitur Atreus:
Quod re in summa summum esse arbitror
Periclum, matres coinquinari, regiam

Contaminari stirpem, admisceri genus.
at id ipsum quam calide, qui regnum adulterio quæreret?
Addo (inquit) huc, quòd mihi portento cælestum pater.
Prodigium misit regni stabilimen mei,
Agnum inter pecudes aurea clarum coma,
Quondam Thiestem clepere ausum esse e regia:
Qua in re adiutricem coniugem cepit sibi.

uidetur ne summa improbitate usus non sine summa esse ratione? Nec uero scena solum referta est his sceleribus, sed multo uita communis pæne maioribus. sentit domus uniuscuiusque, sentit forum, sentit curia, campus, socij, prouinciæ, ut, quemadmodum ratione recte fiat, sic ratione peccetur; alterum & a paucis, & raro, alterum & sæpe, & a pluribus: ut satius fuerit, nullam omnino nobis a dijs immortalibus datam esse rationem, quàm tanta cum pernicie datam. ut uinum ægrotis, quia prodest raro, nocet sæpissime; melius est non adhibere omnino, quàm, spe dubiæ salutis, in apertam perniciem incurrere: sic haud scio, an melius fuerit, humano generi motum illum celerem cogitationis, acumen, solertiam, quam rationem uocamus, quoniam pestifera sint multis, admodum paucis salutaria, non dari omnino, quàm tam munifice & tam large dari. quamobrem si mens uoluntasq. diuina iccirco consuluit hominibus, quòd ijs largita est rationem: ijs solis consuluit, quos bona ratione donauit:

uit: quos uidemus, si modo ulli sunt, esse paucos: non placet autem, paucis a dijs immortalibus esse consultum: sequitur ergo, ut nemini consultum sit. Huic loco sic soletis occurrere, non iccirco non optime nobis a dijs esse prouisum, quòd multi eorum beneficio peruerse uterentur: etiam patrimonijs multos male uti, nec ob eam caussam eos beneficium a patribus nullum habere. Quis istuc negat? aut quæ est in collatione ista similitudo? nec enim Herculi Deianira nocere uoluit, cum ei tunicam sanguine Centauri tinctam dedit; nec prodesse Pheræo Iasoni is, qui gladio uomicam eius aperuit, quam sanare medici non poterant. multi enim, etiam cum obesse uellent, profuerunt, & cum prodesse, obfuerunt. ita non fit, ex eo, quod datur, ut uoluntas eius, qui dederit, appareat: nec, si is, qui accepit, bene utitur, iccirco is, qui dedit, amice dedit. quæ enim libido, quæ auaritia, quod facinus aut suscipitur, nisi consilio capto; aut sine animi motu & cogitatione, id est ratione, perficitur? nam omnis opinio ratio est, et quidem bona ratio, si uera; mala autem, si falsa est opinio. sed a deo tantum rationem habemus, si modo habemus; bonam autem rationem, aut non bonam, a nobis. non enim, ut patrimonium relinquitur, sic ratio homini est beneficio deorum data. quid enim potius hominibus dedissent, si ijs nocere uoluissent? iniustitiæ autem, intemperantiæ, timiditatis quæ semina essent, si his uitijs ratio non subesset? Medea modo et Atreus commemorabantur

bantur a nobis, heroicæ personæ, inita, subductaq. ratione, nefaria scelera meditantes. quid leuitates comicæ, parum ne semper in ratione uersantur? parum ne subtiliter disputat ille in Eunucho?

Quid igitur faciam?
Exclusit, reuocat: redeam? non, si me obsecret.

ille uero in Synephebis Academicorum more contra communem opinionem non dubitat pugnare ratione, qui in amore summo, summaq. inopia suaue esse dicit,

Parentem habere auarum, illepidum, in liberos
Difficilem, qui te nec amet, nec studeat tui.

atque huic incredibili sententiæ ratiunculas suggerit:

Aut tu illum fructu fallas: aut per litteras
Auertas aliquod nomen: aut per seruolum
Percutias pauidum: postremo, a parco patre
Quod sumas, quanto dissipas libentius?

idemq. facilem & liberalem patrem incommodum esse amanti filio disputat: quem

Neque quo pacto fallam, neque quid inde auferam,
Nec quem dolum ad eum, aut machinam comoliar,
Scio quidquam: ita omnes meos dolos, fallacias,
Præstigias præstrinxit commoditas patris.

quid ergo isti doli? quid machinæ? quid fallaciæ, præstigiæq.? num sine ratione esse potuerunt? o præclarum munus deorum: ut Phormio possit dicere,

Cedo senem: iam instructa mihi sunt in corde consilia omnia.

Sed exeamus e theatro: ueniamus in forum. Sessum

ite

ite precor: quid ut iudicetur? qui tabularium incenderit. quod facinus occultius? at se Q. Sosius, splendidus eques R. ex agro Piceno, fecisse confessus est. qui transcripserit tabulas publicas. id quoque L. Alenius fecit, cum chyrographum Sex primorum imitatus est. quid hoc homine solertius? cognosce alias quæstiones, auri Tolosani, coniurationis Iugurtinæ. repete superiora Tubuli de pecunia capta ob rem iudicandam: posteriora de incestu rogatione Peducea: tum hæc quotidiana, sicæ, uenena, peculatus, testamentorum etiam lege noua quæstiones. inde illa actio, Ope consilioq. tuo furtum aio factum esse; inde tot iudicia de fide mala, tutelæ, mandati, pro socio, fiduciæ; reliqua, quæ ex empto, aut uendito, conducto, aut locato contra fidem fiunt: inde iudicium publicum rei priuatæ lege Lætoria: inde, euerriculum malitiarum omnium, iudicium de dolo malo: quod C. Aquillius, familiaris noster, protulit. quem dolum idem Aquillius tum teneri putat, cum aliud sit simulatum, aliud actum. Hanc igitur a dijs immortalibus tantam arbitramur malorum sementem esse factam? si enim rationem hominibus dij dederunt: & malitiam dederunt. est enim malitia, uersuta, & fallax nocendi ratio. ijdem autem dij fraudem dederunt, facinus, ceteraque, quorum nihil nec suscipi sine ratione, nec effici potest. utinam igitur, ut illa anus optat,

– ne in nemore Pelio securibus
Cæsa cecidisset abiegna ad terram trabes;

sic

sic istá calliditatem hominibus dij ne dedissent: qua perpauci bene utuntur: qui tamen ipsi sæpe a male utentibus opprimuntur. innumerabiles autem improbe utuntur: ut donum hoc diuinum rationis, & consilij, ad fraudem hominibus, non ad bonitatem impertitum esse uideatur. Sed urgetis identidem, hominum esse istam culpam, non deorum: ut si medicus grauitaté morbi, gubernator uim tempestatis accuset. etsi hi quidem homunculi, sed tamen ridiculi. quis enim te adhibuisset, dixerit quispiam, si ista non essent? contra deum licet disputare liberius. In hominum uitijs ais esse culpam. eam dedisses hominibus rationem, quæ uitia culpamq. excluderet. ubi igitur locus fuit errori deorum? nam patrimonia, spe bene tradendi, relinquimus: qua possumus falli: deus falli qui potuit? an ut Sol, in currum cum Phaetontem filium sustulit? aut Neptunus, cum Theseus Hippolytum perdidit, cum ter optandi a Neptuno patre habuisset potestatem? poetarum ista sunt: nos autem philosophi esse uolumus, rerum auctores, non fabularum. atque ij tamen ipsi dij poetici, si scissent perniciosa fore illa filijs, peccasse in beneficio putarentur. et, si uerum est quod Aristo Chius dicere solebat, nocere audientibus philosophos ijs, qui bene dicta male interpretarentur: posse enim asotos ex Aristippi, acerbos e Zenonis schola exire: prorsus, si, qui audierunt, uitiosi essent discessuri, quòd peruerse philosophorum disputationem interpretarentur; tacere præstare philosophis,

quàm

quàm ijs, qui se audissent, nocere: sic, si homines rationem bono consilio a dijs immortalibus datam, in fraudem malitiamq. conuertunt; non dari illam, quàm dari humano generi, melius fuit. ut si medicus sciat, eum ægrotum, qui iussus sit uinum sumere, meracius sumpturum, statimq. periturum, magna sit in culpa: sic uestra ista prouidentia reprehendenda, quæ rationem dederit ijs, quos scierit ea peruerse, & improbe usuros. Nisi forte dicitis eam nesciuisse. utinam quidem. sed non audebitis: non enim ignoro, quanti eius nomen putetis. sed hic quidem locus concludi iam potest. nam si stultitia, consensu omnium philosophorum, maius est malum, quàm si omnia mala & fortunæ & corporis ex altera parte ponantur; sapientiam autem nemo assequitur: in summis malis omnes sumus, quibus uos optime consultum a dijs immortalibus dicitis. nam ut nihil interest, utrum nemo ualeat, an nemo possit ualere: sic non intelligo, quid intersit, utrum nemo sit sapiens, an nemo esse possit. Ac nos quidem nimis multa de re apertissima: Telamon autem uno uersu locum totum conficit, cur dij homines negligant:

Nam si curent, bene bonis sit, male malis: quod nunc abest.

debebant illi quidem omnes bonos efficere, siquidem hominum generi consulebant: sin id minus, bonis quidem certe consulere debebant. cur igitur duos Scipiones, fortissimos, & optimos uiros, in

Hiſpania Pœnus oppreſſit? cur Maximus extulit filium conſularem? cur Marcellum Annibal interemit? cur Paullum Cannæ ſuſtulerunt? cur Pœnorum crudelitati Reguli corpus eſt præbitum? cur Africanum domeſtici parietes non texerunt? Sed hæc uetera, & alia permulta: propiora uideamus. cur auunculus meus, uir innocentiſſimus, idemq. doctiſſimus, P. Rutilius in exilio eſt? cur ſodalis meus interfectus domi ſuæ Druſus? cur, temperantiæ, prudentiæq. ſpecimen ante ſimulacrum Veſtæ pontifex maximus eſt Q. Scæuola trucidatus? cur etiam ante tot ciuitatis principes a Cinna interempti? cur omnium perfidioſiſſimus C. Marius Q. Catulum, præſtantiſſima dignitate uirum, mori potuit iubere? dies deficiat, ſi uelim numerare, quibus bonis male euenerit; nec minus, ſi commemorem, quibus improbis optime. cur enim Marius tam feliciter ſeptimum conſul domi ſuæ ſenex eſt mortuus? cur omnium crudeliſſimus tam diu Cinna regnauit? at dedit pœnas. prohiberi melius fuit, impedirique, ne tot ſummos uiros interficeret, quam ipſum aliquando pœnas dare. Summo cruciatu, ſupplicioq. Q. Varius, homo importuniſſimus, periit: ſed, quia Druſum ferro, Metellum ueneno ſuſtulerat; illos conſeruari melius fuit, quam pœnas ſceleris Varium pendere. Duo de quadraginta Dionyſius tyrannus annos fuit opulentiſſimæ & beatiſſimæ ciuitatis. quam multas ante hunc in ipſo Græciæ flore Piſiſtratus, ac Phalaris, ac Apollodorus pœnas ſuſtulit, multis

...lib. 1. et de or. ...Liu. 86. Flor ...

tis

tis quidem ante cruciatis, & necatis. et prædones multi sæpe pœnas dant: nec tamen possumus dicere, non plures captiuos acerbe, quàm prædones, necatos. Anaxarchum Democritium a Cyprio tyranno excarnificatum accepimus, Zenonem Eleatem in tormentis necatum. quid dicam de Socrate? cuius morti illacrymari soleo, Platonem legens. Vides ne igitur, deorum iudicio, si uident res humanas, discrimen esse sublatum? Diogenes quidem Cynicus dicere solebat, Harpalum, qui temporibus illis prædo felix habebatur, contra deos testimonium dicere, quòd in illa fortuna tam diu uiueret. Dionysius, de quo ante dixi, cum fanum Proserpinæ Locris expilauisset, nauigabat Syracusas: isq. cum secundissime cursum teneret, uidetis ne, inquit, amici, quàm bona a dijs immortalibus nauigatio sacrilegis detur? Atque homo acutus, cum bene, planeq. percepisset, in eadem sententia perseuerabat: qui, cum ad Peloponnesum classem appulisset, & in fanum uenisset Iouis Olympij, aureum ei detraxit amiculum grandi pondere, quo Iouem ornarat ex manubijs Carthaginiensium tyrannus Gelo; atque in eo etiam cauillatus est, æstate graue esse aureum amiculum, hieme frigidum: eiq. laneum pallium iniecit, cum id esse aptum ad omne anni tempus diceret. Idemq. Aesculapij Epidauri barbam auream demi iussit: neque enim conuenire, barbatum esse filium, cum in omnibus fanis pater imberbis esset. Iam mensas argenteas de omnibus delu-

bris

bris iussit auferri: in quibus quòd more ueteris Græciæ inscriptum esset, Bonorum deorum, uti se eorum bonitate uelle dicebat. Idem uictoriolas aureas, & pateras, coronasque, quæ simulacrorum porrectis manibus sustinebantur, sine dubitatione tollebat; eaq. se accipere, non auferre dicebat: esse enim stultitiam, a quibus bona precaremur, ab ijs porrigentibus, & dantibus nolle sumere. Eundemque ferunt hæc, quæ dixi, sublata de fanis in forum protulisse, & per præconem uendidisse; exactaq. pecunia, edixisse, ut, quod quisque a sacris haberet, id ante diem certam in suum quidque fanum referret. ita ad impietatem in deos, in homines adiunxit iniuriam. Hunc igitur nec Olympius Iupiter fulmine percussit, nec Aesculapius misero diuturnoq. morbo intabescentem interemit; atque in suo lectulo mortuus, in Tympanidis rogum illatus est; eamq. potestatem, quam ipse per scelus erat nactus, quasi iustam, & legitimam hereditatis loco filio tradidit. Inuita in hoc loco uersatur oratio: uidetur enim auctoritatem afferre peccandi: & recte uideretur, nisi & uirtutis, & uitiorum, sine ulla diuina ratione, graue ipsius conscientiæ pondus esset. qua sublata, iacent omnia. ut enim nec domus, nec resp. ratione quadam, & disciplina designata uideatur, si in ea nec recte factis præmia extent ulla, nec supplicia peccatis: sic mundi diuina in homines moderatio profecto nulla est, si in ea discrimen nullum est bonorum, & malorum. At enim minora dij negligunt;

gunt; neque agellos singulorum, nec uiticulas persequuntur; nec, si uredo, aut grando quippiam nocuit, id Ioui animaduertendum fuit. ne in regnis quidem reges omnia minima curant. sic enim dicitis. Quasi ego paullo ante de fundo Formiano P. Rutilij sim questus, non de amissa salute. Atque hoc quidē omnes mortales sic habent, externas commoditates, uineta, segetes, olineta, ubertatē frugum, et fructuū, omnem denique commoditatem, prosperitatemq. uitæ a dijs se habere: uirtutem nemo unquam acceptā deo retulit. nimirum recte: propter uirtutem enim iure laudamur, & in uirtute recte gloriamur. quod non contingeret, si id donum a deo, non a nobis, haberemus. at uero aut honoribus aucti, aut re familiari, aut si aliud quippiam nacti sumus fortuiti boni, aut depulimus mali; cum dijs gratias agimus, tum nihil nostræ laudi assumptum arbitramur. num quis, quòd bonus uir esset, gratias dijs egit unquam? at quòd diues, quòd honoratus, quòd incolumis. Iouemq. optimum maximum ob eas res appellant, non quòd nos iustos, temperatos, sapientes efficiat, sed quòd saluos, incolumes, opulentos, copiosos. neque Herculi quisquam decumam uouit unquam, si sapiens factus esset. quanquam Pythagoras, cum in geometria quiddam noui inuenisset, musis bouem immolasse dicitur. sed id quidem non credo: quoniam ille ne Apollini quidem Delio hostiam immolare uoluit, ne aram sanguine aspergeret. Ad rem autem ut redeam, iudicium hoc omnium mortalium

M est

est, fortunam a deo petendam, a se ipso sumendam esse sapientiam. quamuis menti delubra, & uirtuti, & fidei consecremus: tamen hæc in nobis ipsis sita uidemus: spei, salutis, opis, uictoriæ facultas a dijs expetenda est. Improborum igitur prosperitates, secundæq. res redarguunt, ut Diogenes dicebat, uim omnem deorum, ac potestatem. At non nunquam bonos exitus habent boni. Eos quidem adscribimus, attribuimusq. sine ulla ratione dijs immortalibus. At Diagoras, cum Samothraciam uenisset, ἄθεος ille qui dicitur, atque ei quidam amicus, tu, qui deos putas humana negligere, non ne animaduertis ex tot tabellis pictis, quàm multi uotis uim tempestatis effugerint, in portumq. salui peruenerint? ita fit, inquit. illi enim nusquam picti sunt, qui naufragium fecerunt, in mariq. perierunt. Idemque, cum ei nauiganti uectores, aduersa tempestate timidi, & perterriti, dicerent, non iniuria sibi illud accidere, qui illum in eandem nauem recepissent; ostendit eis in eodem cursu multas alias laborantes; quæsiuitque, num etiam in ijs nauibus Diagoram uehi crederent. sic enim sese res habet, ut ad prosperam, aduersam ue fortunam qualis sis, aut quemadmodum uixeris, nihil intersit. Non animaduertunt, inquit, omnia dij: ne reges quidem. quid est simile? Reges enim si scientes prætermittunt, magna culpa est: at deo ne excusatio quidem est inscientiæ. quem uos præclare defenditis, cum dicitis, eam uim deorum esse, ut, etiam

si quis

si quis morte pœnas sceleris effugerit, expetantur eæ pœnæ a liberis, a nepotibus, a posteris. o miram æquitatem deorum. ferret ne ulla ciuitas latorem istiusmodi legis, ut condemnaretur filius, aut nepos, si pater, aut auus deliquisset?

Quinam Tantalidarum internecioni modus
Paretur? aut quænam unquam ob mortem Myrtili
Pœnis luendis dabitur satias supplici?

utrum poetæ Stoicos deprauaucrint, an Stoici poetis dederint auctoritatem, non facile dixerim. portenta enim & flagitia ab utrisque dicuntur. neque enim, quem Hipponactis iambus læserat, aut qui erat Archilochi uersu uulneratus, a deo immissum dolorem, non conceptum a se ipso continebat: nec, cum Aegisti libidinem, aut cum Paridis uidemus, a deo caussam requirimus, cum culpæ pæne uocem audiamus: nec ego multorum ægrorum salutem nō ab Hippocrate potius, quàm ab Aesculapio, datam iudico: nec Lacedæmoniorum disciplinam dicam unquam ab Apolline potius Spartæ, quàm a Lycurgo, datam. Crytolaus, inquam, euertit Corinthum, Carthaginem Asdrubal. hi duos illos oculos oræ maritimæ effoderunt, non iratus alicui, quem omnino irasci posse negatis deum. at subuenire certe potuit, & conseruare urbes tantas, atque tales. uos enim ipsi dicere soletis, nihil esse quod deus efficere non possit, & quidem sine labore ullo: ut enim hominum membra nulla contentione, mente ipsa, ac uoluntate moueantur, sic numine deo-

rum omnia fingi, moueri, mutariq. posse. neque id dicitis superstitiose, atque aniliter, sed physica, constantiq. ratione: materiam enim rerum, ex qua, & in qua omnia sint, totam esse flexibilem, et commutabilem; ut nihil sit, quod non ex ea quamuis subito fingi, conuertiq. possit: eius autem uniuersæ fictricem, & moderatricem diuinam esse prouidentiam: hanc igitur, quocunque se moueat, efficere posse quidquid uelit. itaque aut nescit, quid possit: aut negligit res humanas: aut, quid sit optimum, non potest iudicare. non curat singulos homines: non mirum: ne ciuitates quidem. non has: ne nationes quidem, & gentes. quòd si has etiam con- 71
temnet; quid mirum est, omne ab ea genus humanum esse contemptum? Sed quo modo ijdem dicitis, non omnia deos persequi; ijdem uultis, a dijs immortalibus hominibus dispartiri, ac diuidi somnia? iccirco somnia hæc tecum; quia uestra est de somniorum ueritate sententia. Atque ijdem etiam uota suscipi dicitis oportere. nempe singuli uouent. audit igitur mens diuina etiam de singulis. uidetis ergo, eam non esse tam occupatam, quàm putabatis? fac esse distentam, cælum uersantem, terram tuentem, maria moderantem: cur tam multos deos nihil agere, & cessare patitur? cur non rebus humanis aliquos otiosos deos præficit? qui a te, Balbe, innumerabiles explicati sunt. Hæc fere dicere habui de natura deorum, non ut eam tollerem, sed ut intelligeretis, quàm esset obscura, & quàm difficiles expli-

explicatus haberet. Quæ cum dixisset Cotta, finem fecit. Lucilius autem, Vehementius, inquit, tu quidem, Cotta, inuectus es in eam Stoicorum rationem, quæ de prouidentia deorum ab illis sanctissime & prouidentissime constituta est. sed, quoniam aduesperascit, dabis diem nobis aliquem, ut contra ista dicamus. est enim mihi tecum pro aris, & focis certamen, & pro deorum templis, atque delubris, proq. urbis muris; quos uos pontifices sanctos esse dicitis; diligentiusq. urbem religione, quàm ipsis mœnibus, cingitis. quæ deseri a me, dum quidem spirare potero, nefas iudico. Tum Cotta, Ego uero & opto redargui me, Balbe: & ea, quæ disputaui, disserere malui, quàm iudicare: &, facile me a te uinci posse, certo scio. Quippe, inquit Velleius, qui etiam somnia putet ad nos mitti ab Ioue: quæ ipsa tamen tam leuia non sunt, quàm est Stoicorum de natura deorum oratio. Hæc cum essent dicta, ita discessimus, ut Velleio Cottæ disputatio uerior, mihi Balbi ad ueritatis similitudinem uideretur esse propensior.

M. TVLLII CICERONIS DE DIVINATIONE

LIBER I.

VETVS *opinio est, iam usque ab heroicis ducta temporibus, eaq. & populi R. & omnium gentium firmata consensu, uersari quandam inter homines diuinationem, quam Græci* μαντικὴν *appellant, id est præsensionem, & scientiam rerum futurarum. magnifica quædam res, & salutaris, si modo est ulla, quaq. proxime ad deorum uim natura mortalis possit accedere. itaque ut alia nos melius multa, quàm Græci: sic huic præstantissimæ rei nomen nostri a diuis, Græci, ut Plato interpretatur, a furore duxerunt. gentem quidem nullam uideo, neque tam humanam, atque doctam, neque tam immanem, tamq. barbaram, quæ non significari futura, & a quibusdam intelligi, prædiciq. posse censeat. Principio Assyrij, ut ab ultimis auctoritatem repetam, propter planitiem, magnitudinemq. regionum, quas incolebant, cum cælum ex omni parte patens, atque apertum intuerentur, traiectiones, motusq. stellarum obseruauerunt: quibus notatis, quid cuique significaretur, memoriæ prodiderunt. Qua in natione Chaldæi, non ex artis, sed ex gentis uocabulo nominati, diuturna obseruatione siderum, scientiam putantur effecisse, ut prædici posset, quid cuique*

que eventurum, & quo quisque fato natus esset. Eandem artem etiam Aegyptij longinquitate temporum innumerabilibus pæne sæculis consecuti putantur. Cilicum autem, & Pisidarum gens, & his finitima Pamphylia, quibus nationibus præfuimus ipsi, uolatibus auium, cantibusque, certissimis signis declarari res futuras putant. Quam uero Græcia coloniam misit in Aetoliam, Ioniam, Asiam, Siciliam, Italiam sine Pythio, aut Dodonæo, aut Ammonis oraculo? aut quod bellum susceptum ab ea sine consilio deorum est? Nec unum genus est diuinationis publice, priuatimque celebratum. nam, ut omittam ceteros populos, noster quàm multa genera complexus est? Principio huius urbis parens Romulus non solum auspicato urbem condidisse, sed ipse etiam optimus augur fuisse traditur. deinde auguribus & reliqui reges usi: & exactis regibus, nihil publice sine auspicijs nec domi, nec militiæ gerebatur. cumq. magna uis uideretur esse & in impetrandis, consulendisq. rebus, & in monstris interpretandis, ac procurandis in haruspicum disciplina: omnem hanc ex Etruria scientiam adhibebant; ne genus esset ullum diuinationis, quod neglectum ab ijs uideretur. & cum duobus modis animi sine ratione, & scientia, motu ipsi suo soluto, & libero incitarentur, uno furente, altero somniante: furoris diuinationem Sibyllinis maxime uersibus contineri arbitrati, eorum decem interpretes delectos ex ciuitate esse uoluerunt. ex quo genere sæpe ariolorũ

etiam, & uatum furibundas prædictiones, ut Octauiano bello Cornelij Culleoli, audiendas putauerunt. Nec uero somnia grauiora, si quæ ad remp. pertinere uisa sunt, a summo consilio neglecta sunt. quin etiam, memoria nostra, templum Iunonis Sospitæ L. Iulius, qui cum P. Rutilio consul fuit, de senatus sententia refecit ex Cæciliæ, Balearici filiæ, somnio. Atque hæc, ut ego arbitror, ueteres rerum magis euentis moniti, quàm ratione docti, probauerunt. Philosophorum uero exquisita quædam argumenta, cur esset uera diuinatio, collecta sunt. ex quibus, ut de antiquissimis loquar, Colophonius Xenophanes unus, qui deos esse diceret, diuinationem funditus sustulit. reliqui uero omnes, præter Epicurum balbutientem de natura deorum, diuinationem probauerunt, sed non uno modo. nam cum Socrates, omnesq́. Socratici, Zenoque, & ij, qui ab eo essent profecti, manerent in antiquorum philosophorum sententia, uetere Academia, & Peripateticis consentientibus; cumque huic rei magnam auctoritatem Pythagoras iam ante tribuisset, qui etiam ipse augur uellet esse; plurimisq́. locis, grauis auctor, Democritus præsensionem rerum futurarum comprobaret: Dicæarchus Peripateticus cetera diuinationis genera sustulit, somniorum, & furoris reliquit; Cratippusque, familiaris noster, quê ego parem summis Peripateticis iudico, ijsdem rebus fidem tribuit, reliqua diuinationis genera reiecit. sed cum Stoici omnia fere illa defenderent; quòd

& Zeno in suis commentarijs quasi semina quædam sparsisset; & ea Cleanthes paullo uberiora fecisset: accessit, acerrimo uir ingenio, Chrysippus; qui totam de diuinatione duobus libris explicauit sententiam, uno præterea de oraculis, uno de somnijs. quem subsequens, unum librum Babylonius Diogenes edidit, eius auditor, duos Antipater, quinque noster Posidonius. sed a Stoicis uel principibus eius disciplinæ, Posidonij doctor, discipulus Antipatri, degenerauit Panætius: nec tamen ausus est negare, uim esse diuinandi, sed dubitare se dixit. quod illi in aliqua re, inuitissimis Stoicis, Stoico facere licuit; id nos ut in reliquis rebus faciamus, a Stoicis non concedetur? præsertim cum id, de quo Panætio non liquet, reliquis eiusdem disciplinæ solis uideatur luce clarius. sed hæc quidem laus Academiæ, præstantissimi philosophi iudicio, & testimonio comprobata est. etenim nobismet ipsis quærentibus, quid sit de diuinatione iudicandum, quòd a Carneade multa acute, et copiose contra Stoicos disputata sint; uerentibusq., ne temere uel falsæ rei, uel nõ satis cognitæ assentiamur; faciendum uidetur, ut diligenter etiam atque etiam argumenta cum argumentis comparemus, ut fecimus in ijs tribus libris, quos de natura deorum scripsimus. nam cum omnibus in rebus temeritas in assentiendo, errorq. turpis est, tum in eo loco maxime, in quo iudicandum est, quantum auspicijs, rebusque diuinis, religioniq. tribuamus. est enim periculum, ne aut, neglectis ijs, impia fraude,

aut,

aut, susceptis, anili superstitione obligemur. quibus de rebus & alias sæpe, & paullo accuratius nuper, cum essem cum Quincto fratre, in Tusculano disputatum est. Nam, cum ambulandi caussa in Lyceum uenissemus, (id enim superiori gymnasio nomen est) perlegi, inquit ille, tuum paullo ante tertium de natura deorum: in quo disputatio Cottæ, quanquam labefactauit sententiam meam, non funditus tamen sustulit. Optime uero, inquam: etenim ipse Cotta sic disputat, ut Stoicorum magis argumenta confutet, quàm hominum deleat religionem. Tum Quinctus, dicitur quidē istuc, inquit, a Cotta, & uero sæpius, cr edo ne communui iure migrare uideatur: sed, studio contra Stoicos disserē di, deos mihi uidetur funditus tollere. eius orationi non sane desidero, quid respondeam: satis enim defensa religio est in secūdo libro a Lucilio: cuius disputatio tibi ipsi, ut in extremo tertio scribis, ad ueritatem est uisa propensior: sed, quod prætermissum est in illis libris, credo quia commodius arbitratus es separatim id quæri, deq. eo disseri, id est de diuinatione, quæ est earum rerum, quæ fortuitæ putātur, prædictio, atque præsensio; id, si placet, uideamus quā habeat uim, & quale sit. ego enim sic existimo: si sint ea genera diuinādi uera, de quibus accepimus, quæq. colimus; esse deos; uicissimq., si dij sint, esse qui diuinent. Arcem tu quidem Stoicorum, inquam, Quincte defendis: siquidem ista sic reciprocantur; ut &, si diuinatio sit, dij sint; &, si dij sint,

sint, sit diuinatio. quorũ neutrum tam facile, quàm tu arbitraris, conceditur. nam & natura significari futura sine deo possunt: &, ut sint dij, potest fieri, ut nulla ab ijs diuinatio generi humano tributa sit. Atque ille, mihi uero, inquit, satis est argumenti, & esse deos, & consulere rebus humanis, quòd esse clara & perspicua diuinationis genera iudico. de quibus quid ipse sentiam, si placet, exponam, ita tamen, si uacas animo, neque habes aliquid, quod huic sermoni præuertendum putes. Ego uero, inquam, philosophiæ, Quincte, semper uaco: hoc autem tempore, cum sit nihil aliud, quod libenter agere possimus, multo magis aueo audire, de diuinatione quid sentias. Nihil, inquit, equidem noui, nec quod præter ceteros ipse sentiam. nã cum antiquissimam sententiam, tum omnium populorum, & gentium consensu comprobatam sequor. Duo sunt enim diuinandi genera: quorum alterum artis est, alterum naturæ. quæ est autem gens, aut quæ ciuitas, quæ non aut extis pecudum, aut monstra, aut fulgura interpretantium, aut augurum, aut astrologorum, aut sortium, (ea enim fere artis sunt) aut somniorum, aut uaticinationum (hæc enim duo naturalia putantur) prædictione moueatur? quarum quidem rerum euenta magis arbitror, quàm caussas, quæri oportere. est enim uis, & natura quædam, quæ tum obseruatis longo tempore significationibus, tum aliquo instinctu, inflatuq. diuino futura prænuntiat. Quare omittat urgere Carneades:

neades: quod faciebat etiam Panætius, requirens, Iupiter ne cornicem a læua, coruum a dextra canere iussisset. obseruata sunt hæc tempore immenso, & significatione euentus animaduersa, & notata. nihil est autem, quod non longinquitas temporum, excipiente memoria, prodendisq. monumentis, efficere, atque assequi possit. Mirari licet, quæ sint animaduersa a medicis herbarum genera, quæ radicum ad morsus bestiarum, ad oculorum morbos, ad uulnera. quorum uim, atque naturam ratio nunquam explicauit: utilitate & ars est, & inuentor probatus. Age, ea, quæ, quanquam ex alio genere sunt, tamen diuinationi sunt similiora, uideamus.

Atque etiam uentos præmonstrat sæpe futuros
Inflatum mare, cum subito, penitusq. tumescit;
Saxaq. cana, salis niueo spumata liquore,
Tristificas certant Neptuno reddere uoces;
Aut densus stridor cum celso e uertice montis
Ortus adaugescit scopulorum sæpe repulsu.

atque his rerum præsensionibus prognostica tua referta sunt. quis igitur elicere caussas præsensionum potest? etsi uideo Boethum Stoicum esse conatum: qui hactenus aliquid egit, ut earum rationem rerum explicaret, quæ in mari cælo ue fierent. illa uero cur eueniant, quis probabiliter dixerit?

Cana fulix itidem fugiens e gurgite ponti,
Nuntiat horribiles clamans instare procellas,
Haud modicos tremulo fundens e gutture cantus.
Sæpe etiam pertriste canit de pectore carmen,

Et

Et matutinis Acredula uocibus instat,
Instat, & assiduas uocum iacit ore querelas,
Cum primum gelidos rores aurora remittit.
Fuscaq. non nunquam cursans per littora cornix
Demersit caput, & fluctum ceruice recepit.

uidemus hæc signa nunquam fere ementientia: nec tamen, cur ita fiat, uidemus.

Vos quoque signa uidetis aquai dulcis alumnæ,
Cum clamore paratis inanes fundere uoces,
Absurdoq. sono fontes, & stagna cietis.

Quis est, qui, ranunculos hoc uidere, suspicari possit? sed inest mire & ranunculis quædam natura significans aliquid, per se ipsa satis certa, cognitioni autem hominum obscurior.

Mollipedesq. boues spectantes lumina cæli
Naribus humiferum duxere ex aere succum.

non quæro cur, quoniam, quid eueniat, intelligo.

Iam uero semper uiridis, semperq. grauata
Lentiscus triplici solita grandescere fœtu,
Ter fruges fundens, tria tempora monstrat arandi.

ne hoc quidem quæro, cur hæc arbor una ter floreat, aut cur arandi maturitatem ad signum floris accommodet. hoc sum contentus, quòd, etiam si, quo modo quidque fiat, ignorem, quid fiat intelligo. Pro omni igitur diuinatione idem, quod pro omnibus iis rebus, quas commemoraui, respondebo. quid scammoneæ radix ad purgandum, quid aristolochia ad morsus serpentum possit, quæ nomen ex inuentore repperit, rem ipsam inuentor ex somnio, uideo;

quod

quod satis est: cur possit, nescio. sic uentorum, & imbrium signa, quæ dixi, rationem quam habeant, non satis perspicio: uim & euentum agnosco, scio, approbo. similiter, quid fissum in extis, quid fibra ualeat, accipio: quæ caussa sit, nescio. atque horum quidem plena uita est. extis enim omnes fere utuntur. Quid? de fulgurum ui dubitare num possumus? nóne cum multa alia mirabilia, tum illud in primis? cum Summanus in fastigio Iouis optimi maximi, qui tum erat fictilis, è cælo ictus esset, nec usquam eius simulacri caput inueniretur; haruspices in Tiberim id depulsum esse dixerunt; idq́. inuentum est eo loco, qui est ab haruspicibus demonstratus. Sed quo potius utar aut auctore, aut teste, quam te? cuius edidici etiam uersus, & lubenter quidem, quos in secundo consulatu Vrania musa pronuntiat.

Principio, ætherio flammatus Iuppiter igni
Vertitur, & totum collustrat lumine mundum,
Menteq́. diuina cælum terrasq́. petessit.
Quæ penitus sensus hominum, uitasq́. retentat,
Aetheris æterni septa, atque inclusa cauernis.
Et, si stellarum motus cursusq́. uagantes
Nosse uelis, quæ sint signorum in sede locatæ,
Quæ uerbo, & falsis Graiorum uocibus errant,
Re uera certo lapsu, spatioq́. feruntur:
Omnia iam cernes diuina mente notata.
Nam primum astrorum uolucres, te consule, motus,
Concursusq́. graues stellarum ardore micantes,
Tu quoque, cum tumulos Albano in monte niuales

Lustrasti,

Lustrasti, & læto mactasti lacte Latinas,
Vidisti, & claro tremulos ardore cometas,
Multaq. misceri nocturna strage putasti;
Quod ferme dirum in tempus cecidere Latinæ,
Cum claram speciem concreto lumine Luna
Abdidit, & subito stellanti nocte perempta est.
Quid uero Phœbi fax, tristis nuntia belli,
Quæ magnum ad columẽ flammato ardore uolabat,
Præcipites cæli partes, obitusq. petisset?
Aut cum terribili perculsus fulmine ciuis,
Luce serenanti uitalia lumina liquit?
Aut cum se grauido tremefecit corpore tellus?
Iam uero uariæ nocturno tempore uisæ
Terribiles formæ bellum, motusq. monebant:
Multaq. per terras uates oracla furenti
Pectore fundebant tristes minitantia casus.
Atque ea, quæ lapsu tandem cecidere uetusto,
Hæc fore, perpetuis signis, clarisq. frequentans
Ipse deum genitor cælo terrisq. canebat.
Nunc ea, Torquato quæ quondam & consule Cotta
Lydius ediderat Tyrrhenæ gentis haruspex,
Omnia fixa tuus glomerans determinat annus.
Nam pater altitonans stellanti nixus olympo
Ipse suas arces, atque inclyta templa petiuit,
Et Capitolinis iniecit sedibus ignes.
Tum species ex ære uetus, generataq. Nattæ
Concidit, elapsæq. uetusto numine leges:
Et diuum simulacra peremit fulminis ardor.
Hic siluestris erat, Romani nominis altrix,

Martia,

Martia, quæ paruos Mauortis femina natos
Vberibus grauidis uitali rore rigabat:
Quæ tum cum pueris flammato fulminis ictu
Concidit, atque auulsa pedum uestigia liquit.
Tum quis non artis scripta, ac monumeta uolutans,
Voces tristificas chartis promebat Etruscis?
Omnes ciuili generosam stirpe profectam
Vitare ingentem cladem, pestemq. monebant:
Vel legum exitium constanti uoce ferebant,
Templa deumq. adeo flammis, urbesq. iubebant
Eripere, & stragem horribilem, cædemq. uereri.
Atque hæc fixa graui fato, ac fundata teneri,
Ni post excisum ad columen formata decore
Sancta Iouis species claros spectaret in ortus:
Tum fore, ut occultos populus, sanctusq. senatus
Cernere conatus posset, si solis ad ortum
Conuersa, inde patrum sedes, populiq. uideret.
Hæc tardata diu species, multumq. morata,
Consule te tandem celsa est in sede locata:
Atque una fixi, ac signati temporis hora
Iuppiter excelsa clarabat sceptra columna,
Ac clades patriæ flamma, ferroq. parata,
Vocibus Allobrogum patribus populoq. patebat.
Rite igitur ueteres, quorum monumenta tenetis,
Qui populos, urbesq. modo, ac uirtute regebant;
Rite etiam uestri, quorum pietasque, fidesq.
Præstitit, & longe uicit sapientia cunctos,
Præcipue ingenti coluerunt numine diuos. 85. a
Hæc adeo penitus cura uidere sagaci

Otia

Otia qui studijs læti tenuere decoris,
Inq. Academia umbrifera, nitidoq. Lyceo
Fuderunt claras fœcundi pectoris artes.
E quibus ereptum primo iam a flore iuuentæ,
Te patria in media uirtutum mole locauit.
Tu tamen anxiferas curas requiete relaxas,
Quòd patriæ uoces studijs, nobisq. sacrasti.

Tu igitur animum poteris inducere contra ea, quæ a me disputantur, de diuinatione dicere, qui et gesseris ea, quæ gessisti, et ea, quæ pronuntiaui, accuratissime scripseris? Quid quæris Carneades, cur hæc ita fiant, aut qua arte perspici possint? nescire me fateor: euenire autem, te ipsum dico uidere. casu, inquis. ita ne uero? quidquam potest esse casu factum, quod omnes habet in se numeros ueritatis? quattuor tali iacti, casu uenereum efficiunt. num etiam centum uenereos, si CCCC talos ieceris, casu futuros putas? aspersa temere pigmenta in tabula, oris lineamenta effingere possunt: num etiam Veneris Gnidiæ, Coæq. pulchritudinem effingi posse aspersione fortuita putas? sus rostro si humi A litteram impresserit, num propterea suspicari poteris, Andromacham Ennij ab ea posse describi? Fingebat Carneades, in Chiorum lapicidinis, saxo diffisso, caput extitisse Panisci. credo, aliquam non dissimilem figuram, sed certe non talem, ut eam factam a Scopa diceres. sic enim se profecto res habet, ut nunquam perfecte ueritatem casus imitetur. at non nunquam ea, quæ prædicta sunt, minus eueniunt.

quæ tandem id ars non habet? earum, dico, artium, quæ coniectura continentur, & sunt opinabiles. an medicina ars non putanda est? quam tamen multa fallunt. quid? gubernatores non ne falluntur? an Achiuorum exercitus, & tot nauium rectores non ita profecti sunt ab Ilio, ut profectione læti piscium lasciuiam intuerentur, ut ait Pacuuius, nec tuendi satietas capere posset?

Interea prope iam occidente Sole inhorrescit mare,
Tenebræ conduplicantur, noctisq. & nimbum occæcat nigror.

num igitur tot clarissimorum ducum, regumq. naufragium sustulit artem gubernandi? aut num imperatorum scientia nihil est, quia summus imperator nuper fugit, amisso exercitu? aut num propterea nulla est reip. gerendæ ratio, atque prudentia, quia multa Cn. Pompeium, quædam M. Catonem, non nulla etiam te ipsum fefellerunt? Similis est haruspicum responsio, omnisq. opinabilis diuinatio: coniectura enim nititur: ultra quam progredi non potest. ea fallit fortasse non nunquam, sed tamen ad ueritatem sæpissime dirigit: est enim ab omni æternitate repetita. in qua cum pæne innumerabiles res eodem modo euenirent iisdem signis antegressis, ars est effecta, eadem sæpe animaduertendo, atque notando. Auspicia uero uestra quàm constant? quæ quidem nunc a Romanis auguribus ignorantur, (bona hoc tua uenia dixerim) a Cilicibus, Pamphyliis, Pisidis, Lyciis tenentur. nam quid ego hospitem nostrum,

ſtrum, clariſſimum, atque optimum uirum, Deiotarum regem commemorem? qui nihil unquam, niſi auſpicato, gerit: qui cum ex itinere quodam propoſito, & iam conſtituto reuertiſſet, aquilæ admonitus uolatu; conclaue illud, ubi erat manſurus, ſi ire perrexiſſet, proxima nocte corruit. itaque, ut ex ipſo audiebam, perſæpe reuertit ex itinere, cum iam progreſſus eſſet multorum dierum uiam. cuius quidem hoc præclariſſimum eſt, quòd, poſtea quàm a Cæſare tetrarchia, regno, pecuniaq; multatus eſt, negat ſe tamen eorum auſpiciorum, quæ ſibi ad Pompeium proficiſcenti ſecunda euenerint, pœnitere: ſenatus enim auctoritatem, & populi R. libertatem, atque imperij dignitatem ſuis armis eſſe defenſam, ſibiq. eas aues, quibus auctoribus officium, & fidẽ ſecutus eſſet, bene conſuluiſſe: antiquiorem enim ſibi fuiſſe poſſeſſionibus ſuis gloriam. Ille igitur mihi uidetur uere augurari. nam noſtri quidem magiſtratus auſpicijs utuntur coactis. neceſſe enim eſt, offa obiecta cadere fruſtum ex pulli ore, cum paſcitur. quòd autem ſcriptum habetis, aut tripudium fieri, ſi ex ea quid in ſolum ceciderit: hoc quoque, quod dixi coactum, tripudium ſoliſtimum dicitis. itaque multa auguria, multa auſpicia, quod Cato ille ſapiens queritur, negligentia collegij amiſſa plane, & deſerta ſunt. nihil fere quondam maioris rei, niſi auſpicato, nẽ priuatim quidem gerebatur: quod etiam nunc nuptiarum auſpices declarant, qui, re omiſſa, nomen tantum tenent. nam ut nunc extis, (quan-

quam id ipsum aliquanto minus, quàm olim) sic tunc auibus magnæ res impetriri solebant. itaque, sinistra dum non exquirimus, in dira, & in uitiosa incurrimus. ut P. Claudius, Appij Cæci filius, eiusq. collega L. Iunius classes maximas perdiderũt, cum uitio nauigassent. quod eodem modo euenit Agamemnoni: qui, cum Achiui cœpissent

Inter se strepere, aperteq. artem obterere extispicũ,
Soluere imperat secundo rumore, auersaq. aui.

sed quid uetera? M. Crasso quid acciderit, uidemus, dirarum obnuntiatione neglecta. in quo Appius, collega tuus, bonus augur, ut ex te audire soleo, non satis scienter uirum bonum, & ciuem egregium censor C. Ateium notauit, quòd, ementitum auspicia, subscripserit. esto: fuerit hoc censoris, si iudicabat ementitum. at illud minime auguris, quòd adscripsit, ob eam caussam populum R. calamitatem maximam cepisse. si enim ea caussa calamitatis fuit; non in eo est culpa, qui obnuntiauit; sed in eo, qui nõ paruit. ueram enim fuisse obnuntiationem, ut ait idem augur, & censor, exitus approbauit. quæ si falsa fuissent, nullam afferre potuissent caussam calamitatis. etenim diræ, sicut cetera auspicia, ut omina, ut signa, non caussas afferunt cur quid eueniat, sed enuntiant euentura, nisi prouideris. non igitur obnuntiatio Ateij caussam finxit calamitatis, sed, signo obiecto, monuit Crassum, quid euenturum esset, nisi cauisset. ita aut illa obnuntiatio nihil ualuit: aut, si, ut Appius indicat, ualuit, id ualuit, ut pec-

catum hæreat non in eo, qui monuerit, sed in eo, qui non obtemperarit. Quid lituus iste uester, quod clarissimum est insigne auguratus, unde uobis est traditus? nempe eo Romulus regiones direxit tum, cum urbem condidit. qui quidem Romuli lituus, id est incuruum, & leuiter a summo inflexum bacillum, quod ab eius litui, quo canitur, similitudine nomen inuenit; cum situs esset in curia Saliorum, quæ est in Palatio, eaq. deflagrasset, inuentus est integer. Quid multis annis post Romulum, Prisco regnante Tarquinio? quis ueterum scriptorum non loquitur, quæ sit ab Attio Nauio per lituum regionum facta descriptio? qui cum, propter paupertatem sues puer pasceret, una ex his amissa, uouisse dicitur, si recuperasset, uuam se deo daturum, quæ maxima esset in uinea. itaque, sue inuenta, ad meridiem spectans, in uinea media dicitur constitisse: cumque in quattuor partes uineam diuisisset, tresq. partes aues abdixissent; quarta parte, quæ erat reliqua, in regione distributa, mirabili magnitudine uuam, ut scriptum uidemus, inuenit. qua re celebrata, cum uicini omnes ad unum de rebus suis referrent, erat in magno nomine, & gloria. ex quo factum est, ut eum ad se rex Priscus accerseret. cuius cum tentaret scientiam auguratus, dixit ei se cogitare quiddam; id possetne fieri, consuluit. ille, augurio acto, posse respondit. Tarquinius autem dixit, se cogitasse cotem nouacula posse præcidi: tum Attium iussisse experiri: ita cotem in Comitium illatam, inspectante

& rege, & populo, nouacula esse discissam. ex eo euenit, ut & Tarquinius augure Attio Nauio uteretur, & populus de suis rebus ad eum referret. cotem autem illam, & nouaculam defossam in Comitio, supraq. impositum puteal accepimus. Negemus omnia; comburamus annales; ficta hæc esse dicamus; quiduis denique potius, quàm deos res humanas curare, fateamur: quid, quod apud te scriptú est de Ti. Graccho, non ne & augurum, & haruspicum comprobat disciplinam? qui, cum tabernaculum uitio cepisset imprudens, quòd inauspicato pomerium transgressus esset; comitia consulibus rogandis habuit. nota res est, & à te ipso mandata monumentis. sed & ipse augur Ti. Gracchus auspiciorum auctoritatem confessione errati sui comprobauit; et haruspicum disciplinæ magna accessit auctoritas; qui recentibus comitijs in senatum introducti, negauerunt iustum comitiorum rogatorem fuisse. Iis igitur assentior, qui duo genera diuinationis esse dixerunt; unum, quod particeps esset artis; alterum, quod arte careret. est enim ars in ijs, qui nouas res coniectura persequuntur, ueteres obseruatione didicerunt. carent autem arte ij, qui non ratione, aut coniectura obseruatis, ac notatis signis, sed concitatione quadam animi, aut soluto, liberoq. motu futura præsentiunt. quod & somniantibus sæpe contingit, & non nunquam uaticinantibus per furorem, ut Bacchis Bœotius, ut Epimenides Cres, ut Sibylla Erythræa. cuius generis oracula etiá habenda sunt,

non

non ea, quæ æquatis sortibus ducuntur; sed illa, quæ instinctu diuino, afflatuq. funduntur. etsi ipsa sors contemnenda non est, si & auctoritatem habet uetustatis, ut eæ sunt sortes, quas e terra editas accepimus: quæ tamen ductæ, ut in rem apte cadant, fieri posse credo diuinitus. quorum omnium interpretes, ut grammatici poetarum, proxime ad eorum, quos interpretantur, diuinationem uidentur accedere. Quæ est igitur ista calliditas, res uetustate robustas calumniando uelle peruertere? Non reperio caussam. latet fortasse obscuritate inuoluta naturæ. non enim me deus ista scire, sed his tantummodo uti uoluit. utar igitur; nec adducar, ut rear aut in extis totam Etruriam delirare, aut eandem gentem in fulguribus errare, aut fallaciter portenta interpretari, cum terræ sæpe fremitus, sæpe mugitus, sæpe motus multa nostræ reip. multa ceteris ciuitatibus grauia & uera prædixerint. Quid, qui irridetur, partus hic mulæ, non ne, quia fætus extitit in sterilitate naturæ, prædictus est ab haruspicibus incredibilis partus malorum? Quid? Ti. Gracchus, Publij filius, qui bis consul, & censor fuit, idemq. & summus augur, & uir sapiens, ciuisq. præstans, non ne, ut C. Gracchus, filius eius, scriptum reliquit, duobus anguibus domi comprehensis haruspices conuocauit? qui cum respondissent, si marem emisisset, uxori breui tempore esse moriendum; si feminam, ipsi: æquius esse censuit, se maturam oppetere mortem, quàm P. Africani filiam adolescentem: feminam

nam emisit: ipse paucis post diebus est mortuus. Irrideamus haruspices; uanos, futiles esse dicamus; quorumq. disciplinam & sapientissimus uir, & euentus, ac res comprobauit, contemnamus: contemnamus etiam Babylonios, & eos, qui ex Caucaso cæli signa seruantes, numeris, & motibus, stellarum cursus persequuntur: condemnemus, inquam, hos aut stultitiæ, aut uanitatis, aut imprudentiæ, qui CCCCLXX millia annorum, ut ipsi dicunt, monumentis comprehensa continent; & mentiri iudicemus, nec sæculorum reliquorum iudicium, quod de ipsis futurum sit, pertimescere. Age, barbari uani, atque fallaces: num etiam Graiorum historia mentita est? quæ Crœso Pythius Apollo, (ut de naturali diuinatione dicam) quæ Athêniensibus, quæ Lacedæmonijs, quæ Taygetis, quæ Argiuis, quæ Corinthijs responderit, quis ignorat? collegit innumerabilia oracula Chrysippus, nec ullum sine locuplete auctore, atque teste: quæ quia nota tibi sunt, relinquo. defendo unum hoc: nunquam illud oraculum Delphis tam celebre, & tam clarum fuisset, neque tantis donis refertum omnium populorum, atque regum, nisi omnis ætas oraculorum illorum ueritatem esset experta. iam diu idem non facit. ut igitur nunc minore gloria est, quia minus oraculorum ueritas excellit: sic tum, nisi summa ueritate, in tanta gloria non fuisset. potest autem uis illa terræ, quæ mentem Pythiæ diuino afflatu concitabat, euanuisse uetustate, ut quosdam exaruisse amnes, aut in alium

cursum

cursum contortos, & deflexos uidemus. sed, ut uis, acciderit: magna enim quæstio est: modo maneat id, quod negari non potest, nisi omnem historiam peruerterimus, multis sæculis uerax fuisse id oraculum. Sed omittamus oracula: ueniamus ad somnia. de quibus disputans Chrysippus, multis, & minutis somnijs colligendis, facit idem, quod Antipater, ea cõquirens, quæ, Antiphontis interpretatione explicata, declarant illa quidem acumen interpretis, sed exemplis grandioribus decuit uti. Dionysij mater, eius, qui Syracusiorum tyrannus fuit, ut scriptum apud Philistum est, & doctum hominem, & diligentem, & æqualem temporum illorum, cum prægnãs hunc ipsum Dionysium aluo contineret, somniauit se peperisse satyriscum. huic interpretes portentorum, qui Galleotæ tum in Sicilia nominabantur, responderunt, ut ait Philistus, eum, quem illa peperisset, clarissimum Græciæ diuturna cum fortuna fore. Num te ad fabulas reuoco uel nostrorum, uel Græcorum poetarum? narrat enim & apud Ennium Vestalis illa.

Excita cum tremulis anus attulit artubu' lumen,
Talia commemorat lacrymans exterrita somno.
Euridica prognata, pater quam noster amauit,
Vires uitaq. corpu' meum nunc deserit omne.
Nam me uisus homo pulcher per amœna salicta
Et ripas raptare, locosq. nouos. ita sola
Post illa, germana soror, errare uidebar,
Tardaq. uestigare, & quærere te, neque posse

Corde

Corde capessere. semita nulla pedem stabilibat.
Exin compellare pater me uoce uidetur
His uerbis. o gnata, tibi sunt ante gerendæ
Aerumnæ: post ex fluuio fortuna resistet.
Hæc pater effatus, germana, repente recessit,
Nec sese dedit in conspectum corde cupitus:
Quanquam multa manus ad cæli cærula templa
Tendebam lacrymans, & blanda uoce uocabam.
Vix ægro tum corde meo me somnu' relinquit.

hæc, etiam si ficta sunt a poeta, non absunt tamen a consuetudine somniorum. Sit sane etiam illud commenticium, quo Priamus est conturbatus.

Quia mater grauida parere se ardentem facem
Visa est in somnis Hecuba: quo facto pater
Rex ipse Priamus, somnio mentis metu
Perculsus, curis sumptis suspirantibus
Exsacrificabat hostijs balantibus.
Tum coniectorem postulat pacem petens,
Vt se edoceret obsecrans Apollinem,
Quò sese uertant tantæ sortes somnium.
Ibi ex oraclo uoce diuina edidit
Apollo, puerum, primus Priamo qui foret
Post illa natus tempora, hunc si tolleret,
Eum esse exitium Troiæ, pestem Pergamo.

Sint hæc, ut dixi, somnia fabularum: hisq. adiungatur etiam Aeneæ somnium: quod in Numerij Fabij Pictoris Græcis annalibus eiusmodi est, ut omnia, quæ ab Aenea gesta sunt, quæq. illi acciderút, ea fuerint, quæ ei secundum quietem uisa sunt. Sed pro-

propiora uideamus. Cuiusnam modi est Superbi Tarquinij somnium, de quo in Bruto Atty loquitur ipse?

Cum iam quieti corpus nocturno impetu
Dedi, sopore placans artus languidos,
Visum est in somnijs, pastorem ad me appellere
Pecus lanigerum eximia pulchritudine,
Duos consanguineos arietes inde eligi,
Præclarioremq. alterum immolare me:
Deinde eius germanum cornibus connitier
In me arietare, eoq. ictu me ad casum dari:
Exin prostratum terra grauiter saucium,
Resupinum, in cælo contueri maximum ac
Mirificum facinus, dextrorsum orbem flammeum
Radiatum solis liquier cursu nouo.

eius igitur somnij quæ sit a coniectoribus interpretatio facta, uideamus.

Rex, quæ in uita usurpant homines, cogitant, curant, uident,
Quæq. agunt uigilantes, agitantque, ea si cui in somno accidunt,
Minus mirum est: sed in re tanta haud temere improuiso offerunt:
Proin uide, ne, quem tu esse hebetem deputes æque ac pecus,
Is sapientia munitum pectus egregium gerat,
Teq. regno expellat. nam id, quod de Sole ostentum est tibi,
Populo commutationem rerum portendit fore.
Perpropinqua hæc bene uerruncent populo. nam

quod

quod ad dexteram
Cœpit cursum ab læua signũ præpotẽs, pulcherrime
Auguratum est, rem Romanam publicam summam fore.

Age nunc ad externa redeamus. Matrem Phalaridis, scribit Ponticus Heraclides, doctus uir, auditor, & discipulus Platonis, uisam esse uidere in somnijs simulacra deorum, quæ ipsa Phalaridis domi consecrauisset: ex his Mercurium e patera, quam dextra manu teneret, sanguinem uisum esse fundere: qui cum terram attigisset, referuescere uideretur sic, ut tota domus sanguine redundaret. quod matris somnium immanis filij crudelitas comprobauit. Quid ego, quæ magi Cyro illi principi interpretati sunt, ex Dionysii Persicis libris proferam? nam cum dormienti ei Sol ad pedes uisus esset, ter eum scribit frustra appetiuisse manibus, cum se conuoluens Sol elaberetur, & abiret: ei magos dixisse, quod genus sapientum, & doctorum habebatur in Persis, ex triplici appetitione Solis, XXX *annos Cyrum regnaturum esse, portendi. quod ita contigit. nam ad* LXX *peruenit, cum* XL *natus annos regnare cœpisset. Est profecto quiddam etiam in barbaris gentibus præsentiens, atque diuinans: siquidem ad mortem proficiscens Calanus Indus cum ascenderet in rogum ardentem, o præclarum discessum, inquit, e uita, cum, ut Herculi contigit, mortali corpore cremato in lucem animus excesserit. cumq. Alexander eum rogaret, si quid uellet, ut diceret: optime, inquit:*

inquit: propediem te uidebo. quod ita contigit: nam Babylone paucis post diebus Alexāder est mortuus. Discedo parumper a somnijs; ad quæ mox reuertar. Qua nocte templum Ephesiæ Dianæ deflagrauit, eadem constat ex Olympiade natum esse Alexandrum, atque, ubi lucere cœpisset, clamitasse magos, pestem, ac perniciem Asiæ proxima nocte natam. Hæc de Indis, & magis: redeamus ad somnia. Annibalem Cœlius scribit, cum columnam auream, quæ esset in fano Iunonis Laciniæ, auferre uellet, dubitaretq. utrum ea solida esset, an extrinsecus inaurata, perterebrauisse: cumq. solidam inuenisset, statuissetq. tollere, secundum quietem uisam esse ei Iunonem prædicere, ne id faceret, minitarique, si id fecisset, se curaturam, ut eum quoque oculum, quo bene uideret, amitteret: idq. ab homine acuto non esse neglectum: itaque ex eo auro, quod exterebratum esset, buculam curasse faciendam, & eam in summa columna collocauisse. hoc idem in Sileni, quem Cœlius sequitur, græca historia est. is autem diligentissime res Annibalis persecutus est. Annibalem, cum cepisset Saguntum, uisum esse in somnijs a Ioue in deorum concilium uocari: quò cum uenisset, Iouem imperasse, ut Italiæ bellum inferret, ducemq. ei unum ex concilio datum: quo illum utentem, cum exercitu progredi cœpisse: tum ei ducem illum præcepisse, ne respiceret: illum autem id diutius facere non potuisse, elatumq. cupiditate respexisse: tum uisam beluam uastam,

&

& immanem, circumplicatam ſerpentibus, quacunque incederet, omnia arbuſta, uirgulta, tecta peruertere: & eum admiratum quæſiſſe de deo, quidnam illud eſſet tale monſtrum; et deum reſpondiſſe, uaſtitatem eſſe Italiæ; præcepiſſeque, ut pergeret protinus; quid retro, atque a tergo fieret, ne laboraret. Apud Agathoclem ſcriptum in hiſtoria eſt, Hamilcarem Carthaginienſem, cum oppugnaret Syracuſas, uiſum eſſe audire uocem, ſe poſtridie cenaturum Syracuſis: cum autem is dies illuxiſſet, magnam ſeditionem in caſtris eius inter Pœnos, & Siculos milites eſſe factam: quod cum ſenſiſſent Syracuſani, improuiſo eos in caſtra irrupiſſe, Hamilcaremq. ab ijs uiuum eſſe ſublatum. ita res ſomnium comprobauit. Plena exemplorum eſt hiſtoria, tum referta uita communis. At uero P. Decius ille, Q. filius, qui primus e Decijs conſul fuit, cum eſſet tribunus mil. M. Valerio, & A. Cornelio cos. a Samnitibusq. premeretur noſter exercitus; cum pericula prœliorum iniret audacius, moneretur que, ut cautior eſſet, dixit, quod extat in annalibus; ſibi in ſomnijs uiſum eſſe, cum in medijs hoſtibus uerſaretur, occidere cum maxima gloria. & tum quidem incolumis exercitum obſidione liberauit. poſt triennium autem, cum conſul eſſet, deuouit ſe, & in aciem Latinorum irrupit armatus. quo eius facto ſuperati ſunt, & deleti Latini. cuius mors ita glorioſa fuit, ut eandem concupiſceret filius. Sed ueniamus nunc, ſi placet, ad ſomnia philoſopho-

losophorum. Est apud Platonem Socrates, cum esset in custodia publica, dicens Critoni, suo familiari, sibi post tertium diem esse moriendum: uidisse se in somnijs pulchritudine eximia feminam, quæ se nomine appellans diceret Homericum quendam eiusmodi uersum:

Tertia te Phthiæ tempestas læta locabit.

quod ut est dictum, sic scribitur contigisse. Xenophon Socraticus, qui uir, & quantus, in ea militia, qua cum Cyro minore perfunctus est, sua scribit somnia: quorum exitus mirabiles extiterunt. mentiri Xenophontem, an delirare dicemus? quid, singulari uir ingenio, Aristoteles, & pæne diuino, ipse ne errat, an alios uult errare, cum scribit, Eudemum Cyprium, familiarem suum, iter in Macedoniam facientem Pheras uenisse; quæ erat urbs in Thessalia tum admodum nobilis, ab Alexandro autem tyranno crudeli dominatu premebatur: in eo igitur oppido ita grauiter ægrum Eudemum fuisse, ut omnes medici diffiderent: ei uisum esse in quiete egregia facie iuuenem dicere, fore ut breui conualesceret, paucisq. diebus interiturum Alexandrum tyrannum, ipsum autem Eudemum quinquenio post domum esse rediturum. atque ita quidem prima statim scribit Aristoteles consecuta, & conualuisse Eudemum, & ab uxoris fratribus interfectum tyrannum: quincto autem anno exeunte, cum esset spes ex illo somnio in Cyprum illum ex Sicilia esse rediturum, prœliantem eum ad Syracusas occidisse:

ex

ex quo ita illud somnium esse interpretatum, ut, cum animus Eudemi ex corpore excesserit, tum domum reuertisse uideatur. Adiungamus philosophis doctissimum hominem, poetam quidem diuinum, Sophoclem: qui, cum ex æde Herculis patera aurea grauis surrepta esset, in somnijs uidit ipsum deum dicentem qui id fecisset. quod semel ille, iterumq. neglexit. ubi idem sæpius, ascendit in Ariopagum, detulit rem. Ariopagitæ comprehendi iubent eum, qui a Sophocle erat nominatus. is, quæstione adhibita, confessus est, pateramq. retulit. quo facto, fanum illud Indicis Herculis nominatum est. Sed quid ego Græcorum? nescio quo modo magis me nostra delectant. omnes hoc historici, Fabij, Gellij, sed proxime Cœlius. Cum bello Latino ludi uotiui maximi primum fierent, ciuitas ad arma repente est excitata. itaque, ludis intermissis, instauratiui constituti sunt. qui ante quàm fierent, cumq. iam populus consedisset; seruus per circum, cum uirgis cæderetur, furcam ferens ductus est. exin cuidam rustico Romano dormienti uisus est uenire, qui diceret, præsultorem sibi non placuisse ludis, idq. ab eodem iussum esse eum senatui nuntiare; illum non ausum: iterum esse idem iussum, & monitum, ne uim suam experiri uellet; ne tum quidem esse ausum; exin filium eius esse mortuum: eandem in somnijs admonitionem fuisse tertiam; tum illum etiam debilem factum, rem ad amicos detulisse, quorum de sententia lecticula in curia esse delatum;

cumq.

cumq. senatui somnium enarrauisset, pedibus suis saluum reuertisse. itaque, somnio comprobato a senatu, ludos illos iterum instauratos, memoriæ proditum est. C. uero Gracchus multis dixit, ut scriptum apud eundem Cœlium est, sibi in somnijs quæsturam petenti Tiberium fratrem uisum esse dicere, quàm uellet cunctaretur, tamen eodem sibi leto, quo ipse interisset, esse pereundum. hoc, ante quàm tribunus pl. Gracchus factus esset, et se audisse scribit Cœlius, & dixisse multis. quo somnio quid inueniri potest certius? Quid? illa duo somnia, quæ creberrime commemorantur a Stoicis, quis tandem potest contemnere? unum de Simonide: qui cum ignotum quendam proiectum mortuum uidisset, eumq. humauisset, haberetq. in animo nauem conscendere, moneri uisus est, ne id faceret, ab eo, quem sepultura affecerat: si nauigasset, eum naufragio esse periturum: itaque Simonidem redisse; perisse ceteros, qui tum nauigassent. alterum ita traditum, clarum admodum somnium: cum duo quidam Arcades familiares iter una facerent, et Megaram uenissent, alterum ad cauponem diuertisse, ad hospitem alterum: qui ut cenati quiescerent, concubia nocte uisum esse in somnijs ei, qui erat in hospitio, illum alterum orare ut subueniret, quod sibi a caupone interitus pararetur: eum primo perterritum somnio surrexisse: dein, cum se collegisset, idq. uisum pro nihilo habendum esse duxisset, recubuisse: tum ei dormienti eundem illum uisum esse rogare,

ut, quoniam sibi uiuo non subuenisset, mortem suam ne inultam esse pateretur: se interfectum in plaustrum a caupone esse coniectum, & supra stercus iniectum: petere, ut mane ad portam adesset, prius quàm plaustrum ex oppido exiret: hoc uero eum somnio commotum mane bubulco præsto ad portam fuisse; quæsisse ex eo, quid esset in plaustro: illum perterritum fugisse, mortuum erutum esse, cauponem, re patefacta, pœnas dedisse. Quid hoc somnio dici diuinius potest? Sed quid aut plura, aut uetera quærimus? sæpe tibi meum narraui: sæpe ex te somnium audiui tuum: me, cum Asiæ prouinciæ præessem, uidisse in quiete, cum tu equo aduectus ad quandam magni fluminis ripam, prouectus subito, atque delapsus in flumen, nusquam apparuisses, me contremuisse timore perterritum: tum te repente lætum extitisse, eodemq. equo aduersam ascendisse ripam, nosq. inter nos esse complexos. facilis coniectura huius somnij: mihiq. a peritis in Asia prædictum est, fore eos euentus rerum, qui acciderunt. uenio nunc ad tuum. Audiui equidem ex te ipso, sed mihi sæpius Sallustius noster narrauit: cum in illa fuga, nobis gloriosa, patriæ calamitosa, in uilla quadam campi Atinatis maneres, magnamq. partem noctis uigilasses, ad lucem denique arcte, & grauiter dormitare cœpisse: itaque, quanquam iter instaret, te tamen silentium fieri iussisse, neque esse passum te excitari: cum autem experrectus esses hora secunda fere, te sibi somnium

narrauisse

narrauisse: uisum tibi esse, cum in locis solis mæstus errares, C. Marium cum fascibus laureatis quærere ex te, quid tristis esses: cumq. tu te tua patria ui pulsum esse dixisses, prehendisse eum dextram tuam, & bono animo te iussisse esse, lictoriq. proximo tradidisse, ut te in monumentum suum deduceret; & dixisse, in eo tibi salutem fore. tum & se exclamasse Sallustius narrat, reditum tibi celerem & gloriosum paratum, & te ipsum uisum somnio delectari. nam illud mihi ipsi celeriter nuntiatum est: ut audiuisses, in monumento Marij de tuo reditu magnificentissimum illud S. C. esse factum, referente, optimo, & clarissimo uiro, consule, idq. frequentissimo theatro, incredibili clamore, et plausu comprobatum; dixisse te, nihil illo Atinati somnio fieri posse diuinius. At multa falsa. immo obscura fortasse nobis. sed sint falsa quædam: contra uera quid dicimus? quæ quidem multo plura euenirent, si ad quietem integri iremus. nunc onusti cibo, & uino, perturbata, & confusa cernimus. Vide, quid Socrates in Platonis Politia loquatur. dicit enim: Cum dormientibus ea pars animi, quæ mentis & rationis particeps sit, sopita langueat; illa autem, in qua feritas quædam sit, atque agrestis immanitas, cum sit immoderato obstupefacta potu, atque pastu, exultare eam in somno, immoderateq. iactari. itaque huic omnia uisa obijciuntur a mente, ac ratione uacua: ut aut cum matre corpus miscere uideamur, aut cum quouis alio uel ho-

mine, uel deo, sæpe belua, atque etiam trucidare aliquem, & impie cruentari, multaq. facere impure, atque tetre, cum temeritate, atque impudentia. at qui salubri, & moderato cultu, atque uictu quieti se tradiderit, ea parte animi, quæ mentis & consilij est, agitata, & erecta, saturataq. bonarum cogitationum epulis, eaq. parte animi, quæ uolupta te alitur, nec inopia enecta, nec satietate affluenti; quorum utrunque præstringere aciem mentis solet; siue deest naturæ quippiam, siue abundat, atque effluit; illa etiam tertia parte animi, in qua irarum existit ardor, sedata, atque restincta: tum eueniet, duabus animi temerarijs partibus compressis, ut illa tertia pars rationis, & mentis eluceat, & se uegetam ad somniandum, acremq. præbeat: tum ei uisa quietis occurrent tranquilla, atque ueracia. Hæc uerba ipsa Platonis expressi. Epicurum igitur audiemus potius? nam Carneades, concertationis studio, modo ait hoc, modo illud. at ille quid sentit? sentit autem nihil unquam elegans, nihil decorum. hunc ergo antepones Platoni, & Socrati? qui ut rationem non redderent, auctoritate tamen hos minutos philosophos uincerent. iubet igitur Plato sic ad somnum proficisci corporibus affectis, ut nihil sit, quod errorem animis, perturbationemq. afferat. ex quo etiam Pythagoricis interdictum putatur, ne faba uescerentur, quòd habet inflationem magnam is cibus, tranquillitati mentis, quærenti uera, contrariam. Cum ergo est somno seuocatus

animus

animus a societate, & contagione corporis, tum meminit præteritorum, præsentia cernit, futura prouidet. iacet enim corpus dormientis, ut mortui: uiget autem, & uiuit animus. quod multo magis faciet post mortem, cum omnino ex corpore excesserit. itaque, appropinquante morte, multo est diuinior. nam & id ipsum uident, qui sunt morbo graui & mortifero affecti, instare mortem. itaque his occurrunt plerunque imagines mortuorum: tumq́; uel maxime laudi student: eosque, qui secus quàm decuit uixerunt, peccatorum suorum tum maxime pœnitet. Diuinare autem morientes, etiam illo exēplo confirmat Posidonius, quo affert, Rhodium quendam morientem sex æquales nominasse, & dixisse, qui primus eorum, qui secundus, qui deinceps moriturus esset. sed tribus modis censet deorum appulsu homines somniare: uno, quòd prouideat animus ipse per sese, quippe qui deorum cognatione teneatur: altero, quòd plenus aer sit immortalium animorum, in quibus tanquam insignitæ notæ ueritatis appareant: tertio, quòd ipsi dij cum dormientibus colloquantur: idque, ut modo dixi, facilius euenit appropinquante morte, ut animi futura augurentur. ex quo & illud est Calani, de quo ànte dixi; & Homerici Hectoris, qui moriens propinquam Achilli mortem denuntiat. neque enim illud uerbum temere consuetudo approbauisset, si ea res nulla esset omnino.

Præsagibat animus frustra me ire, cũ exiré domo.

sagire enim, sentire acute est: ex quo sagæ anus, quia multa scire uolunt, & sagaces dicti canes. is igitur, qui ante sagit, quàm oblata res est, dicitur præsagire, id est futura ante sentire. inest igitur in animis præsagitio, extrinsecus iniecta atque inclusa diuinitus. ea si exarsit acrius, furor appellatur, cum a corpore animus abstractus diuino instinctu concitatur.

Sed quid oculis rapere uisa est derepente ardẽtibus?
ubi illa paullo ante sapiens uirginali modestia?
Mater optuma, tum multo mulier melior,
Missa sum superstitiosis ariolationibus:
Neque me Apollo fatis fandis demẽtem inuitã ciet.
Virgines uero æquales, patris mei meũ factũ pudet,
Optimi uiri. mea mater tui me miseret, mei piget.
Optumam progeniem Priamo repperisti extra me.
hoc dolet,
Me obesse, illos prodesse; me obstare, illos obsequi.

o poema tenerum, & moratum, atque molle. sed hoc minus ad rem: illud, quod uolumus, expressum est, ut uaticinari furor uera soleat.

Adest, adest fax obuoluta sanguine, atque incendio:
Multos annos latuit. ciues ferte opem, et restinguite.

deus inclusus corpore humano, iam non Cassandra loquitur.

Iamq. mari magno classis cita
Texitur, exitium examen rapit:
Aduenit, & fera ueliuolantibus
Nauibu' compleuit manu' littora.

tragœdias

tragœdias loqui uideor, et fabulas. at ex te ipso non commenticiam rem, sed factam, eiusdem generis audiui: C. Coponium ad te uenisse Dyrrhachium, cum prætorio imperio classi Rhodiæ præesset, cùm primis hominem prudentem, atque doctum: cumq. dixisset, remigem quendam ex quinqueremi Rhodiorum uaticinatum, madefactum iri minus XXX diebus Græciam sanguine; rapinas Dyrrhachij, et conscensionem in naues cum fuga, fugientibus miserabilem respectum incendiorum fore; sed Rhodiorum classi propinquum reditum, ac domum itionem dari: tum neque te ipsum non esse commotum; Marcumq. Varronem, & M. Catonem, qui tum ibi erant, doctos homines, uehementer esse perterritos: paucis sane post diebus ex Pharsalica fuga uenisse Labienum: qui cum interitum exercitus nuntiauisset, reliqua uaticinationis breui esse confecta. nam & ex horreis direptum, effusumq. frumentum uias omnes, angiportusq. constrauerat: & uos naues subito perterriti metu conscendistis: & noctu ad oppidum respicientes, flagrantes onerarias, quas incenderant milites, quia sequi noluerant, uidebatis: postremo, a Rhodia classe deserti, uerum uatem fuisse sensistis. Exposui, quàm breuissime potui somnij, & furoris oracula, quæ carere arte dixeram. quorum amborum generum una ratio est, qua Cratippus noster uti solet, animos hominum quadam ex parte extrinsecus esse tractos, & haustos. ex quo intelligitur, esse extra diuinum ani-

mum, humanus unde ducatur: humani autem animi eam partem, quæ sensum, quæ motum, quæ appetitum habeat, non esse ab actione corporis seiugatam: quæ autem pars animi rationis, atque intelligentiæ sit particeps, eam tum maxime uigere, cum plurimum absit a corpore. itaque ex ipsis exemplis uerarum uaticinationum, & somniorum Cratippus solet rationem concludere hoc modo. Si sine oculis non potest extare officium, & munus oculorum; possunt autem aliquando oculi non fungi suo munere: qui uel semel ita est usus oculis, ut uera cerneret, is habet sensum oculorum uera cernentium. item igitur, si sine diuinatione non potest & officium, & munus diuinationis extare; potest autem quis, cum diuinationem habeat, errare aliquando, nec uera cernere: satis est ad confirmandam diuinationem, semel ita esse aliquid diuinatum, ut nihil fortuito cecidisse uideatur. sunt autem eius generis innumerabilia: esse igitur diuinationem confitendum est. Quæ uero aut coniectura explicantur, aut euentis animaduersa & notata sunt, ea genera diuinandi, ut supra dixi, non naturalia, sed artificiosa dicuntur. in quo haruspices, augures, coniectoresq. numerantur. hæc improbantur a Peripateticis, a Stoicis defenduntur. quorum alia sunt posita in monumentis, & disciplina; quod Etruscorum declarant & haruspicini, & fulgurales, & rituales libri, nostri etiam augurales: alia autem subito ex tempore coniectura explicantur,

ut

ut apud Homerum Calchas, qui ex passerum numero belli Troiani annos auguratus est: & ut in Sisennæ scriptum historia uidemus, quod te inspectante factum est, ut, cum Sylla in agro Nolano immolaret ante prætorium, ab infima ara subito anguis emergeret. cum quidam C. Postumius haruspex oraret illum, ut in expeditionem exercitum educeret; id cum Sylla fecisset, tum ante oppidum Nolam florentissima Samnitum castra cepit. Facta coniectura etiá in Dionysio est paullo ante quàm regnare cœpit: qui cum per agrum Leontinum iter faciens, equum ipse dimisisset in flumen; summersus equus uoraginibus non extitit: quem cum maxima contentione non potuisset extrahere, discessit, ut ait Philistus, ægre ferens. cum autem aliquantulum progressus esset, subito exaudiuit hinnitú, respexitque, et equum alacrem lætus aspexit, cuius in iuba examen apum consederat. quod ostentú habuit hanc uim, ut Dionysius paucis post diebus regnare cœperit. Quid? Lacedæmonijs paullo ante Leuctricam calamitatem quæ significatio facta est, cum in Herculis fano arma sonuerunt, Herculisq. simulacrum multo sudore manauit? at eodem tempore Thebis, ut ait Callisthenes, in templo Herculis ualuæ clausæ repagulis, subito se ipsæ aperuerunt, armaque, quæ fixa in parietibus fuerant, ea humi sunt inuenta. cumq. eodem tempore apud Lebadiam Trophonio res diuina fieret, gallos gallinaceos in eo loco sic assidue canere cœpisse, ut nihil intermitterent: tum

augures

augures dixisse Bœotios, Thebanorum esse uictoriam; propterea quòd auis illa uicta silere soleret, canere si uicisset. eademq. tempestate multis signis Lacedæmonijs Leuctricæ pugnæ calamitas denuntiabatur. nanque & Lysandri, qui Lacedæmoniorum clarissimus fuerat, statuæ, quæ Delphis stabat, in capite corona subito extitit ex asperis herbis, & agrestibus: stellæq. aureæ, quæ Delphis erant a Lacedæmonijs positæ post naualem illam uictoriam Lysandri, qua Athenienses conciderunt; qua in pugna quia Castor & Pollux cum Lacedæmoniorum classe uisi esse dicebantur, eorum insignia deorum stellæ aureæ, quas dixi, Delphis positæ; paullo ante Leuctricam pugnã deciderunt, neque repertæ sunt. maximum uero illud portentum ijsdem Spartiatis fuit, quòd, cum oraculum ab Ioue Dodonæo petiuissent, de uictoria sciscitantes, legatiq. illud, in quo inerant sortes, collocauissent, simia, quam rex Molossorum in delicijs habebat, & sortes ipsas, & cetera, quæ erant ad sortem parata, disturbauit, & aliud aliò dissipauit. tum ea, quæ præposita erat oraculo, sacerdos dixisse dicitur, de salute Lacedæmonijs esse, non de uictoria, cogitandum. Quid bello Punico secundo? non ne C. Flaminius consul iterum, neglexit signa rerum futurarum magna cum clade reip.? qui, exercitu lustrato, cum Arretium uersus castra mouisset, & contra Annibalem legiones duceret, & ipse & equus eius ante signum Iouis Statoris sine caussa repente concidit; nec eam rẽ

habuit

habuit religioni, obiecto signo, ut peritis uidebatur, ne committeret prœlium. idem cum tripudio auspicaretur, pullarius diem prœlij committendi differebat. tum Flaminius ex eo quæsiuit, si ne postea quidem pulli pascerentur, quid faciendum censeret. cum ille quiescendum respondisset; Flaminius, præclara uero auspicia, si esurientibus pullis res geri poterit, saturis nihil geretur: itaque signa conuelli, et se sequi iussit. quo tempore, cum signifer primi hastati signum non posset mouere loco, nec quidquam proficeret, plures cum accederent: Flaminius, re nuntiata, suo more neglexit: itaque tribus horis concisus exercitus, atque ipse interfectus est. Magnum illud etiam, quod addidit Cœlius, eo ipso tempore, cum hoc calamitosum fieret prœlium, tantos terræmotus in Liguribus, Gallia, compluribusq. insulis, totaq. in Italia factos esse, ut multa oppida corruerint, multis locis labes facta sit, terræq. desederint, fluminaq. in contrarias partes fluxerint, atque in amnes mare influxerit. Fiunt certe diuinationum coniecturæ a peritis. Midæ illi Phrygi, cum puer esset, dormienti formicæ in os tritici grana congesserunt. ditissimum fore, prædictum est: quod euenit. At Platoni, cum in cunis paruulo dormienti apes in labellis consedissent, responsum est, singulari illum suauitate orationis fore. ita futura eloquentia prouisa in infante est. Quid, amores, ac deliciæ tuæ, Roscius? num aut ipse, aut pro eo Lanuuium totum mentiebatur? qui cum esset in cunabulis, educareturq.

turq. in Selonio, qui est campus agri Lanuuini: noctu lumine apposito experrecta nutrix animaduertit puerum dormientem circumplicatum serpentis amplexu, quo aspectu exterrita clamorem sustulit. pater autem Roscij ad haruspices retulit: qui responderunt, nihil illo puero clarius, nihil nobilius fore. atque hanc speciem Praxiteles cælauit argento, & noster expressit Archias uersibus. Quid igitur expectamus? an, dum in foro nobiscum dij immortales, dum in uijs uersentur, dum domi? qui quidem ipsi se nobis non offerunt, uim autem suam longe, lateq. diffundunt: quam cum terræ cauernis includunt, tum hominum naturis implicant. nam terræ uis Pythiam Delphis incitabat, naturæ Sibyllam. quid enim? non uidemus, quàm sint uaria terrarum genera? ex quibus & mortifera quædam pars est, ut & Ampsancti in Hirpinis, et in Asia Plutonia, quæ uidemus: et sunt partes agrorum aliæ pestilentes, aliæ salubres, aliæ quæ acuta ingenia gignant, aliæ quæ retusa. quæ omnia fiunt & ex cæli uarietate, & ex disparili aspiratione terrarum. Fit etiam sæpe specie quadam, sæpe uocum grauitate, & cantibus, ut pellantur animi uehementius: sæpe etiam cura, & timore: qualis est illa,

Flexa anima tanquam lymphata, ut Bacchi sacris
Commota, in tumulis Teucrum commemorans suũ.

Atque etiam illa concitatio declarat uim in animis diuinam. negat enim sine furore Democritus quenquam poetam magnum esse posse. quod idem dicit

Plato.

Plato. quem, si placet, appellet furorem, dum modo is furor ita laudetur, ut in Phædro Platonis laudatus est. Quid uestra oratio in caussis? quid ipsa actio? potest esse uehemens, et grauis, et copiosa, nisi est animus ipse commotior? equidem etiam in te sæpe uidi, &, ut ad leuiora ueniamus, in Aesopo, familiari tuo, tantum ardorem uultuum, atque motuum, ut eum uis quædam abstraxisse a sensu mentis uideretur. Obijciuntur etiam sæpe formæ, quæ reapse nullæ sunt, speciem autem offerunt. quod contigisse Brenno dicitur, eiusq́. Gallicis copijs, cum fano Apollinis Delphici nefarium bellum intulisset. tú enim ferunt ex oraculo hæc fatam esse Pythiam:

Ego prouidebo rem istam, & albæ uirgines.

ex quo factum, ut & uiderentur uirgines ferre arma contra, & niue Gallorum obrueretur exercitus. Aristoteles quidem eos etiam, qui ualetudinis uitio furerent, & melancholici dicerentur, censebat habere aliquid in animis præsagiens, atque diuinum: ego autem haud scio, an nec cardiacis hoc tribuendum sit, nec phreneticis. animi enim integri, non uitiosi corporis, est diuinatio. quam quidem esse re uera, hac Stoicorum ratione concluditur. Si sunt dij, neque ante declarant hominibus quæ futura sunt: aut non diligunt homines: aut, quid euenturum sit, ignorant: aut existimant nihil interesse hominum, scire quid futurum sit: aut non censent esse suæ maiestatis, præsignificare hominibus quæ sunt futura: aut ea ne ipsi quidem dij significare possunt.

at

at neque non diligunt nos; sunt enim benefici, generiq. hominum amici: neque ignorant ea, quæ ab ipsis constituta, & designata sunt: neque nostra nihil interest scire ea, quæ euentura sunt; erimus enim cautiores, si sciemus: neque hoc alienum ducunt maiestate sua; nihil est enim beneficentia præstantius: neque non possunt futura prænoscere: nō igitur sunt dij, nec significant futura. sunt autem dij: significant ergo: & non, si significant, nullas uias dant nobis ad significationis scientiam; frustra enim significarent: nec, si dant uias, non est diuinatio: est igitur diuinatio. Hac ratione & Chrysippus, & Diogenes, & Antipater utitur. Quid est igitur, cur dubitandum sit, quin sint ea, quæ disputaui, uerissima, si ratio mecum facit, si euenta, si populi, si nationes, si Græci, si barbari, si maiores etiam nostri; si denique hoc semper ita putatum est; si summi philosophi, si poetæ, si sapientissimi uiri, qui res publicas constituerunt, qui urbes condiderunt? an, dum bestiæ loquantur, expectamus; hominum consentiente auctoritate contenti non sumus? Nec uero quidquam aliud affertur, cur ea, quæ dico, diuinandi genera nulla sint; nisi quòd difficile dictu uidetur, quæ cuiusque diuinationis ratio, quæ caussa sit. quid enim habet haruspex, cur pulmo incisus etiam in bonis extis dirimat tempus, & proferat diem? quid augur, cur a dextra coruus, a sinistra cornix faciat ratum? quid astrologus, cur stella Iouis, aut Veneris coniuncta cum Luna ad ortus puerorum salutaris

sit,

ſit, Saturni, Martis ue contraria? cur autem deus dormientes nos moneat, uigilantes negligat? quid deinde cauſſæ ſit, cur Caſſandra furens futura proſpiciat, Priamus ſapiens hoc idem facere non queat? cur fiat quidque, quæris? recte omnino: ſed non nunc id agitur: fiat, nec ne fiat, id quæritur: ut ſi magnetem lapidem eſſe dicam, qui ferrum ad ſe alliciat, & trahat; rationem, cur id fiat, afferre nequeam, fieri omnino neges. quod idem facis in diuinatione: quam & cernimus ipſi, & audiuimus, & legimus, & a patribus accepimus: neque ante philoſophiam patefactam, quæ nuper inuenta eſt, hac de re communis uita dubitauit: &, poſtea quàm philoſophia proceſſit, nemo aliter philoſophus ſenſit, in quo modo eſſet auctoritas. Dixi de Pythagora, de Democrito, de Socrate: excepi de antiquis, præter Xenophanem, neminem: adiunxi ueterem Academiam, Peripateticos, Stoicos. unus diſſentit Epicurus. Quid uero hoc turpius, quàm quòd idem nullam cenſet gratuitam eſſe uirtutem? quis autem eſt, quem non moueat clariſſimis monumentis teſtata, conſignataque antiquitas? Calchantem augurem ſcribit Homerus longe optimum, eumq. ducem claſſis fuiſſe: at illum auſpiciorum credo ſcientia, non locorum. Amphilocus, & Mopſus Argiuorum reges fuerunt, ſed ijdem augures, ijq. urbes in ora maritima Ciliciæ græcas condiderunt. atque etiam ante hos Amphiaraus, & Tireſias, non humiles, & obſcuri, neque eorum ſimiles, ut apud Ennium eſt,

Qui

Qui sui quæstus caussa fictas suscitant sententias; sed clari, et præstantes uiri, qui auibus, et signis admoniti futura dicebant. quorum de altero etiam apud inferos Homerus ait, solum sapere, ceteros umbrarum uagari modo. Amphiaraum autem sic honorauit fama Græciæ, deus ut haberetur, atque ut ab eius solo, in quo est humatus, oracula peterentur. Quid? Asiæ Rex Priamus, non ne & Helenum filium, & Cassandram filiam diuinantes habebat, alterum augurijs, alteram mentis incitatione diuina? quo in genere Martios quosdam fratres, nobili loco natos, apud maiores nostros fuisse scriptum uidemus. Quid? Polyidum Corinthium, non ne Homerus & alijs multa, & filio ad Troiam proficiscenti mortem prædixisse commemorat? omnino apud ueteres qui rerum potiebantur, iidem auguria tenebant. ut enim sapere, sic diuinare regale ducebant, ut testis est nostra ciuitas, in qua & reges, augures, & postea priuati eodem sacerdotio præditi remp. religionum auctoritate rexerunt. eaq. diuinationum ratio ne in barbaris quidem gentibus neglecta est: siquidem & in Gallia Druydes sunt, e quibus ipse Diuitiacum Heduum, hospitem tuum, laudatoremq. cognoui; qui & naturæ rationem, quam physiologiam Græci appellant, notam esse sibi profitebatur; & partim augurijs, partim coniectura, quæ essent futura, dicebat: & in Persis augurantur, & diuinant magi, qui congregantur in fano commentandi caussa, atque inter se colloquendi: quod etiam idem

uos

uos quondam facere nonis solebatis. nec quisquam rex Persarum potest esse, qui non ante magorum disciplinam, scientiamq. perceperit. Licet autem uidere & genera quædam, & nationes huic scientiæ deditas. Telmessus in Caria est: qua in urbe excellit haruspicum disciplina. itemq. Elis in Peloponneso familias duas certas habet, Iamidarum unam, alteram Glutidarum, haruspicinæ nobilitate præstantes. In Syria Chaldæi cognitione astrorum, solertiaq. ingeniorum antecellunt. Etruria autem de cælo tacta scientissime animaduertit; eademq. interpretatur, quid quibusque ostendatur monstris, atque potentis. quocirca bene apud maiores nostros senatus tum, cum florebat imperium, decreuit, ut de principum filijs sex singulis Etruriæ populis in disciplinam traderentur; ne ars tanta, propter tenuitatem hominum, a religionis auctoritate abduceretur ad mercedem, atque quæstum. Phryges autem, & Pisidæ, & Cilices, & Arabum natio auium significationibus plurimum obtemperant. quod idem factitatum in Vmbria accepimus. Ac mihi quidem uidentur ex locis quoque ipsis, qui a quibusque incolebantur, diuinationum oportunitates esse ductæ. ut enim Aegyptij, ut Babylonij in camporum patentium æquoribus habitantes, cum ex terra nihil emineret, quod contemplationi cæli officere posset, omnem curam in siderum cognitione posuerunt: Etrusci autem, quod religione imbuti studiosius, et crebrius hostias immolabant, extorum cognitioni

se maxime dediderunt; quodq. propter aeris crassitudinem de cælo apud eos multa fiebant; & quod ob eandem caussam multa inusitata partim ex cælo, alia ex terra oriebantur, quædam etiam ex hominum, pecudum ue conceptu, & satu; ostentorum exercitatissimi interpretes extiterunt. quorum quidem uim, ut tu soles dicere, uerba ipsa prudenter a maioribus posita declarant. quia enim ostendunt, portendunt, monstrant, prædicunt, ostenta, portenta, monstra, prodigia dicuntur. Arabes autem, & Phryges, & Cilices, quod pastu pecudum maxime utuntur, campos, & montes hieme, & æstate peragrantes, propterea facilius cantus auium & uolatus notauerunt. Eademq. & Pisidiæ caussa fuit, et huic nostræ Vmbriæ. tum Caria tota, præcipueq. Telmesses, quos ante dixi, quod agros uberrimos maximeq. fertiles incolunt, in quibus multa propter fæcunditatem fingi, gigniq. possunt, in ostentis animaduertendis diligentes fuerunt. Quis uero non uidet, in optima quaque rep. plurimum auspicia & reliqua diuinandi genera ualuisse? quis rex unquam fuit, quis populus, qui non uteretur prædictione diuina? neque solum in pace, sed in bello multo etiam magis, quo maius erat certamen, & discrimen salutis. omitto nostros, qui nihil in bello, sine extis agunt, nihil sine auspicijs domi habent. auspicia externa uideamus. nam & Athenienses omnibus semper publicis consilijs diuinos quosdam sacerdotes, quos Mantes uocant, adhibuerunt: & Lacedæ-

Lacedæmonij regibus suis augurem assessorem dederunt: itemq. Senibus, sic enim consilium publicum appellant, augurem interesse uoluerunt: idemq. de rebus maioribus semper aut Delphis oraculum, aut ab Ammone, aut a Dodona petebant. Lycurgus quidem, qui Lacedæmoniorum remp. temperauit, leges suas auctoritate Apollinis Delphici confirmauit. quas cum uellet Lysander commutare, eadem est prohibitus religione. atque etiam qui præerant Lacedæmonijs, non contenti uigilantibus curis, in Pasitheæ fano, quod est in agro propter urbem, somniandi caussa excubabant; quia uera quietis oracula ducebant. Ad nostra iam redeo. Quoties senatus decemuiros ad libros ire iussit? nam & cum duo uisi soles essent, & cum tres lunæ, & cum faces; & cum sol nocte uisus esset; & cum ex cælo fremitus auditus; & cum cælum discessisse uisum est, atque in eo animaduersi globi. delata etiam ad senatum labes agri Priuernatis, cum ad infinitam altitudinem terra desedisset, Apuliaq. maximis terræmotibus conquassata esset. quibus portentis magna populo R. bella, perniciosæq. seditiones denuntiabantur. inq. his omnibus responsa haruspicum cum Sibyllæ uersibus congruebant. Quid, cum Cumis Apollo sudauit, Capuæ Victoria? quid ortus androgyni? non ne fatale quoddam monstrum fuit? quid, quòd fluuius atratus sanguine fluxit? quid, cum sæpe lapidum, sanguinis non nunquam, terræ interdum, quondam etiam lactis imber defluxit?

quid, cum in Capitolio ictus centaurus ex cælo est? in Auentino portæ, & homines? Tusculi ædes Castoris, & Pollucis, Romæq. Pietatis? non ne & haruspices ea responderunt, quæ euenerunt: & in Sibyllæ libris eædem repertæ prædictiones sunt? quoties senatus decemuiros ad libros ire iussit? quantis in rebus, quamq. sæpe responsis haruspicum paruit? Cæciliæ, Q. filiæ, somnio modo, Marsico bello, templum est a senatu Iunoni Sospitæ restitutnm. quod quidem somnium, Sisenna cum disputasset, mirifice ad uerbum cum re conuenisse, tum insolenter, credo ab Epicuro aliquo inductus, disputat somnijs credi non oportere. idem contra ostenta nihil disputat; exponitque, initio belli Marsici et deorum simulacra sudauisse, & sanguinem fluxisse, & discessisse cælum, & ex occulto auditas esse uoces, quæ pericula belli nuntiarent; & Lanuuij clypeos, quod haruspicibus tristissimum uisum esset, a muribus esse derosos. Quid, quod in annalibus habemus, Veienti bello, cum lacus Albanus præter modum creuisset, Veientem quendam ad nos, hominem nobilem, profugisse, eumq. dixisse, ex fatis, quæ Veientes scripta haberent, Veios capi non posse, dum lacus is redundaret; et, si lacus emissus lapsu, et cursu suo ad mare profluxisset, perniciosum populo R. sin autem ita esset eductus, ut ad mare peruenire non posset, tum salutare nostris fore. ex quo illa admirabilis a maioribus Albanæ aquæ facta deductio est. cum autem Veientes bello fessi legatos ad senatum

tum misissent, tum ex his quidam dixisse dicitur, non omnia illum transfugam ausum esse senatui dicere: in ijsdem enim fatis scriptum Veientes habere, fore ut breui a Gallis Roma caperetur. quod quidem sexennio post Veios captos factum esse uidemus. Sæpe etiam & in prælijs Fauni auditi, & in rebus turbidis ueridicæ uoces ex occulto missæ esse dicuntur. cuius generis duo sunt ex multis exempla, sed maxima. nam non multo ante urbem captam exaudita uox est a luco Vestæ, qui a Palatij radice in Nouam uiam deuexus est; ut muri & portæ reficerentur: futurum esse, nisi prouisum esset, ut Roma caperetur. quod neglectum cum caueri poterat, post acceptam illam maximam cladem explicatum est. ara enim Aio loquenti, quam septam uidemus, exaduersus eum locum consecrata est. Atque etiam scriptum a multis est, cum terræmotus factus esset, ut sue plena procuratio fieret, uocem ab æde Iunonis ex arce extitisse: quocirca Iunonem illam appellatam Monetam. Hæc igitur, & a dijs significata, et a nostris maioribus iudicata, contemnimus? Neque solum deorum uoces Pythagorei obseruauerunt, sed etiam hominum: quæ uocant omina. quæ maiores nostri quia ualere censebant, iccirco omnibus rebus agendis, Quod bonum, faustum, felix, fortunatum esset, præfabantur: rebusq. diuinis, quæ publice fierent, ut fauerent linguis, imperabatur: inq. ferijs imperandis, ut litibus, et iurgijs se abstinerent. itemq. in lustranda colonia, ab eo, qui eam deduce-

ret, & cum imperator exercitum, censor populum lustraret, bonis nominibus, qui hostias ducerent, eligebantur. quod idem in delectu consules obseruant, ut primus miles fiat bono nomine. quæ quidem a te scis & consule, & imperatore summa religione esse seruata. Prærogatiuam etiam maiores omen iustorum comitiorum esse uoluerunt. atque ego exempla omnium nota proferam. L. Paullus, consul iterum, cum ei, bellum ut cum rege Perse gereret, obtigisset; ut ea ipsa die domum ad uesperum rediit, filiolam suam Tertiam, quæ tum erat admodum parua, osculans animaduertit tristiculam: quid est, inquit, mea Tertia, quid tristis es? mi pater, inquit, Persa periit. tum ille arctius puellam complexus, accipio omen, inquit, mea filia. erat autem mortua catella eo nomine. L. Flaccum, flaminem Martialem, ego audiui, cum diceret, Cæciliam Metelli, cum uellet sororis suæ filiam in matrimonium collocare, exisse in quoddam sacellum ominis capiendi caussa; quod fieri more ueterum solebat: cum uirgo staret, & Cæcilia in sella sederet, neque diu ulla uox extitisset, puellam defatigatam petiisse a matertera, ut sibi concederet paulisper, ut in eius sella requiesceret; illam autem dixisse, Vero mea puella tibi concedo meas sedes. quod omen res cōsecuta est: ipsa enim breui mortua est, uirgo autem nupsit cui Cæcilia nupta fuerat. Hæc posse contemni, uel etiam rideri, præclare intelligo: sed ipsum est, deos non putare, quæ ab iis significantur, contemnere. Quid

de auguribus loquar? tuæ partes sunt: tuum, inquam, auspiciorum patrocinium debet esse. Tibi P. Claudius augur consuli nuntiauit, addubitato salutis augurio, bellum domesticum triste, ac turbulentum fore: quod paucis post mensibus exortum, paucioribus est a te diebus oppressum. cui quidem auguri uehementer assentior. solus enim multorum annorum memoria, non decantandi augurij, sed diuinandi tenuit disciplinam. quem irridebant collegæ tui, eumq. tum Pisidam, tum Soranum augurem esse dicebant. quibus nulla uidebatur in augurijs, aut auspicijs præsensio, aut scientia ueritatis futuræ, sapienter, aiebant, ad opinionem imperitorum esse fictas religiones. quod longe secus est. neque enim in pastoribus illis, quibus Romulus præfuit, nec in ipso Romulo hæc calliditas esse potuit, ut ad errorem multitudinis religionis simulacra fingerét. sed difficultas, laborq. discendi disertá negligentiam reddidit. malunt enim disserere, nihil esse in auspicijs, quàm, quid sit, ediscere. quid est illo auspicio diuinius, quod apud te in Mario est? ut utar te potissimum auctore.

Hic Iouis altisoni subito pennata satelles
Arboris e trunco serpentis saucia morsu,
Ipsa feris subigit transfigens unguibus anguem
Semianimum, & uaria grauiter ceruice micantem.
Quem se intorquentem lanians, rostroq. cruentans,
Iam satiata animos, iam duros ulta dolores,
Abijcit efflantem, & laceratum affligit in unda,

Seq́. obitu a Solis nitidos conuertit ad ortus.
Hanc ubi præpetibus pennis, lapsuq́. uolantem
Conspexit Marius, diuini numinis augur,
Faustaq́. signa suæ laudis, reditusq́. notauit;
Partibus intonuit cæli pater ipse sinistris.
Sic aquilæ clarum firmauit Iupiter omen.

Atque ille Romuli auguratus, pastoralis, non urbanus fuit; nec fictus ad opiniones imperitorum, sed a certis acceptus, & posteris traditus. itaque Romulus augur, ut apud Ennium est, cum fratre item augure,

Curantes magna cum cura, concupientes
Regni, dant operam simul auspicio, augurioque.
Hinc Remus auspicio se deuouet, atque secundam
Solus auem seruans. at Romulu' pulcher in alto
Quærit Auentino, seruat genus altiuolantum.
Certabant, urbé Romam ne, Remam ne uocarent.
Omnis cura uiris, uter esset induperator.
Expectant, ueluti, consul cum mittere signum
Vult, omnes auidi spectant ad carceris oras,
Quàm mox emittat pictis ex faucibu' currus:
Sic expectabat populus, atque ore timebat
Rebus, utri magni uictoria sit data regni.
Interea Sol albu' recessit in infera noctis.
Exin candida se radijs dedit icta foras lux:
Et simul ex alto longe pulcherrima præpes
Læua uolauit auis; simul aureus exoritur Sol.
Cedunt ter quattuor de cælo corpora sancta
Auium, præpetibus sese pulchrisq́. locis dant.

Conspicit

Conspicit inde sibi data Romulus esse priora,
Auspicio regni stabilita scamna solumque.

Sed, unde huc digressa est, eodem redeat oratio. Si nihil queam disputare, quamobrem quidque fiat; et tantum modo fieri ea, quæ commemoraui, doceam; parum ne Epicuro, Carneadi ue respondeam? quid, si etiam ratio extat artificiosæ præsensionis facilis, diuinæ autem paullo obscurior? quæ enim extis, quæ fulguribus, quæ portentis, quæ astris præsentiuntur, hæc notata sunt obseruatione diuturna. Affert autem uetustas omnibus in rebus longinqua obseruatione incredibilem scientiam: quæ potest esse etiã sine motu, atque impulsu deorum, cum, quid ex quoque eueniat, & quid quanque rem significet, crebra animaduersione perspectum est. Altera diuinatio est naturalis, ut ante dixi: quæ physica disputandi subtilitate referenda est ad naturam deorum: a qua, ut doctissimis, sapientissimisq. placuit, haustos animos, & delibatos habemus: cumq. omnia completa sint & referta æterno sensu, & mente diuina, necesse est cognatione diuinorum animorum animos humanos commoueri. sed uigilantes animi uitæ necessitatibus seruiunt, disiunguntq. se a societate diuina, uinclis corporis impediti. rarum est quoddam genus eorum, qui se a corpore auocent, et ad diuinarũ rerum cognitiones cura omni, studioq. rapiantur. horum sunt auguria non diuini impetus, sed rationis humanæ. nam & natura futura præsentiunt, ut aquarum fluxiones, ut deflagrationem futuram

turam

turam aliquando cæli, atque terrarum: alij autem in rep. exercitati, ut de Atheniensi Solone accepimus, orientem tyrannidem multo ante prospiciunt: quos prudentes possumus dicere, id est prouidentes, diuinos nullo modo possumus, non plus, quàm Milesium Thalem; qui, ut obiurgatores suos conuinceret, ostenderetq. etiam philosophum, si ei commodum esset, pecuniam facere posse, omnem oleam, ante quàm florere cœpisset, in agro Milesio coemisse dicitur. animaduerterat fortasse quadam scientia, olearum ubertatem fore. et quidem idem primus defectionem Solis, quæ Astyage regnante facta est, prædixisse fertur. Multa medici, multa gubernatores, agricolæ etiam multa præsentiunt: sed nullam eorum diuinationem uoco, ne illam quidem, qua ab Anaximandro physico moniti Lacedæmonij sunt, ut urbem, & tecta linquerent, armatiq. in agro excubarent, quòd terræmotus instaret, tum, cum & urbs tota corruit, & ex monte Taygeto extrema montis quasi puppis auulsa est. Ne Pherecides quidem ille Pythagoræ magister potius diuinus habebitur, quàm physicus: qui cum uidisset haustam aquam de iugi puteo, terræmotus dixit instare. Nec uero unquam animus hominis naturaliter diuinat, nisi cum ita solutus est, & uacuus, ut ei plane nihil sit cum corpore: quod aut uatibus contingit, aut dormientibus. itaque ea duo genera a Dicæarcho probantur, & , ut dixi, a Cratippo nostro: si propterea, quòd ea proficiscuntur a natura; sint

summa

summa sane, modo ne sola: sin autem nihil esse in obseruatione putant; multa tollunt, quibus uitæ ratio continetur. sed quoniam dant aliquid, idq. non paruum, uaticinationes cum somnijs: nihil est, quod cum his magnopere pugnemus, præsertim cum sint, qui omnino nullam diuinationem probent. Ergo & ij, quorum animi, spretis corporibus, euolant, atque excurrunt foras, ardore aliquo inflammati, atque incitati cernunt illa profecto, quæ uaticinantes prænuntiant: multisq. rebus inflammantur tales animi, qui corporibus non inhærent, ut ij, qui sono quodam uocum, & Phrygijs cantibus incitantur: multos nemora, siluæq., multos amnes, aut maria commouent: quorum furibunda mens uidet ante multo, quæ futura sunt. quo de genere illa sunt,

Eheu uidete: iudicauit iudicium inclytum
Inter deas tres aliquis: quo iudicio Lacedæmonia
Mulier furiarum una adueniet.

eodem enim modo multa a uaticinantibus sæpe prædicta sunt, neque solum uerbis, sed etiam

Versibu', quos olim Fauni, uatesq. canebant.

Similiter Martius & Publicius uates cecinisse dicuntur. quo ex genere Apollinis operta prolata sunt. Credo etiam anhelitus quosdam fuisse terrarum, quibus inflatæ mentes oracula funderent. Atque hæc quidem uatum ratio est: nec dissimilis sane somniorum. nam quæ uigilantibus accidunt uatibus, eadem nobis dormientibus. uiget enim animus in somnijs; liberq. sensibus ab omni impeditione curarum,

rum, iacente & mortuo pæne corpore, quia uixit ab omni æternitate, uersatusq. est cum innumerabilibus animis, omnia, quæ in natura rerum sunt, uidet, si modo temperatis escis, modicisq. potationibus ita est affectus, ut, sopito corpore, ipse uigilet. hæc somniantis est diuinatio. Hic magna quædam exoritur, neque ea naturalis, sed artificiosa somniorum Antiphontis interpretatio, eodemq. modo & oraculorum, & uaticinationum. sunt enim explanatores, ut grammatici poetarum. nam ut aurum, & argentum, æs, ferrum frustra natura diuina genuisset, nisi eadem docuisset, quemadmodum ad eorum uenas perueniretur; nec fruges terræ baccas ue arborum cum utilitate ulla generi humano dedisset, nisi earum cultus, & conditiones tradidisset; materia deinde quid iuuaret, nisi confectionis eius fabricam haberemus? sic cum omni utilitate, quam dij hominibus dederunt, ars aliqua coniuncta est, per quam illa utilitas percipi possit. item igitur somnijs, uaticinationibus, oraculis, quod erant multa obscura, multa ambigua, explanationes adhibitæ sunt interpretum. quo modo autem aut uates, aut somniantes ea uideant, quæ nusquam etiam tunc sint, magna quæstio est. sed explorata si sint ea, quæ ante quæri debeant; sint hæc, quæ quærimus, faciliora. continet enim totam hanc quæstionem ea ratio, quæ est de natura deorum, quæ a te secundo libro est explicata dilucide. quam si obtinemus, stabit illud quidem, quod locum hunc continet, de quo agimus,

agimus, esse deos, & eorum prouidentia mundum administrari, eosdemq. consulere rebus humanis, nec solum uniuersis, uerum etiam singulis. hæc si tenemus, quæ mihi quidem non uidentur posse conuelli: profecto hominibus a dijs futura significari necesse est. sed distinguendum uidetur, quonam modo. Nó placet Stoicis, singulis iecorum fissis, aut auium cantibus interesse deum: neque enim decorum est, nec dijs dignum, nec fieri ullo pacto potest: sed ita a principio inchoatum esse mundum, ut certis rebus certa signa præcurrerent, alia in extis, alia in auibus, alia in fulguribus, alia in ostentis, alia in stellis, alia in somniantium uisis, alia in furentium uocibus. ea quibus bene percepta sunt, ij non sæpe falluntur. male coniecta, maleq. interpretata, falsa sunt, non rerum uitio, sed interpretum inscitia. hoc autem posito, atque concesso, esse quandam uim diuinam, hominum uitam continentem: non difficile est, quæ fieri certe uidemus, ea qua ratione fiant, suspicari. nam & ad hostiam diligendam potest dux esse uis quædam sentiens, quæ est toto confusa mundo: & tum, ipsam cum immolare uelis, extorum fieri mutatio potest, ut aut absit aliquid, aut supersit. paruis enim momentis multa natura aut affingit, aut mutat, aut detrahit. quod ne dubitare possimus, maximo est argumento quod paullo ante interitum Cæsaris contigit. qui cum immolaret illo die, quo primum in sella aurea sedit, & cum purpurea ueste processit; in extis bouis opimi cor non fuit. num igitur

tur censes ullum animal, quod sanguinē habeat, sine corde esse posse? qua ille rei nouitate perculsus, cum Spurina diceret, timendum esse, ne & consilium, & uita deficeret: earum enim rerum utrunque a corde proficisci: postero die caput in iecore non fuit. quæ quidem illi portendebantur a dijs immortalibus, ut uideret interitum, non ut caueret. Cum igitur eæ partes in extis non reperiuntur, sine quibus uictima illa uiuere nequisset: intelligendum est, in ipso immolationis tempore eas partes, quæ absint, interijsse. Eademq. efficit in auibus diuina mens; ut tum huc, tum illuc uolent alites; tum in hac, tum in illa parte se occultent; tum a dextra, tum a sinistra parte canant oscines. nam si omne animal, ut uult, ita utitur motu sui corporis, prono, obliquo, supino; membraque, quò uult, flectit, contorquet, porrigit, contrahit; eaq. ante efficit pæne, quàm cogitat: quanto id deo est facilius, cuius numini parent omnia? idemq. mittit & signa nobis eius generis: qualia permulta historia tradidit: quale scriptum illud uidemus: si Luna paullo ante Solis ortum defecisset in signo leonis, fore ut armis Darius, & Persæ ab Alexandro, & Macedonibus prœlio uincerentur, Dariusq. moreretur: & si puella nata biceps esset, seditionem in populo fore, corruptelam, & adulterium domi: & si mulier leonem peperisse uisa esset, fore ut ab exteris gentibus uinceretur ea resp. in qua id contigisset. Einsdem generis etiam illud est, quod scribit Herodotus, Crœsi filium, cum

esset

esset infans, locutum: quo ostento regnum patris, & domum funditus concidisse. Caput arsisse Ser. Tullio dormienti, quæ historia non prodidit? Vt igitur, qui se tradet ita quieti, præparato animo tum bonis cogitationibus, tum rebus ad tranquillitatem accommodatis, certa & uera cernit in somnijs: sic castus animus, purusq. uigilantis, & ad astrorum, & ad auium, reliquorumq. signorum, & ad extorum ueritatem est paratior. Hoc nimirum est illud, quod de Socrate accepimus, quodq. ab ipso in libris Socraticorum sæpe dicitur, esse diuinum quiddam, quod Dæmonion appellat, cui semper ipse paruerit, nunquam impellenti, sæpe reuocanti. & Socrates quidem, quo quem auctorem meliorem quærimus? Xenophonti consulenti, sequeretur ne Cyrum, postea quàm exposuit, quæ sibi uidebantur, & nostrum quidem, inquit, humanum est consilium; sed de rebus & obscuris, & incertis ad Apollinem censeo referendum; ad quem etiam Athenienses publice de maioribus rebus semper retulerunt. Scriptum est item, cùm Critonis, sui familiaris, oculum alligatum uidisset, quæsiuisse quid esset: cum autem ille respondisset, in agro ambulanti ramulum adductum, ut remissus esset, in oculum recidisse; tum Socrates; non enim paruisti mihi reuocanti, cum uterer, qua soleo, præsagitione diuina. Idem etiam Socrates, cum apud Delium male pugnatum esset Lachete prætore, fugeretq. cum ipso Lachete: ut uentum est in triuium, eadem, quà ceteri, fugere noluit.

quid, cum in Capitolio ictus centaurus ex cælo est? in Auentino portæ, & homines? Tusculi ædes Castoris, & Pollucis, Romæq. Pietatis? non ne & haruspices ea responderunt, quæ euenerunt: & in Sibyllæ libris eædem repertæ prædictiones sunt? quoties senatus decemuiros ad libros ire iussit? quantis in rebus, quamq. sæpe responsis haruspicum paruit? Cæciliæ, Q. filiæ, somnio modo, Marsico bello, templum est a senatu Iunoni Sospitæ restitutnm. quod quidem somnium, Sisenna cum disputasset, mirifice ad uerbum cum re conuenisse, tum insolenter, credo ab Epicuro aliquo inductus, disputat somnijs credi non oportere. idem contra ostenta nihil disputat; exponitque, initio belli Marsici et deorum simulacra sudauisse, & sanguinem fluxisse, & discessisse cælum, & ex occulto auditas esse uoces, quæ pericula belli nuntiarent; & Lanuuij clypeos, quod haruspicibus tristissimum uisum esset, a muribus esse derosos. Quid, quod in annalibus habemus, Veienti bello, cum lacus Albanus præter modum creuisset, Veientem quendam ad nos, hominem nobilem, profugisse, eumq. dixisse, ex fatis, quæ Veientes scripta haberent, Veios capi non posse, dum lacus is redundaret; et, si lacus emissus lapsu, et cursu suo ad mare profluxisset, perniciosum populo R. sin autem ita esset eductus, ut ad mare peruenire non posset, tum salutare nostris fore. ex quo illa admirabilis a maioribus Albanæ aquæ facta deductio est. cum autem Veientes bello fessi legatos ad senatum

tum

tum misissent, tum ex his quidam dixisse dicitur, non omnia illum transfugam ausum esse senatui dicere: in ijsdem enim fatis scriptum Veientes habere, fore ut breui a Gallis Roma caperetur. quod quidem sexennio post Veios captos factum esse uidemus. Sæpe etiam & in prœlijs Fauni auditi, & in rebus turbidis ueridicæ uoces ex occulto missæ esse dicuntur. cuius generis duo sunt ex multis exempla, sed maxima. nam non multo ante urbem captam exaudita uox est a luco Vestæ, qui a Palatij radice in Nouam uiam deuexus est; ut muri & portæ reficerentur: futurum esse, nisi prouisum esset, ut Roma caperetur. quod neglectum cum caueri poterat, post acceptam illam maximam cladem explicatum est. ara enim Aio loquenti, quam septam uidemus, ex aduersus eum locum consecrata est. Atque etiam scriptum a multis est, cum terræmotus factus esset, ut sue plena procuratio fieret, uocem ab æde Iunonis ex arce extitisse: quocirca Iunonem illam appellatam Monetam. Hæc igitur, & a dijs significata, et a nostris maioribus iudicata, contemnimus? Neque solum deorum uoces Pythagorei obseruauerunt, sed etiam hominum: quæ uocant omina. quæ maiores nostri quia ualere censebant, iccirco omnibus rebus agendis, Quod bonum, faustum, felix, fortunatum esset, præfabantur: rebusq. diuinis, quæ publice fierent, ut fauerent linguis, imperabatur: inq. ferijs imperandis, ut litibus, et iurgijs se abstinerent. itemq. in lustranda colonia, ab eo, qui eam deduce-

ret, & cum imperator exercitum, censor populum lustraret, bonis nominibus, qui hostias ducerent, eligebantur. quod idem in delectu consules obseruant, ut primus miles fiat bono nomine. quæ quidem a te scis & consule, & imperatore summa religione esse seruata. Prærogatiuam etiam maiores omen iustorum comitiorum esse uoluerunt. atque ego exempla omnium nota proferam. L. Paullus, consul iterum, cum ei, bellum ut cum rege Perse gereret, obtigisset; ut ea ipsa die domum ad uesperum rediјt, filiolam suam Tertiam, quæ tum erat admodum parua, osculans animaduertit tristiculam: quid est, inquit, mea Tertia, quid tristis es? mi pater, inquit, Persa periјt. tum ille arctius puellam complexus, accipio omen, inquit, mea filia. erat autem mortua catella eo nomine. L. Flaccum, flaminem Martialem, ego audiui, cum diceret, Cæciliam Metelli, cum uellet sororis suæ filiam in matrimonium collocare, exisse in quoddam sacellum ominis capiendi caussa; quod fieri more ueterum solebat: cum uirgo staret, & Cæcilia in sella sederet, neque diu ulla uox extitisset, puellam defatigatam petiјsse a matertera, ut sibi concederet paulisper, ut in eius sella requiesceret; illam autem dixisse, Vero mea puella tibi concedo meas sedes. quod omen res cõsecuta est: ipsa enim breui mortua est, uirgo autem nupsit cui Cæcilia nupta fuerat. Hæc posse contemni, uel etiam rideri, præclare intelligo: sed ipsum est, deos non putare, quæ ab iјs significantur, contemnere. Quid

de

de auguribus loquar? tuæ partes ſunt: tuum, inquam, auſpiciorum patrocinium debet eſſe. Tibi P. Claudius augur conſuli nuntiauit, addubitato ſalutis augurio, bellum domeſticum triſte, ac turbulentum fore: quod paucis poſt menſibus exortum, paucioribus eſt a te diebus oppreſſum. cui quidem auguri uehementer aſſentior. ſolus enim multorum annorum memoria, non decantandi augurij, ſed diuinandi tenuit diſciplinam. quem irridebant collegæ tui, eumq. tum Piſidam, tum Soranum augurem eſſe dicebant. quibus nulla uidebatur in augurijs, aut auſpicijs præſenſio, aut ſcientia ueritatis futuræ, ſapienter, aiebant, ad opinionem imperitorum eſſe fictas religiones. quod longe ſecus eſt. neque enim in paſtoribus illis, quibus Romulus præfuit, nec in ipſo Romulo hæc calliditas eſſe potuit, ut ad errorem multitudinis religionis ſimulacra fingeret. ſed difficultas, laborq. diſcendi diſertá negligentiam reddidit. malunt enim diſſerere, nihil eſſe in auſpicijs, quàm, quid ſit, ediſcere. quid eſt illo auſpicio diuinius, quod apud te in Mario eſt? ut utar te potiſſimum auctore.

Hic Iouis altiſoni ſubito pennata ſatelles
Arboris e trunco ſerpentis ſaucia morſu,
Ipſa feris ſubigit transfigens unguibus anguem
Semianimum, & uaria grauiter ceruice micantem.
Quem ſe intorquentem lanians, roſtroq. cruentans,
Iam ſatiata animos, iam duros ulta dolores,
Abijcit efflantem, & laceratum affligit in unda,

Seq. obitu a Solis nitidos conuertit ad ortus.
Hanc ubi præpetibus pennis, lapsuq. uolantem
Conspexit Marius, diuini numinis augur,
Faustaq. signa suæ laudis, reditusq. notauit;
Partibus intonuit cæli pater ipse sinistris.
Sic aquilæ clarum firmauit Iupiter omen.

Atque ille Romuli auguratus, pastoralis, non urbanus fuit; nec fictus ad opiniones imperitorum, sed a certis acceptus, & posteris traditus. itaque Romulus augur, ut apud Ennium est, cum fratre item augure,

Curantes magna cum cura, concupientes
Regni, dant operam simul auspicio, augurioque.
Hinc Remus auspicio se deuouet, atque secundam
Solus auem seruans. at Romulu' pulcher in alto
Quærit Auentino, seruat genus altiuolantum.
Certabant, urbé Romam ne, Remam ne uocarent.
Omnis cura uiris, uter esset induperator.
Expectant, ueluti, consul cum mittere signum
Vult, omnes auidi spectant ad carceris oras,
Quàm mox emittat pictis ex faucibu' currus:
Sic expectabat populus, atque ore timebat
Rebus, utri magni uictoria sit data regni.
Interea Sol albu' recessit in infera noctis.
Exin candida se radijs dedit icta foras lux:
Et simul ex alto longe pulcherrima præpes
Læua uolauit auis; simul aureus exoritur Sol.
Cedunt ter quattuor de cælo corpora sancta
Auium, præpetibus sese pulchrisq. locis dant.

Conspicit

Conſpicit inde ſibi data Romulus eſſe priora,
Auſpicio regni ſtabilita ſcamna ſolumque.

Sed, unde huc digreſſa eſt, eodem redeat oratio. Si nihil queam diſputare, quamobrem quidque fiat; et tantum modo fieri ea, quæ commemoraui, doceam; parum ne Epicuro, Carneadi ue reſpondeam? quid, ſi etiam ratio extat artificioſæ præſenſionis facilis, diuinæ autem paullo obſcurior? quæ enim extis, quæ fulguribus, quæ portentis, quæ aſtris præſentiuntur, hæc notata ſunt obſeruatione diuturna. Affert autem uetuſtas omnibus in rebus longinqua obſeruatione incredibilem ſcientiam: quæ poteſt eſſe etiã ſine motu, atque impulſu deorum, cum, quid ex quoque eueniat, & quid quanque rem ſignificet, crebra animaduerſione perſpectum eſt. Altera diuinatio eſt naturalis, ut ante dixi: quæ phyſica diſputandi ſubtilitate referenda eſt ad naturam deorum: a qua, ut doctiſſimis, ſapientiſſimisq. placuit, hauſtos animos, & delibatos habemus: cumq. omnia completa ſint & referta æterno ſenſu, & mente diuina, neceſſe eſt cognatione diuinorum animorum animos humanos commoueri. ſed uigilantes animi uitæ neceſſitatibus ſeruiunt, diſiunguntq. ſe a ſocietate diuina, uinclis corporis impediti. rarum eſt quoddam genus eorum, qui ſe a corpore auocent, et ad diuinarũ rerum cognitiones cura omni, ſtudioq. rapiantur. horum ſunt auguria non diuini impetus, ſed rationis humanæ. nam & natura futura præſentiunt, ut aquarum fluxiones, ut deflagrationem futuram

turam aliquando cæli, atque terrarum: alij autem in rep. exercitati, ut de Atheniensi Solone accepimus, orientem tyrannidem multo ante prospiciunt: quos prudentes possumus dicere, id est prouidentes, diuinos nullo modo possumus, non plus, quàm Milesium Thalem; qui, ut obiurgatores suos conuinceret, ostenderetq. etiam philosophum, si ei commodum esset, pecuniam facere posse, omnem oleam, ante quàm florere cœpisset, in agro Milesio coemisse dicitur. animaduerterat fortasse quadam scientia, olearum ubertatem fore. et quidem idem primus defectionem Solis, quæ Astyage regnante facta est, prædixisse fertur. Multa medici, multa gubernatores, agricolæ etiam multa præsentiunt: sed nullam eorum diuinationem uoco, ne illam quidem, qua ab Anaximandro physico moniti Lacedæmonij sunt, ut urbem, & tecta linquerent, armatiq. in agro excubarent, quòd terræmotus instaret, tum, cum & urbs tota corruit, & ex monte Taygeto extrema montis quasi puppis auulsa est. Ne Pherecides quidem ille Pythagoræ magister potius diuinus habebitur, quàm physicus: qui cum uidisset haustam aquam de iugi puteo, terræmotus dixit instare. Nec uero unquam animus hominis naturaliter diuinat, nisi cum ita solutus est, & uacuus, ut ei plane nihil sit cum corpore: quod aut uatibus contingit, aut dormientibus. itaque ea duo genera a Dicæarcho probantur, &, ut dixi, a Cratippo nostro: si propterea, quòd ea proficiscuntur a natura; sint

summa

summa sane, modo ne sola: sin autem nihil esse in obseruatione putant; multa tollunt, quibus uitæ ratio continetur. sed quoniam dant aliquid, idq. non paruum, uaticinationes cum somnijs: nihil est, quod cum his magnopere pugnemus, præsertim cum sint, qui omnino nullam diuinationem probent. Ergo & ij, quorum animi, spretis corporibus, euolant, atque excurrunt foras, ardore aliquo inflammati, atque incitati cernunt illa profecto, quæ uaticinantes prænuntiant: multisq. rebus inflammantur tales animi, qui corporibus non inhærent, ut ij, qui sono quodam uocum, & Phrygijs cantibus incitantur: multos nemora, siluæq., multos amnes, aut maria commouent: quorum furibunda mens uidet ante multo, quæ futura sunt. quo de genere illa sunt,

Eheu uidete: iudicauit iudicium inclytum
Inter deas tres aliquis: quo iudicio Lacedæmonia
Mulier furiarum una adueniet.

eodem enim modo multa a uaticinantibus sæpe prædicta sunt, neque solum uerbis, sed etiam

Versibu', quos olim Fauni, uatesq. canebant.

Similiter Martius & Publicius uates cecinisse dicuntur. quo ex genere Apollinis operta prolata sunt. Credo etiam anhelitus quosdam fuisse terrarum, quibus inflatæ mentes oracula funderent. Atque hæc quidem uatum ratio est: nec dissimilis sane somniorum. nam quæ uigilantibus accidunt uatibus, eadem nobis dormientibus. uiget enim animus in somnijs; liberq. sensibus ab omni impeditione curarum,

rum, iacente & mortuo pæne corpore, quia uixit ab omni æternitate, uersatusq́. est cum innumerabilibus animis, omnia, quæ in natura rerum sunt, uidet, si modo temperatis escis, modicisq́. potationibus ita est affectus, ut, sopito corpore, ipse uigilet. hæc somniantis est diuinatio. Hic magna quædam exoritur, neque ea naturalis, sed artificiosa somniorum Antiphontis interpretatio, eodemq́. modo & oraculorum, & uaticinationum. sunt enim explanatores, ut grammatici poetarum. nam ut aurum, & argentum, æs, ferrum frustra natura diuina genuisset, nisi eadem docuisset, quemadmodum ad eorum uenas perueniretur; nec fruges terræ baccas ue arborum cum utilitate ulla generi humano dedisset, nisi earum cultus, & conditiones tradidisset; materia deinde quid iuuaret, nisi confectionis eius fabricam haberemus? sic cum omni utilitate, quam dij hominibus dederunt, ars aliqua coniuncta est, per quam illa utilitas percipi possit. item igitur somnijs, uaticinationibus, oraculis, quod erant multa obscura, multa ambigua, explanationes adhibitæ sunt interpretum. quo modo autem aut uates, aut somniantes ea uideant, quæ nusquam etiam tunc sint, magna quæstio est. sed explorata si sint ea, quæ ante quæri debeant; sint hæc, quæ quærimus, faciliora. continet enim totam hanc quæstionem ea ratio, quæ est de natura deorum, quæ a te secundo libro est explicata dilucide. quam si obtinemus, stabit illud quidem, quod locum hunc continet, de quo agimus,

agimus, esse deos, & eorum prouidentia mundum administrari, eosdemq. consulere rebus humanis, nec solum uniuersis, uerum etiam singulis. hæc si tenemus, quæ mihi quidem non uidentur posse conuelli: profecto hominibus a dijs futura significari necesse est. sed distinguendum uidetur, quonam modo. Nó placet Stoicis, singulis iecorum fissis, aut auium cantibus interesse deum: neque enim decorum est, nec dijs dignum, nec fieri ullo pacto potest: sed ita a principio inchoatum esse mundum, ut certis rebus certa signa præcurrerent, alia in extis, alia in auibus, alia in fulguribus, alia in ostentis, alia in stellis, alia in somniantium uisis, alia in furentium uocibus. eã quibus bene percepta sunt, ij non sæpe falluntur. male coniecta, maleq. interpretata, falsa sunt, non rerum uitio, sed interpretum inscitia. hoc autem posito, atque concesso, esse quandam uim diuinam, hominum uitam continentem: non difficile est, quæ fieri certe uidemus, ea qua ratione fiant, suspicari. nam & ad hostiam diligendam potest dux esse uis quædam sentiens, quæ est toto confusa mundo: & tum, ipsam cum immolare uelis, extorum fieri mutatio potest, ut aut absit aliquid, aut supersit. paruis enim momentis multa natura aut affingit, aut mutat, aut detrahit. quod ne dubitare possimus, maximo est argumento quod paullo ante interitum Cæsaris contigit. qui cum immolaret illo die, quo primum in sella aurea sedit, & cum purpurea ueste processit; in extis bouis opimi cor non fuit. num igitur

tur censes ullum animal, quod sanguinē habeat, sine corde esse posse? qua ille rei nouitate perculsus, cum Spurina diceret, timendum esse, ne & consilium, & uita deficeret: earum enim rerum utrunque a corde proficisci: postero die caput in iecore non fuit. quæ quidem illi portendebantur a dijs immortalibus, ut uideret interitum, non ut caueret. Cum igitur eæ partes in extis non reperiuntur, sine quibus uictima illa uiuere nequisset: intelligendum est, in ipso immolationis tempore eas partes, quæ absint, interijsse. Eademq. efficit in auibus diuina mens; ut tum huc, tum illuc uolent alites; tum in hac, tum in illa parte se occultent; tum a dextra, tum a sinistra parte canant oscines. nam si omne animal, ut uult, ita utitur motu sui corporis, prono, obliquo, supino; membraque, quò uult, flectit, contorquet, porrigit, contrahit; eaq. ante efficit pæne, quàm cogitat: quanto id deo est facilius, cuius numini parent omnia? idemq. mittit & signa nobis eius generis: qualia permulta historia tradidit: quale scriptum illud uidemus: si Luna paullo ante Solis ortum defecisset in signo leonis, fore ut armis Darius, & Persæ ab Alexandro, & Macedonibus prælio uincerentur, Dariusq. moreretur: & si puella nata biceps esset, seditionem in populo fore, corruptelam, & adulterium domi: & si mulier leonem peperisse uisa esset, fore ut ab exteris gentibus uinceretur ea resp. in qua id contigisset. Eiusdem generis etiam illud est, quod scribit Herodotus, Crœsi filium, cum

esset

esset infans, locutum: quo ostento regnum patris, & domum funditus concidisse. Caput arsisse Ser. Tullio dormienti, quæ historia non prodidit? Vt igitur, qui se tradet ita quieti, præparato animo tum bonis cogitationibus, tum rebus ad tranquillitatem accommodatis, certa & uera cernit in somnijs: sic castus animus, purusq. uigilantis, & ad astrorum, & ad auium, reliquorumq. signorum, & ad extorum ueritatem est paratior. Hoc nimirum est illud, quod de Socrate accepimus, quodq. ab ipso in libris Socraticorum sæpe dicitur, esse diuinum quiddam, quod Dæmonion appellat, cui semper ipse paruerit, nunquam impellenti, sæpe reuocanti. & Socrates quidem, quo quem auctorem meliorem quærimus? Xenophonti consulenti, sequeretur ne Cyrum, postea quàm exposuit, quæ sibi uidebantur, & nostrum quidem, inquit, humanum est consilium; sed de rebus & obscuris, & incertis ad Apollinem censeo referendum; ad quem etiam Athenienses publice de maioribus rebus semper retulerunt. Scriptum est item, cùm Critonis, sui familiaris, oculum alligatum uidisset, quæsiuisse quid esset: cum autem ille respondisset, in agro ambulanti ramulum adductum, ut remissus esset, in oculum recidisse; tum Socrates; non enim paruisti mihi reuocanti, cum uterer, qua soleo, præsagitione diuina. Idem etiam Socrates, cum apud Delium male pugnatum esset Lachete prætore, fugeretq. cum ipso Lachete: ut uentum est in triuium, eadem, quà ceteri, fugere noluit.

noluit. quibus quærentibus, cur non eadem uia pergeret; deterreri a deo dixit. tum quidem ij, qui alia uia fugerant, in hostium equitatum inciderunt. Permulta collecta sunt ab Antipatro, quæ mirabiliter a Socrate diuinata sunt: quæ prætermittam: tibi enim nota sunt, mihi ad commemorandum non necessaria. Illud tamen eius philosophi magnificum, ac pæne diuinum, quòd, cum impijs sententijs damnatus esset, æquissimo animo se dixit mori: neque enim domo egredienti, neque illud suggestum, in quo caussam dixerat, ascendenti, signum sibi ullum, quod consuesset, a deo quasi mali alicuius impendentis datum. Equidem sic arbitror, etiam si multa fallant eos, qui aut arte, aut coniectura diuinare uideantur, esse tamen diuinationem: homines autem, ut in ceteris artibus, sic in hac posse falli. potest accidere, ut aliquod signum, dubie datum, pro certo sit acceptum: potest aliquod latuisse, aut ipsum, aut quod esset illi contrarium. mihi autem ad hoc, de quo disputo, probandum satis est, non modo plura, sed pauciora diuine præsensa, & prædicta reperiri. quin etiam hoc non dubitans dixerim: si unum aliquid ita sit prædictum, præsensumque, ut, cum euenerit, ita cadat ut prædictum sit, neque in eo quidquam casu, & fortuito factum esse appareat, esse certe diuinationem, idq. esse omnibus confitendum. Quocirca primum mihi uidetur, ut Posidonius facit, a deo, de quo satis dictum est, deinde a fato, deinde a natura uis omnis diuinandi, ratioq. repetenda.

tenda. fieri igitur omnia fato, ratio cogit fateri. fatum autem id appello, quod Graeci εἱμαρμένην, id est, ordinem, seriemq. caussarum, cum caussa caussae nexa rem ex se gignat. ea est ex omni aeternitate fluens ueritas sempiterna. quod cum ita sit; nihil est factum, quod non futurum fuerit; eodemq. modo nihil est futurum, cuius non caussas id ipsum efficientes natura contineat. ex quo intelligitur, ut fatum sit non id, quod superstitiose, sed id, quod physice dicitur, caussa aeterna rerum, cur & ea, quae praeterierunt, facta sint, &, quae instant, fiant, et, quae sequuntur, futura sint. ita fit, ut & obseruatione notari possit, quae res quanque caussam plerunque consequatur, etiam si non semper: nam id quidem difficile est affirmare. easdemq. caussas, uerisimile est, rerum futurarum cerni ab ijs, qui aut per furorem eas, aut in quiete uideant. Praeterea cum fato omnia fiant, id quod alio loco ostendetur: si quis modo talis possit esse, qui colligationem caussarum omnium perspiciat animo, nihil eum profecto fallet. qui enim teneat caussas rerum futurarum, idem necesse est omnia teneat, quae futura sint. quod cum facere nemo, nisi deus, possit; relinquendum est homini, ut signis quibusdam, consequentia declarantibus, futura praesentiat. non enim illa, quae futura sunt, subito existunt; sed est, quasi rudentis explicatio, sic traductio temporis nihil noui efficientis, & primum quidque replicantis. quod et ij uidet, quibus naturalis diuinatio data est; et ij,

Fatum.

quibus cursus rerum obseruando notatus est. qui etsi caussas ipsas non cernunt, signa tamen caussarum, & notas cernunt: ad quas adhibita memoria, & diligentia, ex monumentis superiorum efficitur ea 167.a. *diuinatio, quæ artificiosa dicitur, extorum, fulgurum, ostentorum, signorumq. cælestium. Non est igitur ut mirandum sit, ea præsentiri a diuinantibus, quæ nusquam sint: sunt enim omnia, sed tempore absunt. atque ut in seminibus uis inest earum rerum, quæ ex ijs progignuntur: sic in caussis conditæ sunt res futuræ, quas esse futuras aut concitata mens, aut soluta somno cernit, aut ratio, aut coniectura præsentit. atque ut ij, qui Solis, & Lunæ, reliquorumq. siderum ortus, obitus, motusq. cognorunt, quo quidque tempore eorum futurum sit, multo ante prædicunt: sic qui cursum rerum, euentorumq. consequentiam diuturnitate pertractata notauerunt, aut semper, aut, si id difficile est, plerunque, quod si ne id quidem conceditur, non nunquam certe, quid futurum sit, intelligunt. Atque hæc quidem, & quædam huiusmodi argumenta, cur sit diuinatio, ducuntur a fato. A natura autem alia quædam ratio est: quæ docet, quanta sit animi uis seiuncta a corporis sensibus: quod maxime contingit aut dormientibus, aut mente permotis. ut enim deorum animi sine oculis, sine auribus, sine lingua sentiunt inter se, quid quisque sentiat; ex quo fit, ut homines, etiam cum taciti optent aliquid, aut uoueant, haud dubitent quin dij illud exaudiāt:*

sic animi hominum, cum aut somno soluti uacant corpore, aut mente permoti per se ipsi liberi incitati mouentur, cernunt ea, quæ permisti cum corpore animi uidere non possunt. Atque hanc quidem rationem naturæ difficile est fortasse traducere ad id genus diuinationis, quod ex arte profectum dicimus: sed tamen id quoque rimatur, quantum potest, Posidonius, cum esse censet in natura signa quædam rerum futurarum. ut enim Ceos accepimus ortum caniculæ diligentes quotannis solere seruare, coniecturamq. capere, ut scribit Ponticus Heraclides, salubris ne, an pestilens annus futurus sit: nam si obscurior quasi caliginosa stella extiterit, pingue & concretum esse cælum, ut eius aspiratio grauis, & pestilens futura sit: sin illustris, & perlucida stella apparuit, significari cælum esse tenue, purumque, & propterea salubre. Democritus autem censet sapienter instituisse ueteres, ut hostiarum immolatarum inspicerentur exta, quorum ex habitu, atque colore tum salubritatis, tum pestilentiæ signa percipi, non nunquam etiam quæ sit uel sterilitas agrorum, uel fertilitas futura. quæ si a natura profecta, obseruatio, atque usus agnouit; multa afferre potuit dies, quæ animaduertendo notarentur: ut ille Pacuuianus, qui in Chryse physicus inducitur, minime naturam rerum cognoscere uideatur.

– Nam istis, qui linguam auium intelligunt,
Plusq. ex alieno iecore sapiunt quàm ex suo,
Magis audiendum quàm auscultandum censeo.

cur quæso? cum ipse, paucis interpositis uersibus, dicas satis luculente:

Quidquid est hoc, omnia animat, format, alit, auget, creat,
Sepelit, recipitq. in sese omnia, omniumq. idem est pater,
Indidemq. eadem, quæ oriuntur, de integro, atque eodem occidunt.

Quid est igitur, cur, cum domus sit omnium una, eaq. communis, cumq. animi hominum semper fuerint, futuriq. sint, cur ij, quid ex quoque eueniat, & quid quanque rem significet, perspicere non possunt? 108

Hæc habui, inquit, de diuinatione quæ dicerem. nunc illa testabor, non me sortilegos, neque eos, qui quæstus caussa hariolentur, ne psychomantia quidē, quibus Appius, amicus tuus, uti solebat, agnoscere. non habeo denique nauci Marsum augurem,

Non aruspices Vicanos, non de circo astrologos,
Non Isiacos coniectores, non interpretes somnium:
Non enim sunt ij aut scientia, aut arte diuini,
Sed superstitiosi uates, impudentesq. harioli,
Aut inertes, aut insani, aut quibus egestas imperat:
Qui sibi semitam non sapiunt, alteri monstrant uiā:
Quibus diuitias pollicentur, ab ijs drachmam ipsi petunt:
De his diuitijs sibi deducant drachmam, reddant cetera.

atque hæc quidem Ennius; qui paucis ante uersibus

esse

esse deos censet, sed eos non curare opinatur quid agat humanum genus. ego autem, qui & curare arbitror, & monere etiam, ac multa prædicere, leuitate, uanitate, malitia exclusa diuinationem probo. Quæ cum dixisset Quinctus, Præclare tu quidem, inquam, paratus,

Desunt pauca quædam.

M. TVLLII CICERONIS DE DIVINATIONE LIBER II.

QVAERENTI mihi, multumq. & diu cogitanti, quanam re possem prodesse quamplurimis, ne quando intermitterem consulere reip. nulla maior occurrebat, quam si optimarum artium uias traderem meis ciuibus: quod compluribus iam libris me arbitror consecutum. nam & cohortati sumus, ut maxime potuimus, ad philosophiæ studium eo libro, qui est inscriptus Hortensius: &, quod genus philosophandi minime arrogans, maximeq. & constans, & elegans arbitraremur, quattuor Academicis libris ostendimus. cumq. fundamentum esset philosophiæ positum in finibus bonorum, et malorum, perpurgatus est is locus a nobis quinque libris; ut, quid a quoque, & quid contra quenque philosophum diceretur, intelligi posset. totidem subsecuti libri Tusculanarum disputationum, res ad beate uiuendum maxime necessarias aperuerunt. primus enim est de contemnenda morte, secundus de toleran do dolore, de ægritudine lenienda tertius, quartus de reliquis animi perturbationibus: quinctus eum locum complexus est, qui totam philosophiam maxi me illustrat: docet enim, ad beate uiuendum uirtutem se ipsa contentam. quibus rebus editis, tres libri perfecti

perfecti sunt de natura deorũ: in quibus omnis eius loci quæstio continetur: quæ ut plene esset, cumulateq́. perfecta, de diuinatione ingressi sumus his libris scribere. quibus, ut est in animo, de fato si adiunxerimus, erit abunde satisfactum toti huic quæstioni. atque his libris annumerandi sunt sex de rep. quos tunc scripsimus, cum gubernacula reip. tenebamus: magnus locus, philosophiæq́. proprius, a Platone, Aristotele, Theophrasto, totaq́. Peripateticorum familia tractatus uberrime. nam quid ego de Consolatione dicam? quæ mihi quidem ipsi sane aliquantum medetur: ceteris item multum profuturam puto. interiectus etiam est nuper is, quem ad nostrum Atticum de senectute misimus. in primisq́ue, quoniam philosophia uir bonus efficitur, & fortis, Cato noster in horum librorum numero ponendus est. cumq́. Aristoteles, itemq́. Theophrastus, excellentes uiri cum subtilitate, tum copia, cum philosophia dicendi etiam præcepta coniunxerint; nostri quoque oratorij libri in eundem numerum referendi uidentur. ita tres erunt de Oratore, quartus Brutus, quinctus Orator. adhuc hæc erant: ad reliqua acri tendebamus animo, sic parati, ut, nisi quæ caussa grauior obstitisset, nullum philosophiæ locum esse pateremur, qui non latinis litteris illustratus pateret. quod enim munus reip afferre maius, meliusue possumus, quàm si docemus, atque erudimus iuuentutem? his præsertim moribus, atque temporibus: quibus ita prolapsa est, ut omnium opibus refrænan-

da, atque coercenda sit. nec uero id effici posse confido, quod ne postulandum quidem est, ut omnes adolescentes se ad hæc studia conuertant. pauci utinam: quorum tamen in rep. late patere poterit industria. equidem etiam ex ijs fructum capio laboris mei, qui iam ætate prouecti in nostris libris acquiescunt: quorum studio legendi meum scribendi studium uehementius in dies incitatur: quos quidem plures, quàm rebar, esse cognoui. magnificum illud etiam, Romanisq. hominibus gloriosum, ut græcis de philosophia litteris non egeant. quod assequar profecto, si instituta perfecero. Ac mihi quidem explicandæ philosophiæ caussam attulit grauis casus ciuitatis; cum in armis ciuilibus nec tueri meo more remp. nec nihil agere poteram; nec, quid potius, quod quidem me dignum esset, agerem, reperiebam. dabunt igitur mihi ueniam mei ciues, uel gratiam potius habebunt, quòd, cum esset in unius potestate resp. neque ego me abdidi, neque deserui, neque affixi, neque ita gessi, quasi homini, aut temporibus iratus; neque ita porro aut adulatus, aut admiratus fortunam sum alterius, ut me meæ pœniteret. id enim ipsum a Platone, philosophiaq. didiceram, naturales esse conuersiones quasdam rerump. ut eæ tum à principibus tenerentur, tum à populis, aliquando a singulis. quod cum accidisset nostræ reip. tum pristinis orbati muneribus hæc studia renouare cœpimus; ut & animus molestijs hac potissimum re leuaretur, et prodessemus ci-

uibus

uibus nostris qua re cunque possemus. in libris enim sententiam dicebamus, concionabamur, philosophiá nobis pro reip. procuratione substitutá putabamus. nunc, quoniam de rep. consuli cœpti sumus, tribuenda est opera reip. uel omnis potius in ea cogitatio, & cura ponenda: tantum huic studio relinquendú, quantum uacabit a publico officio & munere. Sed hæc alias pluribus: nunc ad institutam disputationé reuertamur. Nam cú de diuinatione Quinctus frater ea disseruisset, quæ superiore libro scripta sunt;
110.a. *satisq. ambulatum uideretur; tum in bibliotheca, quæ in Lyceo est, assedimus. atque ego, Accurate tu quidem, inquam, Quincte, & Stoice Stoicorum sententiam defendisti: quodq. me maxime delectat, plurimis nostris exemplis usus es, & ÿs quidem claris, & illustribus. dicendum est mihi igitur ad ea, quæ sunt a te dicta, sed ita, nihil ut affirmem, quæram omnia, dubitans plerunque, & mihi ipse diffidens. si enim aliquid certi haberem, quod dicerem; ego ipse diuinarem, qui esse diuinationem nego. Etenim me mouet illud, quod in primis Carneades quærere solebat, quarumnam rerum diuinatio esset, earum ne, quæ sensibus perciperentur? at eas quidem cernimus, audimus, gustamus, olfacimus, tangimus. nunquid ergo in ÿs rebus est, quod prouisione, aut permotione mentis magis, quàm natura ipsa sentiamus? aut nescio qui ille diuinus, si oculis captus sit, ut Tiresias fuit, possit, quæ alba sint, quæ nigra, dicere? aut, si surdus sit, uarietates uo-*

cum,

cum, aut modos noscere? ad nullam igitur earum rerum, quæ sensu accipiuntur, diuinatio adhibetur. Atqui ne in ijs quidem rebus, quæ arte tractantur, diuinatione opus est. etenim ad ægros non uates aut hariolos, sed medicos solemus adducere. nec uero, qui tibijs, aut fidibus uti uolunt, ab haruspicibus accipiunt earum tractationem, sed a musicis. eadem in litteris ratio est, reliquisq. rebus, quarum est disciplina. num censes eos, qui diuinare dicuntur, posse respondere, Sol maior ne, quàm terra, sit; an tantus, quantus uideatur? Lunaq. suo lumine, an Solis utatur? Sol, Luna quem motũ habeant? quem quinque stellæ, quæ errare dicuntur? nec hæc, qui diuini habentur, profitentur se esse dicturos: nec eorum, quæ in geometria describuntur, quæ uera, quæ falsa sint: sunt enim ea mathematicorum, non hariolorum. De illis uero rebus, quæ in philosophia uersantur, nunquid est, quod quisquam diuinorum aut respondere soleat, aut consuli, quid bonum sit, quid malum, quid neutrum? sunt enim hæc propria philosophorum. Quid de officio? num quis haruspicem consuluit, quemadmodum sit cum parentibus, cum fratribus, cum amicis uiuendum? quemadmodum utendum pecunia? quemadmodum honore? quemadmodum imperio? ad sapientes hæc, non ad diuinos, referri solent. Quid, quæ a physicis, aut dialecticis tractantur, num quis eorum diuinare potest, unus ne mundus sit, an plures? quæ sint initia rerum, ex quibus nascuntur omnia? physicorum est

ista

ista prudentia. Quo modo autem mentientem, quem ψευδόμενον uocant, dissoluas? aut quemadmodum soriti resistas? quem, si necesse sit latino uerbo, liceat acerualem appellare: sed nihil opus est: ut enim ipsa philosophia, & multa uerba Graecorum, sic sorites satis latino sermone tritus est. ergo haec quoque dialectici dicent, non diuini. Quid? cum quaeritur, qui sit optimus reip. status, quae leges, qui mores aut utiles, aut inutiles, haruspices ne ex Etruria accersentur, an principes statuent, et delecti uiri, periti rerum ciuilium? Quòd si nec earum rerum, quae subiectae sensibus sunt, ulla diuinatio est; nec earum, quae artibus continentur; nec earum, quae in philosophia disseruntur; nec earum, quae in rep. uersantur: quarum rerum sit, nihil prorsus intelligo. nam aut omnium debet esse: aut aliqua ei materia danda est, in qua uersari possit. sed nec omnium diuinatio est, ut ratio docuit; nec locus, nec materia inuenitur, cui diuinationem praeficere possimus: uide igitur, ne nulla sit diuinatio. est quidem graecus uulgaris in hanc sententiam uersus:

Bene qui conijciet, uatem hunc perhibeto optimum.

num igitur, aut quae tempestas impendeat, uates melius conijciet, quàm gubernator; aut morbi naturam acutius, quàm medicus; aut belli administrationem prudentius, quàm imperator, coniectura assequetur? Sed animaduerti, Quincte, te caute, & ab ijs coniecturis, quae haberent artem, atque prudentiam, & ab ijs rebus, quae sensibus aut arti-

ficijs

ficijs perciperentur, abducere diuinationem, eamq. ita definire, diuinationem esse earum rerum prædictionem, & præsensionem, quæ essent fortuitæ. Primum eodem reuolueris. nam & medici, et gubernatoris, & imperatoris præsensio est rerum fortuitarum. num igitur aut haruspex, aut augur, aut uates quis, aut somnians melius coniecerit, aut ex morbo euasurum ægrotum, aut ex periculo nauem, aut ex insidijs exercitum, quàm medicus, quàm gubernator, quàm imperator? Atqui ne illa quidem diuinantis esse dicebas, uentos, aut imbres impendentes quibusdam præsentire signis: in quo nostra quædam Aratea memoriter a te pronuntiata sunt. etsi hæc ipsa fortuita sunt: plerunque enim, non semper eueniunt. Quæ est igitur, aut ubi uersatur fortuitarum rerum præsensio? quam diuinationé uocas. quæ enim præsentiri aut arte, aut ratione, aut usu, aut coniectura possunt, ea non diuinis tribuenda putas, sed peritis. ita relinquitur, ut ea fortuita diuinari possint, quæ nulla nec arte, nec sapientia prouideri possunt: ut si quis M. Marcellum illum, qui ter consul fuit, multis annis ante dixisset naufragio esse periturum, diuinasset profecto: nulla enim arte alia, nec sapientia id scire potuisset. talium ergo rerum, quæ in fortuna positæ sunt, præsensio diuinatio est. potest ne igitur earum rerum, quæ nihil habent rationis, quare futuræ sint, ulla esse præsensio? quid est enim aliud fors, quid fortuna, quid casus, quid euentus, nisi cum sic aliquid cecidit, sic euenit, ut

uel non cadere, atque euenire, uel aliter cadere, atque euenire potuerit? quo modo ergo id, quod temere fit, cæco casu, & uolubilitate fortunæ, præsentiri, & prædici potest? medicus morbum ingrauescentem ratione prouidet, insidias imperator, tempestates gubernator: tamē hi ipsi sæpe falluntur, qui nihil sine certa ratione opinantur: ut agricola cum florem oleæ uidet, baccam quoque se uisurum putat: non sine ratione ille quidem: sed nō nunquam tamen fallitur. quòd si falluntur ij, qui nihil sine aliqua probabili coniectura, ac ratione dicunt: quid existimandum est de coniectura eorum, qui extis, aut auibus, aut ostentis, aut oraculis, aut somnijs futura præsentiunt? nondum dico, quàm hæc signa nulla sint, fissum iecoris, corui cantus, uolatus aquilæ, stellæ traiectio, uoces furentium, sortes, somnia: de quibus singulis dicam suo loco: nunc de uniuersis. Qui potest prouideri, quidquam futurum esse, quod neque caussam habet ullam, neque notam cur futurum sit? Solis defectiones, itemq. Lunæ prædicuntur in multos annos ab ijs, qui siderum cursus, & motus numeris persequuntur. ea enim prædicunt, quæ naturæ necessitas perfectura est. uident ex constantissimo motu Lunæ, quando illa e regione Solis facta incurrit in umbram terræ, quæ est meta noctis, ut eam obscurari necesse sit; quandoq. eadē Luna subiecta Soli, atque opposita nostris oculis, eius lumen obscuret: quo in signo quæque errantium stellarū, quoq. tempore futura sit; qui exortus

quoque

quoque die signi alicuius, aut qui occasus futurus sit. hæc qui ante dicunt, quam rationem sequantur uides: qui thesaurum inuenturum, aut hereditatem uenturam dicunt, quid sequuntur? aut in qua rerum natura inest, id futurum? quòd si ea, quæ sunt eiusdem generis, habent aliquam talem necessitatem: quid est tandem, quod casu fieri, aut forte fortuna putemus? nihil enim est tam contrarium rationi, et constantiæ, quàm fortuna: ut mihi ne in deum quidem cadere uideatur, ut sciat quid casu, & fortuito futurum sit. si enim scit, certe illud eueniet. sin certe eueniet, nulla fortuna est. est autem fortuna: rerum igitur fortuitarum nulla est præsensio. aut, si negas esse fortunam, & omnia, quæ fiunt, quæque futura sunt, ex omni æternitate definita dicis esse fataliter: muta definitionem diuinationis, quam dicebas præsensionem esse rerum fortuitarum. si enim nihil fieri potest, nihil accidere, nihil euenire, nisi quod ab omni æternitate certum fuerit esse futurum rato tempore: quæ potest esse fortuna? qua sublata, qui locus est diuinationi? quæ a te fortuitarum rerum est dicta præsensio. Quanquam dicebas, omnia, quæ fierent, futura ue essent, fato contineri. anile sane, & plenum superstitionis fati nomen ipsum: sed tamen apud Stoicos de isto fato multa dicuntur. de quo alias: nunc quod necesse est. Si omnia fato: quid mihi diuinatio prodest? quod enim is, qui diuinat, prædicit, id uero futurum est: ut ne illud quidem sciam quale sit, quòd Deiotarum,

familia-

familiarem nostrum, ex itinere aquila reuocauit. qui nisi reuertisset, in eo conclaui ei cubandum fuisset, quod proxima nocte corruit. ruina igitur oppressus esset. at id neque, si fatum fuerat, effugisset; nec, si non fuerat, in eum casum incidisset. quid ergo adiuuat diuinatio? aut quid est, quòd me moueant aut sortes, aut exta, aut ulla prædictio? si enim fatum fuit, classes populi R. bello Punico primo alteram naufragio, alteram a Pœnis depressam interire: etiam si tripudium solistimum pulli fecissent, L. Iunio, & P. Clodio cos. classes tamen interissent. sin, cum auspicijs obtemperatum esset, interituræ classes non fuerunt: non interierunt fato. uultis autem omnia fato: nulla igitur est diuinatio. Quòd si fatum fuit, bello Punico secundo exercitum populi R. ad lacum Thrasimenum interire: num id mutari potuit, si Flaminius consul ijs signis, ijsq. auspicijs, quibus pugnare prohibebatur, paruisset? certe potuit. aut igitur non fato interijt exercitus; mutari enim fata non possunt: aut, si fato, quod certe uobis ita dicendum est; etiam si obtemperasset auspicijs, idem euenturum fuisset. ubi est igitur diuinatio ista Stoicorum? quæ, si fato omnia fiunt, nihil nos admonere potest, ut cautiores simus. quoquo enim modo nos gesserimus, fiet tamen illud, quod futurum est. sin autem id potest flecti: nullum est fatum, ita ne diuinatio quidem, quoniam ea rerum futurarum est. nihil autem est pro certo futurum, quod potest aliqua procuratione accidere

cidere ne fiat. Atque ego ne utilem quidem arbitror esse nobis futurarum rerum scientiam. quæ enim uita fuisset Priamo, si ab adolescentia scisset, quos euentus senectutis esset habiturus? abeamus a fabulis: propiora uideamus. Clarissimorum hominum nostræ ciuitatis grauissimos exitus in Consolatione collegimus. quid igitur? ut omittamus superiores, M. ne Crasso putas utile fuisse, tum, cum maximis opibus, fortunisq. florebat, scire, sibi, interfecto Publio filio, exercituq. deleto, trans Euphratem cum ignominia, & dedecore esse pereundum? An Cn. Pompeium censes, tribus suis consulatibus, tribus triumphis, maximarum rerum gloria, lætaturum fuisse, si sciret se in solitudine Aegyptiorum trucidatum iri amisso exercitu, post mortem uero ea consecutura, quæ sine lacrymis non possumus dicere? Quid uero Cæsarem putamus? si diuinasset fore, ut in eo senatu, quem maiore ex parte ipse cooptasset, in curia Pompeiana, ante ipsius Pompeij simulacrum, tot centurionibus suis inspectantibus, a nobilissimis ciuibus, partim etiam a se omnibus rebus ornatis, trucidatus ita iaceret, ut ad eius corpus non modo amicorum, sed ne seruorum quidem quisquam accederet; quo cruciatu animi uitam acturum fuisse? certe igitur ignoratio futurorum malorum utilior est, quàm scientia. Nam illud quidem dici, præsertim a Stoicis, nullo modo potest: non isset ad arma Pompeius: non transisset Crassus Euphratem: non suscepisset bellum ciuile Cæsar.

Cæsar. Non igitur fatales exitus habuerunt. uultis autem euenire omnia fato: nihil ergo profuisset illis diuinare: atque etiam omnem fructum uitæ superioris perdidissent. quid enim posset iis esse lætum, exitus suos cogitantibus? ita, quoquo se uerterint Stoici, iaceat necesse est omnis eorum solertia. si enim, quod euenturum est, uel hoc, uel illo modo potest euenire: fortuna ualet plurimum: quæ autem fortuita sunt, certa esse non possunt. sin autem certum est, quid quaque de re, quoq. tempore futurum sit: quid est, quod me adiuuent haruspices, cum res tristissimas portendi dixerint? Addunt ad extremum, omnia leuius casura, rebus diuinis procuratis. si enim nihil fit extra fatum, nihil leuari re diuina potest. hoc sentit Homerus, cum querentem Iouem inducit, quòd Sarpedonem filium a morte contra fatum eripere non posset. hoc idem significat græcus ille in eam sententiam uersus:

Quod fore paratum est, id summũ exuperat Iouem.

totum omnino fatum etiam Atellanio uersu iure mihi esse irrisum uidetur. sed in rebus tam seueris non est iocandi locus. concludatur ergo ratio. Si enim prouideri nihil potest futurum esse eorum, quæ casu fiunt, quia esse certa non possunt: diuinatio nulla est. sin autem iccirco possunt prouideri, quia certa sunt, & fatalia: rursus diuinatio nulla est: eam enim tu fortuitarum rerum esse dicebas. Sed hæc fuerit nobis tanquam leuis armaturæ prima orationis excursio: nunc comminus agamus: experiamur itaque, si

possumus cornua commouere disputationis tuæ. Duo enim genera diuinandi esse dicebas, unum artificiosum, alterum naturale: artificiosum constare partim ex coniectura, partim ex obseruatione diuturna: naturale, quod animus arriperet, aut exciperet extrinsecus ex diuinitate, unde omnes animos haustos, aut acceptos, aut libatos haberemus. Artificiosæ diuinationis illa fere genera ponebas, extispicum, eorumque, qui ex fulguribus, ostentisq. 14
prædicerent, tum augurum, eorumque, qui signis, aut ominibus uterentur: omneq. genus coniecturale in hoc fere genere ponebas. illud autem naturale aut concitatione mentis edi, & quasi fundi uidebatur, aut animo per somnum sensibus & curis uacuo prouideri. Duxisti autem diuinationem omnem a tribus rebus, a deo, a fato, a natura. sed tamen cum explicare nihil posses, pugnasti commenticiorum exemplũ mirifica copia. de quo primo hoc libet dicere. hoc ego philosophi non arbitror, testibus uti; qui aut casu ueri, aut malitia falsi, fictiq. esse possunt. argumentis et rationibus oportet, quare quidque ita sit, docere, non euentis, ijs præsertim, quibus mihi liceat non credere. ut ordiar ab haruspicina, quam ego reip. caussa, communisq. religionis colendam censeo: sed soli sumus: licet uerum exquirere sine inuidia, mihi præsertim de plerisque dubitanti: inspiciamus, si placet, exta primum. Persuaderi igitur cuiquam potest, ea, quæ significari dicuntur extis, cognita esse ab haruspicibus obseruatione diuturna?

na? ecquam diuturna ista fuit? aut quàm longinquo tempore obseruari potuit? aut quo modo est collata inter ipsos, quæ pars inimici, quæ pars familiaris esset; quod fissum periculum, quod commodum aliquod ostenderet? an hæc inter se haruspices Etrusci, Elij, Aegyptij, Pœni contulerunt? at id, præterquam quòd fieri non potuit, ne fingi quidem potest. alios enim alio more uidemus exta interpretari, nec esse unam omnium disciplinam. & certe, si est in extis aliqua uis, quæ declaret futura: necesse est, eam aut cum rerum natura esse coniunctam, aut conformari quodam modo numine deorum, uiq. diuina. cum rerum natura tanta, tamq. præclara, in omnes partes, motusq. diffusa, quid habere potest commune, non dicam gallinaceum fel, (sunt enim, qui uel argutissima hæc exta esse dicant) sed tauri opimi iecur, aut cor, aut pulmo quid habet naturale, quod declarare possit quid futurum sit? Democritus tamen non inscite nugatur, ut physicus: quo genere nihil arrogantius.

Quod est ante pedes, nemo spectat: cæli scrutantur
plagas.

uerum is tamen habitu extorum, & colore declarari censet, hoc duntaxat, pabuli genus, & earum rerum, quas terra procreet, uel ubertatem, uel tenuitatem: salubritatem etiam, aut pestilentiam extis significari putat. O mortalem beatum: cui certo scio ludum nunquam defuisse. hunccine hominem tantis delectatum esse nugis, ut non uideret, tum

futurum id uerisimile, si omnium pecudum exta eodem tempore in eundem habitum se, coloremq. conuerterent? sed si eadem hora aliæ pecudis iecur nitidum, atque plenum est, aliæ horridum, & exile: quid est, quod declarari possit habitu extorum, & colore? an hoc eiusdem modi est, quale Pherecydeum illud, quod est a te dictum? qui cum aquam
17. uidisset ex puteo haustam, terræ motum dixit futurum. parum, credo, impudenter, quòd, cum factus esset motus, dicere audent quæ uis id effecerit: etiam ne, futurum esse, aquæ iugis colore præsentiunt? Multa istiusmodi dicuntur in scholis: sed, credere omnia, uide ne non sit necesse. uerum sint sane ista Democritea uera. quando ea nos extis exquirimus? aut quandò aliquid eiusmodi, ab haruspice inspectis extis, audiuimus? ab aqua, aut ab igni peri 115.a
cula monent: tum hereditates, tum damna denuntiant: fissum familiare, & uitale tractant: caput iecoris ex omni parte diligentissime considerant: si uero id non est inuentum, nihil putant accidere potuisse tristius. hæc obseruari certe non potuerunt, ut supra docui. sunt igitur artis inuenta, non uetustatis; si est ars ulla rerum incognitarum. Cum rerum autem natura quam cognationem habent? quæ ut uno consensu iuncta sit, & continens; quod uideo physicis placuisse, eisq. maxime, qui omne, quod esset, unum esse dixerunt: quid habere mundus potest cum thesauri inuentione coniunctum? si enim extis pecuniæ mihi amplificatio ostenditur,

idq.

idq́. ſit natura: primum exta ſunt coniuncta mundo; deinde meum lucrum natura rerum continetur. non ne pudet phyſicos hæc dicere? ut enim iam ſit aliqua in natura rerum cognatio, quam eſſe concedo; (multa enim Stoici colligunt: nam & muſculorum iecuſcula bruma dicuntur augeri, & puleium aridum floreſcere ipſo brumali die, & inflatas rumpi ueſiculas, & ſemina malorum, quæ in his medijs incluſa ſint, in contrarias partes ſe uertere: iam neruos in fidibus alijs pulſis reſonare alios; oſtreisq́. & conchilijs omnibus contingere, ut cum Luna creſcant pariter, pariterq́. decreſcant; arboresq́. ut hiemali tempore, cum Luna ſimul ſeneſcentes, quia tum exſiccatæ ſint, tempeſtiue cædi putentur. quid de fretis, aut de marinis æſtibus plura dicam? quorum acceſſus & receſſus Lunæ motu gubernantur. ſexcenta licet eiuſmodi proferri, ut diſtantium rerum cognatio naturalis appareat) demus hoc: nihil enim huic diſputationi aduerſatur: num etiam, ſi fiſſum cuiuſdammodi fuerit in iecore, lucrum oſtenditur? qua ex cognatione naturæ, & quaſi concentu, atque conſenſu, quam συμπάθειαν Græci appellant, conuenire poteſt aut fiſſum iecoris cum lucello meo, aut meus quæſticulus cum cælo, terra, rerumq́. natura? concedam hoc ipſum, ſi uis: etſi magnam iacturam cauſſæ fecero, ſi ullam eſſe conuenientiam naturæ cum extis conceſſero: ſed tamen, eo conceſſo, qui euenit, ut is, qui impetrire uelit, conuenientem hoſtiam rebus ſuis immolet? hoc erat, quod ego non

rebar posse dissolui. at quàm festiue dissoluitur. pudet me non tui quidem, cuius etiam memoriam admiror, sed Chrysippi, Antipatri, Posidonij, qui idem istuc quidem dicunt, quod est dictum a te, ad hostiam deligendam ducem esse uim quandam sentientem, atque diuinam, quæ toto confusa mundo sit. Illud uero multo etiam melius, quod & a te usurpatum est, & dicitur ab illis: cum immolare quispiam uellit, tum fieri extorum mutationem, ut aut absit aliquid, aut superfit: deorum enim numini parere omnia. Hæc, mihi iam crede, ne aniculæ quidem existimant. an censes, eundem uitulum si alius delegerit, sine capite iecur inuenturum; si alius, cum capite? hæc decessio capitis, aut accessio subito ne fieri potest, ut se exta ad immolantis fortunam accommodent? non perspicitis aleam quandam inesse hostijs deligendis, præsertim cum res ipsa doceat? cum enim tristissima exta sine capite fuerunt, quibus nihil uidetur esse dirius: proxima hostia litatur sæpe pulcherrime. ubi illæ minæ superiorum extorum? aut quæ tam subita facta est deorum tanta placatio? Sed affers, in tauri opimi extis immolante Cæsare cor non fuisse: id quia non potuerit accidere, ut sine corde uictima illa uiueret, iudicandum esse, tum interisse cor, cum immolaretur. Qui fit, ut alterum intelligas, sine corde non potuisse bouem uiuere: alterum non uideas, cor subito non potuisse nescio quò auolare? ego enim possum uel nescire, quæ uis sit cordis ad uiuendum; uel suspicari, contactum aliquo

morbo

morbo bouis exile, & exiguum & uietum cor, & dissimile cordis fuisse. tu uero quid habes, quare putes, si paullo ante cor fuerit in tauro opimo, subito id in ipsa immolatione interisse? an, quòd aspexit ue stitu purpureo excordem Cæsarem, ipse corde priua tus est? urbem philosophiæ, mihi crede, proditis, dum castella defenditis. nam dum haruspicinam ueram esse uultis, physiologiam totam peruertitis. Caput est in iecore, cor in extis: iam abscedet, simul ac molam, et uinum insperseris. deus id eripiet, uis aliqua conficiet, aut exedet. Non ergo omnium interitus, atque obitus natura conficiet: & erit aliquid, quod aut ex nihilo oriatur, aut in nihilum subito occidat. quis hoc physicus dixit unquam? haruspices dicunt. his igitur, quàm physicis, potius credendum existimas? Quid, cum pluribus dijs immolatur, qui tandem euenit, ut litetur alijs, alijs non litetur? quæ autem inconstantia deorum est, ut primis minentur extis, bene promittant secundis? aut tanta inter eos dissensio, sæpe etiam inter proximos, ut Apollinis exta bona sint, Dianæ non bona? quid est tam perspicuum, quàm, cum fortuito hostiæ adducantur, talia cuique exta esse, qualis cuique obtigerit hostia? At enim id ipsum habet aliquid diuini, quæ cuique hostia obtingat, tanquam in sortibus quæ cui ducatur. Mox de sortibus. quanquam tu quidem non hostiarum casum confirmas sortium similitudine, sed infirmas sortes collatione hostiarum. An, cum in Aequimelium misimus qui afferat

 agnum,

agnum, quem immolemus, is mihi agnus affertur, qui habet exta rebus accommodata, & ad eum agnum non casu, sed duce deo seruus deducitur? nam si casum in eo quoque dicis esse, quasi sortem quandam cum deorum uoluntate coniunctam: doleo tantam Stoicos nostros Epicureis irridendi sui facultatem dedisse. non enim ignoras, quàm ista derideant: & quidem illi facilius facere possunt: deos enim ipsos, iocandi caussa, induxit Epicurus perlucidos, & perflabiles, et habitantes, tanquam inter duos lucos, sic inter duos mundos propter metum ruinarum; eosq. habere putat eadem membra, quæ nos, nec ullum usum habere membrorum. ergo is, circuitione quadam deos tollens, recte non dubitat diuinationem tollere: sed non, ut hic sibi constat, item Stoici. illius enim deus nihil habens nec sui, nec alieni negotij, non potest hominibus diuinationem impertire: uester autem deus potest non impertire, ut nihilo minus mundum regat, & hominibus consulat. cur igitur uos inducitis in eas captiones, quas nunquam explicetis? ita enim, cum magis properant, concludere solent. si dij sunt, est diuinatio. sunt autem dij, est ergo diuinatio. multo est probabilius: non est autem diuinatio, non sunt ergo dij. uide, quàm temere committant, ut, si nulla sit diuinatio, nulli sint dij. diuinatio enim perspicue tollitur: deos esse, retinendum est. atque hac extispicum diuinatione sublata, omnis haruspicina sublata est: ostenta enim sequuntur, & fulgura: ualet

ualet autem in fulguribus obseruatio diuturna: in ostentis ratio, plerunque coniectura adhibetur. Quid est igitur, quod obseruatum sit in fulgure? cælum in XVI partes diuiserunt Etrusci. facile id quidem fuit, quattuor, quas nos habemus, duplicare, post idem iterum facere, ut ex eo dicerent, fulmen qua ex parte uenisset. Primum, id quid interest? deinde, quid significat? nonne perspicuum est, ex prima admiratione hominum, quod tonitrua, iactusq. fulminum extimuissent, credidisse, ea efficere rerum omnium præpotentem Iouem? itaque in nostris commentarijs scriptum habemus: Ioue tonante, fulgurante, comitia populi habere nefas. hoc fortasse reip. caussa constitutum est: comitiorum enim non habendorum caussas esse uoluerunt: itaque comitiorum solum uitium est fulmen, quod idem omnibus rebus optimum auspicium habemus, si sinistrum fuerit. de auspicijs alio loco: nunc de fulguribus. Quid igitur minus a physicis dici debet, quàm quidquam certi significari rebus incertis? non enim te puto esse eum, qui Ioui fulmen fabricatos esse Cyclopas in Aetna putes. nam esset mirabile, quo modo Iupiter toties iaceret, cum unum haberet. Nec uero fulminibus homines, quid aut faciendum esset, aut cauendum, moneret. placet enim Stoicis, eos anhelitus terræ, qui frigidi sint, cum fluere cœperint, uentos esse: cum autem se in nubem induerint, eiusq. tenuissimam quanque partem cœperint diuidere, atque disrumpere, idq. crebrius facere,

&

& uehementius, tum & fulgura, & tonitrua existere: si autem nubium conflictu ardor expressus se emiserit, id esse fulmen. Quod igitur ui naturæ, nulla constantia, nullo rato tempore uidemus effici, ex eo significationem rerum consequentium quærimus? scilicet, si ista Iuppiter significaret, tam multa frustra fulmina emitteret. quid enim proficit, cum in medium mare fulmen iecit? quid, cum in altissimos montes? quod plerunque fit. quid, cum in desertas solitudines? quid, cum in earum gentium oras, in quibus hæc ne obseruantur quidem? At inuentum est caput in Tiberi. Quasi ego artem aliquam istorum esse negem. diuinationem nego. cæli enim distributio, quam ante dixi, & certarum rerum notatio docet, unde fulmen uenerit, quò concesserit: quid significet autem, nulla ratio docet. Sed urges me meis uersibus.

Nam pater altitonans, stellanti nixus olympo,
Ipse suas arces, atque inclyta templa petiuit,
Et Capitolinis iniecit sedibus ignes.

tum statua Nattæ, tum simulacra deorum, Romulusq́ue, & Remus cum altrice belua, ui fulminis icti, conciderunt, deq́. his rebus haruspicum extiterunt responsa uerissima. mirabile autem illud, quòd eo ipso tempore, quo fieret iudicium coniurationis in senatu, signum Iouis biennio post, quàm erat locatum, in Capitolio collocabatur. tu igitur animum induces (sic enim mecum agebas) caussam istam & contra facta tua, & contra scripta defendere?

dere? Frater es: eo uereor. uerum quid tibi hic tandem nocet? res ne, quæ talis est; an ego; qui uerum explicari uolo? itaque nihil contra dico: a te rationem totius haruspicinæ peto. sed te mirificam in latebram coniecisti. quòd enim intelligeres fore, ut premerem te, cum ex te caussam uniuscuiusque diuinationis exquirerem; multa uerba fecisti; te, cum res uideres, rationem caussamq. non quærere; quid fieret, non cur fieret, ad rem pertinere. Quasi ego aut fieri concederem; aut esset philosophi, caussam, cur quidque fieret, non quærere. Et eo quidem loco & prognostica nostra pronuntiabas, & genera herbarum, scammoneam, aristolochiamq. radicem; quarum caussam ignorares, uim & effectum uideres. Dissimile totum. nam & prognosticorum caussas persecuti sunt & Boethus Stoicus, qui est a te nominatus, & noster etiam Posidonius: et, si caussæ non reperiantur istarum rerum, res tamen ipsæ obseruari animaduertiq. possunt. Nattæ uero statua, aut æra legum de cælo tacta quid habent obseruatum, ac uetustum? Pinarij Nattæ nobiles. a nobilitate igitur periculum. hoc tamen callide Iupiter cogitauit. Romulus lactens fulmine ictus. urbi igitur periculum ostenditur, ei, quam ille condidit. quàm scite per notas nos certiores facit Iupiter? At eodem tempore signum Iouis collocabatur, quo coniuratio indicabatur. & tu scilicet mauis numine deorum id factum, quàm casu, arbitrari? & redemptor, qui columnam illam de Cotta & de Torquato

quato

quato conduxerat faciendam, non inertia, aut inopia tardior fuit, sed a dijs immortalibus ad istam horam reseruatus est? non equidem plane despero ista esse uera, sed nescio, & discere a te uolo. nam cum mihi quædam casu uiderentur sic euenire, ut prædicta essent a diuinantibus: dixisti multa de casu; ut, uenerium iaci posse casu, quattuor talis iactis; quadringentis, centum uenerios non posse casu consistere. Primum nescio, cur non possint: sed non pugno: abundas enim similibus: habes et respersionem pigmentorum, & rostrum suis, & alia permulta. Idem Carneadem fingere dicis de capite Panisci. Quasi non potuerit id euenire casu, & non in omni marmore necesse sit inesse uel Praxitelia capita. illa enim ipsa efficiuntur detractione: nec quidquam illuc affertur a Praxitele: sed, cum multa sunt detracta, et ad lineamenta oris peruentum est; tum intelligas, illud, quod iam expolitum sit, intus fuisse. potest igitur tale aliquid etiam sua sponte in lapicidinis Chiorum extitisse. Sed sit hoc fictum. quid? in nubibus nunquid animaduertisti leonis formam, aut hippocentauri? potest igitur, quod modo negabas, ueritatem casus imitari. Sed quoniam de extis & fulguribus satis est disputatum; ostenta restant, ut tota haruspicina sit pertractata. Mulæ partus prolatus est a te: res mirabilis, propterea quia non sæpe fit: sed si fieri non potuisset, facta non esset. atque hoc contra omnia ostenta ualeat, nunquam, quod fieri non potuerit, esse factum; sin potuerit,

non

non esse mirandum. caussarum enim ignoratio in re noua mirationem facit: eadem ignoratio si in rebus usitatis est, non miramur. nam qui mulam peperisse miratur, is, quo modo equa pariat, aut omnino quæ natura partum animantis faciat, ignorat: sed, quod crebro uidet, non miratur, etiam si, cur fiat, nescit: quod autem non uidit, id si euenerit, ostentum esse censet. utrum igitur, cum concepit mula, an cum peperit, ostentum est? conceptio contra naturam fortasse, sed partus prope necessarius. Sed quid plura? ortum uideamus haruspicinæ: sic facillime, quid habeat auctoritatis, iudicabimus. Tages quidam dicitur in agro Tarquiniensi, cum terra araretur, & sulcus altius esset impressus, extitisse repente, & eum affatus esse, qui arabat. is autem Tages, ut in libris est Etruscorum, puerili specie dicitur uisus, sed senili fuisse prudentia. eius aspectu cum obstupuisset bubulcus, clamoremq. maiorem cum admiratione edidisset, concursum esse factum, totamque breui tempore in eum locum Etruriam conuenisse: tum illum plura locutum multis audientibus, qui omnia eius uerba exceperint, litterisq. mandauerint: omnem autem orationem fuisse eam, qua haruspicinæ disciplina contineretur: eam postea creuisse rebus nouis cognoscendis, & ad eadem illa principia referendis. Hæc accepimus ab ipsis: hæc scripta conseruant: hunc fontem habent disciplinæ. nũ ergo opus est ad hæc refellenda Carneade? num Epicuro? est ne quisquam ita desipiens, qui credat exa

tum

ratum esse, deum dicam, an hominem? si deum, cur se contra naturam in terram abdiderit, ut patefactus aratro lucem aspiceret? quid? idem non ne poterat deus hominibus disciplinam superiore ex loco tradere? si autem homo ille Tages fuit, quonam modo potuit terra oppressus uiuere? unde porro illa potuit, quæ docebat alios, ipse didicisse? Sed ego insipientior, quàm illi ipsi, qui ista credunt, qui quidem contra eos tam diu disputem. uetus autem illud Catonis admodum scitum est, qui mirari se aiebat, quòd non rideret haruspex, haruspicem cum uidisset. quota enim quæque res euenit prædicta ab his? aut, si euenit quippiam, quid afferri potest, cur non casu id euenerit? Rex Prusias, cum Annibali apud eum exulanti pugnare placeret, negabat se audere, quòd exta prohiberent. an tu, inquit, caruncula uitulinæ mauis, quàm imperatori ueteri, credere? quid? ipse Cæsar, cum a summo haruspice moneretur, ne in Africam ante brumam transmitteret, non ne transmisit? quod ni fecisset, unum in locum omnes aduersariorum copiæ conuenissent. Quid ego haruspicum responsa commemorem, (possum equidem innumerabilia) quæ aut nullos habuerunt exitus, aut contrarios? hoc ciuili bello dij immortales quàm multa luserunt? quæ nobis in Græciam Roma responsa haruspicum mißa sunt? quæ dicta Pompeio? etenim ille admodum extis, & ostentis mouebatur. non lubet commemorare, nec uero necesse est, tibi præsertim, qui interfuisti: uides tamen

men omnia fere contra, ac dicta sunt, euenisse. Sed hæc hactenus: nunc ad ostenta ueniamus. Multa me consule, a me ipso scripta, recitasti: multa ante Marsicum bellum, a Sisenna collecta, attulisti: multa ante Lacedæmoniorum malam pugnam in Leuctris, a Callisthene commemorata, dixisti. de quibus dicam equidem singulis, quoad uidebitur; sed dicendum etiam est de uniuersis. Quæ est enim ista a dijs profecta significatio, & quasi denuntiatio calamitatum? quid autem ea uolunt dij immortales primum significantes, quæ sine interpretibus non possumus intelligere; deinde ea, quæ cauere nequeamus? at hoc ne homines quidem probi faciunt, ut amicis impendentes calamitates prædicant, quas illi effugere nullo modo possint: ut medici, quanquam sæpe intelligunt, tamen nunquam ægris dicunt, illo morbo eos esse morituros. omnis enim prædictio mali tum probatur, cum ad prædictionem cautio adiungitur. quid igitur aut ostenta, aut eorum interpretes, uel Lacedæmonios olim, uel nuper nostros adiuuerunt? quæ si signa deorum putanda sunt, cur tam obscura fuerunt? si enim, ut intelligeremus, quid esset euenturum: aperte declarari oportebat, aut ne occulte quidem, si ea sciri nolebant. Iam uero coniectura omnis, in qua nititur diuinatio, ingenijs hominum in multas, ac diuersas, aut etiam contrarias partes sæpe diducitur. ut enim in caussis iudicialibus alia est cõiectura accusatoris, alia defensoris, et tamen utriusque credibilis:

sic

sic in omnibus ijs rebus, quæ coniectura inuestigari solent, anceps reperitur oratio. quas autem res tum natura, tum casus affert, non nunquam etiam errorem creat similitudo; magna stultitia est, earum rerum deos facere effectores, caussas rerum non quærere. Tu uates Bœotios credis Lebadiæ uidisse ex gallorum gallinaceorum cantu, uictoriam esse Thebanorum; quia galli uicti silere solent, canere uictores. hoc igitur per gallinas Iupiter tantæ ciuitati signum dabat? an illæ aues, nisi cum uicerint, canere non solent? at tum canebant, nec uicerant. id enim, inquies, ostentum. magnum uero: quasi pisces, non galli, cecinerint. quod autem est tempus, quo illi non cantent, uel nocturnum, uel diurnum? quòd si uictores alacritate, & quasi lætitia ad canendum excitantur: potuit accidisse alia quoque lætitia, qua ad cantum mouerentur. Democritus quidem optimis uerbis caussam explicat, cur ante lucem galli canant: depulso enim de pectore, & in omne corpus diuiso, et modificato cibo, cantus edere quiete satiatos: qui quidem silentio noctis, ut ait Ennius, fauent faucibus russis: cantu, plausuq. premunt alas. cum igitur hoc animal tam sit canorum sua sponte, quid in mētem uenit Callistheni dicere deos gallis signum dedisse cantandi? cum id uel natura, uel casus efficere potuisset. Sanguinem pluisse, senatui nuntiatum est, atratum fluuium fluxisse sanguine, deorum sudasse simulacra: num censes his nuntijs Thalem, aut Anaxagoram, aut quen-

quam physicum crediturũ fuisse? nec enim sanguis, nec sudor nisi e corpore est. sed & decoloratio quædam ex aliqua contagione terrena maxime potest sanguinis similis esse, et humor allapsus extrinsecus, ut in tectorijs uidemus austro, sudorem imitari. Atque hæc in bello plura, & maiora uidentur timẽtibus: eadem non tam animaduertuntur in pace. Accedit illud etiam, quòd in metu, & periculo cum creduntur facilius, tum finguntur impunius. nos autem ita leues, atque inconsiderati sumus, ut, si mures corroserint aliquid, quorum est opus hoc unum, monstrum putemus. Ante uero Marsicum bellum, quòd clypeos Lanuuij, ut a te est dictum, mures rosissent, maximum id portentum haruspices esse dixerunt. Quasi uero quidquam intersit, mures, diem et noctem aliquid rodentes, scuta an cribra corroserint. nam si ista sequimur: quòd Platonis Politiam nuper apud me mures corroserint, de rep. debui pertimescere: aut, si Epicuri de uoluptate liber uitiosus esset, putarem annonam in macello cariorem fore. An uero illa nos terrent, si quando aliqua portentosa, aut ex pecude, aut ex homine nata dicuntur? quorum omnium, ne sim longior, una ratio est. quidquid enim oritur, qualecunque est, caussam habeat a natura necesse est: ut, etiam si præter consuetudinem extiterit, præter naturam tamen non possit existere. Caussam igitur inuestigato in re noua, atque admirabili, si poteris: si nullam reperies, illud tamen exploratum ha-

ceto, nihil fieri potuisse sine caussa: eumq. errorem, quem tibi rei nouitas attulerit, naturæ ratione depellito. ita te nec terræ fremitus, nec cæli discessus, nec lapideus, aut sanguineus imber, nec traiectio stellæ, nec faces uisæ terrebunt. quorum omnium caussas si a Chrysippo quæram; ipse ille, diuinationis auctor, nunquam illa dicet facta fortuito, naturalemq. rationem omnium reddet. nihil enim fieri sine caussa potest: nec quidquam fit, quòd fieri non potest: nec, si id factum est, quod fieri potuit, portentum debet uideri: nulla igitur portenta sunt. nam si, quod raro fit, id portentum putandum est: sapientem esse portentum est. sæpius enim mulam peperisse arbitror, quàm sapientem fuisse. Illa igitur ratio concluditur; nec id, quod non potuerit fieri, factum unquam esse; nec, quod potuerit, id portentum esse; ita omnino nullum esse portentum. quod etiam coniector quidam & interpres portentorum non inscite dicitur ei respondisse, qui cum ad eum retulisset quasi ostentum, quòd anguis domi uectem circumuectus fuisset, tú esset, inquit, ostentum, si anguem uectis circumplicasset. hoc ille responso satis aperte declarauit, nihil habendum esse portentum, quod fieri posset. C. Gracchus ad M. Pomponium scripsit; duobus anguibus domi comprehensis, haruspices a patre conuocatos. qui magis anguibus, quàm lacertis, quàm muribus? quia sunt hæc quotidiana, angues non item. quasi uero referat, quod fieri potest,

quàm

quàm id sæpe fiat. ego tamen miror, si emissio feminæ anguis mortem afferebat Ti. Graccho, emissio autem maris anguis erat mortifera Corneliæ, cur alterutram emiserit. nihil enim scribit respondisse haruspices, si neuter anguis emissus esset, quid esset futurum. at mors insecuta Gracchum est. caussa quidem, credo, aliqua morbi grauioris, non emissione serpentis. neque enim tanta est infelicitas haruspicum, ut ne casu quidem unquam fiat, quod futurum illi esse dixerint. Nam illud mirarer, si crederem, quòd apud Homerum Calchantem dixisti ex passerum numero belli Troiani annos auguratum: de cuius coniectura sic apud Homerum, ut nos otiosi conuertimus, loquitur Agamemnon:

Ferte uiri, & duros animo tolerate labores,
Auguris ut nostri Calchantis fata queamus
Scire ratos ne habeant, an uanos pectoris orsus:
Nanque omnes memori portentū mente retētant,
Qui non funestis liquerunt lumina fatis.
Argolicis primum ut uestita est classibus Aulis,
Quæ Priamo cladē, & Troiæ, pestemq. ferebant;
Nos circum latices gelidos fumantibus aris,
Aurigeris diuum placantes numina tauris,
Sub platano umbrifera, fons unde emanat aquai,
Vidimus immani specie, tortuq. draconem
Terribilem, Iouis ut pulsu penetrabat ab ara:
Qui platani in ramo foliorum tegmine septos
Corripuit pullos: quos cum consumeret octo,
Nona super tremulo genitrix clangore uolabat:

Cui ferus immani laniauit uiſcera morſu.
Hunc, ubi tă teneros uolucres, matremq́. peremit,
Qui luci ediderat, genitor Saturnius idem
Abdidit, & duro formauit tegmine ſaxi.
Nos autem timidi ſtantes mirabile monſtrum
Vidimus in medijs diuum uerſarier aris
Tum Calchas hæc eſt fidenti uoce locutus.
Quidnam torpentes ſubito obſtupuiſtis Achiui?
Nobis hæc portenta deum dedit ipſe creator,
Tarda & ſera nimis, ſed fama ac laude perenni.
Nam quot aues tetro mactatas dente uidetis,
Tot nos ad Troiam belli exanclabimus annos:
Quæ decumo cadet, & pœna ſatiabit Achiuos.
Edidit hæc Calchas: quæ iam matura uidetis.

quæ tandem iſta auguratio eſt ex paſſeribus annorum potius, quàm aut menſium, aut dierum? cur autem de paſſerculis coniecturam facit, in quibus nullum erat monſtrum; de dracone ſilet, qui, id quod fieri non potuit, lapideus dicitur factus? poſtremo, quid ſimile habet paſſer annis? nam de angue illo, qui Syllæ apparuit immolanti, utrunque
109. *memini, & Syllam, cum in expeditionem educturus eſſet, immolauiſſe, & anguem ab ara extitiſſe, eoq́. die rem præclare eſſe geſtam, non haruſpicis conſilio, ſed imperatoris. atque hæc oſtentorum genera mirabile nihil habent: quæ cum facta ſunt, tú ad coniecturam aliqua interpretatione reuocantur:*
110. *ut, illa tritici grana in os pueri Midæ congeſta, aut apes quas dixiſti in labris Platonis pueri conſediſſe,*

non

non tam mirabilia sint, quàm coniecta bene: quæ tamen uel ipsa falsa esse, uel illa, quæ prædicta sunt, fortuito accidisse potuerunt. De ipso Roscio potest illud quidem esse falsum, ut circumligatus fuerit angui: sed ut in cunis fuerit anguis, non tam est mirum, in Selonio præsertim, ubi apud focum angues nundinari solent. nam quod haruspices responderunt, nihil illo clarius, nihil nobilius fore: miror deos immortales histrioni futuro claritatem ostendisse, nullam ostendisse Africano. Atque etiam a te Flaminiana ostenta collecta sunt, quòd ipse, & equus eius repente conciderit: non sane hoc quidem mirabile: quòd euelli primi hastati signum non potuerit: timide fortasse signifer euellebat, quod fidenter infixerat. Nam Dionysii equus quid attulit admirationis, quod emersit ex flumine? quodq́. habuit apes in iuba? sed quia breui tempore regnare cœpit; quod casu acciderat, uim habuit ostenti. At Lacedæmonijs in Herculis fano arma sonuerunt: eiusdemq́. dei Thebis ualuæ clausæ subito se aperuerunt: eaq́. scuta, quæ fuerant sublime fixa, sunt humi inuenta. horum cum nihil fieri potuerit sine aliquo motu, quid est cur diuinitus ea potius, quàm casu, facta esse dicamus? At in Lysandri statuæ capite Delphis extitit corona ex asperis herbis, & quidem subita. itane censes? ante coronam extitisse, quàm herbarum conceptum esse semẽ? herbam autem asperam credo auium congestu, non humano satu. iam quidquid in capite est, id coronæ simi-

le uideri potest. Nam quòd eodem tempore stellas aureas Castoris & Pollucis Delphis positas decidisse neque eas usquam repertas esse dixisti: furum id magis factum, quàm deorum uidetur. Simiæ uero Dodoneæ improbitatem historijs græcis mandatam esse demiror. quid minus mirum, quàm illam monstruosissimam bestiam urnam euertisse, sortes dissipauisse? & negant historici Lacedæmonijs ullum ostentum hoc tristius accidisse. Nam illa prædicta Veientum, si lacus Albanus redundasset, isq. in mare fluxisset, Romam perituram; si repressus esset, Veios; ita aqua Albana deducta ad utilitatem agri suburbani, non ad arcem, urbemq. retinendam. At paullo post audita uox est monentis, ut prouiderent ne a Gallis Roma caperetur: ex eo Aio Loquenti aram in Noua uia cōsecratam. quid ergo? Aius iste Loquens, quando eum nemo norat, aiebat, & loquebatur, & ex eo nomen inuenit: postea quàm & sedem, & aram, & nomen inuenit, obmutuit? Quod idem dici de Moneta potest: a qua, præterquam de sue plena, quid unquam moniti sumus? Satis multa de ostentis. Auspicia restant, & sortes, eæ quæ ducuntur, non illæ quæ uaticinatione funduntur: quæ oracula uerius dicimus: de quibus tum dicemus, cum ad naturalem diuinationem uenerimus. Restat etiam de Chaldæis. sed primum auspicia uideamus. Difficilis auguri locus ad contra dicendum, Marso fortasse, sed Romano facillimus. non enim sumus ij nos augures, qui auium, reliquorum

rum ue signorum obseruatione futura dicamus. & tamen credo Romulum, qui urbem auspicato condidit, habuisse opinionem, esse in prouidendis rebus augurandi scientiam. errabat enim multis in rebus antiquitas: quam uel usu iam, uel doctrina, uel uetustate immutatam uidemus. retinetur autem & ad opinionem uulgi, & ad magnas utilitates reip. mos, religio, disciplina, ius augurum, collegij auctoritas. Nec uero non omni supplicio digni P. Claudius, L. Iunius consules, qui contra auspicia nauigarunt. parendum enim fuit religioni, nec patrius mos tam contumaciter repudiandus. iure igitur alter populi iudicio damnatus est, alter mortem sibi ipse consciuit. Flaminius non paruit auspicijs: itaque perijt cum exercitu. at anno post Paullus paruit: num minus cecidit in Cannési pugna cum exercitu? etenim ut sint auspicia, quæ nulla sunt; hæc certe, quibus utimur siue tripudio, siue de cælo, simulacra sunt auspiciorum, auspicia nullo modo. Q. Fabi, te uolo mihi in auspicio esse. uolo, respondet. audiui. Hic apud maiores nostros adhibebatur peritus, nunc quilibet. peritum autem esse necesse est eum, qui, silentium quid sit, intelligat. id enim silentium dicimus in auspicijs, quod omni uitio caret. hoc intelligere, perfecti auguris est. illi autem, qui in auspicium adhibetur, cum ita imperauit is, qui auspicatur, dicito, si silentium esse uidetur, nec suspicit, nec circumspicit, statim respondet, silentium esse, uideri. tum ille, dicito si

pascuntur aues: pascuntur. quæ, aut ubi? attulit, inquit, in cauea pullos is, qui ex eo ipso nominatur pullarius. hæ sunt igitur aues internuntiæ Iouis: quæ pascantur, nec ne, quid refert? nihil ad auspicia: sed quia, cum pascuntur, necesse est aliquid ex ore cadere, & terram pauire, terripauium primo, post terripudium dictum est; hoc quidem iam tripudium dicitur. cum igitur offa iam cecidit ex ore pulli, tum auspicanti tripudium solistimum nuntiant. ergo hoc auspicium diuini quidquam habere potest, quod tam sit coactum & expressum? quo antiquissimos augures non esse usos, argumento est, quòd decretum collegij uetus habemus, omnem auem tripudium facere posse. tum igitur esset auspicium, si modo ei esset liberum se ostendisse: tum auis illa uideri posset interpres, & satelles Iouis. nunc uero inclusa in cauea, & fame enecta, si in offam pultis inuadit, & si aliquid ex ore cecidit; hoc tu auspicium, aut hoc modo Romulum auspicari solitum putas? Iam uero de cælo seruare non ipsos censes solitos, qui auspicabantur? nunc imperant pullario: ille renuntiat, fulmen sinistrum auspicium optimum habemus ad omnes res, præterquam ad comitia: quod quidem institutum reip. caussa est, ut comitiorum uel in iudicijs populi, uel in iure legum, uel in creandis magistratibus principes ciuitatis essent interpretes. At Ti. Gracchi litteris Scipio & Figulus, quòd augures iudicassent eos uitio creatos esse, magistratu se abdicauerunt.

Quis

Quis negat augurum disciplinam esse? diuinationem nego. At haruspices diuini: quos cum Ti. Gracchus propter mortem repentinam eius, qui in prærogatiua referenda subito concidisset, in senatum introduxisset, non iustum rogatorem comitiorum fuisse dixerunt. Primum uide, ne in eum dixerint, qui rogator centuriæ fuisset: is enim erat mortuus. id autem, sine diuinatione, coniectura poterat dicere. deinde fortasse casu: qui nullo modo est ex hoc genere tollendus. quid enim scire Etrusci haruspices aut de tabernaculo recte capto, aut de pomerij iure potuerunt? equidem assentior C. Marcello potius, quàm Ap. Claudio: qui ambo mei collegæ fuerunt: existimoq. ius augurum, etsi diuinationis opinione principio constitutum sit, tamen postea reip. caussa conseruatum, ac retentum. Sed de hoc loco plura in alijs, nunc hactenus: externa enim auguria, quæ sunt non tam artificiosa, quàm superstitiosa, uideamus. Omnibus fere auibus utuntur, nos admodum paucis. alia sinistra sunt, alia nostris. solebat ex me Deiotarus percunctari nostri augurij disciplinam, ego ex illo sui. dij immortales, quantum differebat: ut quædam essent etiam contraria. atque ille ijs semper utebatur: nos, nisi dum a populo auspicia accepta habemus, quàm multum ijs utimur? Bellicam rem administrari maiores nostri, nisi auspicato, noluerunt: quàm multi anni sunt, cum bella a proprætoribus & proconsulibus administrantur? qui auspicia non habent: itaque nec amnes transeunt auspicato,

spicato, nec tripudio auspicantur. nam ex acuminibus quidem, quod totum auspicium militare est, iam M. Marcellus ille quinquies consul totum omisit, idem imperator, idem augur optimus. ubi est ergo auium diuinatio? quæ, quoniam ab ijs, qui auspicia nulla habent, bella administrantur, ab urbanis retenta uidetur, a bellicis esse sublata. & quidem ille dicebat; si quando rem agere uellet, ne impediretur auspicijs, lectica operta facere se iter solere. huic simile est, quod nos augures præcipimus, ne iuge auspicium obueniat, ut iumenta iubeant disiungere. quid est aliud nolle moneri a Ioue, nisi efficere, ut aut ne fieri possit auspicium, aut, si fiat, uideri? Nam illud admodum ridiculum, quòd negas Deiotarum auspiciorum, quæ sibi ad Pompeium proficiscenti facta sunt, pœnitere; quòd fidem secutus, amicitiamq. populi R. functus sit officio: antiquiorem enim sibi fuisse laudem, & gloriam, quam regnum, & possessiones suas. credo id quidem: sed nihil ad auspicia. nec enim ei cornix canere potuit, recte eum facere, quòd populi R. libertatem defendere pararet. ipse hoc sentiebat, sicuti sensit. aues euentus significant aut aduersos, aut secundos: uirtutis auspicijs uideo esse usum Deiotarum: quæ uetat spectare fortunam, dum præstetur fides. aues uero si prosperos euentus ostenderunt, certe fefellerunt. fugit ex prœlio cum Pompeio: graue tempus. discessit ab eo: luctuosa res. Cæsarem eodem tempore & hostem, et hospitem uidit: quid hoc tristius? 125 a

is

is cum ei Troginorum tetrarchiam eripuisset, et asseclæ suo Pergameno nescio cui dedisset; eidemq. detraxisset Armeniam, a senatu datam; cumq. ab eo magnificentissimo hospitio acceptus esset; spoliatum reliquit & hospitem, & regem. Sed labor longius: ad propositum reuertar. Si euenta quærimus, quæ exquiruntur auibus: nullo modo prospera Deiotaro. sin officia: a uirtute ipsius, non ab auspicijs, petita sunt. Omitte igitur lituum Romuli, quem 33 in maximo incendio negas potuisse comburi: contemne cotem Atij Nauij: nihil debet esse in philosophia commenticijs fabellis loci. illud erat philosophi, totius augurij primum naturam ipsam uidere, deinde inuentionem, deinde constantiam. Quæ est igitur natura, quæ uolucres huc & illuc passim uagantes efficiat, ut significent aliquid, & tum uetent agere, tum iubeant, aut cantu, aut uolatu? cur autem alijs a dextra, alijs a læua datum est auibus, ut ratum auspicium facere possint? Quo modo autem hæc, aut quando, aut a quibus inuenta dicemus? Etrusci tamen habent exaratum puerum au- 35
ctorem disciplinæ suæ: nos quem? Atium ne Nauium? at aliquot annis antiquior Romulus, & Remus, ambo augures, ut accepimus. An Pisidarum, aut Cilicum, aut Phrygum ista inuenta dicemus? placet igitur, humanitatis expertes habere diuinitatis auctores? At omnes reges, populi, nationes utuntur auspicijs. quasi uero quidquam sit tam ualde, quàm nihil sapere, uulgare: aut quasi tibi ipsi

in

in iudicando placeat multitudo. quotus quisque est, qui uoluptatem neget esse bonum? plerique etiam summum bonum dicunt. num igitur eorum frequentia Stoici de sententia deterrentur? aut num plerisque in rebus sequitur eorum auctoritatem multitudo? quid mirum igitur, si in omnibus auspicijs, & omni diuinatione imbecilli animi superstitiosa ista concipiant, uerum dispicere non possint? Quæ autem est inter augures conueniens, & coniuncta constantia? ad nostri augurij consuetudinem dixit Ennius,

Cum tonuit læuum bene tempestate serena.

at Homericus Vlysses, apud Achillem querens de ferocitate Troianorum, nescio quid hoc modo nuntiat:

Prospera Iupiter his dextris fulgoribus edit.

ita nobis sinistra uidentur, Graijs & barbaris dextra meliora. quanquam haud ignoro, quæ bona sint, sinistra nos dicere, etiam si dextra sint. sed certe nostri sinistrum nominauerunt, externiq; dextrum, quia plerunque melius id uidebatur. hæc quanta dissensio est? Quid, quòd alijs auibus utuntur, alijs signis, aliter obseruant, aliter respondent? non necesse est fateri, partim horum errore susceptum esse, partim superstitione, multa fallendo? Atque his superstitionibus non dubitasti etiam omina adiungere. Aemilia Paullo, Persam perisse: quod pater omen accepit. Cæcilia sororis filiæ, sedes suas tradere. iam illa, fauete linguis, & prærogatiuam

omen

omen comitiorum. Hoc est, ipsum esse contra se copiosum, et disertum. quando enim, ista obseruans, quieto, & libero animo esse poteris, ut ad rem gerendam non superstitionem habeas, sed rationem ducem? ita ne? si quis aliquid ex sua re, atque ex suo sermone dixerit, & eius uerbum aliquod apte ceciderit ad id, quod ages, aut cogitabis, ea res tibi aut timorem afferet, aut alacritatem? Cum M. Crassus exercitum Brundisij imponeret, quidam in portu caricas Cauno aduectas uendens, Cauneas clamitabat. dicamus, si placet, monitum ab eo Crassum, caueret ne iret: non fuisse periturum, si omini paruisset. quæ si suscipiamus, pedis offensio nobis, & abruptio corrigiæ, & sternutamenta erunt obseruanda. Sortes restant, & Chaldæi: ut ad uates, & somnia ueniamus. Dicendum igitur putas de sortibus. Quid enim sors est? idem propemodum, quod micare, quod talos iacere, quod tesseras: quibus temeritas, & casus, non ratio, nec consilium ualet. tota res est inuenta fallacijs, aut ad quæstum, aut ad superstitionem, aut ad errorem. atque, ut in haruspicina fecimus, sic uideamus clarissimarum sortium quæ tradatur inuentio. Numerium Fuffetium Prænestinorum monumenta declarant, honestum hominem, & nobilem, somnijs crebris, ad extremum etiam minacibus, cum iuberetur certo in loco silicem cædere, perterritum uisu, irridentibus suis ciuibus, id agere cœpisse: itaque, perfracto saxo, sortes erupisse, in robore insculptis

prisc-

priscarum litterarum notis. is est hodie locus septus religiose propter Iouis pueri, qui lactens cum Iunone, in gremio Fortunæ sedens, mammam appetens, castissime colitur a matribus. Eodem tempore illo loco, ubi nunc Fortunæ sita ædes est, mel ex olea fluxisse dicunt, haruspicesq. dixisse, summa nobilitate illas sortes futuras, eorumq. iussu ex illa olea arcam esse factam, eaq. conditas sortes, quæ hodie Fortunæ monitu tolluntur. quid igitur in his potest esse certi, quæ Fortunæ monitu, pueri manu miscentur, atque ducuntur? quo modo autem istæ positæ in illo loco? quis robur illud cecidit, dolauit, inscripsit? Nihil est, inquiunt, quod deus efficere non possit. Vtinam sapientes Stoicos effecisset, ne omnia superstitiosa solicitudine & miseria crederent. sed hoc quidem genus diuinationis uita iam communis explosit. Fani pulchritudo, & uetustas, Prænestinarum etiam nunc sortium retinet nomen, atque id in uulgus. quis enim magistratus, aut quis uir illustrior utitur sortibus? ceteris uero in locis sortes plane refrixerunt. quod Carneadem Clitomachus scribit dicere solitum, nusquam se fortunatiorem, quàm Præneste uidisse Fortunam. ergo hoc diuinationis genus omittamus. Ad Chaldæorum monstra ueniamus: de quibus Eudoxus, Platonis auditor, in astrologia iudicio doctissimorum hominum facile princeps, sic opinatur, id quod scriptum reliquit: Chaldæis in prædictione, et in notatione cuiusque uitæ ex natali die, minime esse credendum. Nominat etiam

Panæ-

Panætius, qui unus e Stoicis astrologorum prædicta reiecit; Archelaum, & Cassandrum, summos astrologos illius ætatis, qua erat ipse, cum in ceteris astrologiæ partibus excellerent, hoc prædictionis genere non usos. Scylax Halicarnasseus, familiaris Panætij, excellens in astrologia, idemq. in regenda sua ciuitate princeps, totum hoc Chaldaicum prædicendi genus repudiauit. Sed ut ratione utamur, omissis testibus, sic isti disputant, qui hæc Chaldæorum natalitia prædicta defendunt. uim quandam esse aiunt signifero in orbe, qui græce ζωδιακὸς dicitur, talem, ut eius orbis unaquæque pars alia alio modo moueat, immutetq. cælum, perinde ut quæque stellæ in ijs, finitimisq. partibus sint quoque tempore; eamq. uim uarie moueri ab ijs sideribus, quæ uocantur errantia. cum autem in eam ipsam partem orbis uenerint, in qua sit ortus eius, qui nascitur; aut in eam, quæ coniunctum aliquid habeat, aut consentiens; ea triangula illi, & quadrata nominant. etenim cum tempore anni, tempestatumque, cæli conuersiones, commutationesq. tantæ fiant accessu stellarum, & recessu; cumq. ea ui solis efficiantur, quæ uidemus: non uerisimile solum, sed etiam uerum esse censent, perinde utcunque temperatus sit aer, ita pueros orientes animari, atque formari, ex eoq. ingenia, mores, animú, corpus, actionem uitæ, casus cuiusque, euentusq. fingi. O delirationem incredibilem. non enim omnis error stultitia est dicenda. quibus etiam Diogenes Stoicus

con-

concedit, aliquid ut prædicere poßint, duntaxat quali quisque natura, & ad quam quisque maxime rem aptus futurus sit: cetera, quæ profiteantur, negat ullo modo posse sciri: etenim geminorum formas esse similes, uitam atque fortunam plerunque disparem. Troclus, & Euristhenes, Lacedæmoniorum reges, gemini fratres fuerunt. at hi nec totidem annos uixerunt: anno enim Procli uita breuior fuit, multumq. is fratri rerum gestarum gloria præstitit. At ego id ipsum, quod uir optimus Diogenes Chaldæis quasi quadam præuaricatione concedit, nego posse intelligi. etenim cum, ut ipsi dicunt, ortus nascentium Luna moderetur, eaq. animaduertant, & notent sidera natalitia Chaldæi, quæcunque Lunæ iuncta uideantur: oculorum fallacissimo sensu iudicant ea, quæ ratione atque animo uidere debebant. docet enim ratio mathematicorum, quam istis notam esse oportebat, quanta humilitate Luna feratur, terram pæne contingens; quantum absit a proxima Mercurij stella, multo autem longius a Veneris; deinde alio interuallo distet a Sole, cuius lumine collustrari putatur. reliqua uero tria interualla infinita, & immensa, a Sole ad Martis, inde ad Iouis, ab eo ad Saturni stellam, inde ad cælum ipsum, quod extremum atque ultimum mundi est. quæ potest igitur contagio ex infinito pæne interuallo pertinere ad Lunam, uel potius ad terram? Quid? cum dicunt id, quod ijs dicere necesse est, omnes omnium ortus, quicunque gignantur in omni

terra,

terra, quæ incolatur, eoſdem eſſe, eademq. omnibus, qui eodem ſtatu cæli, & ſtellarum nati ſunt, accidere neceſſe eſſe; non ne eiuſmodi ſunt, ut ne cæli quidem naturam interpretes iſtos cæli noſſe appareat? cum enim illi orbes, qui cælum quaſi medium diuidunt, & aſpectum noſtrum definiunt, qui a Græcis ὁρίζοντες nominantur, a nobis finientes rectiſſime nominari poſſunt, uarietatem maximam habeant, aliiq. in aliis locis ſint: neceſſe eſt, ortus, occaſusq. siderũ non fieri eodem tempore apud omnes. quòd ſi eorũ ui cælum modo hoc, modo illo modo temperatur: qui poteſt eadem uis eſſe naſcentiũ, cum cæli tanta ſit diſſimilitudo? in his locis, quæ nos incolimus, poſt ſolſtitium canicula exoritur, et quidem aliquot diebus; apud Troglodytas, ut ſcribitur, ante ſolſtitium: ut, ſi iam concedamus aliquid uim cæleſtem ad eos, qui in terra gignuntur, pertinere, confitendum ſit illis, eos, qui naſcuntur eodem tempore, poſſe in diſſimiles incidere naturas propter cæli diſſimilitudinem. minime illis placet. uolunt enim illi, omnes eodem tempore ortos, qui ubique ſint nati, eadem conditione naſci. ſed quæ tanta dementia eſt, ut in maximis motibus, mutationibusq. cæli nihil interſit, qui uentus, qui imber, quæ tempeſtas ubique ſit? quarum rerum in proximis locis tantæ diſſimilitudines ſæpe ſunt, ut alia Tuſculi, alia Romæ eueniat ſæpe tempeſtas. quod, qui nauigant, maxime animaduertunt, cum in flectendis promontoriis uentorum mutationes

me diceret. quòd si hæc astro ingenerata & tradita essent, nulla res ea mutare posset. Quid? dissimilitudo locorum non ne dissimiles hominum procreationes habet? quas quidem percurrere oratione facile est: quid inter Indos & Persas, Aethiopas et Syros differat corporibus, animis: ut incredibilis uarietas dissimilitudoque sit. ex quo intelligitur, plus terrarum situs, quam Lunæ tractus, ad nascendum ualere. Nam quod aiunt quadringenta & septuaginta milia annorum in periclitandis, experiundisq. pueris, quicunque essent nati, Babylonios posuisse, fallunt. si enim esset factitatum, non esset desitum. neminem autem habemus auctorem, qui aut fieri dicat, aut factum sciat. Vides ne me non ea dicere, quæ Carneades, sed ea, quæ princeps Stoicorum Panætius dixerit? Ego autem etiam hoc requiro, omnes ne [illegible] Cannensi pugna ceciderunt, uno astro fuerint[illegible]us quidem omnium unus & idem fuit. Quid? qui ingenio atque animo singulares, num astro quoque uno? quod enim tempus, quo non innumerabiles nascantur? at certe nemo similis Homeri. & si ad rem pertinet, quo modo cælo affecto, compositisq. sideribus quodque animal oriatur: ualeat id necesse est etiam in rebus inanimis. quo quid dici potest absurdius? L. quidem Tarutius Firmanus, familiaris noster, in primis Chaldæis rationibus eruditus, urbis etiam nostræ natalem diem repetebat ab ijs Parilibus, quibus eam a Romulo conditam accepimus; Ro-

Quæ cum ille dixisset, tum ego rursus quasi ab alio principio sum exorsus dicere. Non ignoro, Quin- [illegible] semper ita sensisse, ut de ceteris diuinandi generibus dubitares, ista duo, furoris, & somnij, quæ a libera mente fluere uiderentur, probares. dicam igitur, de istis ipsis duobus generibus mihi quid uideatur; si prius, Stoicorum rationis conclusio, et Cratippi nostri quid ualeat, uidero. Dixisti & Chrysippum, & Diogenem, & Antipatrum concludere hoc modo. si sunt dij, neque ante declarant hominibus, quæ futura sint: aut non diligunt homines: aut, quid euenturum sit, ignorant: aut existimant nihil interesse hominum, scire, quid sit futurum: aut non censent esse suæ maiestatis, præsignificare hominibus, quæ sint futura: aut ea ne ipsi quidem dij significare possunt. at neque non diligunt nos; sunt enim benefici, generiq; hominum amici: neque ignorant ea, quæ ab ipsis constituta, & designata sunt: neque nostra nihil interest, scire ea, quæ futura sunt; erimus enim cautiores, si scierimus: neque hoc alienum ducunt maiestate sua; nihil est enim beneficentia præstantius: neque non possunt futura prænoscere: non igitur dij sunt, nec significant nobis futura: sunt autem dij, significant ergo. et non, si significant futura, nullas dant nobis uias ad significationum scientiam; frustra enim significarent: neque, si dant uias, non est diuinatio: est igitur diuinatio. O acutos homines: quàm paucis uerbis negotium confectum putant. ea su-

controuersumq́. sit. Sequitur porro, nihil deos ignorare, quòd omnia sint ab ijs constituta. hic uero quanta pugna est doctissimorum hominum, negantium esse hæc a dijs immortalibus constituta? at nostra interest scire, quæ euentura sint. magnus Dicæarchi liber est, nescire ea, melius esse, quàm scire. * negant enim id esse alienum maiestatis deorum, scilicet caussas omnium introspicere, ut uideant quid cuique conducat. Neque non possunt futura prænoscere. negant posse ij, quibus non placet esse certum, quid futurum sit. Vides ne igitur, quæ dubia sunt, ea sumere ipsos pro certis, atque concessis? Deinde contorquent, & ita concludunt. non igitur & sunt dij, nec significant futura: id enim iam perfectum arbitrantur. deinde assumunt: sunt autem dij: quod ipsum non ab omnibus conceditur: significant ergo. ne id quidem sequitur: possunt enim non significare, & tamen esse dij. nec, si significent, non dare uias aliquas ad scientiam significationis: at id quoque potest, ut non dent homini, sed ipsi habeant. cur enim Tuscis potius, quàm Romanis darent? nec, si dant uias, nulla est diuinatio. Fac dare deos; quod absurdum est: quid refert, si accipere non possumus? Extremum, est igitur diuinatio. sit extremum: effectum tamen non est. ex falsis enim, ut ab ipsis didicimus, uerum effici non potest: iacet igitur tota conclusio. Veniamus nunc ad optimum uirum, familiarem nostrum, Cratippum. Si sine oculis, inquit, non potest extare

bitur. assumit autem Cratippus hoc modo. Sunt autem innumerabiles præsensiones non fortuitæ. at ego dico nullam. uide, quanta sit controuersia. iam, assumptione non concessa, nulla conclusio est. At impudentes sumus, qui, quod tam perspicuum sit, non concedamus. quid est perspicuum? multa uera, inquit, euadere. quid, quod multo plura falsa? nonne ipsa uarietas, quæ est propria fortunæ, fortunam esse caussam, non naturam, docet? deinde, si tua ista conclusio, Cratippe, uera est; (tecum enim mihi res est) non ne intelligis, eadem uti posse & haruspices, & fulguratores, & interpretes ostentorum, et augures, & sortilegos, et Chaldæos? quorum generum nullum est, ex quo non aliquid, sicut prædictum sit, euaserit. ergo aut ea quoque genera diuinandi sunt, quæ tu rectissime improbas: aut, si ea non sunt, non intelligo, cur hæc duo sint, quæ relinquis. qua ergo ratione hæc inducis, eadem illa possunt esse, quæ tollis. Quid uero habet auctoritatis furor iste, quem diuinum uocatis, ut, quæ sapiens non uideat, ea uideat insanus, & is, qui humanos sensus amiserit, diuinos assecutus sit? Sibyllæ uersus obseruamus, quos illa furens fudisse dicitur: quorum interpres nuper, falsa quadam hominum fama, dicturus in senatu putabatur, eum, quem re uera regem habebamus, appellandum quoque esse regem, si salui esse uellemus. hoc si est in libris, in quem hominem, & in quod tempus est? callide enim, qui illa composuit,

per-

perfecit, ut, quodcunque accidisset, prædictum uideretur, hominum & temporum definitione sublata. adhibuit etiam latebram obscuritatis, ut ijdem uersus alias in aliam rem posse accommodari uiderentur. non esse autem illud carmen furentis, cum ipsum poema declarat, (est enim magis artis, & diligentiæ, quàm incitationis, et motus) tum uero ea, quæ ἀκροστιχὶς dicitur, cum deinceps ex primis uersus litteris aliquid connectitur, ut in quibusdã Ennianis. id certe magis est attenti animi, quàm furentis. atque in Sibyllinis ex primo uersu cuiusque sententiæ primis litteris illius sententiæ carmen omne prætexitur. hoc scriptoris est, non furentis; adhibentis diligentiam, non insani. quamobrem Sibyllam quidem sepositam, et conditam habeamus, ut, id quod proditum est a maioribus, iniussu senatus ne legantur quidem libri, ualeantq. ad deponendas potius, quàm ad suscipiendas religiones: cum antistitibus agamus, ut quiduis potius ex illis libris, quàm regem, proferant: quem Romæ posthac nec dij, nec homines esse patientur. At multi sæpe uera uaticinati, ut Cassandra:

Iamq. mari magno.

eademq. paullo post:

Eheu uidete.

Num igitur me cogis etiam fabulis credere? quæ delectationis habeant, quantum uoles; uerbis, sententijs, numeris, cantibus adiuuentur: auctoritatem quidem nullam debemus, nec fidem commenti-

cijs

cijs rebus adiungere. Eodemq. modo nec ego Publicio nescio cui, nec Martijs uatibus, nec Apollinis opertis credendum existimo; quorum partim ficta aperte, partim effutita temere, nunquam ne mediocri quidem cuiquam, non modo prudenti, probata sunt. Quid, inquies, remex ille de classe Coponij; non ne ea prædixit, quæ facta sunt? ille uero & ea quidem, quæ omnes eo tempore, ne acciderent, timebamus. castra enim in Thessalia castris collata audiebamus: uidebaturq. nobis exercitus Cæsaris & audaciæ plus habere, quippe qui patriæ bellum intulisset; & roboris, propter uetustatem. casum autem prælij, nemo nostrum erat, quin timeret, sed ita, ut constantibus hominibus par erat, non aperte. ille autem Græcus, quid mirum, si magnitudine timoris, ut plerunque fit, a constantia, atque a mente, atque a se ipse discessit? qua perturbatione animi, quæ, sanus cum esset, timebat ne euenirent, ea demens euentura esse dicebat. utrum tandem, per deos atque homines, magis uerisimile est, uesanum remigem, an aliquem nostrum, qui ibi tum eramus, M. Catonem, Varronem, Coponium ipsum consilia deorum immortalium perspicere potuisse? Sed iam ad te uenio,

O sancte Apollo, qui umbilicum terrarum certum
obsides,
Vnde superstitiosa primum sæua euasit uox fera.

tuis enim oraculis Chrysippus totum uolumen impleuit partim falsis, ut ego opinor; partim casu ue-

nihil possit esse contemptius? hoc loco cum urgentur, euanuisse aiunt uetustate uim loci eius, unde anhelitus ille terræ fieret, quo Pythia mente incitata oracula ederet. De uino aut salsamento putes loqui, quæ euanescunt uetustate. de ui loci agitur, neque solum naturali, sed etiam diuina: quæ quo tandem modo euanuit? uetustate, inquies. quæ uetustas est, quæ uim diuinam conficere possit? quid tam diuinum, quàm afflatus ex terra mentem ita mouens, ut eam prouidam rerum futurarum efficiat, ut ea non modo cernat multo ante, sed etiam numero uersuq. pronuntiet? quando autem ista uis euanuit? an, postquam homines minus creduli esse cœperunt? Demosthenes quidé, qui abhinc annos prope CCC fuit, iam tum φιλιππίζειν Pythiam dicebat, id est quasi cum Philippo facere. hoc autem eò spectabat, ut eam a Philippo corruptá diceret. quo licet existimare, in alijs quoque oraculis Delphicis aliquid non sinceri fuisse. Sed nescio quo modo isti philosophi, superstitiosi, & pæne fanatici, quiduis malle uidentur, quàm se nó ineptos. euanuisse mauultis, et extinctum esse id, quod si unquam fuit, certe æternum esset, quàm ea, quæ non sunt credenda, non credere. Similis est error in somnijs: quorum quidem defensio repetita quàm longe est? diuinos animos censent esse nostros, eosq. esse tractos extrinsecus, animorumq. consentientium multitudine completum esse mundum: hac igitur mentis & ipsius diuinitate, et coniunctione cum externis mentibus, cerni quæ sint

quid est tam incertum, quàm talorũ iactus? tamen nemo est, quin, sæpe iactans, uenereum aliquando iaciat, non nunquam etiam iterum, ac tertiũ. num igitur, ut inepti, Veneris id fieri impulsu malumus, quàm casu, dicere? Quòd si ceteris temporibus falsis uisis credendũ non est: non uideo, quid præcipui somnus habeat, in quo ualeant falsa pro ueris. Quòd si ita natura paratum esset, ut ea dormientes agerent, quæ somniarent: alligandi essent omnes, qui cubitum irent. maiores enim, quàm ulli insani, efficerent motus somniantes. Quòd si insanorum uisis fides non est habenda, quod falsa sunt: cur credatur somniantium uisis, quæ multo etiam perturbatiora sunt, non intelligo. an, quòd insani sua uisa coniectori non narrant, narrant qui somniauerũt?

31.a. *Quæro etiam, si uelim scribere quid, aut legere, aut canere uoce, uel fidibus, aut geometricum quiddam, aut physicum, aut dialecticum explicare, somnium ne expectandum sit, an ars adhibenda, sine qua nihil earum rerum nec fieri, nec expediri potest? Atqui, ne si nauigare quidem uelim, ita gubernarem ut somniauerim: præsens enim pœna sit. Quid igitur conuenit ægros a coniectore somniorum potius, quàm a medico, petere medicinam? an Aesculapius, an Serapis potest nobis præscribere per somnium curationem ualetudinis, Neptunus gubernantibus non potest? &, si sine medico medicinam dabit Minerua; musæ scribendi, legendi, ceterarumq. artium scientiam somniantibus non dabunt?*

tione utitur. sed horum neutrum in deum cadit: nihil igitur a deo somniis significari fatendum est. Illud etiam requiro, cur, si deus ista uisa nobis prouidendi caussa dat, non uigilátibus potius det, quàm dormientibus. siue enim externus, & aduenticius pulsus animos dormientium commouet; siue per se ipsi animi mouentur; siue quae caussa alia est, cur secundum quietem aliquid uidere, audire, agere uideamur: eadé caussa uigilantibus esse poterat; idq. si nostra caussa secundum quietem dij facerent, uigilantibus idem facerent, praesertim cum Chrysippus, Academicos refellens, permulto clariora & certiora esse dicat, quae uigilantibus uideantur, quàm quae somniantibus. fuit igitur diuina beneficétia dignius, cum consuleret nobis, clariora uisa dare uigilantibus, quàm obscuriora per somnium. quod quoniam non fit, somnia diuina putanda non sunt. Iam uero quid opus est circuitione, & anfractu, ut sit utendum interpretibus somniorum potius, quàm directo deus, si quidem nobis consulebat, hoc facito, hoc ne feceris, diceret; idq. uisum uigilanti potius, quàm dormienti, daret? Iam uero, quis dicere audeat, uera omnia esse somnia? aliquot somnia uera, inquit Ennius: sed omnia non est necesse. quae est tandem ista distinctio? quae uera, quae falsa habet? & si uera a deo mittuntur, falsa unde nascuntur? nam si ea quoque diuina; quid inconstantius deo? quid inscitius autem est, quàm mentes mortalium falsis, & mendacibus uisis concitare? sin ue-

ra uiſa diuina ſunt, falſa autem, & inania humana: quæ eſt iſta deſignandi licentia, ut hoc deus, hoc natura fecerit potius, quàm aut omnia deus, quod negatis, aut omnia natura? quod, quoniam illud negatis, hoc neceſſario confitendum eſt. naturam autem eam dico, qua nunquam animus inſiſtens agitatione, & motu eſſe uacuus poteſt. is cum languore corporis nec membris uti, nec ſenſibus poteſt, incidit in uiſa uaria, & incerta ex reliquijs, ut ait Ariſtoteles, inhærentibus earum rerum, quas uigilans geſſerit, aut cogitarit. quarum perturbatione mirabiles interdum exiſtunt ſpecies ſomniorum. quæ ſi alia uera, alia falſa: qua nota internoſcantur, ſcire ſane uelim. ſi nulla eſt; quid iſtos interpretes audiamus? ſin quæpiam eſt; aueo audire, quæ ſit. ſed hærebunt. uenit enim iam in contentionem, utrum ſit probabilius, deos ne immortales, rerum omnium præſtantia excellentes, concurſare omnium mortalium, qui ubique ſunt, non modo lectos, uerum etiam grabatos, &, cum ſtertentes aliquos uiderint, obijcere his uiſa quædam tortuoſa, & obſcura, quæ illi exterriti ſomnio ad coniectorem mane deferant; an natura fieri, ut mobiliter animus agitatus, quod uigilans uiderit, dormiens uidere uideatur. utrum philoſophia dignius, ſagarum ſuperſtitione iſta interpretari, an explicatione naturæ? ut, ſi iam fieri poſſit coniectura uera ſomniorum, tamen iſti, qui profitentur, eam facere non poſſunt. ex leuiſſimo enim, & in-

doctiſſimo

doctissimo genere constant. Stoici autem tui negant quenquam, nisi sapientem, diuinum esse posse. Chrysippus quidem diuinationem definit his uerbis, uim cognoscentem, & uidentem, & explicantem signa, quæ a dijs hominibus portendantur: officium autem eius esse, prænoscere, dij erga homines mente qua sint, quidq. significent, quemadmodumq. ea procurentur, atque expientur. idemq. somniorum coniectionem definit hoc modo, esse uim cernentem, et explanantem quæ a dijs hominibus significentur in somnijs. quid ergo? ad hæc mediocri opus est prudentia, an & ingenio præstanti, et eruditione perfecta? talem autem cognouimus neminem. uide igitur, ne, etiam si diuinationem tibi esse concessero, quod nunquam faciam; neminem tamen diuinum reperire possimus. qualis autem ista mens est deorum, si neque ea nobis significant in somnijs, quæ ipsi per nos intelligamus; neque ea, quorum interpretes habere possimus? similes enim sunt dij, si ea nobis obijciunt, quorum neque scientiam, neque explanationem habeamus, tanquam si Pœni, aut Hispani in senatu nostro sine interprete loquerẽtur. Iam uero quò pertinent obscuritates, & ænigmata somniorum? intelligi enim a nobis dij uelle debebãt ea, quæ nostra caussa nos monebant. Quid? poeta nemo, nemo physicus obscurus? ille uero nimis etiam obscurus Euphorion: at non Homerus: uter igitur melior? ualde Heraclitus obscurus, minime Democritus: num igitur conferendi? Mea caussa

me mones, quod non intelligam: quid me igitur mo̅ nes? ut, si quis medicus ægroto imperet, ut sumat

Terrigenam, herbigradam, domiportam, sangui-
ne cassam,

potius quàm, hominum more, cocleam, dicere. nam Pacuuianus Amphion,

Quadrupes tardigrada, agrestis, humilis, aspera,
Capite breui, ceruice anguina, aspectu truci,
Euiscerata, inanima cum animali sono,

cum dixisset obscurius, tum Attici respondent: non intelligimus, nisi aperte dixeris. at ille uno uerbo, testudo. non potueras hoc igitur a principio cythari sta dicere? Defert ad coniectorem quidam somniasse se, ouum pendere ex fascia lecti sui cubicularis. est hoc in Chrysippi libro somnium. respondit coniector, thesaurum defossum esse sub lecto. fodit: inuenit auri aliquantum, idq. circundatum argento: misit coniectori quantulum uisum est de argento. tum ille, nihil ne de uitello? id enim ex ouo uidebatur aurum declarasse, reliquum argentum. nemo ne igitur unquam alius ouum somniauit? cur ergo hic nescio quis thesaurum solus inuenit? quàm multi inopes, digni præsidio deorum, nullo somnio ad thesaurum reperiendum admonentur? quam autẽ ob caussam tàm est obscure admonitus, ut ex ouo nasceretur thesauri similitudo, potius, quàm aperte thesaurum quærere iuberetur, sicut aperte Simonides uetitus est nauigare? Ergo obscura somnia minime cõsentanea sunt maiestati deorum: ad aperta et clara ueniamus,

mus, quale est de illo interfecto a caupone Megaris, quale de Simonide, qui ab eo, quem humauerat, uetitus est nauigare; quale etiam de Alexandro: quod a te præteritum esse miror: qui, cum Ptolemæus, familiaris eius, in prœlio telo uenenato ictus esset, eoq. uulnere summo cum dolore moreretur, Alexander assidens somno est consopitus. tum secundum quietem uisus ei dicitur draco is, quem mater Olympias alebat, radiculam ore ferre, & simul dicere, quo illa loci nasceretur: (neque is longe aberat ab eo loco) eius autem esse uim tantam, ut Ptolemæum facile sanaret: cum Alexander experrectus narrasset amicis somnium, emisisse qui illam radiculam quærerent. qua inuenta, & Ptolemæus sanatus dicitur, & multi milites, qui erant eodem genere teli uulnerati. Multa etiam sunt a te ex historijs prolata somnia, matris Phalaridis, Cyri superioris, matris Dionysij, Pœni Amilcaris, Annibalis, P. Decij, peruulgatum iam illud de præsultore, Gracchi etiam, & recens Cæciliæ Balearici filiæ somnium. sed hæc externa, ob eamq. caussam ignota nobis sunt: non nulla etiam ficta fortasse. quis enim auctor istorum? de nostris somnijs quid habemus dicere? tu demerso me, & equo ad ripam? ego de Mario cum fascibus laureatis me in suũ deduci iubente monumentum? omnium somniorum, Quincte, una ratio est: quæ, per deos immortales, uideamus ne nostra superstitione, & deprauatione superetur. quem enim tu Marium uisum a me pu-

tas? speciem, credo, eius, & imaginem, ut Democrito uidetur, unde profectam imaginem: a corporibus enim solidis, & a certis figuris uult fluere imagines. quod igitur Marij corpus erat, ex eo, inquit, quod fuerat, plena sunt imaginum omnia ista. igitur me imago Marij in campum Atinatem persequebatur: nulla enim species cogitari potest, nisi pulsu imaginum. quid ergo? istæ imagines ita nobis dicto audientes sunt, ut, simul atque uelimus, accurrant? etiam ne earum rerum, quæ nullæ sunt? quæ est enim forma tam inusitata, tam nulla, quam non sibi ipse animus possit effingere? ut, quæ nunquam uidimus, ea tamen formata habeamus, oppidorum situs, hominum figuras. num igitur, cum aut muros Babylonis, aut Homeri faciem cogito, imago illorum me aliqua pellit? omnia igitur, quæ uolumus, nota nobis esse possunt: nihil est enim de quo cogitare nequeamus. nullæ ergo imagines obrepunt in animos dormientium extrinsecus, nec omnino fluunt illæ: nec cognoui quenquam, qui maiore auctoritate nihil diceret. animorum est ea uis, atque natura, ut uigeant uigilantes, nullo aduenticio pulsu, sed suo motu, incredibili quadam celeritate. hi cum sustinentur membris, & corpore, & sensibus, omnia certiora cernunt, cogitant, sentiunt. cum autem hæc subtracta sunt, desertusq. animus languore corporis, tum agitatur ipse per sese: itaque in eo & formæ uersantur, & actiones, & multa audiri, multa dici uidentur. hæc scilicet

imbe-

imbecillo remissoq. animo multa omnibus modis confusa & uariata uersantur: maximeq. reliquiæ earum rerum mouentur in animis, & agitantur, de quibus uigilantes aut cogitauimus, aut egimus: ut mihi temporibus illis multum in animo Marius uersabatur, recordanti, quàm ille grauem suum casum magno animo, quàm constanti tulisset. hanc credo caussam de illo somniandi fuisse. tibi autem de me cum solicitudine cogitanti subito sum uisus emersus ex flumine. inerant enim in utriusque nostrum animis uigilantium cogitationum uestigia. At quædam adiuncta sunt; ut mihi de monumento Marij; tibi, quòd equus, in quo ego uehebar, mecum una demersus rursus apparuit. an tu censes ullam anum tam deliram futuram fuisse, ut somnijs crederet, nisi ista casu non numquam, forte, temere concurrerent? Alexandro loqui draco uisus est. potest omnino hoc esse falsum, potest uerum: sed utrum sit, non est mirabile. non enim audiuit ille draconem loquentem, sed est uisus audire: & quidem, quo maius sit, cum radicem ore teneret, locutus est. sed nihil est magnum somnianti. quæro autem, cur Alexandro tam illustre somnium, tam certum, nec huic eidem alias, nec multa ceteris? mihi quidem, præter hoc Marianum, nihil sane, quod meminerim. frustra igitur consumptæ tot noctes tam longa in ætate. nunc quidem, propter intermissionem forensis operæ, & lucubrationes detraxi, & meridiationes addidi, quibus uti antea

non solebam: nec tam multum dormiens ullo somnio sum admonitus, tantis præsertim de rebus: nec mihi magis usquã uideor, quàm cum aut in foro magistratus, aut in curia senatum uideo, somniare. Etenim ex diuisione hoc secundum est, quæ est continuatio, coniunctioq. naturæ, quam, ut dixi, uocant συμπάθειαν, *eiusmodi, ut thesaurus ex ouo intelligi debeat. nam medici ex quibusdam rebus & aduenientes, & crescentes morbos intelligunt: nonnullæ etiam ualetudinis significationes, ut hoc ipsum, pleni, enecti ue simus, ex quodam genere somniorum intelligi posse dicuntur. Thesaurus uero, & hereditas, & honos, & uictoria, & multa generis eiusdem qua cum somnijs naturali cognatione iunguntur? Dicitur quidam, cum in somnijs complexu uenereo iungeretur, calculos eiecisse. uideo sympathiam: uisum est enim tale obiectum dormienti, ut id, quod euenit, naturæ uis, non opinio erroris, effecerit. Quæ igitur natura obtulit illam speciem Simonidi, a qua uetaretur nauigare? aut quid naturæ copulatum habuit Alcibiadis quod scribitur somnium? qui paullo ante interitum uisus est in somnijs amicæ esse amictus amiculo. is cum esset proiectus inhumatus, ab omnibusq. desertus iaceret; amica corpus eius texit suo pallio. ergo hoc inerat in rebus futuris, & caussas naturales habebat; an, & ut uideretur, et ut eueniret, casus effecit? Quid ipsorum interpretum coniecturæ, non ne magis ingenia declarant eorum, quàm*

uim

uim consensumq. naturæ? cursor ad Olympia proficisci cogitans, uisus est in somnijs curru quadrigarum uehi. mane ad coniectorem. at ille, uinces, inquit: id enim celeritas significat, & uis equorum. post idem ad Antiphontem. is autem, uincare, inquit, necesse est. an non intelligis quattuor ante te cucurrisse? ecce alius cursor. atque horum somniorum, & talium plenus est Chrysippi liber, plenus Antipatri. sed ad cursorem redeo. ad interpretem detulit, aquilam se in somnijs uisum esse factum. at ille, uicisti: ista enim aui uolat nulla uehementius. huic equidem Antipho, tu uero, inquit, te uictum esse non uides? ista enim auis, insectans alias, & agitans, semper ipsa postrema est. Parere quædam matrona cupiens, dubitans esset ne prægnans, uisa est in quiete obsignatam habere naturam: retulit. negauit eam, quoniam obsignata fuisset, concipere potuisse. ad alter prægnantem esse dixit: nam inane obsignari nihil solere. Quæ ista est ars coniectoris, eludentis ingenio? an ea, quæ dixi, et innumerabilia, quæ collecta habent Stoici, quidquam significant, nisi acumen hominum ex similitudine aliqua coniecturam modo huc, modo illuc
158. b. ducentium? Medici signa quædam habent ex uenis, & ex spiritu ægroti, multisq. ex alijs futura præsentiunt. gubernatores cum exultantes loligines uiderint, aut delphinos se in portum conijcientes, tempestatem significari putant. hæc ratione explicari, & ad naturam facile reuocari possunt:

ea

ea uero, quæ paullo ante dixi, nullo modo. At enim obseruatio diuturna (hæc enim pars una restat (notandis rebus fecit artem. an tandem somnia obseruari possunt? quonam modo? sunt enim innumerabiles uarietates. nihil tam præpostere, tam incondite, tam monstruose cogitari potest, quod non possimus somniare. quo modo igitur hæc infinita, & semper noua aut memoria complecti, aut obseruando notare possumus? Astrologi motus errantium stellarum notauerunt. inuentus est enim ordo in ijs stellis, qui non putabatur. cedo tandem, qui sit ordo, aut quæ concursatio somniorum? quo modo autem distingui possunt uera somnia a falsis, cum eadem et alijs aliter euadant, et ijsdem non semper eodem modo? ut mihi mirum uideatur, cum mendaci homini, ne uerum quidem dicenti credere soleamus, quo modo isti, si somnium uerum euasit, aliquod non ex multis potius uni fidem derogant, quam ex uno innumerabilia confirmant. Si igitur neque deus est effector somniorum; neque naturæ societas ulla cum somnijs; neque obseruatione inueniri potuit scientia: effectum est, ut nihil prorsus somnijs tribuendum sit; præsertim cum illi ipsi, qui ea uident, nihil diuinent; ij, qui interpretantur, coniecturam adhibeant, non naturam; casus autē innumerabilibus pæne sæculis in omnibus plura mirabilia, quàm in somniorum uisis, effecerit; neque coniectura, quæ in uarias partes duci possit, non nunquam etiam in contrarias, quidquam sit.

incer-

incertius. Explodatur hæc quoque somniorum diuinatio pariter cum ceteris. nam, ut uere loquamur, superstitio fusa per gentes, oppressit omnium fere animos, atque hominum imbecillitatem occupauit, quod & in ijs libris dictum est, qui sunt de natura deorum: & hac disputatione id maxime egimus. multum enim & nobismet ipsis, & nostris profuturi uidebamur, si eam funditus sustulissemus. Nec uero (id enim diligenter intelligi uolo) superstitione tollenda religio tollitur. nam et, ma- 140.
iorum instituta tueri sacris, cæremonijsq. retinendis, sapientis est: et, esse præstantem aliquam æternamq. naturam, & eam suspiciendam admirandamq. hominum generi, pulchritudo mundi, ordoq. rerum cælestium cogit confiteri. quamobrem ut religio propaganda etiam est, quæ est iuncta cum cognitione naturæ: sic superstitionis stirpes omnes eijciendæ sunt: instat enim, & urget, & quocunque te uerteris, persequitur, siue tu uatem, siue tu omen audieris, siue immolaris, siue auem aspexeris, si Chaldæum, si haruspicem uideris, si fulserit, si tonuerit, si tactum aliquid erit de cælo, si ostenti simile natum, factum ue quippiam: quorum necesse est plerumque aliquid eueniat: ut nunquam liceat quieta mente consistere. perfugium uidetur omnium laborum & solicitudinum esse somnus. at ex eo ipso plurimæ curæ, metusq. nascuntur. qui quidem ipsi per se minus ualerent, & magis contemnerentur, nisi somniorum patrocinium

philo-

philosophi suscepissent, nec ij quidem contemptissimi, sed in primis acuti, & consequentia, & repugnantia uidentes: qui prope iam absoluti, & perfecti putantur. quorum licentiæ nisi Carneades restitisset; haud scio, an soli iam philosophi iudicarentur. cum quibus omnis fere nobis disceptatio, contentioq. est: non quòd eos maxime contemnamus: sed quòd uidentur acutissime sententias suas, prudentissimeq. defendere. cum autem proprium sit Academiæ, iudicium suum nullum interponere; ea probare, quæ simillima ueri uideantur; conferre caussas, & quid in quanque sententiam dici possit, expromere; nulla adhibita sua auctoritate, iudicium audientium relinquere integrum, ac liberum: tenebimus hanc consuetudinem, a Socrate traditam, eaq. inter nos, si tibi, Quincte frater, placebit, quamsæpissime utemur. Mihi uero, inquit ille, nihil potest esse iucundius. Quæ cum essent dicta, surreximus.

4.6.a.

M. TVLLII CICERONIS LIBER DE FATO.

QVIA *pertinet ad mores, quos ἤθη Græci uocant, nos eam partem philosophiæ de moribus appellare solemus. sed decet augentem linguã latinam nominare moralem. explicanda uis est, ratioq. enuntiationum: quæ Græci ἀξιώματα uocant: quæ de re futura cum aliquid dicunt, deq. eo, quod possit fieri, aut non possit, quàm uim habeant, obscura quæstio est: quam περὶ δυνατῶν appellant: totaq. est λογική: quam rationem disserendi uoco. quod autem in alijs libris feci, qui sunt de natura deorum, itemq. in ijs, quos de diuinatione edidi, ut in utranque partem perpetua explicaretur oratio, quo facilius id a quoque probaretur, quod cuique maxime probabile uideretur; in hac disputatione de fato, casus quidam, ne facerem, impediuit. nam cum essem in Puteolano, Hirtiusq. noster, consul designatus, ijsdem in locis, uir bonus, et nobis amicissimus, & ijs studijs, in quibus nos a pueritia uiximus, deditus; multum una eramus, maxime nos quidem exquirentes ea consilia, quæ ad pacem, & ad concordiam ciuium pertinerent. cum enim omnes, post interitum Cæsaris, nouarum perturbationum caussæ quæri uiderentur; hisq. esse occurrendum putaremus: omnis fere nostra in his deliberationibus consume-*

sumebatur oratio: idq. & saepe alias, & quodam liberiore, quàm solebat, & magis uacuo ab interuentoribus die, cum ille ad me uenisset; primo illa, quae erant quotidiana, & quasi legitima nobis, de pace, & de otio. quibus acceptis, quid ergo, inquit ille, quoniam oratorias exercitationes non tu quidem, ut spero, reliquisti, sed certe philosophiam illis anteposuisti, possum ne aliquid audire? Tu uero, inquam, uel audire, uel dicere. nec enim, quod recte existimas, oratoria illa studia deserui; quibus etiam te incendi, quanquam flagrantissimum acceperam: nec ea, quae nunc tracto, minuunt, sed augent potius illam facultatem. nam cum hoc genere philosophiae, quod nos sequimur, magnam habet orator societatem: subtilitatem enim ab Academia mutuatur, et ei uicissim reddit ubertatem orationis, & ornamenta dicendi. quamobrem, inquam, quoniam utriusque studij nostra possessio est; hodie utro frui malis, optio sit tua. Tum Hirtius, gratissimum, inquit, & tuorum omnium simile. nihil enim unquam abnuit uoluntas tua meo studio. sed quoniam mihi rhetorica uestra sunt nota; teq. in his & audiuimus saepe, & audiemus; atque hanc Academicorum contra propositum disputandi consuetudinem indicant te suscepisse Tusculanae disputationes: ponere aliquid, ad quod audiam, si tibi non est molestum, uolo. An mihi, inquam, potest quidquam esse molestum, quod tibi gratum futurum sit? sed ita audies, ut Romanum hominem,

nem, ut timide ingredientem ad hoc genus disputandi, ut longo interuallo hæc studia repetentem. Ita, inquit, audiam te disputantem, ut ea lego, quæ scripsisti, proinde ordire.

Multa desunt.

4-1-a. Considerarnus Hirti, quorum in alijs, ut in Antipatro poeta, ut in brumali die natis, ut in simul ægrotantibus fratribus, ut in urina, ut in unguibus, ut in reliquis eiusmodi naturæ contagio ualet: quá ego non tollo: uis est nulla fatalis. in alijsauté fortuita quædam esse possunt, ut in illo naufrago, ut in Icadio, ut in Daphita. quædam etiam Posidonius (pace magistri dixerim) comminisci uidetur. sunt inquam quidem absurda. quid enim? si Daphitæ fatum fuit, ex equo cadere, atque ita perire; ex hocne equo, qui cum equus non esset, nomen habebat alienum? aut Philippus hasce in capulo quadrigulas uitare monebatur? quasi uero capulo sit occisus. Quid autem magnum, naufragum illum sine nomine in riuo esse lapsum? quanquam huic quidem hic scribit prædictum, in aqua esse pereundum. Ne Hercule Icadij quidem prædonis uideo fatú ullum: nihil enim scribit ei prædictum. quid mirum igitur, ex spelunca saxum in crura eius incidisse? puto enim, etiam si Icadius tum in spelunca non fuisset, saxum

saxum tamen illud casurum fuisse. nam aut nihil est omnino fortuitum; aut hoc ipsum potuit euenire fortuna. Quæro igitur, atque hoc late patebit, si fati omnino nullum nomen, nulla natura, nulla uis esset, & forte, temere, casu aut pleraque fierent, aut omnia: num aliter, ac nunc eueniunt, euenirent? quid ergo attinet inculcare fatum, cum sine fato ratio omnium rerum ad naturam, fortunam ue referatur? Sed Posidonium, sicut æquum est, cum bona gratia dimittamus: ad Chrysippi laqueos reuertamur. cui primum quidem de ipsa rerum contagione respondeamus: reliqua postea persequemur. Inter locorum naturas quantum intersit, uidemus, alios esse salubres, alios pestilentes, in alijs esse pituitosos, & quasi redundantes, in alijs exsiccatos, atque aridos: multaq. sunt alia, quæ inter locum & locum plurimum differant: Athenis tenue cælum, ex quo acutiores etiam putantur Attici: crassum Thebis, itaque pingues Thebani, & ualentes. tamen neque illud tenue cælum efficiet, ut aut Zenonem quis, aut Arcesilam, aut Theophrastum audiat; neque crassum, ut Nemea potius, quàm Isthmo uictoriam petat. disiunge longius. quid enim loci natura afferre potest, ut in porticu Pompeij potius, quàm in campo, ambulemus? tecum, quàm cum alio? idibus potius, quàm kalendis? ut igitur ad quasdam res natura loci pertinet, ad quasdam autem nihil: sic affectio astrorum ualeat, si uis, ad quasdam res, ad omnes certe non ualebit.

141. b.

ualebit. at enim, quoniam in naturis hominum dissimilitudines sunt, ut alios dulcia, alios subamara delectent; alij libidinosi, alij iracundi, aut crudeles, aut superbi sint, alij talibus uitijs abhorreant: quoniam igitur, inquit, tantum natura a natura distat; quid mirum est, has dissimilitudines ex differentibus caussis esse factas? hæc differens, qua de re agatur, & in quo caussa consistat, non uidet. non enim, si alij ad alia propensiores sint propter caussas naturales, & antecedentes; iccirco etiam nostrarum uoluntatum, atque appetitionum sunt caussæ naturales, & antecedentes. nam nihil esset in nostra potestate, si ita res se haberet: nunc uero fatemur, acuti, hebetes ne, ualentes, imbecilli ne simus, non esse id in nobis. qui autem ex eo cogi putat, ut ne sedeamus quidem, aut ambulemus uoluntatis esse; is non uidet, quæ quanque res consequatur. ut enim & ingeniosi, & tardi ita nascantur antecedentibus caussis, itemq. ualentes, & imbecilli: non sequitur tamen, ut etiam sedere eos, et ambulare, & rem agere aliquam, principalibus caussis definitum, & constitutum sit. Stylponem Megaricum, philosophum, acutum sane hominem, & probatum temporibus illis, accepimus. hunc scribunt ipsius familiares & ebriosum, & muliérosum fuisse: neque hoc scribunt uituperantes, sed potius ad laudem: uitiosam enim naturam ab eo sic edomitam, & compressam esse doctrina, ut nemo unquam uinolentum illum; nemo in eo libidinis ue-

 stigium

ſtigium uiderit. Quid? Socratem non ne legimus quemadmodum notarit Zopirus phyſiognomon, qui ſe profitebatur hominum mores naturasq. ex corpore, oculis, uultu, fronte pernoſcere? ſtupidum eſſe Socratem dixit, & bardum, quòd iugula concaua non haberet: obſtructas eas partes, & obturatas eſſe dicebat: addidit etiam, mulieroſum: in quo Alcibiades cachinnum dicitur ſuſtuliſſe. ſed hæc ex naturalibus cauſſis uitia naſci poſſunt: extirpari autem, & funditus tolli, ut is ipſe, qui ad ea propenſus fuerit, a tantis uitiys auocetur, non eſt id poſitum in naturalibus cauſſis, ſed in uoluntate, ſtudio, diſciplina. quæ tolluntur omnia, ſi uis & natura fati ex diuinationis ratione firmabitur. etenim ſi eſt diuinatio, quibuſnam a perceptis artis proficiſcitur? percepta appello, quæ dicuntur græce θεωρήματα. non enim credo nullo percepto aut ceteros artifices uerſari in ſuo munere, aut eos, qui diuinatione utantur, futura prædicere. ſunt igitur aſtrologorum percepta huiuſmodi. ſi quis, uerbi cauſſa, oriente canicula natus eſt, is in mari non morietur. uigila Chryſippe, ne tuam cauſſam, in qua tibi cum Diodoro, ualente dialectico, magna luctatio eſt, deſeras. ſi enim uerum eſt, quod ita connectitur; ſi quis oriente canicula natus eſt, in mari non morietur: illud quoque uerum eſt; ſi Fabius oriente canicula natus eſt, Fabius in mari non morietur. pugnant ergo hæc inter ſe, oriente canicula natum eſſe, & in mari Fabium moriturum: & quoniam

certum

certum in Fabio ponitur, ortum esse eum canicula oriente; hæc quoque pugnant, & esse Fabium, & in mari moriturum. ergo hæc quoque coniunctio est ex repugnantibus, & est Fabius, & in mari Fabius morietur. quod ut propositum est, ne fieri quidem potest. ergo illud, morietur in mari Fabius, ex eo genere est, quod fieri non potest: omne ergo, quod falsum dicitur in futuro, id fieri non potest. at hoc Chrysippe minime uis: maximeq. tibi de hoc ipso cum Diodoro certamen est. ille enim id solum fieri posse dicit, quod aut sit uerum, aut futurum sit uerum: &, quidquid futurum sit, id dicit fieri necesse esse; & quidquid non sit futurum, id negat fieri posse: tu, & quæ non sint futura, posse fieri dicis; ut frangi hanc gemmam, etiam si id nunquam futurum sit: neque necesse fuisse Cypselum regnare Corinthi, quanquam id millesimo ante anno Apollinis oraculo editum esset. at si ista comprobabis diuina prædicta: & quæ falsa in futuris dicentur, in his habemus, ut ea fieri non possint: ut si dicatur Africanum Carthagine potiturum, etsi uere dicatur de futuro, idq. ita futurum sit, dicas esse necessarium. quæ est tota Diodori uobis inimica sententia. etenim si illud uere connectitur; si oriente canicula natus es, in mari non moriere; primúque, quod in connexo, natus es oriente canicula, necessarium est; omnia enim uera in præteritis necessaria sunt, ut Chrysippo placet dissentienti a magistro Cleanthe, quia sunt immutabilia; nec in fal-

sum e uero præterita possunt cóuerti. si igitur quod primum in connexo est, necessarium est, fit etiam quod consequitur necessarium. quanquam id Chrysippo non uidetur ualere in omnibus. sed tamen, si naturalis est caussa cur in mari Fabius non moriatur, in mari Fabius mori non potest. Hoc loco Chrysippus æstuans falli sperat Chaldæos, ceterosq. diuinos, neque eos usuros esse coniunctionibus, ut ita sua percepta pronuntient; si quis natus est oriente canicula, is in mari non morietur; sed potius ita dicant, non & natus est quis oriente canicula, & is in mari morietur. o licentiam iocularem: ne ipse incidat in Diodorum, docet Chaldæos, quo pacto eos exponere percepta oporteat. quæro enim, si Chaldæi ita loquantur, ut negationes infinitarum coniunctionum potius, quàm infinita connexa, ponant; cur idem medici, cur geometræ, cur reliqui facere non possint? medicus in primis, quod erit ei perspectum in arte, non ita proponet; si cui uenæ sic mouentur, is habet febrem: sed potius illo modo; non & huic uenæ sic mouentur, & is febrem non habet. itemq. geometres non ita dicet; si in sphæra maximi orbes sunt, medij inter se diuiduntur: sed potius illo modo; non & sunt in sphæra maximi orbes, et hi non medij inter se diuiduntur. quid est, quod non possit isto modo ex connexo transferri ad coniunctionum negationem? et quidem alijs modis easdem res efferre possumus. modo dixi, si in sphæra maximi orbes sunt, medij inter se diuiduntur:

possum

possum dicere, si in sphæra maximi orbes erunt. possum dicere, quia in sphæra maximi orbes erunt. multa genera sunt enuntiandi, nec ullum distortius, quàm hoc, quo Chrysippus sperat Chaldæos contentos Stoicorum caussa fore. illorum tamen nemo ita loquitur. maius est enim, has contortiones orationis, quàm signorum ortus obitusque, perdiscere. Sed ad illam Diodori contentionem, quam περὶ δυνατῶν appellant, reuertamur. in qua quid ualeat id, quod fieri possit, anquiritur. Placet igitur Diodoro id solum fieri posse, quod aut uerum sit, aut uerum futurum sit. qui locus attingit hác quæstionem; nihil fieri, quod non necesse fuerit; &, quidquid fieri possit, id aut esse iam, aut futurum esse; nec magis commutari ex ueris in falsa ea posse, quæ futura sunt, quàm ea, quæ facta sunt; sed in factis immutabilitatem apparere; in futuris quibusdam quia non apparent, ne inesse quidem uideri: ut in eo, qui mortifero morbo urgeatur, uerum sit, hic morietur hoc morbo: at hoc idem si uere dicatur in eo, in quo uis morbi tanta non appareat, nihilo minus futurum sit. ita fit, ut commutatio ex uero in falsum ne in futuro quidem ulla fieri possit. nam, morietur Scipio, talem uim habet, ut, quanquam de futuro dicitur, tamen id non possit conuerti in falsum. de homine enim dicitur, cui necesse est mori. sic si diceretur, morietur noctu in cubiculo suo Scipio, ui oppressus; uere diceretur. id enim fore diceretur, quod esset futurum. futurum autem

fuisse, ex eo, quia factum est, intelligi debet. nec magis erat uerum, morietur Scipio, quàm, morietur illo modo: nec minus necesse est mori Scipioni, quàm illo modo mori: nec magis immutabile ex uero in falsum, necatus est Scipio, quàm, necabitur Scipio: nec, cum hæc ita sint, est caussa cur Epicurus fatum extimescat, & ab atomis petat præsidium, easq. de uia deducat, & uno tempore suscipiat res duas inenodabiles; unam, ut sine caussa fiat aliquid, ex quo existet, ut de nihilo quippiam fiat; quod nec ipsi, nec cuiquam physico placet: alteram, ut, cum duo indiuidua per inanitatem ferantur, alterum e regione moueatur, alterum declinet. licet enim Epicuro, concedenti omne enuntiatum aut uerum, aut falsum esse, non uereri; ne omnia fato fieri sit necesse. non enim æternis caussis, naturæ necessitate manantibus, uerum est id, quod ita enuntiatur: descendit in Academiam Carneades: nec tamen sine caussis: sed interest inter caussas fortuito antegressas, & inter caussas cohibentes in se efficientiam naturalem. ita & semper uerum fuit, morietur Epicurus, cum duo & septuaginta annos uixerit, Archonte Pitarato: neque tamen erant caussæ fatales, cur ita accideret: sed quòd ita cecidisset, certe casurum, sicut cecidit, fuit. nec ij, qui dicunt immutabilia esse, quæ futura sint, nec posse uerum futurum conuerti in falsum, fati necessitatem confirmant; sed uerborum uim interpretantur. at qui introducunt caussarum

seriem

seriem sempiternam, ij mentem hominis, uoluntate libera spoliatam, necessitate fati deuinciunt. Sed hæc hactenus: alia uideamus. Concludit enim Chrysippus hoc modo: si est motus sine caussa, non omnis enuntiatio, quod ἀξίωμα dialectici appellant, aut uera, aut falsa erit. caussas enim efficientes quod non habebit, id nec uerum, nec falsum erit. omnis autem enuntiatio aut uera, aut falsa est: motus ergo sine caussa nullus est. quod si ita est, omnia, quæ fiunt, caussis fiunt antegressis: id si ita est, fato omnia fiunt: efficitur igitur fato fieri quæcunque fiant. Hic primum si mihi libeat assentiri Epicuro, & negare omnem enuntiationem aut ueram esse, aut falsam, eam plagam potius accipiam, quàm fato omnia fieri comprobem. illa enim sententia aliquid habet disputationis, hæc uero non est tolerabilis: itaque contendit omnes neruos Chrysippus, ut persuadeat omne ἀξίωμα aut uerum esse, aut falsum. ut enim Epicurus ueretur, ne, si hoc concesserit, concedendum sit, fato fieri quæcunque fiant; si enim alterutrum ex æternitate uerum sit, esse id etiam certum; &, si certum, etiam necessarium; ita & necessitatem, & fatum confirmari putat: sic Chrysippus metuit, ne, si non obtinuerit, omne, quod enuntietur, aut uerum esse, aut falsum, omnia fato fieri possint ex caussis æternis rerum futurarum. sed Epicurus declinatione atomi uitari fati necessitatem putat. itaque tertius quidam motus oritur extra pondus, & plagam, cum declinat atomus interuallo

minimo. id appellat ἐλάχιςον. quam declinationem sine caussa fieri, si minus uerbis, re cogitur confiteteri. non enim atomus ab atomo pulsa declinat: nam qui potest pelli alia ab alia, si grauitate feruntur ad perpendiculum corpora indiuidua, rectis lineis, ut Epicuro placet? sequitur enim, ut, si alia ab alia nunquam depellatur, ne contingat quidem alia aliam. ex quo efficitur, ut iam si sit atomus, eaq. declinet, declinare sine caussa. hanc rationem Epicurus induxit ob eam rem, quòd ueritus est, ne, si semper atomus grauitate ferretur naturali, ac necessaria, nihil liberum nobis esset, cum ita moueretur animus, ut atomorum motu cogeretur. Hinc Democritus, auctor atomorum, accipere maluit, necessitate omnia fieri, quàm a corporibus indiuiduis naturales motus auellere. Acutius Carneades, qui docebat posse Epicureos suam caussam sine hac commenticia declinatione defendere. nam cum doceret esse posse quendam animi motum uoluntarium; id fuit defendi melius, quàm introducere declinationem, cuius præsertim caussam reperire non possunt. quo defenso, facile Chrysippo possent resistere. cum enim concessissent, motum nullum esse sine caussa; non concederent, omnia, quæ fierent, fieri caussis antecedentibus: uoluntatis enim nostræ non esse caussas externas, et antecedentes. communi igitur consuetudine sermonis abutimur, cum ita dicimus, uelle aliquid quempiam, aut nolle sine caussa. ita enim dicimus, sine caussa, ut dicamus,

sine

sine externa, & antecedente caussa, non sine aliqua. ut cum uas inane dicimus, non ita loquimur ut physici, quibus inane esse nihil placet; sed ita, ut, uerbi caussa, sine aqua, sine uino, sine oleo uas esse dicamus: sic, cum, sine caussa moueri, dicimus, sine antecedente & externa caussa moueri, non, omnino sine caussa, dicimus. de ipsa atomo dici potest, cum per inane moueatur grauitate, & pondere, sine caussa moueri, quia nulla caussa accedat extrinsecus. rursus autem, ne omnes a physicis irrideamur, si dicamus quidquam fieri sine caussa, distinguendum est, & ita dicendum, ipsius indiuidui hanc esse naturam, ut pondere & grauitate moueatur, eamq. ipsam esse caussam cur ita feratur. similiter ad animorum motus uoluntarios, non est requirenda externa caussa. motus enim uoluntarius eam naturam in se ipse continet, ut sit in nostra potestate, nobisq. pareat: nec id sine caussa: eius enim rei caussa, ipsa natura est. quod cum ita sit; quid est, cur non omnis pronuntiatio aut uera, aut falsa sit? nisi concesserimus, fato fieri, quæcunque fiant. quia futura uera, inquit, non possunt esse ea, quæ caussas, cur futura sint, non habent. habeant igitur caussas necesse est, ut ea, quæ uera sunt, ita cum euenerint, fato euenerint. confectum negotium, siquidem tibi concedendum est, aut fato omnia fieri, aut quidquam posse fieri sine caussa. an aliter hæc enuntiatio uera esse non potest, capiet Numantiam Scipio, nisi ex æternitate caussa caussam

ferens

serens hoc erit effectura? an hoc falsum potuisset esse, si esset sexcentis sæculis ante dictum? & si tum non esset uera hæc enuntiatio, capiet Numantiam Scipio; ne illa quidem euersa uera est hæc enuntiatio, capiet Numantiam Scipio. potest igitur quidquam factum esse, quod non uerum fuerit futurum esse. nam ut præterita ea uera dicimus, quorum superiore tempore uera fuerunt instantia: sic futura, quorum consequenti tempore uera erunt instantia, ea uera dicemus. nec, si omne enuntiatum aut uerum, aut falsum est, sequitur ilico, esse caussas immutabiles, easq. æternas, quæ prohibeant quidquam secus cadere, atque casurum sit. fortuitæ sunt caussæ, quæ efficiant, ut uere dicantur, quæ ita dicentur; ueniet in senatum Cato; non inclusæ in rerum natura, atque mundo. & tamen tam est immutabile uenturum, cum est uerum, quàm uenisse; nec ob eam caussam fatum, aut necessitas extimescenda est. etenim erit confiteri necesse, si hæc 14-6a.
enuntiatio, ueniet in Tusculanum Hortensius, uerum non est: sequitur, ut falsum sit. quorum isti neutrum uolunt: quod fieri non potest. nec nos impediet illa ignaua ratio, quæ dicitur. appellatur enim quidam a philosophis ἀργὸς λόγος: cui si pareamus, nihil omnino agamus in uita. sic enim interrogant: si fatum tibi est, ex hoc morbo conualescere; siue medicum adhibueris, siue non adhibueris, conualesces. item; si fatum tibi est ex hoc morbo non conualescere; siue tu medicum adhibueris, siue non,

non conualesces. & alterutrum fatum est: medicum ergo adhibere nihil attinet. Recte genus hoc interrogationis ignauum, atque iners nominatum est, quòd eadem ratione omnis e uita tolletur actio. Licet etiam immutare, ut fati nomen non adiungas, & eandem tamen teneas sententiam, hoc modo. si ex æternitate uerum hoc fuit, ex isto morbo conualesces; siue adhibueris medicum, siue non adhibueris, conualesces. itemque, si ex æternitate hoc falsum fuit, ex isto morbo conualesces; siue adhibueris medicum, siue non adhibueris, non conualesces: deinde cetera. Hæc ratio a Chrysippo reprehenditur. quædam enim sunt, inquit, in rebus simplicia, quædam copulata. simplex est, morietur eo die Socrates. huic, siue quid fecerit, siue non fecerit, finitus est moriendi dies. at si ita fatum sit, nascetur Oedipus Laio, non poterit dici, siue fuerit Laius cum muliere, siue non fuerit: copulata enim res est, & confatalis: sic enim appellat: quia ita fatum sit, et concubiturum cum uxore Laium, et ex ea Oedipum procreaturum. ut si esset dictum, luctabitur Olympijs Milo; & referret aliquis, ergo, siue habuerit aduersarium, siue non habuerit, luctabitur: erraret: est enim copulatum, luctabitur, quia sine aduersario nulla luctatio est. omnes igitur istius generis captiones eodem modo refelluntur. siue tu adhibueris medicum, siue non adhibueris, conualesces. captiosum. tam enim est fatale medicum adhibere, quàm conualescere.

xi, confatalia ille appellat. Carneades genus hoc totum non probabat, & nimis inconsiderate concludi hanc rationem putabat: itaque premebat alio modo, nec ullam adhibebat calumniam: cuius erat hæc conclusio. si omnia antecedentibus caussis fiunt, omnia naturali colligatione conserte, contexteque fiunt. quod si ita est, omnia necessitas efficit. id si uerum est, nihil est in nostra potestate. est autem aliquid in nostra potestate. ac si omnia fato fiunt, omnia caussis antecedentibus fiunt. non igitur fato fiunt, quæcunque fiunt. hæc arctius astringi ratio non potest. nam si quis uelit idem referre, atque ita dicere; si omne futurum ex æternitate uerum est, ut ita certe eueniat, quemadmodum sit futurum, omnia colligatione naturali conserte, contexteq. fieri: nihil dicat: multum enim differt, utrum caussa naturalis ex æternitate futura uera efficiat, an etiam sine æternitate naturali, futura quæ sint, ea uera esse possint intelligi. itaque dicebat Carneades, ne Apollinem quidem futura posse dicere, nisi ea, quorum caussas natura ita contineret, ut ea fieri necesse esset. quid enim spectans deus ipse diceret, Marcellum eum, qui ter consul fuit, in mari esse periturum? erat hoc quidem uerum ex æternitate, sed caussas id efficientes non habebat. ita ne præterita quidem ea, quorum nulla signa tanquam uestigia extarent, Apollini nota esse censebat: quo 147. a. *minus futura: caussis enim efficientibus quanque rem cognitis, posse denique sciri quid futurum esset:*

ergo

ergo nec de Oedipo potuisse Apollinem prædicere, nullis in rerum natura caussis præpositis, cur ab eo patrem interfici necesse esset: nec quidquam eiusmodi. quocirca si Stoicis, qui omnia fato fieri dicunt, consentaneum est huiusmodi oracula, ceteraque, quæ ad diuinationem pertinent, comprobare; ijs autem, qui, quæ futura sunt, ea uera esse ex æternitate dicunt, non idem dicendum est: uide, ne non eadem sit illorum caussa, & Stoicorum. hi enim urgentur angustijs: illorum ratio soluta, ac libera est. quòd si concedatur nihil posse euenire nisi caussa antecedente: quid proficiatur, si ea caussa non ex æternis caussis apta ducatur? caussa autem ea est, quæ id efficit, cuius est caussa, ut uulnus mortis, cruditas morbi, ignis ardoris. itaque non sic caussa intelligi debet, ut, quod cuique antecedat, id ei caussa sit, sed quod cuique efficienter antecedat: nec, quòd in campum descenderim, id fuisse caussæ, cur pila luderem: nec Hecubam caussam interitus fuisse Troianis, quòd Alexandrum genuerit: nec Tyndareum Agamemnoni, quòd Clytemnestram. hoc enim modo uiator quoque bene uestitus caussa grassatori fuisse diceretur, cur ab eo spoliaretur. ex hoc genere illud est Ennij,

Vtinam ne in nemore Pelio securibus
Cæsa cecidisset abiegna ad terram trabes.

licuit uel altius, utinam ne in Pelio nata ulla unquam esset arbor; etiam supra, utinam ne esset mons ullus Pelius: similiterq. superiora repetentem

tem regredi infinite licet.

Ne ue inde nauis inchoandæ exordium 147.6.
Cepiſſet.

quorſum hæc prætérita? quia ſequitur illud,

Nam nunquã hera errans mea, domo efferret pedẽ
Medea animo ægro, amore ſæuo ſaucia;

non ut hæ res cauſſam afferrent amoris. intereſſe autem aiunt, utrum eiuſmodi quid ſit, ſine quo aliquid effici non poſſit; an eiuſmodi, cum quo aliquid effici neceſſe ſit. nulla igitur earum cauſſa eſt, quoniam nulla earum rerum ſua ui efficit id, cuius dicitur cauſſa: nec id, ſine quo quippiam non fit, cauſſa eſt; ſed id, quod cum acceſſit, id, cuius cauſſa eſt, efficit neceſſario: non dum enim ulcerato ſerpentis morſu Philocteta, quæ cauſſa in rerum natura continebatur, fore, ut is in inſula Lemno linqueretur? poſt autem cauſſa fuit propior, & cum exitu iunctior. ratio igitur euentus aperit cauſſam: ſed ex æternitate uera fuit hæc enuntiatio, relinquetur in inſula Lemno Philoctetes: nec hoc ex uero in falſum poterat conuerti: neceſſe eſt enim in rebus contrarijs duabus (contraria autem hoc loco ea dico, quorum alterum ait quid, alterum negat) ex his igitur neceſſe eſt inuito Epicuro alterum uerum eſſe, alterum falſum: ut, ſauciabitur Philoctetes, omnibus ante ſæculis uerum fuit; non ſauciabitur, falſum. niſi forte uolumus Epicureorum opinionem ſequi, qui tales enuntiationes nec ueras, nec falſas eſſe dicunt: aut, cum id pudet, illud tamen dicunt,

quod

quod est impudentius, ueras esse ex contrarijs disiunctiones; sed quæ in his enuntiata essent, eorum neutrum esse uerum. O admirabilem licentiam, & miserabilem inscitiam differendi. si enim aliquid in eloquendo nec uerum, nec falsum est, certe id uerum non est. quod autem uerum non est, qui potest non falsum esse? aut quod falsum non est, qui potest non uerum esse? tenebitur id, quod a Chrysippo defenditur, omnem enuntiationem aut ueram, aut falsam esse, ratio ipsa coget, & ex æternitate quædam uera esse, & ea non esse nexa caussis æternis, & a fati necessitate esse libera. Ac mihi quidem uidetur, cum duæ sententiæ fuissent ueterum philosophorum, una eorum, qui censerent omnia ita fato fieri, ut id fatum uim necessitatis afferret, in qua sententia Democritus, Heraclitus, Empedocles, Aristoteles fuit; altera eorum, quibus uiderentur sine ullo fato esse animorum motus uoluntarij; Chrysippus, tanquam arbiter honorarius, medium ferire uoluisse; sed applicat se ad eos potius, qui necessitate motus animos liberatos uolunt. dum autem uerbis utitur suis, delabitur in eas difficultates, ut necessitatem fati confirmet inuitus. atque hoc, si placet, quale sit, uideamus in assensionibus, quas prima oratione tractaui. eas enim ueteres illi, quibus omnia fato fieri uidebantur, ui effici & necessitate dicebant; qui autem ab his dissentiebant, fato assensiones liberabant; negabántque, fato assensionibus adhibito, necessitatem

ab

ab his posse remoueri: ijq. ita disserebant. Si omnia fato fiunt, omnia fiunt antecedente caussa: & , si appetitus, illa etiam quæ appetitum sequuntur, ergo etiam assensiones. at si caussa appetitus non est sita in nobis, ne ipse quidem appetitus est in nostra potestate. quod si ita est, ne illa quidem, quæ appetitu efficiuntur, sunt sita in nobis: non sunt igitur neque assensiones, neque actiones in nostra potestate: ex quo efficitur, ut neque laudationes iustæ sint, nec uituperationes; nec honores, nec supplicia. quod cum uitiosum sit, probabiliter concludi putant, non omnia fato fieri, quæcunque fiant. Chrysippus autem cum & necessitatem improbare, & nihil uellet sine præpositis caussis euenire, caussarum genera distinguit, ut & necessitatem effugiat, & retineat fatum: caussarum enim, inquit, aliæ sunt perfectæ, & principales, aliæ adiuuantes, & proximæ. quamobrem cum dicimus omnia fato fieri caussis antecedentibus; non intelligi uolumus, caussis perfectis & principalibus, sed caussis antecedentibus adiuuantibus, & proximis. itaque illi rationi, quam paullo ante conclusi, sic occurrit; si omnia fato fiant, sequi illud quidem, ut omnia caussis fiant antepositis, uerum non principalibus caussis, & perfectis, sed adiuuantibus, & proximis. quæ si ipsæ non sint in nostra potestate, non sequitur, ut ne appetitus quidem sit in nostra potestate: at hoc sequeretur, si omnia perfectis & principalibus caussis fieri diceremus, ut cum hæ caussæ

non

non essent in nostra potestate, ne ille quidem esset in nostra potestate. quamobrem qui ita fatum introducunt, ut necessitatem adiungant, in eos ualebit illa conclusio: qui autem caussas antecedentes non dicunt perfectas, neque principales, in eos nihil ualebit: quod enim dicantur assensiones fieri caussis antepositis, id quale sit, facile a se explicari putant. nam quanquam assensio non possit fieri nisi commota uiso: tamen cum id uisum proximam caussam habeat, non principalem, hanc habet rationem, ut Chrysippus uult, quam dudum diximus, non ut illa quidem fieri possit nulla ui extrinsecus excitata, (necesse est enim assensionem uiso commoueri) sed reuertitur ad cylindrum, & turbinem suum, quæ moueri incipere, nisi pulsa, non possunt: id autem cum accidit, suapte natura, quod superest, & cylindrum uolui, & uersari turbinem putat. ut igitur, inquit, qui protrusit cylindrum, dedit ei principium motionis, uolubilitatem autem non dedit: sic uisum obiectum imprimet illud quidem, & speciem suam quasi signabit in animo, sed assensio nostra erit in potestate, eaque, quemadmodum in cylindro dictum est, extrinsecus pulsa, quod reliquum est, suapte ui, & natura mouebitur. quòd si aliqua res efficeretur sine caussa antecedente; falsum esset, omnia fato fieri. sin omnibus, quæcunque fiunt, uerisimile est caussam antecedere: quid afferri poterit, cur non omnia fato fieri fatendum sit? modo intelligatur quæ sit caussarum distinctio, ac

*dissimilitudo. Hæc cum ita sint a Chrysippo explica
ta; si illi, qui negant assensiones fato fieri, fatean-
tur tamen eas non sine uiso antecedente fieri, alia
ratio est: sed si concedunt anteire uisa, nec tamen fa
to fieri assensiones, quòd proxima illa, & conti-
nens caussa non moueat assenssionem; uide, ne idem
dicant. neque enim Chrysippus, concedens assensio-
nis proximam & continentem caussam esse in uiso
positam, eam caussam esse ad assentiendum necessa
riam concedet, ut, si omnia fato fiant, omnia fiant
caussis antecedentibus, & necessarijs: itemq. illi,
qui ab hoc dissentiunt, confitentes non fieri assensio-
nes sine præcursione uisorum, dicent, si omnia fa-
to fierent eiusmodi, ut nihil fieret nisi prægressione
caussæ, confitendum esse fato fieri omnia. ex quo fa
cile intellectu est, cum utrique, patefacta, atque
explicata sententia sua, ad eundem exitum ue-
niant, uerbis eos, non re, dissidere. omninoq. cum
hæc sit distinctio, ut quibusdam in rebus uere dici
possit, cum hæ caussæ antegressæ sint, non esse in no
stra potestate, quin illa eueniant, quorum caussæ
fuerint; quibusdam autem in rebus, caussis ante-
gressis, in nostra tamen esse potestate, ut illud ali-
ter eueniat: hanc distinctionem utrique approbant:
sed alteri censent, quibus in rebus cum caussæ ante-
cesserint, non sit in nostra potestate, ut aliter illa
eueniant, illas fato fieri; quæ autem in nostra po-
testate sint, ab his fatum abesse. Hoc modo hanc
caussam disceptari oportet, non ab atomis erranti-
bus,*

bus, et de uia declinantibus præsidium petere. Declinat, inquit, atomus. primum cur? aliam enim quandam uim motus habebunt a Democrito impulsionis, quam plagam ille appellat, a tè Epicure grauitatis, et ponderis. quæ ergo noua caussa in natura est, quæ declinet atomum? aut num sortiuntur inter se, quæ declinet, quæ non? aut cur minimo declinent interuallo, maiore non? aut cur declinent uno minimo, non declinent duobus, aut tribus? optare hoc quidem est, non disputare. nam neque extrinsecus impulsam atomum loco moueri, & declinare dicis: neque in illo inani, per quod feratur atomus, quidquam fuisse caussæ, cur ea non e regione ferretur: nec in ipsa atomo mutationis aliquid factum est, quamobrem naturalem sui ponderis motum non teneret. ita, cum attulisset nullam caussam, quæ istam declinationem efficeret; tamen aliquid sibi dicere uidetur; cum id dicat, quod omnium mentes aspernentur, ac respuant. Nec uero quisquam magis confirmare mihi uidetur non modo fatum, uerum etiam necessitatem, & uim omnium rerum, sustulisseq. motus animi uoluntarios, quàm hic, qui aliter obsistere fato fatetur se non potuisse, nisi ad has commenticias declinationes confugisset. nam, ut essent atomi, quas quidem esse mihi probari nullo modo potest: tamen declinationes istæ nunquam explicarentur. nam si atomis, ut grauitate ferantur, tributum est necessitate naturæ;

quòd omne pondus, nulla re impediente, moueatur & feratur necesse est: illud quoque necesse est, declinare quibusdam atomis, uel, si uolunt, omnibus, naturaliter.

Multa desunt.

M. TVLLII CICERONIS DE LEGIBVS

LIB. PRIMVS.

ATTICVS.

LVCVS quidem ille, & hæc Arpinatium quercus agnoſcitur, ſæpe a me lectus in Mario. ſi manet illa quercus, hæc eſt profecto. etenim eſt ſane uetus. QVINCTVS. Manet uero, Attice noſter, & ſemper manebit: ſata eſt enim ingenio: nullius autem agricolæ cultu ſtirps tam diuturna, quàm poetæ uerſu, ſeminari poteſt. Att. Quo tandem modo, Quincte? aut quale eſt iſtud, quod poetæ ſerunt? mihi enim uideris, fratrem laudando, ſuffragari tibi. Q. Sit ita ſane: ueruntamen, dum Latinæ loquentur litteræ, quercus huic loco non deerit, quæ Mariana dicatur: eaque, ut ait Scæuola de fratris mei Mario,

Caneſcet ſæclis innumerabilibus.

niſi forte Athenæ tuæ ſempiternam in arce oleam tenere potuerunt: aut, quod Homericus Vlyſſes, Deli ſe proceram & teneram palmam uidiſſe, dixit, hodie monſtrant eandem. multaq. alia multis locis diutius commemoratione manent, quàm natura ſtare potuerunt. quare glandifera illa quercus, ex qua olim euolauit

Nuntia fulua Iouis, miranda uisa figura,
nunc sit hæc: sed, cum eam tempestas, uetust
consumpserit, tamen erit his in locis, quam Ma
nam quercum uocent. Att. Non dubito id quide
sed hæc iam non ex te, Quincte, quæro, uerum
ipso poeta, tui ne uersus hanc quercum seuerint,
ita factum, de Mario, ut scribis, acceperis. MA
CVS. Respondebo tibi equidem, sed nõ ante, quã
mihi tu ipse responderis, Attice; certe, non lon
a tuis ædibus inambulans, post excessum suum Ro
mulus Proculo Iulio dixerit, se deum esse, et Qui
rinum uocari, templumq́. sibi dedicari in eo loco iu
serit; &, uerum ne sit, Athenis, non longe item
a tua illa antiqua domo, Orithyiam Aquilo sustu-
lerit. sic enim est traditum. Att. Quorsum tan-
dem, aut cur ista quæris? M. Nihil sane, nisi ne
nimis diligenter inquiras in ea, quæ isto modo me-
moriæ sint prodita. Att. Atqui multa quærũtur in
Mario, fictane, an uera sint, et a non nullis, quòd
et in recenti memoria, & in Arpinati homine: sed
ueritas a te postulatur. M. Et mehercule ego me
cupio non mendacem putari: sed tamen isti, Tite
noster, faciunt imperite, qui in isto opusculo non ut
a poeta, sed ut a teste ueritatem exigant. nec dubi-
to, quin ijdem et cum Egeria collocutum Numam,
& ab aquila Tarquinio apicem impositum putent.
Q. Intelligo te, frater, alias in historia leges obser-
uandas putare, alias in poemate. M. Quippe, cum
illa ad ueritatem, Quinctæ, referatur, in hoc ad de-

lecta-

lectationem pleraque: quanquam & apud Herodotum, patrem historiæ, & apud Theopompum sunt innumerabiles fabulæ. Att. Teneo quam optabam occasionem, neque omittam. M. Quam tandem, Tite? Att. Postulatur a te iam diu, uel flagitatur potius historia. sic enim putant, te illam tractante, effici posse, ut in hoc etiam genere Græciæ nihil cedamus. atque, ut audias quid ego ipse sentiam, non solum mihi uideris eorũ studijs, qui tuis litteris delectantur, sed etiam patriæ debere hoc munus; ut ea, quæ salua per te est, per te eundem sit ornata. abest enim historia litteris nostris, ut & ipse intelligo, & ex te persæpe audio. potes autem tu profecto satisfacere in ea; quippe cum sit opus, ut tibi quidem uideri solet, unum hoc oratorium maxime. Quamobrem aggredere, quæsumus, & sume ad hanc rem tempus, quæ est a nostris hominibus adhuc aut ignorata, aut relicta. nam, post annales pontificum maximorum, quibus nihil potest eße iucundius, si aut ad Fabium, aut ad eum, qui tibi semper in ore est, Catonem, aut ad Pisonem, aut ad Fannium, aut ad Venonium uenias: quanquam ex his alius alio plus habet uirium; tamen quid tam exile, quàm isti omnes? Fannio autem ætate coniunctus Antipater paullo inflauit uehementius, habuitq. uires agrestes ille quidem, atque horridas, sine nitore, ac palæstra; sed tamen admonere reliquos potuit, ut accuratius scriberent. Ecce autem succeßere huic belli, Clodius,

Asellio: nihil ad Cœlium, sed potius ad antiqu
* *languorem, & inscitiam. nam quid Acrum m*
rem? cuius loquacitas habet aliquid argutiar
nec id tamen ex illa erudita Græcorum copia
ex librariolis Latinis: in orationibus autem mul
* *& ineptus, datio summa impudentia. Sisen*
cius amicus, omnes adhuc nostros scriptores,
forte qui non dum ediderunt, de quibus existima
non possumus, facile superauit. is tamen neque o
tor in numero uestro unquam est habitus, & in h
storia puerile quiddam consectatur: ut unum Cl
tarchum, neque quenquam præterea de Græcis
legisse uideatur, eum tamen uelle duntaxat imita-
ri: quem si assequi posset, aliquantum ab optimo
tamen abesset. Quare tuum est munus: hoc a te
expectatur. nisi quid Quincto uidetur secus. Q.
Mihi uero nihil: & sæpe de isto collocuti sumus:
sed est quædam inter nos parua dissensio. A. Quæ
tandem? Q. A quibus temporibus scribendi capiat
exordium. ego enim, ab ultimis, censeo; quoniam
illa sic scripta sunt, ut ne legantur quidem: ipse au
tem æqualem ætatis suæ memoriam deposcit; ut ea
complectatur, quibus ipse interfuit. Att. Ego ue-
ro huic potius assentior. sunt enim maximæ res in
hac memoria, atque ætate nostra. tum autem, ho
minis amicissimi, Cn. Pompeij laudes illustrabit.
incurret etiam in illum memorabilem annú suum.
quæ ab isto malo prædicari, quàm, ut aiunt, de Re
mo & Romulo. M. Intelligo equidem, a me istum
labo-

laborem iam diu poſtulari, Attice: quem non recuſarem, ſi mihi ullum tribueretur uacuum tempus, & liberum. neque enim occupata opera, neque impedito animo res tanta ſuſcipi poteſt. utrunque opus eſt, & cura uacare, et negotio. Att. Quid? ad cetera, quæ ſcripſiſti plura, quàm quiſquam e noſtris, quod tibi tandem tempus uacuum fuit conceſſum? M. Subſeciua quædam tempora incurrunt, quæ ego perire non patior: ut, ſi qui dies ad ruſticandum dati ſint, ad eorum numerum accommodentur, quæ ſcribimus. Hiſtoria uero nec inſtitui poteſt, niſi præparato otio, nec exiguo tempore abſolui: & ego animi pendere ſoleo, cum ſemel quid orſus traducor aliò: neque tam facile interrupta contexo, quàm abſoluo inſtituta. Att. Legationem aliquam nimirum iſta oratio poſtulat, aut eiuſmodi quampiam ceſſationem liberam, atque otioſam. M. Ego uero ætatis potius uacationi confidebam: cum præſertim non recuſarem, quo minus more patrio ſedens in ſolio conſulentibus reſponderem; ſenectutisq. non inertis grato atque honeſto fungerer munere. ſic enim mihi liceret & iſti rei, quam deſideras, & multis uberioribus atque maioribus operæ quantum uellem dare. Att. Atqui uereor, ne iſtam cauſſam nemo noſcat, tibiq. ſemper dicendum ſit; & eo magis, quòd te ipſe mutaſti, & aliud dicendi inſtituiſti genus: ut, quemadmodum Roſcius, familiaris tuus, in ſenectute numeros in cantu ceciderat, ipſasq. tardiores fecerat tibias; ſic

tu

tu a contentionibus, quibus summis uti solebas, quotidie relaxes aliquid: ut iam oratio tua non multum a philosophorum lenitate absit. quod sustinere cum uel summa senectus posse uideatur, nullam tibi a caussis uacationem uideo dari. Q. At mehercule ego arbitrabar posse id populo nostro probari, si te ad ius respondendum dedisses. quamobrem, cum placebit, experiundum tibi id censeo. M. Siquidem, Quincte, nullum esset in experiundo periculum. sed uereor, ne, dum minuere uelim laborem, augeam; atque ad illam caussarum operam, ad quam ego nunquam, nisi paratus & meditatus, accedo, adiungatur hæc iuris interpretatio; quæ non tam mihi molesta sit propter laborem, quàm quòd dicendi cogitationem auferat, sine qua ad nullam maiorem unquam caussam sum ausus accedere. Att. Quin igitur ista ipsa explicas nobis his subseciuis, ut ais, temporibus, & conscribis de iure ciuili subtilius, quàm ceteri? nam a primo tempore ætatis iuri studere te memini, cum ipse etiam ad Scæuolam uentitarem: neque unquam mihi uisus es ita te ad dicendum dedisse, ut ius ciuile contemneres. M. In longum sermonem me uocas, Attice: quem tamen, nisi Quinctus aliud quid nos agere mauult, suscipiam; &, quoniam uacui sumus, dicam. Q. Ego uero libenter audierim. quid enim agam potius? aut in quo melius hunc consumam diem? M. Quin igitur ad illa spatia nostra, sedesq. pergimus, ubi cum satis erit ambulatum, requiescemus? nec pro-

s summis uti solebas,
iam oratio tua non mul
e absit. quod sustinere
se uideatur, nullam ti-
dari. Q. At meher-
populo nostro probari,
dedisses. quamobrem,
tibi id censeo. M. Si-
sset in experiundo peri
minuere uelim labo-
m caussarum operam,
paratus & meditatus,
interpretatio; quæ non
laborem, quàm quòd
t, sine qua ad nullam
sum ausus accedere.
licas nobis his subseci
conscribis de iure ciuili
primo tempore æta-
m ipse etiam ad Scæ-
uam mihi uisus es ita
ciuile contemneres.
uocas, Attice: quem
id nos agere mauult,
i sumus, dicam. Q.
quid enim agam po-
onsumam diem? M.
, sedesq. pergimus,
, requiescemus? nec
pro-

profecto nobis delectatio deerit, aliud ex alio quærentibus. Att. Nos uero, & hac quidem adire, si placet, per ripam, & umbram. sed iam ordire explicare, quæso, de iure ciuili quid sentias. M. Ego ne? summos fuisse in ciuitate nostra uiros, qui id interpretari populo, & responsitare soliti sunt; sed eos magna professos, in paruis esse uersatos. quid enim est tantum, quantum ius ciuitatis? quid autem tam exiguum, quàm est munus hoc eorum, qui consuluntur? quàm est populo necessarium? Nec uero eos, qui ei muneri præfuerunt, uniuersi iuris fuisse expertes existimo: sed hoc, ciuile quod uocant, eatenus exercuerunt, quoad populo præstare uoluerunt: id autem incognitum, est minus necessarium. Quamobrem quò me uocas? aut quid hortaris? ut libellos conficiam de stillicidiorum ac de parietum iure? aut, ut stipulationum et iudiciorum formulas componam? quæ & scripta a multis sunt diligenter, & sunt humiliora, quàm illa, quæ a uobis expectari puto. Att. Atqui, si quæres, ego quid expectem; quoniam scriptum est a te de optimo reipublicæ statu, consequens esse uidetur, ut scribas tu idem de legibus. sic enim fecisse uideo Platonem illum tuum, quem tu admiraris, quem omnibus anteponis, quem maxime diligis. M. Vis ne igitur, ut ille cum Crete Clinia, & cum Lacedæmonio Megillo, æstiuo, quemadmodum describit, die, in cupressetis Gnosiorum, & spatijs siluestribus crebro insistens, interdum acquiescens, de institutis

tutis

tutis rerump. ac de optimis legibus disputat; si
inter has procerissimas populos, in uiridi opa
ripa inambulantes, tum autem residentes, qua
mus ijsdem de rebus aliquid uberius, quàm for
sis usus desiderat? Att. Ego uero ista audire cup
M. Quid ait Quinctus? Q. Nulla de re magis.
Et recte quidem. nam sic habetote, nullo in gen
re, disputando, honeste patefieri, quid sit homi
natura tributum; quantam uim rerum optimarum
mens humana contineat; cuius muneris colendi
efficiendiq. caussa nati, et in lucem editi simus; qua
sit coniunctio hominum, quæ naturalis societas inter ipsos. his enim explicatis, fons legum & iuris inueniri potest. Att. Non ergo a prætoris edicto, ut plerique nunc, neque a XII tabulis, ut superiores, sed penitus ex intima philosophia hauriendam iuris disciplinam putas. M. Non enim id quærimus hoc sermone, Pomponi, quemadmodum caueamus in iure, aut quid de quaque consultatione respondeamus. sit ista res magna, sicut est; quæ quondam a multis claris uiris, nunc ab uno summa auctoritate & scientia sustinetur. sed nobis ita complectenda in hac disputatione tota caussa est uniuersi iuris ac legum; ut hoc, ciuile quod dicimus, in paruum quendam et angustum locum concludatur. natura enim iuris explicanda nobis est, eaq. ab hominis repetenda natura: considerandæ leges, quibus ciuitates regi debeant: tum hæc tractanda, quæ composita sunt, & descripta, iura, & iussa popu-

154.

populorum : in quibus ne noſtri quidem populi latebunt quæ uocantur iura ciuilia. Q. Alte uero, & , ut oportet, a capite, frater, repetis, quod quærimus : & qui aliter ius ciuile tradunt, non tam iuſtitiæ, quàm litigandi tradunt uias. M. Non ita eſt, Quincte : ac potius ignoratio iuris litigioſa eſt, quàm ſcientia. Sed hæc poſterius, nunc iuris principia uideamus. Igitur doctiſſimis uiris proficiſci placuit a lege : haud ſcio, an recte : ſi modo, ut ijdem definiunt, lex eſt ratio ſumma, inſita in natura, quæ iubet ea, quæ facienda ſunt, prohibetq. contraria. eadem ratio cum eſt in hominis mente confirmata, & confecta, lex eſt. itaque arbitrantur prudentiam eſſe legem, cuius ea uis ſit, ut recte facere iubeat, uetet delinquere : eamq. rem illi Græco putant nomine a ſuum cuique tribuendo appellatam : ego, noſtro, a legendo. nam ut illi æquitatis, ſic nos delectus uim in lege ponimus : & proprium tamen utrunque legis eſt. quod ſi ita recte dicitur, ut mihi quidem plerunque uideri ſolet; a lege ducendum eſt iuris exordium. ea eſt enim naturæ uis, ea mens ratioq. prudentis, ea iuris atque iniuriæ regula. Sed quoniam in populari ratione omnis noſtra uerſatur oratio; populariter interdum loqui neceſſe erit, & eam legem, quæ ſcripto ſancit, quod uult, aut iubendo, aut uetando, ut uulgus, appellare. Conſtituendi uero iuris ab illa ſumma lege capiamus exordium, quæ ſæculis omnibus ante nata eſt, quàm ſcripta lex ulla, aut

quàm

quàm omnino ciuitas constituta. Q. Comm
ro, et ad ratioñe instituti sermonis aptius.
ne ergo ipsius iuris ortum a fonte repetam
inuento, non erit dubium, quò sint hæc re
quæ quærimus. Q. Ego uero ita faciendum
sco. Att. Me quoque adscribito fratris sen
M. Quoniam igitur eius reipublicæ, quar
mam esse docuit in illis sex libris Scipio, te
est nobis & seruandus status, omnesq. leges
modandæ ad illud ciuitatis genus; serendi eti
res, nec scriptis omnia sancienda: repetam st
iuris a natura; qua duce nobis omnis est disp
explicanda. Att. Rectissime: & quidem ista
errari nullo pacto potest. M. Das ne igitur ho
bis, Pomponi, (nam Quincti noui sentētiam)
rum immortalium ui, natura, ratione, potes
mente, numine, siue quod est aliud uerbum,
planius significem quod uolo, naturam omnem
gi? nam si hoc non probas, ab eo nobis caussa or
da est potissimum. Att. Do sane, si postulas. eten
propter hunc concentum auium, strepitumq. fl
num, non uereor, condiscipulorum ne quis ex
diat. M. Atqui cauendum est. solent enim, id qu
uirorum bonorum est, admodum irasci. nec ue
ferent, si audierint, te primum caput libri optin
sui, nec alieni. Att. Perge, quæso: nam id, quo
tibi concessi, quorsum pertineat, expecto. M. No
faciam longius. huc enim pertinet: Animal hoc

pro-

constituta. Q. Commodius ne
ti sermonis aptius. M: Vis
um a fonte repetamus? quo
ium, quò sint hæc referenda,
o uero ita faciendum esse cen
adscribito fratris sententiæ.
rius reipublicæ, quam opti-
s sex libris Scipio, tenendus
status, omnesq. leges accom
atus genus; serendi etiam mo
sancienda: repetam stirpem
uce nobis omnis est disputatio
ctissime: & quidem ista duce
est. M. Das ne igitur hoc no-
Quincti noui sententiam) deo-
, natura, ratione, potestate,
quod est aliud uerbum, quo
d uolo, naturam omnem re-
bas, ab eo nobis caussa ordien
. Do sane, si postulas. etenim,
m auium, strepitumq. flumi
ndiscipulorum ne quis exau-
lum est. solent enim, id quod
, admodum irasci. nec uero
c primum caput libri optimè
, nihil curare deum.
nec
quod
Non
hoc,
pro-

Prouidum, sagax, multiplex, acutum, memor, ple
num rationis & consilij, quem uocamus hominem,
præclara quadam conditione generatum esse a sum-
mo deo. solum est enim ex tot animantium generi-
bus, atq. naturis, particeps rationis et cogitationis;
cum cetera sint omnia expertia. quid est autem, non
dicam in homine, sed in omni cælo, atque terra, ra
tione diuinius? quæ cum adoleuit, atque perfecta
est, nominatur rite sapientia. est igitur (quoniam
nihil est ratione melius, eaq. & in homine, & in
deo) prima homini cum deo rationis societas: inter
quos autem ratio, inter eosdem etiam recta ratio
communis est: quæ cum sit lex, lege quoque con-
sociati homines cum dijs putandi sumus: inter quos
porro est communio legis, inter eos communio iuris
est: quibus autem hæc sunt inter eos communia, et
ciuitatis eiusdem habendi sunt: si uero ijsdem impe-
rijs & potestatibus parent, multo etiam magis.
parent autem huic cælesti descriptioni, mentiq. di-
uinæ, et præpotenti deo: ut iam uniuersus hic mun-
dus, una ciuitas communis deorum atque hominum
existimanda sit. et quod in ciuitatibus ratione qua-
dam, de qua dicetur idoneo loco, agnationibus fa-
miliarum distinguuntur status, id in rerum natura
tanto est magnificentius, tantoq. præclarius, ut ho
mines deorum agnatione & gente teneantur. nam
cum de omni natura quæritur, disputari solent ni-
mirum ista; perpetuis cursibus, conuersionibus cæ-
lestibus extitisse quandam maturitatem serendi ge-
neris

neris humani; quod sparsum in terras, atq
diuino auctum sit animorum munere: cum
quibus cohærent homines, e mortali gen
pserint, quæ fragilia essent & caduca: anim
men esse ingeneratum a deo; ex quo uere u
tio nobis cum cælestibus, uel gens, uel stirp
lari potest. itaque ex tot generibus nullum
mal præter hominem, quod habeat notiti
quam dei: ipsisq. in hominibus nulla gens est
tam immansueta, neque tam fera, quæ non,
si ignoret qualem habere deum deceat, tam
bendum sciat. ex quo efficiunt illud, ut is agn
deum, qui, unde ortus sit, quasi recordetur et
scat. Iam uero uirtus eadem in homine ac deo
neque alio ullo ingenio præterea. est autem u
nihil aliud, quàm in se perfecta, & ad summ
perducta natura. est igitur homini cum deo sim
tudo. quod cum ita sit, quæ tandem esse potest p
pior certior ue cognatio? itaque ad hominum co
moditates, & usus tantam rerum ubertatem na
ra largita est, ut ea, quæ gignuntur, donata con
to nobis, non fortuito nata uideantur: nec solu
ea, quæ frugibus atque baccis terræ fœtu profu
duntur, sed etiam pecudes: quòd perspicuum sit
partim esse ad usum hominum, partim ad fructum
partim ad uescendum procreatas. Artes uero in
numerabiles repertæ sunt docente natura. quam
imitata ratio, res ad uitam necessarias solertia con
secuta est. Ipsum autem hominem eadem natura

nôn

non solum celeritate mentis ornauit, sed etiam sensus tanquam satellites attribuit, ac nuntios: & rerum plurimarum obscuras & necessarias intelligentias enudauit, quasi fundamenta quædam scientiæ; figuramq. corporis habilem, & aptam ingenio humano dedit. nam cum ceteras animantes abiecisset ad pastum, solum hominem erexit, et ad cæli, quasi cognationis domiciliiq. pristini, conspectum excitauit: tum speciem ita formauit oris, ut in ea penitus reconditos mores effingeret. nam & oculi nimis arguti, quemadmodum animo affecti simus, loquuntur: & is, qui appellatur uultus, qui nullo in animante esse præter hominem potest, indicat mores: cuius uim Græci norunt, nomen omnino nō habent. Omitto oportunitates habilitatesq. reliqui corporis, moderationem uocis, orationis uim, quæ conciliatrix est humanæ maxime societatis. neque enim omnia sunt huius disputationis ac temporis: et hunc locum satis, ut mihi uidetur, in iis libris, quos legistis, expressit Scipio. Nunc, quoniam hominem, quod principium reliquarum rerum esse uoluit, generauit, & ornauit deus; perspicuum sit illud, ne omnia disserantur, ipsam per se naturam longius progredi: quæ, etiam nullo docente, profecta ab iis, quorum ex prima & inchoata intelligentia genera cognouit, confirmat ipsa per se rationem, & perficit. Att. Dii immortales, quàm tu longe iuris principia repetis, atque ita, ut ego non modo ad illa non properem, quæ expectabam a te de

 iure

iure ciuili, sed facile patiar, te hunc diem uel totum in isto sermone consumere. sunt enim hæc maiora, quæ aliorum caussa fortasse complecteris, quàm ipsa illa, quorum hæc caussa præparantur. M. Sunt hæc quidem magna, quæ nunc breuiter attinguntur: sed omnium, quæ in hominum doctorum disputatione uersantur, nihil est profecto præstabilius, quàm plane intelligi, nos ad iustitiam esse natos, neque opinione, sed natura constitutum esse ius. id iam patebit, si hominum inter ipsos societatẽ coniunctionemq. perspexeris. nihil est enim unum uni tam simile, tam par, quàm omnes inter nosmet ipsos sumus. quòd si deprauatio consuetudinum, si opinionum uanitas non imbecillitatem animorum torqueret, & flecteret quocunque cœpisset: sui nemo ipse tam similis esset, quàm omnes sunt omniũ. itaque quæcunque est hominis definitio, una in omnes ualet. quod argumenti satis est, nullam dissimilitudinem esse in genere: quæ si esset, non omnes una definitio cõtineret. etenim ratio, qua una præstamus beluis, per quam coniectura ualemus, argumentamur, refellimus, disserimus, conficimus aliquid, concludimus, certe est communis, doctrina differens, discendi quidem facultate par. nam et sensibus eadem omnia comprehenduntur: & ea, quæ mouent sensus, itidem mouent omnium: quæq. in animis imprimuntur, de quibus ante dixi, inchoatæ intelligentiæ, similiter in omnibus imprimuntur: interpresq. est mentis oratio, uerbis discrepans,

pans, sententijs congruens. nec est quisquam gentis ullius, qui, ducem nactus, ad uirtutem peruenire non possit. Nec solum in rectis, sed etiam in prauis actibus insignis est humani generis similitudo. nam & uoluptate capiuntur omnes: quæ etsi est illecebra turpitudinis, tamen habet quiddam simile naturalis boni. lenitate enim & suauitate delectans, sic ab errore mentis tanquam salutare aliquid asciscitur. Similiq. inscitia mors fugitur, quasi dissolutio naturæ; uita expetitur, quia nos, in quo nati sumus, continet: Dolor in maximis malis ducitur, cum sua asperitate, tum quòd naturæ interitus uidetur sequi. Propter honestatis, & gloriæ similitudinem, beati, qui honorati sunt, uidentur; miseri autem, qui inglorij. Molestiæ, lætitiæ, cupiditates, timores similiter omnium mentes peruagantur. Nec, si opiniones aliæ sunt apud alios, iccirco, qui canem, & felem, ut deos, colunt, non eadem superstitione, qua ceteræ gentes, confli-ctantur. Quæ autem natio non comitatem, non benignitatem, non gratum animum, et beneficij memorem diligit? quæ superbos, quæ maleficos, quæ crudeles, quæ ingratos non aspernatur, non odit? Quibus ex rebus cum omne genus hominum sociatum inter se esse intelligatur; illud extremum est, quòd recte uiuendi ratio meliores efficit. Quæ si approbatis, pergam ad reliqua: sin quid requiritis, id explicemus prius. Att. Nos uero nihil: ut pro utroque respondeam. M. Sequitur igitur, ad par-

ticipandum alium ab alio, commu
ter omnes, iustos naturæ non esse
* hoc in omni hac disputatione sic inte
dicam naturam esse) tantam autem
lam malæ consuetudinis, ut ab ea tan
li extinguantur a natura dati, exoria
firmentur uitia contraria. quòd si, qu
tura, sic iudicio homines humani, ut a
hil a se alienum putarent: coleretur
omnibus. quibus enim ratio natura dat
etiam recta ratio data est: ergo & lex,
cta ratio in iubendo, & uetando: &
quoque. at omnibus ratio: ius igitur dat
nibus. recteq. Socrates execrari eum so
primus utilitatē a natura seiunxisset. id e
rebatur caput esse exitiorum omnium. un
Pythagorica uox, * Ex quo perspici
hanc beneuolentiam, tam late longeq. diffu
sapiens in aliquem pari uirtute præditum c
rit, tum illud effici, quod quibusdam incredi
deatur, sit autem necessarium, ut nihilo sese
quàm alterum, diligat. quid enim est, quo
rat, cum sint cuncta paria? quòd si interesse
piam tantulum modo potuerit; amicitiæ iam
men occiderit: cuius est ea uis, ut, simul atq
bi aliquid, quàm alteri, maluerit, nulla sit.
præmuniuntur omnia reliquo sermoni, disputa
niq. nostræ, quo facilius ius in natura esse posit
intelligi possit. de quo cum perpauca dixero, t

ad ius ciuile ueniam, ex quo hæc omnis est nata oratio. Q. Tu uero iam perpauca scilicet. ex his enim, quæ dixisti, Attico * uidetur, mihi quidem certe, ex natura ortum esse ius. Att. An mihi aliter uideri possit, cum hæc iam perfecta sint? primum, quasi muneribus deorum nos esse instructos, & ornatos: secundo autem loco, unam esse hominum inter ipsos uiuendi parem communemq. rationem: deinde, omnes inter se naturali quadam indulgentia, & beneuolentia, tum etiam societate iuris contineri. quæ cum uera esse, recte, ut arbitror, concesserimus; qui iam licet nobis a natura leges & iura seiungere? M. Recte dicis; & res se sic habet: uerum philosophorum more, non ueterum quidem illorum, sed eorum, qui quasi officinas instruxerunt sapientiæ, quæ fuse olim disputabantur, ac libere, ea nunc articulatim distincteq. dicuntur. nec enim satisfieri censent huic loco, qui nunc est in manibus, nisi separatim, hoc ipsum naturæ esse ius, disputarint. Att. Et scilicet tua libertas disserendi amissa est: aut tu is es, qui in disputando non tuum iudicium sequare, sed auctoritati aliorum pareas. M. Non semper ita: sed, iter huius sermonis quod sit, uides: ad resp. firmandas, & stabiliendas iure, sanandos populos, omnis nostra pergit oratio. quocirca uereor committere, ut non bene prouisa, & diligenter explorata principia ponantur: nec tamen ut omnibus probentur: nam id fieri non potest: sed ut ijs, qui omnia recta,

atque honesta per se expetenda dixerunt; & a[...]
nihil omnino in bonis numerandum, nisi quod pe[...]
se ipsum laudabile esset; aut certe nullum haben[...]
dum magnum bonum, nisi quod uere laudari su[...]
sponte posset. His omnibus (siue in Academia
uetere cum Speusippo, Xenocrate, Polemone man[...]
serunt: siue Aristotelem, & Theophrastum, cum
illis re congruentes, genere docendi paullum diffe-
rentes, secuti sunt: siue, ut Zenoni uisum est, re-
bus non commutatis immutauerunt uocabula: siue
etiam Aristonis difficilem atque arduam, sed iam
tamen fractam & conuictam sectam secuti sunt,
ut, uirtutibus exceptis, atque uitijs, cetera in sum
ma æqualitate ponerent) his omnibus hæc, quæ
dixi, probentur. sibi autem indulgentes, & cor-
pori deseruientes, atque omnia, quæ sequantur in
uita, quæq. fugiant, uoluptatibus, & doloribus
ponderantes, etiam si uera dicunt, (nihil enim
opus est hoc loco litibus) in hortulis suis iubeamus
dicere, atque etiam ab omni societate reip. cuius
partem nec norunt ullam, nec unquam nosse uolue-
runt, paulisper facessant, rogemus. perturbatricem
autem harum omnium rerũ Academiam, hanc ab
Arcesila & Carneade recentem, exoremus, ut si-
leat. nam si inuaserit in hæc, quæ satis scite nobis
instructa et composita uidentur, miras edet ruinas:
quam quidem ego placare cupio, submouere non
audeo. * Nam & in ijs sine illius suffi-
mentis expiati sumus. at uero scelerum in homi-
nes

nda dixerunt; & aut
randum, nisi quod per
t certe nullum haben-
quod uere laudari sua
s (siue in Academia
iocrate, Polemone man
& Theophrastum, cum
e docendi paullum diffe-
t Zenoni uisum est, re-
itauerunt uocabula: siue
atque arduam, sed iam
Etam sectam secuti sunt,
que uitijs, cetera in sum
) his omnibus hæc, quæ
m indulgentes, & cor-
omnia, quæ sequantur in
luptatibus, & doloribus
era dicunt, (nihil enim
in hortulis suis iubeamus
mni societate reip. cuius
, nec unquam nosse uolue-
rogemus. perturbatricem
erũ Academiam, hanc ab
ecentem, exoremus, ut si-
hæc, quæ satis scite nobis
dentur, miras edet ruinas:
re cupio, submouere non
m & in ijs sine illius suffi-
at uero scelerum in homi-

nes, atque impietatum, nulla expiatio est. itaque pœnas luunt, non tam iudicijs, quæ quondam nusquam erant, hodie multifariam nulla sunt; ubi sunt tamen, persæpe falsa sunt; quàm ut eos agitent insectenturq́. furiæ, non ardentibus tædis, sicut in fabulis, sed angore conscientiæ, fraudisq́. cruciatu. quòd si homines ab iniuria pœna, non natura, arcere deberet: quænam solicitudo uexaret impios, sublato suppliciorum metu? quorum tamen nemo tam audax unquam fuit, quin aut abnueret a se commissum esse facinus; aut iusti sui doloris caussam aliquam fingeret, defensionemq́. facinoris a naturæ iure aliquo quæreret. quæ si appellare audent impij, quo tandem studio colentur a bonis? quòd si pœna, si metus supplicij, non ipsa turpitudo, deterret ab iniuriosa facinorosaq́. uita: nemo est iniustus; at incauti potius habendi sunt improbi. tum autem; qui non ipso honesto mouemur, ut boni uiri simus, sed utilitate aliqua atque fructu; callidi simus, non boni. nam quid faciet is homo in tenebris, qui nihil timet, nisi testem, & iudicem? quid in deserto loco, nactus quem multo auro spoliare possit, imbecillum, atque solum? noster quidem hic, natura iustus uir, ac bonus, etiam colloquetur, iuuabit, in uiam deducet: is uero, qui nihil alterius caussa faciet, & metietur suis commodis omnia, uidetis, credo, quid sit acturus. quòd si negabit se illi uitam erepturum, & aurum ablaturum: nunquam ob eam caussam negabit, quòd id

natura turpe iudicet, ſed quòd metuat ne em... id eſt, ne malum habeat. o rem dignam, in... non modo docti, uerum etiam agreſtes erubeſc... Iam uero illud ſtultiſſimum, exiſtimare omnia ... ſta eſſe, quæ ſcita ſint in populorum inſtitutis, ... legibus. etiam ne, ſi quæ ſint tyrannorum leg... ſi triginta illi Athenis leges imponere uoluiſſen... aut ſi omnes Athenienſes delectarentur tyranni... legibus; num iccirco hæ leges iuſtæ haberentur... nihilo, credo, magis illa, quam interrex noſter ... lit, ut dictator, quem uellet ciuium, indicta cauſ... impune poſſet occidere. eſt enim unum ius, quo de... uincta eſt hominum ſocietas, & quod lex conſti-tuit una, quæ lex eſt recta ratio imperandi, atque prohibendi: quam qui ignorat, is eſt iniuſtus, ſiue illa eſt ſcripta uſpiam, ſiue nuſquam. quòd ſi iu-ſtitia eſt obtemperatio ſcriptis legibus, inſtitutisq. populorum; et ſi, ut ijdem dicunt, utilitate omnia metienda ſunt: negliget leges, easq. perrumpet, ſi poterit, is, qui ſibi eam rem fructuoſam puta-bit fore. ita fit, ut nulla ſit omnino iuſtitia, ſi ne-que natura eſt; & ea, quæ propter utilitatem con ſtituitur, utilitate alia conuellitur. Atqui, ſi natu ra confirmatura ius non erit, uirtutes omnes tol-lantur. ubi enim liberalitas? ubi patriæ caritas? ubi pietas? ubi aut bene merendi de altero, aut re-ferendæ gratiæ uoluntas poterit exiſtere? nam hæc naſcuntur ex eo, quòd natura propenſi ſumus ad di ligendos homines; quod fundamentum iuris eſt.

Neque

Neque solum in homines obsequia, sed etiam in deos cæremoniæ, religionesq. tolluntur: quas non metu, sed ea coniunctione, quæ est homini cum deo, conseruandas puto. quod si populorum iussis, si principum decretis, si sententijs iudicum, iura constituerentur: ius esset latrocinari, ius adulterare, ius testamenta falsa supponere, si hæc suffragijs, aut scitis multitudinis probarentur. quæ si tanta potestas est stultorum sententijs, atque iussis, ut eorum suffragijs rerum natura uertatur: cur non sanciunt, ut, quæ mala, perniciosaq. sunt, habeantur pro bonis, ac salutaribus? aut cur, cum ius ex iniuria lex facere possit, bonum eadem facere non possit ex malo? atqui nos legem boná a mala nulla alia, nisi naturæ, norma diuidere possumus: nec solum ius, & iniuria natura dijudicatur, sed omnino omnia honesta, ac turpia. nam & communis intelligentia nobis notas res efficit, eaq. in animis nostris inchoauit, ut honesta in uirtute ponantur, in uitijs turpia. Hæc autem in opinione existimare, non in natura posita, uere dementis est. nam nec arboris, nec equi uirtus quæ dicitur, in quo abutimur nomine, in opinione sita est; sed in natura. quod si ita est; honesta quoque, & turpia natura dijudicanda sunt. nam si opinione uniuersa uirtus, eadem eius etiam partes probarentur. quis igitur prudentem, &, ut ita dicam, catum non ex ipsius habitu, sed ex aliqua re externa iudicet? Est enim uirtus perfecta ratio: quod certe in natura est:

igitur

igitur omnis honeſtas eodem modo. nam ut r & falſa, ut conſequentia & contraria ſua ſpo non aliena, iudicantur: ſic conſtans & perpetua tio uitæ, quæ eſt uirtus, itemq́. inconſtantia, qu eſt uitium, ſua natura probatur. Nos ingenia iu num non item ad ingenia: natura uirtutes, & u tia, quæ exiſtunt ab ingenijs, iudicabuntur. an e non aliter? honeſta, & turpia non ad naturam re ferri neceſſe erit? Quod laudabile bonum eſt, in ſe habeat quod laudetur neceſſe eſt. ipſum enim bonum non eſt in opinionibus, ſed in natura: nam ni ita eſſet, beati quoque opinione eſſent. quo quid dici poteſt ſtultius? Quare cum & bonum, & malum natura iudicetur; & ea ſint principia naturæ; certe honeſta quoque & turpia ſimili ratione dijudicanda, & ad naturam referenda ſunt. Sed perturbat nos opinionum uarietas, hominumq́. diſſenſio: & quia non idem contingit in ſenſibus, hos natura certos putamus; illa, quæ alijs ſic, alijs ſecus, nec ijſdem ſemper uno modo uidentur, ficta eſſe dicimus. quod eſt longe aliter. nam ſenſus noſtros non parens, non nutrix, non magiſter, non poeta, non ſcena deprauat, non multitudinis conſenſus abducit a uero: animis omnes tenduntur inſidiæ, uel ab ijs, quos modo enumeraui, qui teneros & rudes cum acceperunt, inficiunt & flectunt, ut uolunt; uel ab ea, quæ penitus in omni ſenſu implicata inſidet imitatrix boni uoluptas, malorum autem mater omnium; cuius blanditijs corrupti, quæ natura bona 16ſ

ſunt,

ſunt, quia dulcedine hac & ſcabie carent, non cernimus ſatis. Sequitur, ut concluſa mihi iam hæc ſit omnis oratio, id quod ante oculos ex iјs eſt, quæ dicta ſunt, & ius, & omne honeſtum ſua ſponte eſſe expetendum. etenim omnes uiri boni ipſam æquitatem, & ius ipſum amant: nec eſt uiri boni, errare, & diligere, quod per ſe non ſit diligendum. per ſe igitur ius eſt expetendum, & colendum. quod ſi ius: etiam iuſtitia: ſic in ea reliquæ quoque uirtutes per ſe colendæ ſunt. quid liberalitas? gratuitane eſt, an mercenaria? ſi ſine præmio benigna eſt, gratuita: ſi cum mercede, conducta. nec eſt dubium, quin is, qui liberalis benignus ue dicitur, officium, non fructum, ſequatur. ergo item iuſtitia nihil expetit præmij, nihil pretij: per ſe igitur expetitur. eademq. omnium uirtutum cauſſa, atque ſententia eſt. Atque etiam, ſi emolumentis, non ſuapte ſponte, uirtus expetitur; una erit uirtus, quæ malitia rectiſſime dicetur. ut enim quiſque maxime ad ſuum commodum refert quæcunque agit; ita minime eſt uir bonus: ut, qui uirtutem præmio metiuntur, nullam uirtutem niſi malitiam putent. Vbi enim beneficus, ſi nemo alterius cauſſa benigne facit? ubi gratus, ſi non eum ipſum, cui referunt gratiam, ipſi cernunt grati? ubi illa ſancta amicitia, ſi non ipſe amicus per ſe amatur toto pectore, ut dicitur? qui etiam deſerendus, & abijciendus eſt, deſperatis emolumentis, & fructibus. quo quid poteſt dici immanius? quòd ſi amicitia per ſe colenda eſt; ſocie

tas

tas quoque hominum, & æqualitas, & iustitia per se expetenda. quod ni ita est; omnino iustitia nulla est. id enim iniustissimum ipsum est, iustitiæ mercedem quærere. Quid uero de modestia, quid de temperantia, quid de continentia, quid de uerecundia, pudore, pudicitiaq́. dicemus? infamiæ ne metu non esse petulantes, an legum, & iudiciorum? innocentes ergo & uerecundi sunt, ut bene audiant, &, ut rumorem bonum colligant, erubescunt pudici etiam * Ac me nimirum istorum philosophorum pudet, qui nullum uitium uitare, nisi iudicio ipso notatum, putant. quid enim? possumus eos, qui a stupro arcentur infamiæ metu, pudicos dicere, cum ipsa infamia propter rei turpitudinem cōsequatur? nam quid aut laudari rite, aut uituperari potest, si ab eius natura recesseris, quod aut laudandum, aut uituperandum putes? an corporis prauitates, si erunt perinsignes, habebunt aliquid offensionis; animi deformitas non habebit? cuius turpitudo ex ipsis uitijs facillime perspici potest. quid enim fœdius auaritia, quid immanius libidine, quid contemptius timiditate, quid abiectius tarditate, & stultitia dici potest? quid ergo? eos, qui singulis uitijs excellunt, aut etiam pluribus, propter damna, aut detrimenta, aut cruciatus aliquos, miseros dicimus, an propter uim, turpitudinemq́. uitiorum? quod item ad contrariam laudem in uirtutem dici potest. Postremo, si propter alias res uirtus expetitur; melius esse aliquid, quàm uirtutem, necesse est.

est. Pecuniam ne igitur? an honores? an formam? an ualetudinem? quæ & cum adsunt, perparua sunt; &, quàm diu affutura sint, certum sciri nullo modo potest, An, id quod turpissimum dictu est, uoluptatem? at in ea quidem spernenda, & repudianda, uirtus uel maxime cernitur. Videtis ne, quanta series rerum sententiarumq. sit, atque ut ex alio alia nectantur? quin labebar longius, nisi me retinuissem. Q. Quò tandem? libenter enim, frater, ad istam orationem tecum prolaberer. M. Ad finem bonorum, quò referuntur, & cuius ascisc endi caussa sunt facienda omnia, controuersam rem, & plenam dissensionis inter doctissimos, sed aliquando tamen iudicandam. A. Qui istud fieri potest, L. Gellio mortuo? M. Quid tandem id ad rē? A. Quia me Athenis audire ex Phædro meo memini, Gellium, familiarem tuum, cum pro consule ex prætura in Græciam uenisset, Athenis philosophos, qui tum erant, in locum unū conuocasse, ipsisq. magnopore auctorem fuisse, ut aliquando controuersiarum aliquem facerent modum: quòd si essent eo animo, ut nollent ætatem in litibus conterere, posse rem conuenire: & simul operam suam illis esse pollicitum. M. Ioculare istud quidem, Pōponi, & a multis sæpe derisum: sed ego plane uellem me arbitrum inter antiquam Academiam, & Zenonem datum. Att. Quo tandem istud modo? M. Quia de re una solum dissident, de ceteris mirifice congruunt. A. Ain' tandem? de una re est solum

solum dissensio? M. Quæ quidem ad rem pertineat, una: quippe cum antiqui omnes, quod secundum naturam esset, quo iuuaremur in uita, bonum esse decreuerint; hic, nisi quod honestum esset, nihil putarit bonum. A. Paruam uero controuersiam dicis, ac non eam, quæ dirimat omnia. M. Probe quidem sentis, si re, ac non uerbis, dissiderent. A. Ergo assentiris Antiocho, familiari meo, (magistro enim, non audeo dicere) quo cum uixi, & qui me ex nostris pæne conuellit hortulis, deduxitq. in Academiam perpauculis passibus. M. Vir iste fuit ille quidem prudens, & acutus, & in suo genere perfectus, mihiq́ue, ut scis, familiaris: cui tamen ego assentiar in omnibus, nec ne, mox uidero: hoc dico, controuersiam totam istam posse sedari. A. Qui istuc tandem uides? M. Quia si, ut Chius Aristo dixit, solum bonú esse diceret, quod honestum esset; malumq́ue, quod turpe; ceteras res omnes plane pares, ac ne minimum quidem, utrum adessent, an abessent, interesse: ualde a Xenocrate, & Aristotele, & ab illa Platonis familia discreparet; essetq. inter eos de re maxima, & de omni uiuendi ratione dissensio: nunc uero cú decus, quod antiqui summum bonum esse dixerant, hic solum bonum dicat; itemq. dedecus illi summum malum, hic solum; diuitias, ualetudinem, pulchritudinem, commodas res appellet, non bonas; paupertatem, debilitatem, dolorem, incommodas, non malas: sentit idem, quod Xenocrates,

quod

quod Aristoteles; loquitur alio modo. Ex hac autem non rerum, sed uerborum discordia, controuersia nata est de finibus: in qua, quoniam usucapionem XII *tabulæ intra quinque pedes esse noluerunt, depasci ueterem possessionem Academiæ ab hoc acuto homine non sinemus; nec Manilia lege singuli, sed nos tres arbitri fines regemus. Q. Quánam igitur sententiam dicimus? M. requiri placere terminos, quos Socrates pegerit, ijsq. parere. Q. Præclare, frater, iam nunc a te uerba usurpantur ciuilis iuris, & legum: quo de genere expecto disputationem tuam. nam ista quidem magna diiudicatio est, ut ex te ipso sæpe cognoui. & certe ita res se habent, ut, ex natura uiuere, summum bonum sit, id est, uita modica, & apta, uirtute perfrui, aut naturam sequi, & eius quasi lege uiuere, id est, nihil, quantum in ipso sit, prætermittere, quo minus ea, quæ natura postulet, consequatur; quòd inter hæc uelit uirtute tanquam lege uiuere. quapropter hoc dijudicari, nescio an unquam, sed hoc sermone certe non potest: siquidem id, quod suscepimus, perfecturi sumus. A. At ego huc declinabam, nec inuitus. Q. Licebit alias: nunc id agamus, quod cœpimus, cum præsertim ad id nihil pertineat hæc de summo malo bonoq. dissensio. M. Prudentissime, Quincte, dicis. nam, quæ a me adhuc dicta sunt,* *

Q. Nec Lycurgi leges, neque Solonis, neque Charondæ, neque Zaleuci, nec nostras XII *tabulas,*

las, nec plebiscita desidero: sed te existimo cum populis, tum etiam singulis hodierno sermone legem uiuendi, & disciplinam daturum esse. M. Est huius uero disputationis, Quincte, proprium id, quod expectas, atque utinam esset etiam facultatis meæ: sed profecto ita se res habet, ut, quoniam uitiorum emendatricem legem esse oportet, commendatricemq. uirtutum, ab ea uiuendi doctrina ducatur. ita sit mater bonarum omnium rerum sapientia: a cuius amore, græco uerbo, philosophia nomen inuenit: qua nihil a dijs immortalibus uberius, nihil florentius, nihil præstabilius hominum uitæ datum est. hæc enim una nos cum ceteras res omnes, tum, quod est difficillimum, docuit, ut nosmet ipsos nosceremus. cuius præcepti tanta uis, tanta sententia est, ut ea non homini cuipiam, sed Delphico deo tribueretur. nam qui se ipse norit, primum aliquid se habere sentiet diuinum; ingeniumq. in se suum, sicut simulacrum aliquod, dedicatum putabit; tantoq. munere deorum semper dignum aliquid & faciet, & sentiet; &, cum se ipse perspexerit, totumq. tentarit, intelliget quemadmodum a natura subornatus in uitam uenerit, quantaq. instrumenta habeat ad obtinendam adipiscendamq. sapientiam; quoniam principio, rerum omnium quasi adumbratas intelligentias animo ac mente conceperit, quibus illustratis sapientia duce, bonum uirum, & ob eam ipsam caussam cernat se beatum fore. nam cum animus, cognitis perceptisq. uirtutibus,

tibus, a corporis obsequio indulgentiaq. discesserit, uoluptatemque, sicut labem aliquam, decoris, oppresserit; omnemq. mortis dolorisq timorem effugerit; societatemq. caritatis coierit cum suis; omnesq. natura coniunctos suos duxerit; cultumq. deorum, & puram religionem susceperit; & exacuerit illam, ut oculorum, sic ingenij aciem ad bona deligenda, & reijcienda contraria; quæ uirtus ex prouidendo est appellata prudentia: quid eo dici, aut cogitari poterit beatius? idemq. cum cælum, terras, maria, rerumq. omnium naturam perspexerit; eaque unde generata, quò reditura, quando, quo modo obitura, quid in ijs mortale & caducum, quid diuinum æternumq. sit, uiderit; ipsumq. ea moderantem et regentem pæne prehenderit; seseq. non unis circundatum mœnibus popularem alicuius definiti loci, sed ciuem totius mundi quasi unius urbis agnouerit: in hac ille magnificentia rerum, atque in hoc conspectu & cognitione naturæ, dij immortales, quàm se ipse noscet, quod Apollo præcepit Pythius; quàm contemnet, quàm despiciet, quàm pro nihilo putabit ea, quæ uulgo dicuntur amplissima. Atque hæc omnia, quasi sepimento aliquo, uallabit disserendi ratione, ueri & falsi iudicandi scientia, & arte quadam intelligendi quid quanque rem sequatur, & quid sit cuique contrarium. cumq. se ad ciuilem societatem natum senserit; non solum illa subtili disputatione sibi utendum putabit, sed etiam fusa latius

AA perpe-

perpetua oratione, qua regat populos, qua stabiliat leges, qua castiget improbos, qua tueatur bonos, qua laudet claros uiros, qua præcepta salutis & laudis apte ad persuadendum edat suis ciuibus, qua hortari ad decus, reuocare a flagitio, consolari possit afflictos, factaq. & consulta fortium & sapientum cum improborum ignominia sempiternis monumentis prodere. quæ cum tot res tantæq. sint; quæ in homine inesse perspiciantur ab ijs, qui se ipsi uelint nosse; earum parens est educatrixq. sapientia. At. Laudata quidem a te grauiter, & uere: sed quorsus hæc pertinent? M. primum ad ea, Pomponi, de quibus acturi iam sumus: quæ tanta esse uolumus. non enim erunt, nisi ea fuerint, unde illa manant, amplissima. deinde facio & libenter, &, ut spero, recte, quòd eam, cuius studio teneor, quæq. me, quicunque sum, effecit, non possum silentio præterire. A. Enimuero facis & merito, & ipse; fuitq. id, ut dicis, in hoc sermone faciendum. 169 a.

M. TVLLII

M. TVLLII CICERONIS DE LEGIBVS LIBER II.

ATTICVS.

SED uis ne, quoniam et satis iam ambulatum est, & tibi aliud dicendi initium sumendum est, locum mutemus, & in insula, quæ est in Fibreno, (nam id opinor illi alteri flumini nomen esse) sermoni reliquo demus operam sedentes? M. Sane quidem. nam illo loco libentissime soleo uti, siue quid mecum ipse cogito, siue aliquid scribo, aut lego. Att. Equidem, qui nunc primum huc uenerim, satiari non queo; magnificasq. uillas, & pauimenta marmorea, & laqueata tecta contemno. ductus uero aquarum, quos isti nilos et euripos uocant, quis non, cum hæc uideat, irriserit? itaque, ut tu paullo ante, de lege & de iure disserens, ad naturam referebas omnia: sic in his ipsis rebus, quæ ad requietem animi delectationemq. quæruntur, natura dominatur. quare antea mirabar, (nihil enim his in locis, nisi saxa, & montes, cogitabam: idq. ut facerem, & orationibus inducebar tuis, & uersibus) sed mirabar, ut dixi, te tam ualde hoc loco delectari: nunc contra miror, te, cum Roma absis, usquam potius esse. M. Ego uero, cum licet

plures dies abesse, præsertim hoc tempore anni, et amœnitatem, & salubritatem hanc sequor. raro autem licet. sed nimirum me alia quoque caussa delectat, quæ te non attingit ita. Att. Quæ tandem ista caussa est? M. Quia, si uerum dicimus, hæc est mea, & huius fratris mei germana patria. hinc enim orti stirpe antiquissima sumus: hic gens, hic sacra, hic maiorum multa uestigia. quid plura? hanc uides uillam, ut nunc quidem est, lautius ædificatam patris nostri studio: qui cum esset infirma ualetudine, hic fere ætatem egit in litteris: sed hoc ipso in loco, cum auus uiueret, & antiquo more parua esset uilla, ut illa Curiana in Sabinis, me scito esse natum. quare inest nescio quid, & latet in animo ac sensu meo, quo me plus hic locus fortasse delectet: siquidem etiam ille sapientissimus uir, Ithacam ut uideret, immortalitatem scribitur repudiasse. Att. ego uero tibi istam iustam caussam puto, cur huc libentius uenias, atque hunc locum diligas. quin ipse, uere dicam, sum ipsi uillæ amicior modo factus, atque huic omni solo, in quo tu ortus, & procreatus es. mouemur enim, nescio quo pacto, locis ipsis, in quibus eorum, quos diligimus, aut admiramur, adsunt uestigia. me quidem ipsæ illæ nostræ Athenæ non tam operibus magnificis, exquisitisq. antiquorum artibus delectant, quàm recordatione summorum uirorum, ubi quisque habitare, ubi sedere, ubi disputare sit solitus: studioseq. eorum etiam sepulcra contemplor. qua-

re

re iſtum, ubi tu es natus, plus amabo poſthac locum. M. Gaudeo igitur me incunabula pæne mea tibi oſtendiſſe. Att. Et quidem, me cognoſſe, admodum gaudeo. ſed illud tamen quale eſt, quòd paullo ante dixiſti, hunc locum (idem ego te accipio dicere Arpinum) germanam patriam eſſe ueſtram? num quid uos duas habetis patrias? an ne eſt una illa patria communis? niſi forte ſapienti illi Catoni fuit patria non Roma, ſed Tuſculum. M. Ego mehercule & illi, & omnibus municipibus duas eſſe cenſeo patrias, unam naturæ, alteram ciuitatis: ut ille Cato, cum eſſet Tuſculi natus, in populi R. ciuitatem ſuſceptus eſt. ita, cum ortu Tuſculanus eſſet, ciuitate Romanus, habuit alteram loci patriam, alteram iuris: ut ueſtri Attici, prius quàm Theſeus eos demigrare ex agris, & in aſtu, quod appellatur, omnes conferre ſe iuſſit, & Sunij erant ijdem, & Attici: ſic nos et eam patriam dicimus, ubi nati, & illam, qua excepti ſumus. ſed neceſſe eſt caritate eam præſtare, qua reip. nomen uniuerſæ ciuitatis eſt: pro qua mori, & cui nos totos dedere, & in qua noſtra omnia ponere, & quaſi conſecrare debemus. dulcis autem non multo ſecus eſt ea, quæ genuit, quàm illa, quæ excepit. itaque ego hanc meam eſſe patriam prorſus nunquam negabo, dum illa ſit maior, & hæc in ea contineatur. Att. Recte igitur Magnus ille noſter, me audiente, poſuit in iudicio, cum pro Balbo tecum ſimul diceret, remp. noſtrá

iustissimas huic municipio gratias agere poss
ex eo duo sui conseruatores extitissent: ut ia
dear adduci, hanc quoque, quæ te procreauit
patriam tuam. Sed uentum in insulam est. ha
ro nihil est amœnius. ut enim hoc quasi rostr
ditur Fibrenus; & diuisus æqualiter in duas
tes latera hæc alluit; rapideq. dilapsus, cito in
confluit; & tantum complectitur, quod satis
modicæ palestræ, loci: quo effecto, tanquam
habuerit operis, ac muneris, ut hanc nobis effi
ret sedem ad disputandum, statim præcipitat in
rem, &, quasi in familiam patriciam uenerit, am
tit nomen obscurius, Liremq. multo gelidiorem
cit. nec enim ullum hoc frigidius flumen attigi, c
ad multa accesserim; ut uix pede tentare id possim
quod in Phædro Platonis facit Socrates. M. Est
uero ita: sed tamen huic amœnitati, quemadmo-
dum ex Quincto sæpe audio, Thebanus Epirotes
tuus ille nihil, opinor, concesserit. Q. Est ita, ut
dicis. caue enim putes Attici nostri Amaltheo pla
tanisq. illis quidquã esse præclarius. sed, si uidetur,
considamus hic in umbra, atque ad eam partem
sermonis, ex qua egressi sumus, reuertamur. M.
Præclare exigis, Quincte: at ego effugisse arbitra
bar: & tibi horum nihil deberi potest. Q. Ordire
igitur: nam hunc tibi totum dicamus diem. M. Ab
Ioue Musarum primordia, sicut in Aratio carmi-
ne orsi sumus. Q. Quorsum istuc? M. Quia nunc
itidem ab eodem, & a ceteris dijs immortalibus

sunt

sunt nobis agendi capienda primordia. Q. optime uero, frater: & fieri sic decet. M. Videamus igitur rursus prius, quàm aggrediamur ad leges singulas, uim naturamq. legis: ne, cum referenda sint ad eam nobis omnia, labamur interdum errore sermonis; ignoremusq. uim sermonis eius, quo iura nobis definienda sint. Q. Sane quidem hercle: & est ista recta docendi uia. M. Hanc igitur uideo sapientissimorum fuisse sententiam, legem neque hominum ingenijs excogitatam, nec scitum aliquod esse populorum; sed æternum quiddam, quod uniuersum mundum regeret, imperandi prohibendiq. sapientia. ita principem legem illam, & ultimam,
71.a *mentem esse dicebant, omnia ratione aut cogentis, aut uetantis dei: ex qua illa lex, quam dij humano generi dederunt, recte est laudata. est enim ratio mensq. sapientis ad iubendum, & ad deterrendum idonea. Q. Aliquoties iam iste locus a te tactus est: sed, ante quàm ad populares leges uenias, uim istius cælestis legis explana, si placet; ne æstus nos consuetudinis absorbeat, & ad sermonis morem usitati trahat. M. A paruis enim, Quincte, didicimus,* Si in ius uocat, *atque eiusmodi alias leges nominare. Sed uero intelligi sic oportet, & hæc, & alia iussa ac uetita populorũ, uim non habere ad recte facta uocandi, & a peccatis auocandi: quæ uis non modo senior est, quàm ætas populorum, & ciuitatum, sed æqualis illius, cælum atque terras tuentis & regentis, dei. neque enim*

enim esse mens diuina sine ratione potest: nec ra-
tio diuina non hanc uim in rectis prauisq. sancien-
dis habet. nec, quia nusquam erat scriptum, u
contra omnes hostium copias in ponte unus adsiste-
ret, a tergoq. pontem interscindi iuberet, iccirco
minus Coclitem illum rem gessisse tantam fortitudi-
nis lege atque imperio putabimus. nec si, regnan-
te L. Tarquinio, nulla erat Romæ scripta lex de
stupris, iccirco non contra illam legem sempiter-
nam Sex. Tarquinius uim Lucretiæ, Tricipitini fi-
liæ, attulit. erat enim ratio, profecta a rerum na-
tura, & ad recte faciendum impellens, & a de-
licto auocans: quæ non tum denique incipit lex es-
se, cum scripta est, sed tum, cum orta est: orta est
autem simul cum mente diuina. Quamobrem lex
uera, atque princeps, apta ad iubendum, & ad
uetandum, ratio est recta summi Iouis. Q. As-
sentior, frater, ut, quod est rectum, uerum quo-
que sit, neque cum litteris, quibus scita scribun-
tur, oriatur, aut occidat. M. Ergo ut illa diuina
mens, summa lex est; item, quod in homine est
perfectum, est in mente sapientis. quæ sunt autem
uarie, & ad tempus descripta populis, fauore
magis, quàm re, legum nomen tenent. omnem
enim legem, quæ quidem recte lex appellari pos-
sit, esse laudabilem, quibusdam talibus argumen
tis docent. Constat profecto, ad salutem ciuium,
ciuitatumq. incolumitatem, uitamq. hominum &
quietam, & beatam inuentas esse leges; eosque,
qui

qui primum eiusmodi scita sanxerint, populis osten disse se ea scripturos, atque laturos, quibus illi adscriptis susceptisque, honeste, beateq. uiuerent; quæ cum ita composita sanctaq. essent, eas leges uidelicet nominarent. ex quo intelligi par est, eos, qui perniciosa et iniusta populis iussa descripserint, cum contra fecerint, quàm polliciti professiq. sint, quiduis potius tulisse, quàm leges: ut perspicuum esse possit, in ipso nomine legis interpretando inesse uim & sententiam iusti et iuris legendi. Quæro igitur a te, Quincte, sicut illi solent; quo si ciuitas careat, ob eam ipsam caussam, quòd eo careat, pro nihilo habenda sit, id est ne numerandum in bonis? Q. Ac maximis quidem. M. Lege autem carens ciuitas est ne ob ipsum habenda nullo loco? Q. Dici aliter non potest. M. Necesse est igitur legem haberi in rebus optimis. Q. prorsus assentior. M. Quid, quòd multa perniciose, multa pestifere sciscuntur in populis, quæ non magis legis nomen attingunt, quàm si latrones aliqua consessu suo sanxerint? nam neque medicorum præcepta dici uere possent, si quæ inscij imperitiq. pro salutaribus mortifera conscripserint; neque in populo lex, cuicuimodi fuerit illa, etiam si perniciosum aliquid populus acceperit. ergo est lex iustorum iniustorumq. distinctio, ad illam antiquissimam, & rerum omnium principem expressa naturam, ad quam leges hominum diriguntur, quæ supplicio improbos afficiunt, defendunt ac tuentur bonos.

172.a.

Q. Præ-

Q. Præclare intelligo: nec uero iam aliam esse ullam legem puto non modo habendam, sed ne appellandam quidem. M. Igitur Titias, & Appuleias leges nullas putas? Q. Ego uero ne Liuias quidẽ. M. Et recte, quæ præsertim uno uersiculo senatus, puncto temporis, sublatæ sint. lex autem illa, cuius uim explicaui, neque tolli, neque abrogari potest. Q. Eas tu igitur leges rogabis uidelicet, quæ nunquam abrogentur? M. Certe, si modo acceptæ a duobus uobis erunt. sed, ut uir doctissimus fecit Plato, atque idem grauissimus philosophorũ omnium, qui princeps de rep. conscripsit, idemq. separatim de legibus eius, id mihi credo esse faciendum, ut, prius quàm ipsam legem recitem, de eius legis laude dicam: quod idem & Zaleucum, & Charondam fecisse uideo: cum quidem illi non studij, & delectationis, sed reip. caussa leges ciuitatibus suis scripserint: quos imitatus Plato, uidelicet hoc quoque legis putauit esse, persuadere aliquid, non omnia ui ac minis cogere. Q. Quid, quòd Zaleucum istum negat ullum fuisse Timæus? M. At Theophrastus auctor, haud deterior, mea quidem sententia: meliorem multi nominant: commemorant uero ipsius ciues, nostri clientes, Locri. sed siue fuit, siue non fuit, nihil ad rem: loquimur, quod traditum est. Sit igitur hoc iam principio persuasum ciuibus, dominos esse omnium rerum, ac moderatores deos, eaque, quæ gerantur, eorum geri ui, ditione, atque numine, eosdemq. optime

de

de genere hominum mereri, & qualis quisque sit, quid agat, quid in se admittat, qua mente, qua pietate colat religiones, intueri, piorumq. & impiorum habere rationem. his enim rebus imbutæ mentes haud sane abhorrebunt ab utili & a uera sententia. quid est enim uerius, quàm neminem esse oportere tam stulte arrogantem, ut in se rationem & mentem putet inesse, in cælo mundoq. non putet? aut ut ea, quæ uix summa ingenij ratione comprehendat, nulla ratione moueri putet? quem uero astrorum ordines, quem dierum noctiumq. uicissitudines, quem mensium temperatio, quemq. ea, quæ gignuntur nobis ad fruendum, non gratum esse cogunt, hunc hominem omnino numerari qui decet? cumq. omnia, quæ rationem habent, præstent ijs, quæ sint rationis expertia; nefasq. sit dicere, ullam rē præstare naturæ omnium rerum: rationem inesse in ea, confitendum est. Vtiles esse autem has opiniones, quis neget? cum intelligat quàm multa firmentur iureiurando, quantæ salutis sint fœderum religiones, quàm multos diuini supplicij metus a scelere reuocarit, quàmq. sancta sit societas ciuium inter ipsos, dijs immortalibus interpositis tum iudicibus, tum testibus. Habes legis proœmium: sic enim hoc appellat Plato. Q. Habeo uero, frater, et in hoc admodū delector, quòd in alijs rebus, alijsq. sententijs uersaris, atque ille. nihil enim tam dissimile est, quàm uel ea, quæ ante dixisti, uel hoc ipsum legis exordium. unū illud mi-

ih

hi uideris imitari orationis genus. M. Vellē fortasse: quis enim id potest, aut unquā poterit imitari? nā sententias interpretari perfacile est: quod quidem ego facerem, nisi plane esse uellem meus. quid enim negotij est, eadem prope uerbis ijsdem conuersa dicere? Q. Prorsus assentior: uerum, ut modo tute dixisti, te esse malo tuum. sed iam exprome, si placet, istas leges de religione. M. Expromam equidem, ut potero; & quoniam & locus, & sermo familiaris est, legum leges uoce proponam. Q. Quidnam id est? M. Sunt certa legum uerba, Quinte, neque ita prisca, ut in ueteribus ijs sacratisq. legibus, & tamen, quo plus auctoritatis habeant, paullo antiquiora, quàm hic sermo est. eum morem igitur cum breuitate, si potero, consequar. leges autem a me edentur non perfectæ, nam esset infinitum, sed ipsæ summæ rerum, atque sententiæ. Q. Ita uero necesse est. quare audiamus.

M. Ad diuos adeunto caste: pietatem adhibento: opes amouento: qui secus faxit, deus ipse uindex erit. separatim nemo habessit deos, ne ue nouos: sed ne aduenas, nisi publice adscitos, priuatim colunto. constructa a patribus delubra in urbibus habento: lucos in agris habento: & larum sedes, ritus familiæ, patrumq. seruanto. diuos, & ollos, qui cælestes semper habiti, colunto: & ollos, quos endo cælum merita uocauerint, Herculem, Liberum, Aesculapium

culapium, Caſtorem, Pollucem, Quirinum, aſt olla, propter quæ datur homini aſcenſus in cælum, Mentem, Virtutem, Pietatem, Fidem: earumq́. laudum delubra ſunto, nec ulla uitiorum. ſacra ſollemnia obeunto. feriis iurgia amouento; easq́. in famulis, operibus patratis, habento: itaque, ut ita cadat in annuis anfractibus, deſcriptum eſto: certasq́. fruges, certasq́. bacas ſacerdotes publice libanto, hoc certis ſacrificiis ac diebus: itemq́. alios ad dies ubertatem lactis fœturæq́. ſeruanto: id quod ne committi poſſit, ad eam rem ratione curſus annuos ſacerdotes finiunto: quæq́. quoique diuo decoræ, grataeq́. ſint hoſtiæ, prouidento: diuisq́. aliis ſacerdotes, omnibus pontifices, ſingulis flamines ſunto: uirginesq́. Veſtales in urbe cuſtodiunto ignem foci publici ſempiternũ: quoq́. hæc priuatim & publice modo rituque fiant, diſcunto ignari a publicis ſacerdotibus: eorum autem duo genera ſunto; unum, quod præſit cæremoniis, & ſacris; alterũ, quod interpretetur fatidicorum & uatum effata incognita, quom ſenatus populusq́. adſciuerit: interpretes autem Iouis optimi maximi publici augures ſignis, & auſpiciis poſtea uidento, diſciplinam tenento: ſacerdotes uineta, uirgetaque, &

ſalutem

ſalutem populi augurāto: quiq. agent duelli, quiq. popularem, auſpicium pra nento: olliq. obtemperanto: diuoru iras prouidento, iisq. apparento: cæ fulgura regionibus ratis temperanto: bemque, agros, & templa, liberata, & ta habento: quæq. augur iniuſta, nefaſta tioſa, dira defixerit, irrita infectaq. ſun quiq. non paruerit, capital eſto: fœderu pacis, belli, induciarum, oratorũ, fetia iudices ſunto: bella diſceptanto: prodig portenta ad Etruſcos & haruſpices, ſi ſ natus iusſit, deferunto: Etruriaq. princ pes diſciplinam doceto: quibus diuis cr uerint, procuranto: iidemq. fulgura, a que obſtita pianto: nocturna mulierum crificia ne ſunto, præter olla, quæ pro po pulo rite fient: ne ne quem initianto, ni ſi, ut aſſolet, Cereri, Græco ſacro: ſacrum commiſſum, quod neque expiari poterit impie commiſſum eſto; quod expiari pote rit, publici ſacerdotes expianto: ludis pu blicis, ſiue curriculo, ſiue certatione cor porum fiant, popularem lætitiam in can tu, & fidibus, & tibiis moderanto, eamq. cum diuum honore iungunto: ex patriis ritibus optima colunto: præter Idææ ma tris famulos, eosq. iuſtis diebus, ne quis ſtipem cogito: ſacrum, ſacro ue commen-

datum

datum qui clepsit, rapsitque, paricida esto: periurii pœna diuina, exitium; humana, dedecus: incestum pontifices supremo supplicio sanciunto: impius ne audeto placare donis iram deorum: caute uota redduntо: pœna uiolati iuris esto: ne quis agrum consecrato: auri, argenti, eboris sacrandi modus esto: sacra priuata perpetua manento: deorum manium iura sancta sunto: homines leto datos diuos habento: sumptum in ollos, luctumq. remouento.

Att. Conclusa quidem est a te tam magna lex sanc- quam breui: &, ut mihi quidem uidetur, non multum discrepat ista constitutio religionum a legibus Numæ; nostrisq. moribus. M. An censes, cum in illis de rep. libris persuadere uideatur Africanus, omnium rerump. nostram ueterem illam fuisse optimam, non necesse esse optimæ reip. leges dare consentaneas? Att. Immo prorsus ita censeo. M. Ergo adeo expectate leges, quæ genus illud optimum reip. contineant: &, si quæ forte a me hodie rogabuntur; quæ non sint in nostra rep. nec fuerint, tamen erant fere in more maiorum, qui tum, ut lex, ualebat. Att. Suade igitur, si placet, istam ipsam legem; ut ego, uti rogas, possim dicere. M. An tandem, Attice, non es dicturus aliter? Att. Prorsus maiorem quidem rem nullam sciscam aliter: in minoribus, si uoles, remittam hoc tibi. atque mea quidem sententia est. M. At, ne longum fiat, ui-

dete.

dete. Att. Vtinam quidem : quid enim agere mal
mus? M. Caste iubet lex adire ad deos, animo uid
licet, in quo sunt omnia : nec tollit castimoniam co
poris : sed hoc oportet intelligi, cum multum ani
mus corpori præstet, obseruetur q. ut casta corpo
ra adhibeantur, multo esse in animis id seruandum
magis. nam incestum uel aspersione aquæ, uel die
rum numero tollitur : animi labes nec diuturnitat
uanescere, nec manibus ullis elui potest. Quod au
tem pietatem adhiberi, opes amoueri iubet : signi
ficat probitatem gratam esse deo, sumptum esse re
mouendum. quid est enim, cum paupertatem diu
tijs etiam inter homines esse æqualem uelimus, cu
eam, sumptu ad sacra adhibito, deorum aditu ar
ceamus? præsertim cum ipsi deo nihil minus gra
tum futurum sit, quàm non omnibus patere ad se
placandum & colendum uiam. Quod autem non iu
dex, sed deus ipse uindex constituitur : præsentis pœ
næ metu religio confirmari uidetur. Suosq. deos au
nouos, aut alienigenas coli, confusionem habet re
ligionum, & ignotas cæremonias, non a sacerdoti
bus, non a patribus acceptos. Deos ita placet coli,
si huic legi paruerint ipsi. Patrum delubra esse in
urbibus censeo : nec sequor magos Persarum : qui
bus auctoribus Xerxes inflammasse templa Græ
ciæ dicitur, quod parietibus includerent deos, qui
bus omnia deberent esse patentia, ac libera ; quo
rumq. hic mundus omnis templum esset, et domus.
melius Græci, atque nostri, qui, ut augerent pieta
tem

tem in deos, easdem illos urbes, quas nos, incolere uoluerunt. affert enim hæc opinio religionem utilem ciuitatibus: siquidem & illud bene dictum est a Pythagora, doctissimo uiro, tum maxime & pietatem, & religionem uersari in animis, cum rebus diuinis operam daremus: & quod Thales, qui sapientissimus in septem fuit; homines existimare oportere, omnia quæ cernerent, deorum esse plena: fore enim omnes castiores, uelutiq. in fanis essent, maxime religiosos. est enim quadam opinione species deorum in oculis, non solum in mentibus. Eandemq. rationem luci habent in agris. Neque ea, quæ a maioribus prodita est, cum dominis, tum famulis, posita in fundi uillæq. conspectu, religio Larũ repudianda est. Iam ritus familiæ patrumq. seruari, id est, quoniam antiquitas proxime accedit ad deos, a dijs quasi traditam religionem tueri. Quod autem ex hominum genere consecratos, sicut Herculem, & ceteros, coli lex iubet, indicat omnium quidem animos immortales esse, sed fortium bonorumq. diuinos. Bene uero, quòd Mens, Pietas, Virtus, Fides consecratur manu. quarum omnium Romæ dedicata publice templa sunt: ut illa qui habeant, habent autem omnes boni, deos ipsos in animis suis collocatos putent. nam illud uitiosum Athenis, quòd Cylonio scelere expiato, Epimenide Crete suadente, fecerunt Contumeliæ fanum, & Impudentiæ. uirtutes enim, non uitia consecrare decet. araq. uetus stat in Palatio Febris: et altera

Exquilijs malæ Fortunæ, detestatæq. omnia eiusmodi repudianda sunt. quòd si fingenda nomina uice poetæ, at potius uincendi, atque potiundi statassandi cognomina, quæ Statoris, & Inuicti Iouis, rerumq. expetendarũ nomina, ut Salutis, Honoris, Opis, Victoriæ. quoniamq. expectatione rerum bonarum erigitur animus, recte etiam spes a Calatino consecrata est: Fortunaque, sit uel Huiusce diei; nam ualet in omnes dies: uel Respiciens, ad opem ferendam: uel Fors, in quo incerti casus significantur magis: uel Primigenia, a gignendo.

Multa desunt.

Cum est uel feriarum festorumq. dierum ratio, in liberis requietem habet litium, & iurgiorum; in seruis, operum, & laborum: quas compositio anni conferre debet ad perfectionem operum rusticorum. quod tempus, ut sacrificiorum libamenta seruentur, fætusq. pecorum, quæ dicta in lege sint, diligenter habenda ratio intercalandi est: quod institutum perite a Numa, posteriorum pontificum negligentia dissolutum est. Iam illud ex institutis pontificum & haruspicum non mutandum est, quibus hostijs immolandum cuique deo, cui maioribus, cui lactenti-

lactentibus, cui maribus, cui feminis. Plures autem deorum omnium, & singuli singulorum, sacerdotes, & respondendi iuris, & conferendarum religionum facultatem afferunt. Cumq. Vesta quasi focum urbis, ut græco nomine est appellata, quod nos prope idem græcum interpretatum nomen tenemus, complexa sit; ei colendæ uirgines præsint: ut aduigiletur facilius ad custodiam ignis; & sentiant mulieres in natura feminarum omnem castitatem peti. Quod sequitur uero, non solum ad religionem pertinet, sed etiam ad ciuitatis statum, ut sine ijs, qui sacris publice præsunt, religioni priuatæ satisfacere non possint. continet enim remp. consilio et auctoritate optimatum semper populum indigere: descriptioq. sacerdotum nullum iustæ religionis genus prætermittit. nam sunt ad placandos deos alij constituti, qui sacris præsunt sollemnibus; ad interpretanda alij prædicta uatum, neque multorum, ne esset infinitum, neque ut ea ipsa, quæ suscepta publice essent, quisquam extra collegium nosset. Maximum autem, & præstantissimum in rep. ius est augurum, & cum auctoritate coniunctum. neque uero, quia sum ipse augur, ita sentio, sed quia sic existimare nos est necesse. quid enim maius est, si de iure quærimus, quàm posse a summis imperijs, & summis potestatibus comitiatus, & concilia uel instituta dimittere, uel habita rescindere? quid grauius, quàm rem susceptam dirimi, unus si augur, Aliter, dixerit? quid magnificentius,

quàm posse decernere, ut magistratu se abdicent consules? quid religiosius, quàm cum populo, cum plebe agendi ius aut dare, aut non dare? quid, leges, non iure rogatas, tollere, ut etiam decreto collegij, ut Liuias consilio Philippi consulis, & auguris? nihil domi, nihil militiæ per magistratus gestum, sine eorum auctoritate posse cuiquam probari? Att. Age, iam ista uideo, fateorq. esse magna: sed est in collegio uestro inter Marcellum, & Appium, optimos augures, magna dissensio. nam eorum ego in libros incidi, cum alteri placeat auspicia ista ad utilitatem esse reip. composita, alteri disciplina uestra quasi diuinare uideatur posse. hac tu de re, quæro, quid sentias. M. Ego ne? diuinationem, quam Græci μαντικὴν appellant, esse censeo, et huius hanc ipsam partem, quæ est in auibus, ceterisq. signis disciplinæ nostræ: quòd cum summos deos esse concedamus, eorumq. mente mundum regi, & eorum dem benignitatem hominum consulere generi, & posse nobis signa rerum futurarum ostendere; non uideo, cur esse diuinationem negem. sunt autem ea, quæ posui; ex quibus id, quod uolumus, efficitur, & cogitur. Iam uero, permultorum exemplorum & nostra plena est resp. & omnia regna, omnesq. populi, cunctæq. gentes, augurum prædictis multa incredibiliter uera cecidisse. neque enim Polyidi, neque Melampodis, neque Mopsi, neque Amphiarai, neque Calchantis, neque Heleni tantum nomen fuisset; neque tot nationes id ad hoc tẽpus retenuissent,

tenuissent, Arabum, Phrygum, Lycaonum, Cilicum, maximeq. Pisidarum, nisi uetustas ea certa esse docuisset. nec uero Romulus noster auspicato urbem condidisset: neque Attij Nauij nomen memoria floreret tam diu, nisi hi omnes multa ad ueritatem admirabilia dixissent. Sed dubium non est, quin hæc disciplina & ars augurum euanuerit iam & uetustate, & negligentia. ita neque illi assentior, qui hanc scientiam negat unquam in nostro collegio fuisse: neque illi, qui esse etiam nunc putat. quæ mihi uidetur apud maiores fuisse duplex, ut ad reip. tempus non nunquam, ad agendi consilium sæpissime pertineret. Att. Credo hercle ita esse; istiq. rationi potissimum assentior. sed redde cetera. M. Reddam uero, &, si potero, breui. Sequitur enim de iure belli: in quo & suscipiendo, & gerendo, & deponendo ius plurimum ualet, & fides: horumq. ut publici interpretes essent, lege sancimus. Iam de haruspicum religione, de expiationibus & procurationibus, satis superq. in ipsa lege dictum puto. Att. Assentior; quoniam omnis hæc in religione uersatur oratio. M. At uero, quod sequitur, quo modo aut tu assentiare, aut ego reprehendam, sane quæro, Tite. Att. Quid tandem id est? M. De nocturnis sacrificijs mulierum. Att. Ego uero assentior, excepto præsertim in ipsa lege, sollemni sa-
7.4. crificio, ac publico. M. Quid ergo aget Iacchus, Eumolpidæq. uestri, & augusta illa mysteria, siquidem sacra nocturna tollimus? non enim populo

R. sed omnibus bonis, firmisq. populis leges damus. Att. Excipis, credo, illa, quibus ipsi initiati sumus. M. Ego uero excipiam. nam mihi cum multa eximia diuinaq. uidentur Athenæ tuæ peperisse, atque in uita hominum attulisse, tum nihil melius illis mysterijs, quibus ex agresti immaniq. uita exculti ad humanitatem, & mitigati sumus, initiaq. ut appellantur, ita re uera principia uitæ cognouimus. neque solum cum lætitia uiuendi rationem accepimus, sed etiam cum spe meliore moriendi. Quid autem mihi displiceat in nocentes, poetæ indicant comici. qua licentia Romæ data, quidnam egisset ille, qui in sacrificium cogitatam libidinem intulit, quò ne imprudentiam quidem oculorum adijci fas fuit. A. Tu uero istam Romæ legem rogato, nobis nostras ne ademeris. M. Ad nostras igitur reuertor: quibus profecto diligentissime sanciendum est, ut mulierum famam multorum oculis lux clara custodiat; initienturq. eo ritu Cereri, quo Romæ initiantur. quo in genere seueritatem maiorum senatus uetus auctoritas de Bacchanalibus, & consulum, exercitu adhibito, quæstio animaduersioq. declarat. Atque omnia nocturna, ne nos duriores forte uideamur, in media Græcia Diagondas Thebanus lege perpetua sustulit. Nouos uero deos, & in his colendis nocturnas peruigilationes sic Aristophanes, facetissimus poeta ueteris comœdiæ, uexat, ut apud eum Sabazius, & quidam alij dij, peregrini iudicati, e ciuitate eijciantur. *

Publicus.

Publicus autem sacerdos imprudentiam, consilio expiatam, metu liberet; audaciam in admittendis religionibus fœdis damnet, atque impiam iudicet. Iam ludi publici, cum sint cauea, circoq. diuisi, sint corporum certatione, cursu, & pugillatione, luctatione, curriculisq. equorum usque ad certam uictoriam circo constitutis: cauea, cantu, ac fidibus, & tibijs, dum modo ea moderata sint, ut lege præscribitur. assentior enim Platoni, nihil tam facile in animos teneros atq; molles influere, quàm uarios canendi sonos: quorum, dici uix potest, quanta sit uis in utranque partem. nanque & incitat languentes, & languefacit excitatos: & tum remittit animos, tum contrahit. ciuitatumq. hoc multarum in Græcia interfuit, antiquum uocum seruare modum. quarum mores lapsi ad mollitiem, pariter sunt immutati cum cantibus: aut hac dulcedine corruptelaq. deprauati, ut quidam putant: aut quòd, cum seueritas eorum ob alia uitia cecidisset, tum fuit in auribus animisq. mutatis etiam huic mutationi locus. quamobrem ille quidem sapientissimus Græciæ uir, longeq. doctissimus, ualde hanc labem ueretur: negat enim mutari posse musicas leges sine mutatione legum publicarum. ego nec tam ualde id timendum, nec plane contemnendum puto. illa quidem, quæ solebant quondam compleri seueritate iucunda Liuianis, & Næuianis modis, nunc ut eadem exultent, ceruices oculosq. pariter cum modorum flexionibus torqueant.

iustissimas huic municipio gratias agere posse, quòd ex eo duo sui conseruatores extitissent: ut iam uidear adduci, hanc quoque, quæ te procreauit, esse patriam tuam. Sed uentum in insulam est. hac uero nihil est amœnius. ut enim hoc quasi rostro finditur Fibrenus; & diuisus æqualiter in duas partes latera hæc alluit; rapideq. dilapsus, cito in unũ confluit; & tantum complectitur, quod satis sit modicæ palestræ, loci: quo effecto, tanquam id habuerit operis, ac muneris, ut hanc nobis efficeret sedem ad disputandum, statim præcipitat in Lirem, &, quasi in familiam patriciam uenerit, amittit nomen obscurius, Liremq. multo gelidiorem facit. nec enim ullum hoc frigidius flumen attigi, cũ ad multa accesserim; ut uix pede tentare id possim: quod in Phædro Platonis facit Socrates. M. Est uero ita: sed tamen huic amœnitati, quemadmodum ex Quincto sæpe audio, Thebanus Epirotes tuus ille nihil, opinor, concesserit. Q. Est ita, ut dicis. caue enim putes Attici nostri Amalthe o platanisq. illis quidquã esse præclarius. sed, si uidetur, considamus hic in umbra, atque ad eam partem sermonis, ex qua egressi sumus, reuertamur. M. Præclare exigis, Quincte: at ego effugisse arbitrabar: & tibi horum nihil deberi potest. Q. Ordire igitur: nam hunc tibi totum dicamus diem. M. Ab Ioue Musarum primordia, sicut in Aratio carmine orsi sumus. Q. Quorsum istuc? M. Quia nunc itidem ab eodem, & a ceteris dijs immortalibus

178. b.

sunt

sint nobis agendi capienda primordia. Q. optime uero, frater: & fieri sic decet. M. Videamus igitur rursus prius, quàm aggrediamur ad leges singulas, uim naturamq. legis: ne, cum referenda sint ad eam nobis omnia, labamur interdum errore sermonis; ignoremusq. uim sermonis eius, quo iura nobis definienda sint. Q. Sane quidem hercle: & est ista recta docendi uia. M. Hanc igitur uideo sapientissimorum fuisse sententiam, legem neque hominum ingenijs excogitatam, nec scitum aliquod esse populorum; sed æternum quiddam, quod uniuersum mundum regeret, imperandi prohibendiq. sapientia. ita principem legem illam, & ultimam, mentem esse dicebant, omnia ratione aut cogentis, aut uetantis dei: ex qua illa lex, quam dij humano generi dederunt, recte est laudata. est enim ratio mensq. sapientis ad iubendum, & ad deterrendum idonea. Q. Aliquoties iam iste locus a te tactus est: sed, ante quàm ad populares leges uenias, uim istius cælestis legis explana, si placet; ne æstus nos consuetudinis absorbeat, & ad sermonis morem usitati trahat. M. A paruis enim, Quinte, didicimus, Si in ius uocat, atque eiusmodi alias leges nominare. Sed uero intelligi sic oportet, & hæc, & alia iussa ac uetita populorũ, uim non habere ad recte facta uocandi, & a peccatis auocandi: quæ uis non modo senior est, quàm ætas populorum, & ciuitatum, sed æqualis illius, cælum atque terras tuentis & regentis, dei. neque

enim eſſe mens diuina ſine ratione poteſt: nec ratio diuina non hanc uim in rectis prauiſq. ſanciendis habet. nec, quia nuſquam erat ſcriptum, ut contra omnes hoſtium copias in ponte unus adſiſteret, a tergoq. pontem interſcindi iuberet, icciřco minus Coclitem illum rem geſſiſſe tantam fortitudinis lege atque imperio putabimus. nec ſi, regnante L. Tarquinio, nulla erat Romæ ſcripta lex de ſtupris, icciřco non contra illam legem ſempiternam Sex. Tarquinius uim Lucretiæ, Tricipitini filiæ, attulit. erat enim ratio, profecta a rerum natura, & ad recte faciendum impellens, & a delicto auocans: quæ non tum denique incipit lex eſſe, cum ſcripta eſt, ſed tum, cum orta eſt: orta eſt autem ſimul cum mente diuina. Quamobrem lex uera, atque princeps, apta ad iubendum, & ad uetandum, ratio eſt recta ſummi Iouis. Q. Aſſentior, frater, ut, quod eſt rectum, uerum quo- 171. b.
que ſit, neque cum litteris, quibus ſcita ſcribuntur, oriatur, aut occidat. M. Ergo ut illa diuina mens, ſumma lex eſt; item, quod in homine eſt perfectum, eſt in mente ſapientis. quæ ſunt autem uarie, & ad tempus deſcripta populis, fauore magis, quàm re, legum nomen tenent. omnem enim legem, quæ quidem recte lex appellari poſſit, eſſe laudabilem, quibuſdam talibus argumentis docent. Conſtat profecto, ad ſalutem ciuium, ciuitatumq. incolumitatem, uitamq. hominum & quietam, & beatam inuentas eſſe leges; eoſque,

qui

qui primum eiusmodi scita sanxerint, populis osten disse se ea scripturos, atque laturos, quibus illi adscriptis susceptisque, honeste, beateq. uiuerent; quæ cum ita composita sanctaq. essent, eas leges uidelicet nominarent. ex quo intelligi par est, eos, qui perniciosa et iniusta populis iussa descripserint, cum contra fecerint, quàm polliciti professiq. sint, quiduis potius tulisse, quàm leges: ut perspicuum esse possit, in ipso nomine legis interpretando inesse uim & sententiam iusti et iuris legendi. Quæro igitur a te, Quincte, sicut illi solent; quo si ciuitas careat, ob eam ipsam caussam, quòd eo careat, pro nihilo habenda sit, id est ne numerandum in bonis? Q. Ac maximis quidem. M. Lege autem carens ciuitas est ne ob ipsum habenda nullo loco? Q. Dici aliter non potest. M. Necesse est igitur legem haberi in rebus optimis. Q. prorsus assentior. M. Quid, quòd multa perniciose, multa pestifere sciscuntur in populis, quæ non magis legis nomen attingunt, quàm si latrones aliqua consessu suo sanxerint? nam neque medicorum præcepta dici uere possent, si quæ inscij imperitiq. pro salutaribus mortifera conscripserint; neque in populo lex, cuicuimodi fuerit illa, etiam si perniciosum aliquid populus acceperit. ergo est lex iustorum iniustorumq. distinctio, ad illam antiquissimam, & rerum omnium principem expressa naturam, ad quam leges hominum diriguntur, quæ supplicio improbos afficiunt, defendunt ac tuentur bonos.

Q. Præ-

Q. Præclare intelligo: nec uero iam aliam esse ullam legem puto non modo habendam, sed ne appellandam quidem. M. Igitur Titias, & Appuleias leges nullas putas? Q. Ego uero ne Liuias quidẽ. M. Et recte, quæ præsertim uno uersiculo senatus, puncto temporis, sublatæ sint. lex autem illa, cuius uim explicaui, neque tolli, neque abrogari potest. Q. Eas tu igitur leges rogabis uidelicet, quæ nunquam abrogentur? M. Certe, si modo acceptæ a duobus uobis erunt. sed, ut uir doctissimus fecit Plato, atque idem grauissimus philosophorũ omnium, qui princeps de rep. conscripsit, idemq. separatim de legibus eius, id mihi credo esse faciendum, ut, prius quàm ipsam legem recitem, de eius legis laude dicam: quod idem & Zaleucum, & Charondam fecisse uideo: cum quidem illi non studij, & delectationis, sed reip. caussa leges ciuitatibus suis scripserint: quos imitatus Plato, uidelicet hoc quoque legis putauit esse, persuadere aliquid, non omnia ui ac minis cogere. Q. Quid, quòd Zaleucum istum negat ullum fuisse Timæus? M. At Theophrastus auctor, haud deterior, mea quidem sententia: meliorem multi nominant: commemorant uero ipsius ciues, nostri clientes, Locri. sed siue fuit, siue non fuit, nihil ad rem: loquimur, quod traditum est. Sit igitur hoc iam principio persuasum ciuibus, dominos esse omnium rerum, ac moderatores deos, eaque, quæ gerantur, eorum geri ui, ditione, atque numine, eosdemq. optime

de

de genere hominum mereri, & qualis quisque sit, quid agat, quid in se admittat, qua mente, qua pietate colat religiones, intueri, piorumq. & impiorum habere rationem. his enim rebus imbutæ mentes haud sane abhorrebunt ab utili & a uera sententia. quid est enim uerius, quàm neminem esse oportere tam stulte arrogantem, ut in se rationem & mentem putet inesse, in cælo mundoq. non putet? aut ut ea, quæ uix summa ingenij ratione comprehendat, nulla ratione moueri putet? quem uero astrorum ordines, quem dierum noctiumq. uicissitudines, quem mensium temperatio, quemq. ea, quæ gignuntur nobis ad fruendum, non gratum esse cogunt, hunc hominem omnino numerari qui decet? cumq. omnia, quæ rationem habent, præstent ijs, quæ sint rationis expertia; nefasq. sit dicere, ullam ré præstare naturæ omnium rerum: rationem inesse in ea, confitendum est. Vtiles esse autem has opiniones, quis neget? cum intelligat quàm multa firmentur iureiurando, quantæ salutis sint fœderum religiones, quàm multos diuini supplicij metus a scelere reuocarit, quàmq. sancta sit societas ciuium inter ipsos, dijs immortalibus interpositis tum iudicibus, tum testibus. Habes legis proœmium: sic enim hoc appellat Plato. Q. Habeo uero, frater, et in hoc admodú delector, quòd in alijs rebus, alijsq. sententijs uersaris, atque ille. nihil enim tam dissimile est, quàm uel ea, quæ ante dixisti, uel hoc ipsum legis exordium. unú illud mi-

ih

hi uideris imitari orationis genus. M. Vellē fortaſſe: quis enim id poteſt, aut unquā poterit imitari? nā ſententias interpretari perfacile eſt: quod quidem ego facerem, niſi plane eſſe uellem meus. quid enim negotij eſt, eadem prope uerbis iiſdem conuerſa dicere? Q. Prorſus aſſentior: uerum, ut modo tute dixiſti, te eſſe malo tuum. ſed iam exprome, ſi placet, iſtas leges de religione. M. Expromam equidem, ut potero; & quoniam & locus, & ſermo familiaris eſt, legum leges uoce proponam. Q. Quidnam id eſt? M. Sunt certa legum uerba, Quin cte, neque ita priſca, ut in ueteribus iis ſacratiſq. legibus, & tamen, quo plus auctoritatis habeant, paullo antiquiora, quàm hic ſermo eſt. eum morem igitur cum breuitate, ſi potero, conſequar. leges autem a me edentur non perfectæ, nam eſſet infinitum, ſed ipſæ ſummæ rerum, atque ſententiæ. Q. Ita uero neceſſe eſt. quare audiamus.

M. Ad diuos adeunto caſte: pietatem adhibento: opes amouento: qui ſecus faxit, deus ipſe uindex erit. ſeparatim nemo habesſit deos, ne ue nouos: ſed ne aduenas, niſi publice adſcitos, priuatim colunto. conſtructa a patribus delubra in urbibus habento: lucos in agris habento: & larum ſedes, ritus familiæ, patrumq. ſeruanto. diuos, & ollos, qui cæleſtes ſemper habiti, colunto: & ollos, quos endo cælum merita uocauerint, Herculem, Liberum, Aeſculapium

culapium, Caſtorem, Pollucem, Quirinum, aſt olla, propter quæ datur homini aſcenſus in cælum, Mentem, Virtutem, Pietatem, Fidem: earumq́. laudum delubra ſunto, nec ulla uitiorum. ſacra ſollemnia obeunto. feriis iurgia amouento; easq́. in famulis, operibus patratis, habento: itaque, ut ita cadat in annuis anfractibus, deſcriptum eſto: certasq́. fruges, certasq́. bacas ſacerdotes publice libanto, hoc certis ſacrificiis ac diebus: itemq́. alios ad dies ubertatem lactis fœturæq́. ſeruanto: id quod ne committi posſit, ad eam rem ratione curſus annuos ſacerdotes finiunto: quæq́. quoique diuo decoræ, gratæq́. ſint hoſtiæ, prouidento: diuisq́. aliis ſacerdotes, omnibus pontifices, ſingulis flamines ſunto: uirginesq́. Veſtales in urbe cuſtodiunto ignem foci publici ſempiternũ: quoq́. hæc priuatim & publice modo rituque fiant, diſcunto ignari a publicis ſacerdotibus: eorum autem duo genera ſunto; unum, quod præſit cæremoniis, & ſacris; alterũ, quod interpretetur fatidicorum & uatum effata incognita, quom ſenatus populusq́. adſciuerit: interpretes autem Iouis optimi maximi publici augures ſignis, & auſpiciis poſtea uidento, diſciplinam tenento: ſacerdotes uineta, uirgetaque, &

ſalutem populi augurāto: quiq́. agent rem
duelli, quiq́. popularem, auſpicium præmo
nento: olliq́. obtemperanto: diuorumq́.
iras prouidento, iisq́. apparento: cæliq́.
fulgura regionibus ratis temperanto: ur-
bemq́ue, agros, & templa, liberata, & effa
ta habento: quæq́. augur iniuſta, nefaſta, ui
tioſa, dira defixerit, irrita infectaq́. ſunto:
quiq́. non paruerit, capital eſto: fœderum,
pacis, belli, induciarum, oratorū, fetiales
iudices ſunto: bella diſceptanto: prodigia,
portenta ad Etruſcos & haruſpices, ſi ſe-
natus iuſſit, deferunto: Etruriaq́. princi-
pes diſciplinam doceto: quibus diuis cre-
uerint, procuranto: iidemq. fulgura, at-
que obſtita pianto: nocturna mulierum ſa
crificia ne ſunto, præter olla, quæ pro po-
pulo rite fient: ne ue quem initianto, ni-
ſi, ut aſſolet, Cereri, Græco ſacro: ſacrum
commiſſum, quod neque expiari poterit,
impie commiſſum eſto; quod expiari pote
rit, publici ſacerdotes expianto: ludis pu
blicis, ſiue curriculo, ſiue certatione cor
porum fiant, popularem lætitiam in can-
tu, & fidibus, & tibiis moderanto, eamq́.
cum diuum honore iungunto: ex patriis
ritibus optima colunto: præter Idææ ma-
tris famulos, eosq́. iuſtis diebus, ne quis
ſtipem cogito: ſacrum, ſacro ue commen-

datum

datum qui clepsit, rapsitque, paricida esto: periurii pœna diuina, exitium; humana, dedecus: incestum pontifices supremo supplicio sanciunto: impius ne audeto placare donis iram deorum: caute uota redduntо: pœna uiolati iuris esto: ne quis agrum consecrato: auri, argenti, eboris sacrandi modus esto: sacra priuata perpetua manento: deorum manium iura sancta sunto: homines leto datos diuos habento: sumptum in ollos, luctumq. remouento.

Att. Conclusa quidem est a te tam magna lex sanc- quam breui: &, ut mihi quidem uidetur, non multum discrepat ista constitutio religionum a legibus Numæ, nostrisq. moribus. M. An censes, cum in illis de rep. libris persuadere uideatur Africanus, omnium rerump. nostram ueterem illam fuisse optimam, non necesse esse optimæ reip. leges dare consentaneas? Att. Immo prorsus ita censeo. M. Ergo adeo expectate leges, quæ genus illud optimum reip. contineant: &, si quæ forte a me hodie rogabuntur; quæ non sint in nostra rep. nec fuerint, tamen erant fere in more maiorum, qui tum, ut lex, ualebat. Att. Suade igitur, si placet, istam ipsam legem; ut ego, uti rogas, possim dicere. M. An tandem, Attice, non es dicturus aliter? Att. Prorsus maiorem quidem rem nullam sciscam aliter: in minoribus, si uoles, remittam hoc tibi. atque mea quidem sententia est. M. At, ne longum fiat, uidete.

dete. Att. Vtinam quidem: quid enim agere malumus? M. Caste iubet lex adire ad deos, animo uidelicet, in quo sunt omnia: nec tollit castimoniam corporis: sed hoc oportet intelligi, cum multum animus corpori præstet, obserueturq. ut casta corpora adhibeantur, multo esse in animis id seruandum magis. nam incestum uel aspersione aquæ, uel dierum numero tollitur: animi labes nec diuturnitate uanescere, nec manibus ullis elui potest. Quod autem pietatem adhiberi, opes amoueri iubet: significat probitatem gratam esse deo, sumptum esse remouendum. quid est enim, cum paupertatem diuitijs etiam inter homines esse æqualem uelimus, cur eam, sumptu ad sacra adhibito, deorum aditu arceamus? præsertim cum ipsi deo nihil minus gratum futurum sit, quàm non omnibus patere ad se placandum & colendum uiam. Quod autem non iudex, sed deus ipse uindex constituitur: præsentis pœnæ metu religio confirmari uidetur. Suosq. deos aut nouos, aut alienigenas coli, confusionem habet religionum, & ignotas cæremonias, non a sacerdotibus, non a patribus acceptos. Deos ita placet coli, si huic legi paruerint ipsi. Patrum delubra esse in urbibus censeo: nec sequor magos Persarum: quibus auctoribus Xerxes inflammasse templa Græciæ dicitur, quòd parietibus includerent deos, quibus omnia deberent esse patentia, ac libera; quorumq. hic mundus omnis templum esset, et domus. melius Græci, atque nostri, qui, ut augerent pietatem

tem in deos, easdem illos urbes, quas nos, incolere uoluerunt. affert enim hæc opinio religionem utilem ciuitatibus: siquidem & illud bene dictum est a Pythagora, doctissimo uiro, tum maxime & pie
5.a. *tatem, & religionem uersari in animis, cum rebus diuinis operam daremus: & quod Thales, qui sapientissimus in septem fuit; homines existimare oportere, omnia quæ cernerent, deorum esse plena: fore enim omnes castiores, uelutiq. in fanis essent, maxime religiosos. est enim quadam opinione species deorum in oculis, non solum in mentibus. Eandemq. rationem luci habent in agris. Neque ea, quæ a maioribus prodita est, cum dominis, tum famulis, posita in fundi uillæq. conspectu, religio Larũ repudianda est. Iam ritus familiæ patrumq. seruari, id est, quoniam antiquitas proxime accedit ad deos, a dijs quasi traditam religionem tueri. Quod autem ex hominum genere consecratos, sicut Herculem, & ceteros, coli lex iubet, indicat omnium quidem animos immortales esse, sed fortium bonorumq. diuinos. Bene uero, quòd Mens, Pietas, Virtus, Fides consecratur manu. quarum omnium Romæ dedicata publice templa sunt: ut illa qui habeant, habent autem omnes boni, deos ipsos in animis suis collocatos putent. nam illud uitiosum Athenis, quòd Cylonio scelere expiato, Epimenide Crete suadente, fecerunt Contumeliæ fanum, & Impudentiæ. uirtutes enim, non uitia consecrare decet. araq. uetus stat in Palatio Febris: et altera*

Exquilijs malæ Fortunæ, deteſtatæq. omnia eiuſmodi repudianda ſunt. quòd ſi fingenda nomina uice poetæ, at potius uincendi, atque potiundi ſtataſſandi cognomina, quæ Statoris, & Inuicti Iouis, rerumq. expetendarũ nomina, ut Salutis, Honoris, Opis, Victoriæ. quoniamq. expectatione rerum bonarum erigitur animus, recte etiam ſpes a Calatino conſecrata eſt: Fortunaque, ſit uel Huiuſce diei; nam ualet in omnes dies: uel Reſpiciens, ad opem ferendam: uel Fors, in quo incerti caſus ſignificantur magis: uel Primigenia, a gignendo.

Multa deſunt.

Cum eſt uel feriarum feſtorumq. dierum ratio, in liberis requietem habet litium, & iurgiorum; in ſeruis, operum, & laborum: quas compoſitio anni conferre debet ad perfectionem operum ruſticorum. quod tempus, ut ſacrificiorum libamenta ſeruentur, fœtusq. pecorum, quæ dicta in lege ſint, diligenter habenda ratio intercalandi eſt: quod inſtitutum perite a Numa, poſteriorum pontificum negligentia diſſolutum eſt. Iam illud ex inſtitutis pontificum & haruſpicum non mutandum eſt, quibus hoſtijs immolandum cuique deo, cui maioribus, cui

lactenti-

*lactentibus, cui maribus, cui feminis. Plures autem deorum omnium, & singuli singulorum, sacerdotes, & respondendi iuris, & conferendarum religionum facultatem afferunt. Cumq. Vesta quasi focum urbis, ut græco nomine est appellata, quod nos prope idem græcum interpretatum nomen tenemus, complexa sit; ei colendæ uirgines præsint: ut aduigiletur facilius ad custodiam ignis; & sentiant mulieres in natura feminarum omnem castitatem peti. Quod sequitur uero, non solum ad religionem pertinet, sed etiam ad ciuitatis statum, ut sine ijs, qui sacris publice præsunt, religioni priuatæ satisfacere non possint. continet enim remp. consilio et auctoritate optimatum semper populum indigere: descriptioq. sacerdotum nullum iustæ religionis genus prætermittit. nam sunt ad placandos deos alij constituti, qui sacris præsunt sollemnibus; ad interpretanda alij prædicta uatum, neque multorum, ne esset infinitum, neque ut ea ipsa, quæ suscepta publice essent, quisquam extra collegium nosset. Maximum autem, & præstantissimum in rep. ius est augurum, & cum auctoritate coniunctum. neque uero, quia sum ipse augur, ita sentio, sed quia sic existimare nos est necesse. quid enim maius est, si de iure quærimus, quam posse a summis imperijs, & summis potestatibus comitiatus, & concilia uel instituta dimittere, uel habita rescindere? quid grauius, quam rem susceptam dirimi, unus * si augur, Aliter, dixerit? quid magnificentius,*

quàm posse decernere, ut magistratu se abdicent consules? quid religiosius, quàm cum populo, cum plebe agendi ius aut dare, aut non dare? quid, leges, * *non iure rogatas, tollere, ut etiam decreto collegij, ut Liuias consilio Philippi consulis, & auguris? nihil domi, nihil militiæ per magistratus gestum, sine eorum auctoritate posse cuiquàm probari? Att. Age, iam ista uideo, fateorq. esse magna: sed est in collegio uestro inter Marcellum, & Appium, optimos augures, magna dissensio. nam eorum ego in libros incidi, cum alteri placeat auspicia ista ad utilitatem esse reip. composita, alteri disciplina uestra quasi diuinare uideatur posse. hac tu de re, quæro, quid sentias. M. Ego ne? diuinationem, quam Græci* μαντικὴν *appellant, esse censeo, et huius hanc ipsam partem, quæ est in auibus, ceterisq. signis disciplinæ nostræ: quòd cum summos deos esse concedamus, eorumq. mente mundum regi, & eorundem benignitatem hominum consulere generi, & posse nobis signa rerum futurarum ostendere; non uideo, cur esse diuinationem negem. sunt autem ea, quæ posui; ex quibus id, quod uolumus, efficitur, & cogitur. Iam uero, permultorum exemplorum & nostra plena est resp. & omnia regna, omnesq. populi, cunctæq. gentes, augurum prædictis multa incredibiliter uera cecidisse. neque enim Polyidi, neque Melampodis, neque Mopsi, neque Amphiarai, neque Calchantis, neque Heleni tantum nomen fuisset; neque tot nationes id ad hoc tẽpus retenuissent,*

tenuissent, Arabum, Phrygum, Lycaonum, Cilicum, maximeq. Pisidarum, nisi uetustas ea certa esse docuisset. nec uero Romulus noster auspicato urbem condidisset: neque Attij Nauij nomen memoria floreret tam diu, nisi hi omnes multa ad ueritatem admirabilia dixissent. Sed dubium non est, quin hæc disciplina & ars augurum euanuerit iam & uetustate, & negligentia. ita neque illi assentior, qui hanc scientiam negat unquam in nostro collegio fuisse: neque illi, qui esse etiam nunc putat. quæ mihi uidetur apud maiores fuisse duplex, ut ad reip. tempus non nunquam, ad agendi consilium sæpissime pertineret. Att. Credo hercle ita esse; istiq. rationi potissimum assentior. sed redde cetera. M. Reddam uero, &, si potero, breui. Sequitur enim de iure belli: in quo & suscipiendo, & gerendo, & deponendo ius plurimum ualet, & fides: horumq. ut publici interpretes essent, lege sancimus. Iam de haruspicum religione, de expiationibus & procurationibus, satis superq. in ipsa lege dictum puto. Att. Assentior; quoniam omnis hæc in religione uersatur oratio. M. At uero, quod sequitur, quo modo aut tu assentiare, aut ego reprehendam, sane quæro, Tite. Att. Quid tandem id est? M. De nocturnis sacrificijs mulierum. Att. Ego uero assentior, excepto præsertim in ipsa lege, sollemni sacrificio, ac publico. M. Quid ergo aget Iacchus, Eumolpidæq. uestri, & augusta illa mysteria, siquidem sacra nocturna tollimus? non enim populo

R. sed omnibus bonis, firmisq. populis leges damus. Att. Excipis, credo, illa, quibus ipsi initiati sumus. M. Ego uero excipiam. nam mihi cum multa eximia diuinaq. uidentur Athenæ tuæ peperisse, atque in uita hominum attulisse, tum nihil melius illis mysterijs, quibus ex agresti immaniq. uita exculti ad humanitatem, & mitigati sumus, initiaq. ut appellantur, ita re uera principia uitæ cognouimus. neque solum cum lætitia uiuendi rationem accepimus, sed etiam cum spe meliore moriendi. Quid autem mihi displiceat in nocentes, poetæ indicant comici. qua licentia Romæ data, quidnam egisset ille, qui in sacrificium cogitatam libidinem intulit, quò ne imprudentiam quidem oculorum adijci fas fuit. A. Tu uero istam Romæ legem rogato, nobis nostras ne ademeris. M. Ad nostras igitur reuertor: quibus profecto diligentissime sanciendum est, ut mulierum famam multorum oculis lux clara custodiat; initienturq. eo ritu Cereri, quo Romæ initiantur. quo in genere seueritatem maiorum senatus uetus auctoritas de Bacchanalibus, & consulum, exercitu adhibito, quæstio animaduersioq. declarat. Atque omnia nocturna, ne nos duriores forte uideamur, in media Græcia Diagondas Thebanus lege perpetua sustulit. Nouos uero deos, & in his colendis nocturnas peruigilationes sic Aristophanes, facetissimus poeta ueteris comœdiæ, uexat, ut apud eum Sabazius, & quidam alij dij, peregrini iudicati, e ciuitate eijciantur. *

Publicus-

Publicus autem sacerdos imprudentiam, consilio expiatam, metu liberet; audaciam in admittendis religionibus fœdis damnet, atque impiam iudicet. Iam ludi publici, cum sint cauea, circoq. diuisi, sint corporum certatione, cursu, & pugillatione, luctatione, curriculisq. equorum usque ad certam uictoriam circo constitutis: cauea, cantu, ac fidibus, & tibijs, dum modo ea moderata sint, ut lege præscribitur. assentior enim Platoni, nihil tam facile in animos teneros atq; molles influere, quàm uarios canendi sonos: quorum, dici uix potest, quanta sit uis in utranque partem. nanque & incitat languentes, & languefacit excitatos: & tum remittit animos, tum contrahit. ciuitatumq. hoc multarum in Græcia interfuit, antiquum uocum seruare modum. quarum mores lapsi ad mollitiem, pariter sunt immutati cum cantibus: aut hac dulcedine corruptelaq. deprauati, ut quidam putant: aut quòd, cum seueritas eorum ob alia uitia cecidisset, tum fuit in auribus animisq. mutatis etiam huic mutationi locus. quamobrem ille quidem sapientissimus Græciæ uir, longeq. doctissimus, ualde hanc labem ueretur: negat enim mutari posse musicas leges sine mutatione legum publicarum. ego nec tam ualde id timendum, nec plane contemnendum puto. illa quidem, quæ solebant quondam compleri seueritate iucunda Liuianis, & Næuianis modis, nunc ut eadem exultent, ceruices oculosq. pariter cum modorum flexionibus

torqueant. grauiter olim ista uindicabat uetus illa Græcia, longe prouidens, quàm sensim pernicies illapsa ciuium animos malis studijs, malisque doctrinis, repente totas ciuitates euerteret. siquidem illa seuera Lacedæmon neruos iussit, quos plures quàm septem haberet, in Timothei fidibus demi. Deinceps in lege est, ut de ritibus patrijs colantur optimi. de quo cum consulerent Athenienses Apollinem Pythium, quas potissimum religiones tenerent; oraculum editum est, eas, quæ essent in more maiorum. quò cum iterum uenissent; maiorumq. morem dixissent sæpe esse mutatum; quæsissentque, quem morem potissimũ sequerentur e uarijs: respondit, optimum. & profecto ita est, ut id habendum sit antiquissimum, & deo proximum, quod sit optimum. Stipem sustulimus, nisi eam, quam ad paucos dies, propriam Idææ matris, excepimus. implet enim superstitione animos, & exhaurit domos. Sacrilego pœna est, neque ei soli, qui sacrum abstulerit; sed etiam ei, qui sacro commendatum. quod & nunc multis fit in fanis. Alexander in Cilicia deposuisse apud Solos in delubro pecuniam dicitur. Atheniensis Clisthenes Iunoni Samiæ, ciuis egregius, cum rebus timeret suis, filiarum dotes credidit. Sed iam de periurijs, de incesto nihil sane hoc quidem loco disputandum est. Donis impij ne placare audeant deos, Platonem audiant: qui uetat dubitare, qua sit mente futurus deus, cum uir nemo bonus ab im-

probo

probo se donari uelit. Diligentia uotorum satis in lege dicta est, ac uoti sponsio, qua obligamur deo. Pœna uero uiolatæ religionis, iustam recusationem non habet. quid ego hic sceleratorum utar exemplis, quorum plenæ tragœdiæ? quæ ante oculos sunt, ea potius attingantur. etsi hæc commemoratio, uereor, ne supra hominis fortunam esse uideatur: tamen, quoniam sermo mihi est apud uos, nihil reticebo: uelimq. hoc, quod loquar, dijs immortalibus gratum potius uideri, quàm graue. Omnia tum perditorum ciuium scelere, discessu meo, religionum iura polluta sunt: uexati nostri lares familiares: in eorum sedibus exædificatum templum Licentiæ: pulsus a delubris is, qui illa seruarat. circumspicite celeriter animis, (nihil enim attinet quenquam nominari) qui sint rerum exitus consecuti. nos, qui illam custodem urbis, omnibus ereptis nostris rebus, ac perditis, uiolari ab impijs passi non sumus; eamq. ex nostra domo in ipsius patris domum detulimus; iudicia senatus, Italiæ, gentium denique omnium conseruatæ patriæ consecuti sumus. quo quid accidere potuit homini præclarius? quorum scelere religiones tum prostratæ, afflictæq. sunt; partim ex illis distracti ac dissipati iacent; qui uero ex ijs & horum scelerum principes fuerunt, & præter ceteros in omni religione impij, non solum uita cruciati, atque dedecore, uerum etiam sepultura, & iustis exequiarum caruerunt. Q. Equidem ista agnosco, frater;

ter; & meritas dijs gratias ago: sed nimis sæpe secus aliquanto uidemus euadere. M. Non enim, Quincte, recte existimamus, quæ pœna diuina sit: & opinionibus uulgi rapimur in errorem, nec uera cernimus: morte, aut dolore corporis, aut luctu animi, aut offensione iudicij, hominum miserias ponderamus: quæ fateor humana esse, & multis bonis uiris accidisse: sceleris autem pœna tristis, &, præter eos euentus, qui sequuntur, per se ipsa maxima est. uidimus, qui nisi odissent patriam, nunquam nobis inimici fuissent, ardentes tum cupiditate, tum metu, tum conscientia; quid agerent, modo timentes, uicissim contemnentes religiones; iudicia perrupta ab ijsdem, corrupta hominum, non deorum. Reprimam iam, et non insequar longius, eoq. minus, quo plus pœnarū habeo, quàm petiui. tantū ponam, duplicē pœnam esse diuinā, quòd cōstat et uexādis uiuorū animis, et ea fama mortuorum, ut eorum exitium & iudicio uiuorum, & gaudio comprobetur. Agri autem ne consecrentur, Platoni prorsus assentior: qui, si modo interpretari potuero, his fere uerbis utitur. Terra igitur, ut focus domiciliorum, sacra deorum omnium est. quocirca ne quis iterum idem consecrato. Aurum autem, & argentum in urbibus, & priuatim, & in fanis inuidiosa res est. Tum ebur ex inanimo corpore extractum, haud satis castum donum deo. Iam æs, atque ferrum, duelli instrumenta, non fani ligneum autem quodque

que

que uoluerit, uno e ligno dedicato, itemq. lapideum, in delubris communibus. Textile, ne operosius, quàm mulieris opus menstruum. Color autem albus præcipue decorus deo est, cum in ceteris, tum maxime in textili. tincta uero absint, nisi a bellicis insignibus. Diuinissima autem dona aues, & formæ ab uno pictore uno absolutæ die. itemq. cetera huius exempli dona sunto. Hæc illi placent. sed ego cetera non tam restricte præfinio, uel homi num uitijs, uel subsidijs temporum uictus. terræ cultum segniorem suspicor fore, si ad eam tuendam, ferroq. subigendam, superstitionis aliquid accesserit. Att. Habeo ista: nunc de sacris perpetuis, & de manium iure restat. M. O miram memoriam, Pomponi, tuam. at mihi ista exciderant. Att. Ita credo: sed tamen hoc magis eas res & memini, & expecto, quòd & ad pontificium ius, & ad ciuile pertinent. M. Vero: & apertissima sunt istis de rebus & responsa, & scripta multa: & ego in hoc omni sermone nostro, quod ad cunque legis genus me disputatio nostra deduxerit, tractabo, quoad potero, eius ipsius generis ius ciuile nostrum, sed ita, locus ut ipse notus sit, ex quo ducatur quæque res, & ars iuris: ut non difficile sit, quæcunque noua caussa cõsultatio ue acciderit, eius tenere ius; cum scias a quo sit capite repetendum. Sed iurisconsulti, siue erroris obijciendi caussa, quo plura, & difficiliora scire uideantur; siue, quod similius ueri est, ignoratione docendi; (nam

non

non ſolum, ſcire aliquid, artis eſt, ſed quædam ars etiam docendi) ſæpe, quod poſitum eſt in una cognitione, id in infinita diſpertiuntur: uelut in hoc ipſo genere, quàm magnum illud Scæuolæ faciunt, pontifices ambo, & ijdem iuris peritiſſimi? ſæpe, inquit Publij filius, ex patre audiui, pontificem bonum neminem eſſe, niſi qui ius ciuile cognoſſet. totum ne? quid ita? quid enim ad pontificem de iure parietum, aut aquarum, aut ullo omnino? ergo quod cum religione coniunctum eſt. id autem quantulum eſt? de ſacris credo, de uotis, de ferijs, de ſepulcris, et ſi quid eiuſmodi eſt. cur igitur hæc tanta facimus, cum cetera perparua ſint? De ſacris autem, qui locus patet latius, hæc ſit una ſententia, ut conſeruentur, et deinceps familijs prodantur: et, ut in lege poſui, perpetua ſint ſacra. hoc poſito, hæc iura pontificum auctoritate conſecuta ſunt, ut, ne morte patrisfamilias ſacrorum memoria occideret, ijs eſſent ea adiuncta, ad quos eiuſdem morte pecunia uenerit. hoc uno poſito, quod eſt ad cognitionem diſciplinæ ſatis, innumerabilia naſcuntur, quibus implentur iuriſconſultorum libri. quæruntur enim, qui aſtringantur ſacris. Heredum cauſſa iuſtiſſima eſt. nulla eſt enim 180.a *perſona, quæ ad uicem eius, qui e uita emigrarit, propius accedat. Deinde qui morte, teſtamento ue eius tantundem capiat, quantum omnes heredes: id quoque ordine: eſt enim ad id, quod propoſitum eſt, accommodatum. Tertio loco: ſi nemo ſit heres,*

res, qui de bonis, quæ eius fuerint, cum moritur, usuceperit plurimum. Quarto: si nemo sit, qui ullam rem ceperit, de creditoribus eius, qui plurimum seruet. Externa illa persona est, ut is, qui ei, qui mortuus sit, pecuniam debuerit, neminiq. eam soluerit, proinde habeatur, quasi eam pecuniam ceperit. Hæc nos a Scæuola didicimus, non ita descripta ab antiquis. nam illi quidem his uerbis docebant: tribus modis sacris astringi, hereditate, aut si maiorem partem pecuniæ capiat; aut, si maior pars pecuniæ legata est, si inde quippiam ceperit. sed pontificem sequamur. Videtis igitur omnia pendere ex uno illo, quòd pontifices pecuniam sacris coniungi uolunt: ijsdemq. ferias, et cæremonias adscribendas putant. atque etiam dát hoc Scæuolæ, quod est partitionis caput; si in testamento deducta scripta non sit, ipsiq. minus ceperint, quàm omnibus heredibus relinquatur, sacris ne alligentur. in donatione, hoc idem secus interpretantur. & quòd paterfamilias in eius donatione, qui in ipsius potestate esset, approbauit, ratum est: quod eo insciente factum est, si id is non approbat, ratum non est. his propositis quæstiunculæ multæ nascuntur, quas qui non intelligat, si ad caput referat, per se ipse facile perspiciat: ueluti, si minus quis cepisset, ne sacris alligaretur, ac post de eius heredibus aliquis exegisset pro sua parte, id, quod ab eo cuius ipse heres esset, prætermissum fuisset; eaq. pecunia non minor esset facta, cum superio-

re

re exactione, quàm heredibus omnibus esset relicta; qui eam pecuniam exegisset, solum, sine coheredibus, sacris alligari. quin etiam cauent, ut, cui plus legatum sit, quàm sine religione capere liceat, is per æs & libram heredes testamenti soluat: propterea quòd eo loco res est ita soluta hereditate, quasi ea pecunia legata non esset. hoc ego loco, multisq́. alijs, quæro a uobis, Scæuolæ pontifices maximi, et homines meo quidem iudicio acutissimi, quid sit, quod ad ius pontificium ciuile appetatis. ciuilis enim iuris scientia pontificium quodam modo tollitis. nam sacra cum pecunia, pontificum auctoritate, nulla lege coniuncta sunt. itaque si uos tantummodo pontifices essetis, pontificalis maneret auctoritas: sed quòd ijdem iuris ciuilis estis peritissimi, hac scientia illa eluditis. placuit P. Scæuolæ, & Coruncanio, pontificibus maximis, itemque ceteris, qui tantundem caperent, quantum omnes heredes, sacris alligari. habeo ius pontificium: quid huc accessit ex iure ciuili? partitionis caput, scriptum caute, ut centum nummi deducerentur. inuenta est ratio, cur pecunia sacrorum molestia liberaretur. quòd si hoc, qui testamentum faciebat, cauere noluisset; admonet iurisconsultus hic quidem ipse Mucius, pontifex idem, ut minus capiat, quàm omnibus heredibus relinquatur. super dicebant; qui quid cepisset, astringi: rursus sacris liberantur. hoc uero nihil ad pontificium ius, et e medio est iure ciuili, ut per æs & li-

*libram heredes testamenti soluant; et eodem loco res sit, quasi ea pecunia legata non esset, si is, cui legatum est, stipulatus est id ipsum, quod legatum est, ut ea pecunia ex stipulatione debeatur, sitq. ea non * doctum hominem sane, cuius fuit Accius perfamiliaris. sed mensem credo extremũ anni, ut ueteres februarium, sic hic decembrem sequebatur. Hostia autem maxima parentare, pietatis adiunctum putabat. Iam tanta religio est sepulcrorum, ut extra sacra & gentem inferri fas negent esse: idq apud maiores nostros A. Torquatus in gente Popillia iudicauit. nec uero tam Denicales, quæ a nece appellatæ sunt, quia residunt mortui, quàm ceterorum cælestium quieti dies, feriæ nominarentur, nisi maiores eos, qui ex hac uita migrassent, in deorum numero esse uoluissent. eas in eos dies conferre ius, quibus nec ipsius, neque publicæ feriæ sint. totaq. huius iuris compositio pontificalis magnam religionem cæremoniamq. declarat. Necesse est edisseri a nobis, qui finis funestæ familiæ, quod genus sacrificij lare, uerueci bus fiat, quemadmodũ os receptum, terra obtegatur, quæq. in porca contracta iura sint, quo tempore incipiat sepulcrum esse, & religione teneatur. Ac mihi quidem antiquissimum sepulturæ genus illud fuisse uidetur, quo apud Xenophontem Cyrus utitur. redditur enim terræ corpus, & ita locatum, ac situm, quasi operimento matris obducitur. eodemq. ritu in eo sepulcro, quod procul ad*

Fontis

Fontis aras, regem nostrum Numam conditum accepimus: gentemq. Corneliam usque ad memoriam nostram hac sepultura scimus esse usam. C. Marij sitas reliquias apud Ani nem dissipari iussit Sylla uictor, acerbiore odio incitatus, quàm si tam sapiens fuisset, quàm fuit felix. quod haud scio, an timens, suo corpori posse accidere, primus e participijs Cornelijs igni uoluit cremari: declarat etenim Ennius de Africano,

Hic est ille situs.

uere; nam siti dicuntur ij, qui conditi sunt, nec tamen eorum ante sepulcrum est, quàm iusta facta, & corpus incensum est. & quod nunc communiter in omnibus sepultis ponitur, ut humati dicantur, id erat propriũ tum in ijs, quos humus iniecta contegeret: eumq. morem ius pontificale confirmat. nam prius, quàm in os iniecta gleba est, locus ille, ubi crematum est corpus, nihil habet religionis: iniecta gleba, tum & ille humatus est, & sepulcrum uocatur, ac tum denique multa religiosa iura complectitur. itaque in eo, qui in naui necatus, deinde in mare proiectus esset, decreuit P. Mucius, familiam puram, quòd os supra terram non extaret porcam heredi esset: C. Cotta censet habendas triduum ferias, & porco femina piaculum pati: si in mari mortuus esset, eadem præter piaculum & ferias. Att. Video, quæ sint in Pontificio iure: sed quæro, ecquidnam sit in legibus. M. Pauca sane, Tite, &, uti arbitror, non ignota uobis:

sed

sed ea non tam ad religionem spectát, quàm ad ius sepulcrorum. hominem mortuum, inquit lex in XII, *in urbe ne sepelito, ne ue urito. credo, uel propter ignis periculum. quod autem addit, ne ue urito, indicat non qui uratur sepeliri, sed qui humetur. Att. Quid? qui post duodecim in urbe sepulti sunt clari uiri? M. Credo, Tite, fuisse, aut eos, quibus hoc ante hanc legem uirtutis caussa tributum est, ut Publicolæ, ut Tuberto, quod eorum posteri iure tenuerunt; aut eos, si qui hoc, ut Fabricius, uirtutis caussa soluti legibus consecuti sunt. sed in urbe sepeliri lex uetat. sic decretum a pontificum collegio, non esse ius in loco publico fieri sepulcrum. nostis extra portam Collinam ædem Honoris. aram in eo loco fuisse, memoriæ proditum est. ad eam cum lamina esset inuenta, & in ea scriptum,* Domina honoris, *ea caussa fuit ædis huius dedicandæ. sed cum multa in eo loco sepulcra fuissent, exarata sunt. statuit enim collegium, locum publicum non potuisse priuata religione obligari. Iam cetera in* XII. *minuendi sumptus, lamentationesq. funeris, translata de Solonis fere legibus. hoc plus, inquit, ne facito. rogum ascia ne polito. nostis quæ sequuntur. discebamus enim pueri* XII, *ut carmen necessarium, quas iam nemo discit. extenuato igitur sumptu tribus ricinijs, & uinculis purpuræ, & decem tibicinibus, tollit etiam lamentationem. mulieres genas ne radunto: ne ue lessum funeris ergo habento. hoc ueteres in-*

 terpretes,

terpretes, Sex. Aelius, L. Acilius, non satis intelligere se dixerunt; sed suspicari, uestimenti aliquod genus funebris. L. Aelius, lessum, quasi lugubrem eiulationem, ut uox ipsa significat: quod eo magis iudico uerum esse, quia lex Solonis id ipsum uetat. hæc laudabilia, & locupletibus fere cum plebe communia, quod quidem maxime e natura est, tolli fortunæ discrimen in morte. Cetera item funebria, quibus luctus augetur, duodecim sustulerunt. Homini, inquit, mortuo ne ossa legito, quo post funus facit. excipit bellicá peregrinamq́. mortem. Hæc præterea sunt in legibus, de * *unctura. Quæ seruilis unctura tollitur, omnisq́. circumpotatio. quæ & recte tolluntur, neque tollerentur, nisi fuissent. Ne sumptuosa respersio, ne longæ coronæ: nec acerræ prætereantur. Illa iam significatio est, laudis ornaméta ad mortuos pertinere, quòd coronam uirtute partam, & ei, qui peperisset, & eius parenti, sine fraude esse lex impositam iubet; credoque, quòd erat factitatum, ut uni plura fierent, lectiq́. plures inferrentur, id quoque ne fieret, lege sanctum est: qua in lege cum esset, Neue aurum addito, quàm humane excipit altera lex, ut, quoi auro dentes uincti essent, astim cum illo sepelire urere ne si fraude esto. & simul illud uidetote, aliud habitum esse, sepelire & urere. Duæ sunt præterea leges de sepulcris: quarum altera priuatorum ædificijs, altera ipsis sepulcris cauet. nam quod rogú bustum ue nouum*

uetat

uetat propius sexaginta pedes adijci ædes alienas inuito domino, incendium ueretur acerbum: Quod autem forum, id est, uestibulum sepulcri, bustum ue usucapi uetat, tuetur ius sepulcrorum. hæc habemus in duodecim, sane secundum naturam; quæ norma legis est: reliqua sunt in more; funus ut indicatur, si quid ludorum; domusq. funeris utatur accenso, atque lictoribus; honoratorum uirorũ laudes in concione memorentur; easq. etiam cantus ad tibicinem prosequatur, cui nomen Næniæ; quo uocabulo etiam grachos cantus lugubres nominantur. Q. Gaudeo nostra iura ad naturam accommodari, maiorumq. sapientia admodum delector. M. Sed credo, Quincte, ut ceteri sumptus, sic etiam sepulcrorum modum recte requiri: quos enim ad sumptus progressa iam ista res sit, in C. Figuli sepulcro uides. sed credo minimam olim istius rei fuisse cupiditatem, alioqui multa extarent ampla maiorum. M. Nostræ quidem legis interpretes, quo capite iubemur sumptus & luctum remouere a deorum manium iure, hoc intelligunt, in primis sepulcrorum magnificentiam esse minuendam. nec hæc a sapientissimis legum scriptoribus neglecta sunt. nam & Athenis iam illo more a Cecrope, ut aiunt, permansit hoc ius terra humandi: quam cum proximi iniecerant, obductaq. terra erat, frugibus obserebatur: ut sinus & gremium quasi matris mortuo tribueretur: solum autem frugibus expiatum ut uiuis redderetur,

ſequebantur epulæ, quas inirent propinqui corona ti: apud quas de mortui laude cum quid ueri erat prædicatum: nam mentiri nefas habebatur: ad iuſta coniecta erant. poſtea quàm, ut ſcribit Phalereus, ſumptuoſa fieri funera, & lamentabilia cœpiſſent, Solonis lege ſublata ſunt. quam legem eiſdem prope uerbis noſtri decemuiri in decimam tabulam coniecerunt. nam de tribus ricinijs, & pleraque illa, Solonis ſunt: de lamentis uero expreſſa uerbis ſunt: Mulieres genas ne radunto, ne ue leſſum funeris ergo habento. de ſepulcris autem nihil eſt apud Solonem amplius, quàm ne quis ea deleat, ne ue alienum inferat, pœnaq. eſt, ſi quis buſtum (nam id puto appellari τύμβον) aut monumentum, inquit, aut columnam uiolarit, deiecerit, fregerit. ſed poſt aliquanto, propter has amplitudines ſepulcrorũ, quas in Ceramico uidemus, lege ſanctum eſt, ne quis ſepulcrum faceret operoſius, quàm quod decem homines effecerint triduo: neque id opere tectorio exornari, nec Hermas hos, quos uocant, licebat imponi: nec de mortui laude, niſi in publicis ſepulturis: nec ab alio, ſi qui publice ad eam rem conſtitutus eſſet, dici licebat. ſublata etiam erat celebritas uirorum, ac mulierũ, quo lamentatio minueretur. habet enim luctum concurſus hominum. quocirca Pittacus omnino accedere quenquam uetat in funus aliorum. ſed ait rurſus idem Demetrius, increbuiſſe eam funerum ſepulcrorumq. magnificentiam, quæ nunc fere Ro-

mæ est. quam consuetudinem lege minuit ipse: fuit enim hic uir, ut scitis, non solum eruditissimus, sed etiam ciuis e rep. maxime, tuendæq. ciuitatis peritissimus. iste igitur sumptum minuit non solum pœna, sed etiam tempore: ante lucem enim iussit efferri. sepulcris autem nouis finiuit modum. nam super terræ tumulum noluit quid statui, nisi columellam, tribus cubitis ne altiorem, aut mensam, aut labellum: & huic procurationi certum magistratum præfecerat. Hæc igitur Athenienses tui. sed uideamus Platonem, qui iusta funerum reijcit ad interpretes religionum: quem nos morem tenemus. de sepulcris autem dicit hæc: Vetat ex agro culto, eo ue qui coli possit, ullam partem sumi sepulcro: sed quæ natura agri tantummodo efficere possit, ut mortuorum corpora sine detrimento uiuorum recipiat, ea potissimum ut compleatur. quæ autē terra fruges ferre, et ut mater cibos suppeditare possit, eā ne quis nobis minuat, ne ue uiuus, ne ue mortuus. extrui autē uetat sepulcrum altius, quam quod quinque diebus homines quinque absoluerint: nec e lapide excitari plus, nec imponi, quam quod capiat laudem mortui incisam ne plus quattuor herois uersibus, quos longos appellat Ennius. habemus igitur huius quoque auctoritatem summi uiri de sepulcris: a quo iterum funerum sumptus præfinitur ex censibus, a minis quinque usque ad minam. deinceps dicit eadem illa de immortalitate animorum, & reliqua post mortem tranquillita-

te bonorum, pœnis impiorum. Habetis igitur explicatum omnem, ut arbitror, religionis locum. Q. Nos uero, frater, & copiose quidem, sed perge cetera. M. Pergam equidem: &, quoniam libitum est uobis me ad hæc impellere, hodierno sermone conficiam, spero, hoc præsertim die. uideo enim Platonem idem fecisse, omnemq. orationem eius de legibus, peroratam esse uno æstiuo die. sic igitur faciam, & dicam de magistratibus: id enim est profecto, quod constituta religione remp. contineat maxime. Att. Tu uero dic, & istam rationem, quam cœpisti, tene.

M. TVLLII CICERONIS DE LEGIBVS

LIBER III.

MARCVS.

SEQVAR *igitur, ut institui, diuinum illum uirum, quem, quadam admiratione commotus, sæpius fortasse laudo, quàm necesse est. Att. Platonem uidelicet dicis. M. Istum ipsum, Attice. Att. Tu uero eum nec nimis ualde unquam, nec nimis sæpe laudaueris. nam hoc mihi etiam nostri illi, qui neminem nisi suum laudari uolunt, concedunt, ut eũ arbitratu meo diligam. M. Bene hercle faciunt. quid enim est elegantia tua dignius? cuius & uita & oratio consecuta mihi uidetur difficillimam illam societatem grauitatis cum humanitate. Att. Sane gaudeo quod te interpellaui: quandoquidem tam præclarum mihi dedisti iudicij tui testimoniũ. sed perge, ut cœperas. M. Laudemus igitur prius legem ipsam ueris, & proprijs generis sui laudibus. Att. Sane quidem, sicut de religionum lege fecisti. M. Videtis igitur, magistratus hanc esse uim, ut præsit, præscribatq. recta, & utilia, & coniuncta cum legibus. ut enim magistratibus leges, ita populo præsunt magistratus: uereq. dici potest, magistratum, legem esse loquentem. legem autem, mutum magistratum. nihil porro tam aptum*

est ad ius, conditionemq. naturæ, (quod cum dico, legem a me dici intelligi uolo) quàm imperiũ: sine quo nec domus ulla, nec ciuitas, nec gens, nec hominum uniuersum genus stare, nec rerum natura omnis, nec ipse mundus potest. nam & hic deo paret, & huic obediunt maria, terræque, & hominum uita iussis supremæ legis obtemperat. atque ut ad hæc citeriora ueniam, & notiora nobis, omnes antiquæ gentes regibus quondã paruerũt. quod genus imperij primum ad homines iustissimos & sapientissimos deferebatur. idq. in rep. nostra maxime ualuit, quoad ei regalis potestas præfuit. deinde etiam deinceps posteris prodebatur, quod & in ijs etiam, qui nunc regnant, manet. quibus autem regia potestas non placuit, non ij nemini, sed non semper uni parere uoluerunt. nos autem quoniam leges damus liberis populis; quæq. de optima rep. sentiremus, in sex libris ante diximus; accommodabimus hoc tempore leges ad illum, quem probamus, ciuitatis statum. Magistratibus igitur opus est, sine quorum prudentia ac diligentia esse ciuitas non potest, quorumq. descriptione omnis reip. moderatio continetur. neque solum ijs præscribendus est imperandi, sed etiam ciuibus obtemperandi modus. nam & qui bene imperat, paruerit aliquãdo necesse est: et qui modeste paret, uidetur, qui aliquando imperet, dignus esse. itaque oportet & eum, qui paret, sperare se aliquando imperaturũ; & illum, qui imperat, cogitare breui tempore sibi

bi esse parendum. nec uero solum ut obtemperent obediantq. magistratibus, sed etiam ut eos colant diligantque, præscribimus: ut Charondas in suis facit legibus. noster uero Plato Titanum e genere statuit eos, qui ut illi cælestibus, sic hi aduersentur magistratibus. quæ cum ita sint, ad ipsas iam leges ueniamus, si placet. Att. Mihi uero & istud, & ordo iste rerum placet.

M. Iusta imperia sunto, iisq. ciues modeste, ac sine recusatione parento. magistratus nec obedientem & noxium ciuem multa, uinculis, uerberibus ue coerceto: ni par, maior ue potestas, populus ue prohibessit, ad quos prouocatio esto. cum magistratus iudicassit irrogassit ue, per populum multæ pœnæ certatio esto. militiæ ab eo, qui imperabit, prouocatio ne esto. quodq. is, qui bellum geret, imperassit, ius ratumq. esto. minores magistratus, partiti iuris, plures in plera sunto. militiæ quibus iussi erunt imperanto. ærariiq. tribuni sunto. domi pecuniam publicam custodiunto. uincula sontium seruanto. capitalia uindicanto. æs, argentũ, aurum ue publice signanto. lites cõtractas iudicãto. quodcunque senatus creuerit, agunto. sunto q. ædiles curatores urbis, annonæ, ludorumq. sollemnium. ollisq. ad honoris amplioris gradum is primus ascensus esto.

Cen-

Censores populi æuitates, soboles, familias, pecuniasq́. censento. urbis tēpla, uias, aquas, ærarium, uectigalia tuentor; populiq́. parteis in tribus distribuunto. exin pecunias, æuitates, ordines partiuntor. equitum, peditumq́. prolem describunto. cœlibes esse prohibento. mores populi regunto. probrum in senatu ne relinquunto. bini sunto. magistratum quinquennium habento. reliqui magistratus annui sunto. eaq́. potestas semper esto. iuris disceptator, qui priuata iudicet, iudicari ue iubeat, prætor esto. is iuris ciuilis custos esto. huic potestate pari, quotcunque senatus creuerit, populus ue iussit, tot sunto. regio imperio duo sunto: iiq́. præeundo, iudicando, consulendo, prætores, iudices, consules appellantor. militiæ summum ius habento, nemini parento. ollis salus populi suprema lex esto. eundem magistratum, ni interfuerint X anni, ne quis capito. æuitatem annali lege seruanto. ast quando duellum grauius, discordiæ ciuium, estunto ne * amplius sex menses, si senatus creuerit: idem iuris, quod duo consules, teneto. isq́. aue sinistra dictus, populi magister esto. equitem cunque qui regat, habeto, pari iure cum eo, quicunque erit iuris disceptator. ast quando consul is est, magi- * stratus

ſtratus ue populi, nec reliqui magiſtratus ne ſunto; auſpicia patrum ſunto; olliq́. ex ſe produnto, qui comitiatu creare conſules rite posſit. imperia, poteſtates, legationes, cum ſenatus creuerit, populus ue iusſit, ex urbe exeunto. duella iuſta iuſte gerunto. ſociis parcunto. ſe & ſeruos con tinento. populi ſui gloriam augento. domum cum laude redeunto. rei ſuæ ergo ne quis legatus eſto. Plebes quos pro ſe, con tra uim, auxilii ergo, X creasſit, tribuni eius ſunto. quodq́. ii prohibesſint, quodq́. plebem rogasſint, ratum eſto. ſanctiq́. ſun to: ne ue plebem orbam Tribunis relinquunto. omnes magiſtratus auſpicium iudiciumq́. habento: ex quis ſenatus eſto, eius decreta rata ſunto. aſt ni poteſtas par maior ue prohibesſit, S. C. perſcripta ſeruanto. is ordo uitio uacato. ceteris ſpecimen eſto. creatio magiſtratuum, iudicia populi, iuſſa, uetita cum ſciſcentur, ſuffra gia optimatibus nota, plebi libera ſunto. aſt quid erit, quod extra magiſtratus coærcatore uſu ſit, qui coæret, populus creato, eiq́. ius coærandi dato. cum populo patribusq́. agendi ius eſto, conſuli, prætori, magiſtro populi equitumq́ue, eiq́ue, quem produnt patres conſulum rogandorum er go: tribuniſq́ue, quos ſibi plebes rogasſit,

ius

ius esto cum patribus agendi. iidem ad plebem, quod censuerint, ferunto, quæ cum populo, quæq. in patribus agentur, modica sunto. senatori qui nec aderit, aut caussa, aut culpa esto: loco senator, & modo orato: caussas populi teneto. uis in populo abesto. par maior ue potestas plus ualeto. ast qui turbassit in agendo, fraus actoris esto. intercessor rei malæ, salutaris ciuis esto. qui agent, auspicia seruanto. auguri parento. promulgata, proposita, in ærario * cognita, agunto. nec plus quàm de singulis rebus consulunto. rem populū docento: doceri a magistratibus priuatisq. patiuntor. priuilegia ne irroganto. de capite ciuis nisi per maximum comitiatum, ollosq. quos censores in partibus populi locassint, ne ferunto. donum ne capiunto, ne ue danto, ne ue petenda, ne ue gerenda, ne ue gesta potestate. quod quis earum rerum migrassit, noxiæ pœna par esto. Censores fide legem custodiunto. priuati ad eos acta referunto. nec eo magis lege liberi sunto.

Lex recitata est: disce rem, & tabellam iubebo dari. Q. Quàm breui frater, in conspectu posita est a te omnium magistratuum descriptio: sed ea pæne nostræ ciuitatis, & si a te paullum allatum est noui. M. Rectissime, Quincte, animaduertis. hæc

est

est enim quam Scipio laudat in libris illis, & quam maxime probat, temperationem reip. quæ effici non potuisset, nisi tali descriptione magistratuum. nam sic habetote, magistratibus, iisque, qui præsint, contineri remp. & ex eorum compositione, quod cuiusque reip. genus sit, intelligi. quæ res cum sapientissime moderatissimeq. cõstituta esset a maioribus nostris, nihil habui, sane non multum, quod putarem nouandum in legibus. Att. Reddes igitur nobis, ut in religionis lege fecisti admonitu & rogatu meo, sic de magistratibus, ut disputes, quibus de caussis maxime placeat ista descriptio. M. Faciam Attice, ut uis; & locum istum totum ut a doctissimis Græciæ quæsitum disputatumq. est, explicabo; &, ut institui, nostra iura attingam. Att. Istud maxime expecto disserendi genus. M. Atqui pleraque sunt dicta in illis libris, quod faciendum fuit cum de optima rep. quæreretur: sed huius loci de magistratibus, sunt propria quædam a Theophrasto primum, deinde a Dione Stoico quæsita subtilius. Att. Ain tandem? etiam a Stoicis ista tractata sunt? M. Non sane, nisi ab eo, quem modo nominaui, & postea a magno homine, & in primis erudito, Panætio. nam ueteres uerbo tenus, acute illi quidem, sed non ad hunc usum popularem atque ciuilem, de rep. disserebant. ab hac familia magis ista manarunt, Platone principe: post Aristoteles illustrauit omnem hunc ciuilem in disputando locum: Heraclidesq. Ponticus, profectus ab eodem

dem

dem Platone. Theophrastus uero, institutus ab Aristotele, abundauit, ut scitis, in eo genere rerum: ab eodemq. Aristotele doctus Dicæarchus, huic rationi studioq. non defuit. post a Theophrasto Phalereus ille Demetrius, de quo feci supra mentionem, mirabiliter doctrinam ex umbraculis eruditorũ, otioq. non modo in solem, atque in puluerem, sed in ipsum discrimen aciemq. produxit. Nam & mediocriter doctos, magnos in rep. uiros, & doctissimos homines non minus in rep. uersatos, multos commemorare possumus: qui uero utraque re excelleret, ut & doctrinæ studijs, & regenda ciuitate princeps esset, quis facile, præter hunc, inueniri potest? Att. Puto posse, & quidem aliquem de tribus nobis. sed perge, ut cœperas. M. Quæsitum igitur ab illis est, placeret ne unum in ciuitate esse magistratum, cui reliqui parerent: quod, exactis regibus, intelligo placuisse nostris maioribus: sed quoniam regale ciuitatis genus probatum quondam, postea non tam regni, quàm regis uitijs repudiatum est; nomen tantum uidebitur regis repudiatum, res manebit, si unus omnibus reliquis magistratibus imperabit. quare nec Ephori Lacedæmone sine caussa a Theopompo oppositi regibus, nec apud nos consulibus tribuni. nam illud quidem ipsum, quod in iure positum est, habet consul, ut ei reliqui magistratus omnes pareant, excepto tribuno, qui post extitit, ne id, quod fuerat, esset. hoc enim primum minuit consulare ius, quòd extitit ipse, qui eo non teneretur

neretur : deinde, quòd attulit auxilium reliquis non modo magistratibus, sed etiam priuatis consuli non parentibus. Q. Magnum dicis malum. nam ista potestate nata, grauitas optimatium cecidit, conualuitq. ius multitudinis. M. Non est ita, Quincte: non enim ius illud solum superbius populo, sed uiolentius uideri necesse erat, quo posteaquam modica & sapiens temperatio accessit, conuersa lex in omnes est.

Multa desunt.

domum cum laude redeunto. nihil enim præter laudem bonis atque innocentibus, neque ex hostibus, neque a socijs reportandum. iam illud apertú profecto est, nihil esse turpius, quàm quenquam legari, nisi reip. caussa omitto queadmodum isti se gerant, atque gesserint, qui legatione hereditates, aut syngraphas suas persequuntur. in hominibus est hoc fortasse uitium. sed quæro, quid reapse sit turpius, quàm sine procuratione senator, legatus sine mandatis, sine ullo reip. munere? quod quidem genus legationis ego consul, quanquam ad commodum senatus pertinere uideatur, tamen approbante senatu frequentissimo, nisi mihi leuissimus tribunus pl. tum intercessisset, sustulissem: minui tamen tempus: et

quod

quod erat infinitum, annuum feci. ita turpitudo manet, diuturnitate sublata: sed iam, si placet, de prouincijs discedatur, in urbemq. redeatur. Att. Nobis uero placet: sed ijs, qui in prouincijs sunt, minime placet. M. At uero, Tite, si parebunt his legibus, nihil erit ijs urbe, nihil domo sua dulcius: nec laboriosius, molestiusq. prouincia. Sed sequitur lex, quæ sancit eam tribunorum pl. potestatem, quæ in rep. nostra est. de qua disseri nihil necesse est. Q. At mehercule ego, frater, quæro de ista potestate quid sentias. nam mihi quidem pestifera uidetur, quippe quæ in seditione, & ad seditionem nata sit. cuius primum ortum si recordari uolumus, inter arma ciuium & occupatis, et obsessis urbis locis, procreatam uidemus. deinde cum esset cito legatus tanquam ex XII tabulis, insignis ad deformitatem puer, breui tempore creatus, multo quoque tetrior & fœdior natus est. quem enim ille non edidit? qui primum (ut impio dignum fuit) patribus omnem honorem eripuit, omnia infima summis paria fecit, turbauit, miscuit: cum afflixisset principum grauitatem, nunquam tamen conquieuit. atque ut C. Flaminium, atque ea, quæ iam prisca [illegible] dentur, propter uetustatem relinquam, quid iur[illegible] bonis uiris Ti. Gracchi tribunatus reliquit? & [illegible] quinquennio ante, D. Brutum, & P. Scipion[illegible] consules, quos, & quantos uiros, homo omni[illegible] infimus, & sordidissimus tribunus pl. C. Cura[illegible] in uincula coniecit: quod ante factum non e[illegible]

C.

C. uero Gracchus ruinis, et ijs sicis, quas ipse se proiecisse in forum dixit, quibus digladiarentur inter se ciues, non ne omnem reip. statum permutauit? quid iam de Saturnini supplicio reliquisq. dicam? quos ne depellere quidem a se sine ferro potuit resp. cur autem aut uetera, aut aliena proferamus potius, quàm & nostra, & recentia? quis unquam tam audax, tam inimicus nobis fuisset, ut cogitaret unquam de statu nostro labefactando, nisi mucronem aliquem tribunicium exacuisset in nos? quem cum homines scelerati ac perditi non modo nulla in domo, sed nulla in gente reperirent gentes sibi in tenebris reip. perturbandas putauerunt: quod nobis quidem egregium, & ad immortalitatē memoriæ gloriosum, neminem in nos mercede ulla tribunum potuisse reperiri, nisi cui ne esse quidem licuisset tribuno. Sed ille quas strages edidit? eas ui delicet, quas sine ratione, ac sine ulla spe bona furor edere potuit impuræ beluæ multorum inflammatus furoribus. quamobrem in ista quidem re uehementer Syllam probo, qui tribunis pl. sua lege iniuriæ faciendæ potestatem ademerit, auxilij ferendi reliquerit: Pompeiumq. nostrum in ceteris rebus omnibus semper amplissimis summisq. effero laudibus: de tribunicia potestate taceo. nec enim reprehendere libet, nec laudare possum. M. Vitia quidem tribunatus præclare, Quincte, perspicis: sed est iniqua in omni re accusanda, prætermissis bonis, malorum enumeratio, uitiorumq. selectio.

*nam isto quidem modo uel consulatus uituperabilis est, si consulum, quos enumerare nolo, peccata collegeris. ego enim fateor in ista ipsa potestate inesse quiddam mali: sed bonum, quod est quæsitum in ea, sine isto malo non haberemus. nimia potestas est tribunorum pl. quis negat? sed uis populi multo uehementior, multoq. sæuior; quæ, ducem quòd habet, interdum lenior est, quàm si nullum haberet. dux enim suo periculo progredi cogitat: populi impetus periculi rationem sui non habet. At aliquando incenditur. & quidem sæpe sedatur. quod enim est tam desperatum collegium, in quo nemo e decem sana mente sit? quin per * per ipsum Ti. Gracchum non solum * nectus, uerum etiam sublatus intercessor fuerat. quid enim illú aliud perculit, nisi quòd potestatem intercedendi collegæ abrogauit? sed tu sapientiam maiorum in illo uide. concessa plebi a patribus ista potestate arma ceciderunt: restincta seditio est: inuentum est temperamentum, quo tenuiores cum principibus æquari se putarint: in quo uno fuit ciuitatis salus. At duo Gracchi fuerunt. &, præter eos, quamuis enumeres multos licet, cum deni crearentur: nullos in omni memoria reperies perniciosos tribunos; leues etiam nunc, bonos fortasse plures. inuidia quidem summus ordo caret: plebs de suo iure periculosas contentiones nullas facit. quamobrem aut exigendi reges non fuerunt; aut plebi re, non uerbo, danda libertas: quæ tamen sic data est, ut multis præclarissimis adderetur,* 184.a

diceretur,

diceretur, ut auctoritati principum cederet. Nostra autem caussa, quæ, optime & dulcissime frater, incidit in tribuniciam potestatem, nihil habuit contentionis cum tribunatu. non enim plebs incitata nostris rebus inuidit: sed uincula soluta sunt, et seruitia incitata, adiuncto terrore etiam militari. neque nobis cum illa tum peste certamen fuit, sed cum grauissimo reip. tempore: cui si non cessissem, nó diuturnum beneficij mei patria fructum tulisset. atque hoc rei exitus indicauit: quis enim non modo liber, sed etiam seruus libertate dignus fuit, cui nostra salus cara non esset? quòd si is casus fuisset rerum, quas pro salute reip. gessimus, ut non omnibus gratus esset: si nos multitudinis uis furentis, inflammata inuidia, pepulisset: si tribunus aliquis sic in me populum, sicut Gracchus in Lenatem, Saturninus in Metellum, incitasset: ferremus ò Quincte frater, consolarenturq. nos non tam philosophi, qui Athenis fuerunt, qui hoc facere debent, quàm clarissimi uiri, qui, illa urbe pulsi, carere ingrata ciuitate, quàm manere in improba, maluerunt. Pompeium uero quòd una ista in re nó ita ualde probas, uix satis mihi illud uideris attendere, non solum ei, quid esset optimum, uidendum fuisse, sed etiam quid necessarium. sensit enim deberi non posse huic ciuitati illam potestatem: quippe quam tantopere populus noster ignotam expetisset, qui posset carere cognita? sapientis autem ciuis fuit, caussam nec perniciosam, & ita popularem, ut non posset obsi-

sti, nisi perniciose, populari ciui non relinquere. Scis solere, frater, in huiusmodi sermone ut transili ri alio possit, dici admodum. Att. Prorsus est ita. Q. Haud equidem assentior: tu tamen ad reliqua pergas uelim. M. Perseueras tu quidem, & in tua uetere sententia permanes. Q. Nunc mehercule. Att. Ego sane a Quincto nostro dissentio: sed ea, quæ restant, audiamus. M. Deinceps igitur omnibus magistratibus auspicia & iudicia dantur: iudicia, ut esset populi potestas, ad quam prouocaretur: auspicia, ut multos inutiles comitiatus probabiles impedirent moræ: sæpe enim populi impetum iniustum auspicijs dij immortales represserunt. ex his autem, qui magistratum ceperunt, quod senatus efficitur, populare est sane, neminem in summum locum, nisi per populum, uenire, sublata cooptatione censoria. sed præsto est huius uitij temperatio, quòd senatus lege nostra confirmatur auctoritas. sequitur enim, eius decreta rata sunto. nam ita se res habet, ut si senatus dominus sit publici consilij, quodq. is creuerit, defendant omnes; & si ordines reliqui principis ordinis consilio remp. gubernari uelint; possit ex temperatione iuris, cum 190.a *potestas in populo, auctoritas in senatu sit, teneri ille moderatus et concors ciuitatis status: præsertim si proximæ legi parebitur. nam proximum est. is ordo uitio careto. Q. Præclara uero frater ista lex: sed & late patet, ut uitio careat ordo, & censorem quærat interpretem. Att. Ille uero & si*

est

est totus tuus ordo, gratissimamq. memoriam retinet consulatus tui, pace tua dixerim, non modo censores, sed etiam iudices omnes potest defatigare. M. Omitte ista Attice: non enim de hoc senatu, nec his de hominibus, qui nunc sunt, sed de futuris, si qui forte his legibus parere uoluerint, hæc habetur oratio. nam cum omni uitio carere lex iubeat, ne ueniet quidem in eum ordinem unquam uitij particeps. id autem difficile factu est, nisi educatione quadam, & disciplina: de qua dicemus aliquid fortasse, si quid fuerit loci, aut temporis. Att. Locus certe non deerit, quoniam tenes ordinem legum: tempus uero largitur longitudo diei. ego autem, etiam si prætereris, repetam a te istum de educatione & de disciplina locum. M. Tu uero & istum, Attice, & si quem alium. Ceteris specimen esto. quod si est, tenemus omnia. ut enim cupiditatibus principum & uitijs infici solet tota ciuitas, sic emendari & corrigi continentia. uir magnus, & nobis omnibus amicus, L. Lucullus efferebatur, quasi commodissime respondisset, cum esset obiecta magnificentia uillæ Tusculanæ, duos se habere uicinos, superiorem equitem R. inferiorem libertinum: quorum cum essent magnificæ uillæ, concedi sibi oportere, quod ijs, qui tenuioris ordinis essent, liceret. non uides, Luculle, a te idipsum natum, ut illi cuperent? quibus, id si tu non faceres, non liceret. quis enim ferret istos, cum uideret eorum uillas signis & tabulis refertas, partim publicis, par

tim etiam sacris & religiosis? quis non frangeret eorum libidines, nisi illi ipsi, qui eas frangere deberent, eisdem tenerentur? nec enim tantum mali est peccare principes, (quanquam est magnum hoc per se malum) quantum illud, quòd permulti etiam imitatores principum existunt. nam licet uidere, si uelis replicare memoriam temporum, qualescunque summi ciuitatis uiri fuerint, talem ciuitatem fuisse: quæcunque mutatio morum in principibus extiterit, eandem in populo secutam. idque haud paullo est uerius, quàm quod Platoni nostro placet, qui, musicorum cantibus, ait, mutatis, mutari ciuitatum status: ego autem, nobilium uita uictuq. mutato, mores mutari ciuitatum puto. quo perniciosius de rep. merentur uitiosi principes, quòd non solum uitia concipiunt ipsi, sed ea infundunt in ciuitatem; neque solum obsunt, quòd illi ipsi corrumpuntur, sed etiam quòd corrumpunt, plusq. exemplo, quàm peccato, nocent. atque hæc lex, dilatata in ordinem cunctum, coangustari etiam potest. pauci enim atque admodum pauci honore & gloria amplificati, uel corrumpere mores ciuitatis, uel corrigere possunt. sed hæc et nunc satis, & in illis libris tractata sunt diligentius. quare ad reliqua ueniamus. Proximum est autem de suffragijs: quæ iubeo nota esse optimatibus, populo libera. Att: Ita mehercule attendi, nec satis intellexi, quid sibi lex, aut quid uerba ista uellent. M. Dicam, Attice, & uersabor in re difficili, ac multum

&

et sæpe quæsita: suffragia in magistratu mandando, aut de reo iudicando aut in lege, aut rogatione sciscē da, clam an palam ferre melius esset. Att. An etiam id dubium est? Q. Vereor ne a te rursus dissentiam. M. Non facies, Quincte: nam ego in ista sum sententia, qua te fuisse semper scio, nihil ut fuerit in suffragijs uoce melius: sed, obtineri an possit, uidendum est. Q. Frater, bona tua uenia dixerim, ista sententia maxime & fallit imperitos, & obest sæpissime reip. cum aliquid uerum et rectum esse dicitur. sed obtineri, id est obsisti posse populo, negatur. primum enim obsistitur, cum agitur seuere: deinde, ui opprimi in bona caussa est melius, quàm male cedere. quis autem non sentit, omnem optimatum auctoritatem tabellariam legem abstulisse? quam populus liber nunquam desiderauit, idem oppressus dominatu ac potentia principum flagitauit. itaque grauiora iudicia de potentissimis hominibus extant uocis, quàm tabellæ. quamobrem suffragandi nimia libido in non bonis caussis eripienda fuit potentibus, non latebrà danda populo, in qua, bonis ignorantibus, quid quisque sentiret, tabella uitiosum occultaret suffragium. itaque isti rationi neque lator quisquam est inuentus, nec auctor unquam bonus. sunt enim quattuor leges tabellariæ: quarum prima de magistratibus mandandis: ea est Gabinia, lata ab homine ignoto, & sordido. secuta biennio post Cassia est, de populi iudicio. ea a nobili homine lata L. Cassio, sed (pace familiæ dixerim) dissi-

dente a bonis, atque omnes rumusculos populari ratione aucupante. Carbonis est tertia, de iubendis legibus ac uetandis, seditiosi atque improbi ciuis; cui ne reditus quidem ad bonos, salutem a bonis potuit afferre. Vno in genere relinqui uidebatur uocis suffragium, quod ipse Cassius exceperat, perduellionis. dedit huic quoque iudicio Cœlius tabellam; doluitq. quoad uixit, se, ut opprimeret C. Popillium, nocuisse etiam reip. & auus quidem noster singulari uirtute in hoc municipio, quoad uixit, restitit M. Gratidio, cuius in matrimonio sororem, auiam nostram, habebat, ferenti legem tabellariam. excitabat enim fluctus in simpulo, ut dicitur, Gratidius: quos post filius eius in Aegæo excitauit mari, ac nostro quidem, qui cum res esset ad * *se delata, Scaurus cos. Vtinam, inquit, M. Cicero isto animo, atque uirtute in summa rep. nobiscum uersari, quàm in municipali, maluisses. quamobrem quoniam non recognoscimus nunc leges popu li R. sed aut repetimus ereptas, aut nouas scribimus; non quid hoc populo obtineri possit, sed, quid optimum sit, tibi dicendum puto. nam Cassiæ legis culpam Scipio tuus sustinet: quo auctore lata esse dicitur: tu si tabellariam tuleris, ipse præstabis. nec enim mihi placet, nec Attico nostro, quantum è uultu eius intelligo. Att. Mihi uero nihil unquam populare placuit: eamq. optimam remp. esse duco, quam hic cos. constituerat, quæ sit in potestate optimorum. M. Vos quidem, ut uideo, legem antiquastis*

stis sine tabella: sed ego; & si satis dixit pro se in illis libris Scipio, tamen libertatem istam largior populo, ut & auctoritate ualeant, & utantur bonis. sic enim a me recitata lex est de suffragijs, optimatibus nota, plebi libera sunto. quæ lex hanc sententiam continet, ut omnes leges tollat, quæ postea latæ sunt, quæ tegunt omni ratione suffragium, ne quis inspiciat tabellam, ne roget, ne appellet. pontes etiam lex Maria fecit angustos: quæ si opposita sunt ambitiosis, ut sunt fere; non reprehendo: sin ualuerint tantum leges, ut ne sint ambitus: habeat sane populus tabellam, quasi uindicem libertatis: dummodo hæc optimo cuique & grauissimo ciui ostendatur, ultroq. offeratur, ut in eo sit ipso libertas, in qua populo potestas honeste bonis gratificandi datur. eoq. nunc fiet illud quod a te modo, Quincte, dictum est, ut minus multos tabella condemnet, quàm solebat uox: quia populo licere satis est. hoc retento, reliqua uoluntas auctoritati aut gratiæ traditur. itaque ut omittam largitione corrupta suffragia, non uides, si quando ambitus sileat, quæri in suffragijs, quid optimi uiri sentiant? quamobrem lege nostra libertatis species datur, bonorum auctoritas retinetur, contentionis caussa tollitur. Sequitur, quibus ius sit cum populo agendi, aut cum senatu: deinde grauis, &, ut arbitror, præclara lex. quæ cum populo, quæq. in patribus agentur, modica sunto, id est, modesta, atque sedata: actor enim moderatur & fingit nó modo mentem

tem

tem ac uoluntates, sed pæne uultus eorum, apud quos agit: quod in senatu non difficile est: est enim senator is, cuius non ad actorem referatur animus, sed qui per se ipse spectari uelit. huic iussa tria sunt: ut adsit: nam grauitatem res habet, cum frequens ordo est: ut loco dicat, id est, rogatus: ut modo; ne sit infinitus. nam breuitas non modo senatoris, sed etiam oratoris magna laus est in sententia. nec est unquam longa oratione utendum, nisi aut expectante senatu, quod fit ambitione sæpissime; cum nullo magistratu adiuuante, tolli diem utile est: aut cum tanta caussa est, ut opus sit oratoris copia uel ad hortandum, uel ad docendum. quorum generum in utroque magnus noster Cato est. Quodque addit, caussas populi teneto: est senatori necessarium nosse remp. idq. late patet, quid habeat militum, quid ualeat ærario, quos socios habeat, quos amicos, quos stipendiarios; qua quisque sit lege, conditione, fœdere: tenere consuetudinem decernendi, nosse exempla maiorum. uidetis iam, genus hoc omne, scientiæ, diligentiæ, memoriæ esse: sine quo paratus esse senator nullo pacto potest. Deinceps sunt cum populo actiones, in quibus primum & maximum, uis abesto. nihil est enim exitiosius ciuitatibus, nihil tam contrarium iuri & legibus, nihil minus ciuile & humanum, quàm composita & constituta rep. quicquam agi per uim. parere iubet intercessori: quo nihil præstantius. impediri enim bonam rem melius, quàm concedi malam. Quod uero

actoris

actoris iubeo esse fraudem, id totum dixi ex Crassi, sapientissimi hominis, sententia: quam senatus est secutus; cum decreuisset, C. Claudio consule de C. Carbonis seditione referente, inuito eo, qui cum populo ageret, seditionem non posse fieri: quippe cui liceat concilium, simul atque turbari cœptum sit, dimittere. * quod qui permanet, cum agi nihil potest, uim quærit: cuius impunitatem amittit hac lege. Sequitur illud: Intercessor rei malæ, salutaris ciuis esto. quis non studiose reip. subuenerit, hac tam præclara legis uoce laudatus? sunt deinde posita, deincepsq. habemus etiam in publicis institutis ac legibus: auspicia seruanto, auguri parento. est autem boni auguris, meminisse, maximis reip. temporibus præsto esse debere, Iouiq. opt. max. se consiliarium atque administrum datum, et sibi eos, quos in auspicio esse iusserit, cæliq. partes sibi definitas esse traditas: e quibus sæpe reip. ferre opem possit. deinde de promulgatione, de singulis rebus agendis, de priuatis, magistratibus ue audiendis. tum leges præclarissimæ de XII tabulis tralatæ duæ: quarum altera priuilegia tollit; altera de capite ciuis rogari, nisi maximo comitiatu, uetat, nondum initis seditiosis tribunis pl. * ne rogacialis quidem, admirandum, tantum maiores in posterum prouidisse. in priuatos homines leges ferri noluerunt: id est enim priuilegium: quo quid est iniustius? cum legis hæc uis sit, scitum & iussum in omnes. ferri de singulis, nisi centuriatis comitijs noluerunt:

runt: descriptus enim populus censu, ordinibus, ætatibus, plus adhibet ad suffragium consilij, quàm fuse in tribus conuocatus: quo uerius in caussa nostra uir magni ingenij, summaq. prudentia L. Cotta dicebat, nihil omnino actum esse de nobis: præter enim quàm quòd comitia illa essent armis gesta seruilibus, præterea neque tributa capitis comitia rata esse posse, neque ulla priuilegia. quocirca nihil nobis opus esse lege, de quibus nihil omnino actum esset legibus. sed uisum est & uobis, et clarissimis uiris, melius, de quo serui & latrones sciuisse se aliquid dicerent, de hoc eodem cunctam Italiam quid sentiret, ostendere. Sequuntur de ui, de captis pecunijs, & de ambitu leges, quæ cum magis iudicijs, quàm uerbis sancienda sint, adiungitur, Noxiæ pœna par esto. ut in suo uitio quisque plectatur, uis capite, auaritia mulcta, honoris cupiditas ignominia sanciatur. Extremæ leges sunt non usitatæ, reip. necessariæ. legum custodiam nullam habemus. itaque hæ leges sunt, quas apparitores nostri uolunt. a librarijs petimus. publicis litteris consignatam memoriam publicam nullam habemus. Græci hoc diligentius, apud quos νομοφύλακες creantur. nec ij solum litteras, (nam id quidem etiam apud maiores nostros erat) sed etiam facta hominum obseruabant, ad legesque reuocabant. Hæc detur cura censoribus: quandoquidem eos in rep. semper uolumus esse. apud eosdem, qui magistratu abierint, edant et exponant quid in magistratu

tu

tu gesserint: deq. ijs censores praeiudicent. hoc in Graecia fit, publice constitutis accusatoribus, qui quidem graues esse non possent, nisi sint uoluntarij. quocirca melius est, rationes referri, caussamq. exponi censoribus, integram tamen legi, accusatori, iudicioq. seruari. Sed satis iam disputatum de magistratibus, nisi forte quid desideratis. Att. Si nos tacemus, locus ipse te non admonet, quid tibi sit deinde dicendum? M. Mihi ne? de iudicijs, arbitror, Pomponi: id est enim iunctum magistratibus. Att. Quid? de iure populi R. quemadmodum instituisti, dicendum nihil putas? M. Quid tandem hoc loco est, quod requiras? Att. Ego ne? quod ignorari ab his, qui in rep. uersantur, turpissimum puto. nam, ut modo a te dictum est, leges a librarijs peti: sic animaduerto plerosque in magistratibus, ignoratione iuris sui, tantum sapere, quantum apparitores uelint. quamobrem si de sacrorum alienatione dicendum putasti, quoniam de religione leges proposueras: faciendum tibi est, ut, magistratibus lege constitutis, de potestate, tum iure disputes. M. Faciam breuiter, si consequi potuero. nam pluribus uerbis scripsit ad patrem tuum M. Iunius sodalis, perite, meo quidem iudicio, & diligenter. at de iure naturae cogitare per nos, atque dicere debemus; de iure populi R. quae relicta sunt, & tradita. A. Sic profecto censeo, & id ipsum, quod dicis, expecto.

Multa desunt.

M. TVLLII CICERONIS EX TIMAEO PLATONIS DE VNIVERSITATE, LIBER.

MVLTA *sunt a nobis & in Academicis conscripta contra physicos; & sæpe cum P. Nigidio, Carneadeo more & modo disputata: fuit enim uir ille cum ceteris artibus, quæ quidem dignæ libero essent, ornatus omnibus, tum acer inuestigator & diligens earum rerum, quæ a natura inuolutæ uidentur. denique sic iudico, post illos nobiles Pythagoreos, quorum disciplina extincta est quodam modo, cum aliquot sæcula in Italia, Siciliaq. uiguisset, hunc extitisse, qui illam renouaret. qui cum me in Ciliciam proficiscentem Ephesi expectauisset, Romam ex legatione ipse decedens; uenissetq. eodem Mitylenis, mei salutandi, & uisendi caussa, Cratippus, Peripateticorum omnium, quos quidem ego audiuerim, meo iudicio facile princeps: perlibenter & Nigidium uidi, & Cratippum cognoui. ac primum quidem tempus salutationibus, reliquum percunctatione consumpsimus.*

Desunt multa.

quid est, quod semper sit, neque ullum habet ortum, & quod gignatur, nec unquam sit. quorum alterum intelligentia, et ratione comprehenditur, quod unum semper, atque idem est: alterum, quod affert opinionem per sensus, rationis expers, quod totum opinabile est, id gignitur, & interit, nec unquam esse uere potest. omne autem, quod gignitur, ex aliqua caussa gigni necesse est: nullius enim rei, caussa remota, reperiri origo potest. quocirca si is, qui aliquod munus efficere molitur, eam speciem, quæ semper est eadem, intuebitur, atque eam sibi proponet exemplar, præclarum opus efficiat necesse est. sin autem illam, quæ gignitur: nunquam illam, quam expetet, pulchritudinem consequetur. omne igitur cælum, siue mundus, siue quo alio uocabulo gaudet, hoc a nobis nuncupatus sit. de quo id primum consideremus, quod principio est in omni quæstione considerandum, semper ne fuerit nullo generatus ortu, an ortus sit, an ab aliquo temporis principatu ortus est, quandoquidem cernitur, & tangitur, & est undique corporatus. omnia autem talia sensum mouent: sensusq. mouentia quæ sunt, eadem in opinatione considunt: quæ ortum habere, gigniq. diximus, nihil autem gigni posse sine caussis. atque illum quidem quasi parentem huius uniuersitatis inuenire difficile: &, cum iam inueneris, indicare in uulgus nefas. rursus igitur uidendum, ille fabricator tanti operis utrum sit imitatus exemplar, id ne quod semper unum & idem, & sui simile,

mile, an id quod generatum ortumq. dicimus. Atqui si pulcher est hic mundus, si probus eius artifex profecto speciem æternitatis imitari maluit. sin secus, quod ne dictu quidem fas est: generatum exemplum est pro æterno secutus. non igitur dubium, quin æternitatem maluerit exequi, quandoquidem neque mundo quidquam pulchrius, neque eius ædificatore præstantius. si ergo generatus, ad id effectus, quod ratione sapientiaq. comprehenditur, atque immutabili æternitate continetur. ex quo efficitur, ut sit necesse hunc, quem cernimus, mundum, simulacrum æternum esse alicuius æterni. difficillimum autem est in omni conquisitione rationis exordium. de ijs igitur, quæ diximus, hæc sit prima distinctio. in omni oratione cum ijs rebus, de quibus explicandum uidetur, esse cognitio. itaque cum de re stabili & immutabili disputatur, oratio talis sit, qualis sit illa, quæ neque redargui, neque conuinci potest. cum autem ingressa est imitata, & effecta simulacra, bene agi putat, si similitudinem ueri consequatur. quantum enim ad id, quod ortum est, æternitas ualet: tantum ad fidem ueritas. quocirca si forte de deorum natura, ortuq. mundi disserentes, minus id, quod habemus animo, consequimur, ut tota dilucide, & plane exornata oratio sibi constet, & ex omni parte secum ipsa consentiat: haud sane erit mirum: contentiq. esse debebitis, si probabilia dicentur: æquum est enim meminisse, & me, qui disseram, hominem esse, & uos,

qui

qui iudicatis: ut, si probabilia dicentur, nil ultra requiratis. Quæramus igitur caussam, quæ eum impulerit, qui hæc machinatus sit, ut originem rerum, & molitionem nouam quæreret. probitate uidelicet præstabat: probus autem inuidet nemini: itaque omnia sui similia generauit. hæc nimirum gignendi mundi caussa iustissima. nam cum constituisset deus bonis omnibus explere mundum, mali nihil admiscere, quoad natura pateretur: quidquid
6.b. *erat quod in cernendi sensum caderet, id sibi assumpsit, non tranquillum, & quietum, sed immoderate agitatum, et fluctuans: idq. ex inordinato in ordinem adduxit: hoc enim iudicabat esse præstantius. fas autem nec est, nec unquam fuit, quidquam nisi pulcherrimum facere eum, qui esset optimus. cum rationem igitur habuisset, reperiebat nihil esse eorum, quæ natura cernerentur, non intelligens intelligente in toto genere præstantius. quocirca intelligentiam in animo, animum conclusit in corpore. sic ratus est opus illud effectum esse pulcherrimum. quam ob caussam non est cunctandum profiteri, si modo inuestigari aliquid coniectura potest, hunc mundum animal esse, idq. intelligens, & diuina prouidentia constitutum. hoc posito, quod sequitur uidendum est, cuiusnam animantium deus in fingendo mundo similitudinem secutus sit. nullius profecto, eorum quidem, quæ sunt nobis nota animantia: sunt enim omnia in quædam genera partita, aut incohoata, nulla ex parte perfecta: imperfecto*

autem nec absoluto simile, pulchrum eße nihil potest. cuius ergo omne animal quasi particula quædam est, siue in singulis, siue in uniuerso genere cernatur, eius similem mundum eße dicamus. omnes igitur, qui animo cernuntur, & ratione intelliguntur, animantes, complexu rationis & intelligentiæ, sicut homines, hoc mundo, & pecudes, & omnia quæ sub aspectum cadunt, comprehenduntur: quod enim pulcherrimum in rerum natura intelligi potest, & quod ex omni parte absolutissimum est; cum deus similem mundum efficere uellet, animal unum, aspectabile, in quo omnia animalia continerentur, effecit. recte ne igitur unum mundum dixerimus, an sint plures, an innumerabiles, dictu uerius & melius. unus profecto, si quidem factus est ad exemplum. quod enim omnes animantes eos, qui ratione intelliguntur, complectitur, id non potest eße cum altero. rursus enim alius animans, qui eum contineat, sit neceße est, cuius partes sint animantes superiores, cælumq. hoc simulacrum illius ultimi sit, non proximi. quorum ne quid accideret, atque ut hic mundus eßet animanti absoluto simillimus, hoc ipso, quòd solus atque unus eßet, iccirco singularem deus hunc mundum, atque unigenam procreauit. Corporeum autem et aspectabile, itemq. tractabile omne neceße est eße, quod natum est. nihil porro igni uacuum uideri potest: nec uero tangi, quod careat solido: solidum autem nihil, quod terræ sit expers. quamobrem mundum

efficere

efficere moliens deus, terram primum, ignemque iungebat. omnia autem duo ad cohærendum tertium aliquid anquirunt, & quasi nodum, uinculumq. desiderant. sed uinculorum id est aptissimum, atque pulcherrimum, quod ex se, atque de his, quæ astringit, quammaxime unum efficit. id optime aßequitur, quæ græce ἀναλογία, latine (audendum est enim, quoniam hæc primum a nobis nouantur) comparatio, proportio ue dici potest. quando enim trium uel numerorum, uel figurarum, uel quorumcũque generum contingit, ut quod medium sit; uti primum proportione, ita id postremo comparetur; uicissimq. ut extremum cum medio, sic medium cum primo conferatur: id, quod medium est, tum primum fit, tum postremum; postrema uero & prima media fiunt. ita necessitas cogit, ut eadem sint ea, quæ deiuncta fuerunt. eadem autem cum facta sint, efficitur, ut omnia sint unum.
97. b. *quòd si uniuersitatis corpus planum & æquabile explicaretur, neque in eo quidquam eßet requisitum: unum interiectum medium & se ipsum, & ea, quibus êßet interpositum, colligaret. sed cum soliditas mũdo quæreretur, solida autem omnia uno medio nunquam, duobus semper copulentur, ita contingit ut inter ignem, & terram aquam deus, animamq. poneret, eaq. inter se compararet, & proportione coniungeret, ut, quemadmodum ignis animæ, sic anima aquæ; quodq. anima aquæ, id aqua terræ proportione redderet. qua ex coniun-*

ctione cælum ita aptum est, ut sub aspectum, & tactum cadat. itaque & ob eam caußam, & ab ijs rebus numero quattuor mundi est corpus effectum, ea constructum proportione, qua dixi: ex quo ipse se concordi quadam amicitia, & caritate complectitur; atque ita apte cohæret, ut dißolui nullo modo queat, nisi ab eodem, a quo est colligatus. earum autem quattuor rerum, quas supra dixi, sic in omni mundo omnes partes collocatæ sunt, ut nulla pars huiusce generis excederet extra, atque in hoc uniuerso inessent genera illa uniuersa. id ob eas caußas, primum ut mundus animans possit ex perfectis partibus esse perfectus, deinde ut unus eßet, nulla parte, unde alter gigneretur, relicta, postremo ne quis morbus eum possit, aut senectus affligere: omnis enim coagmentatio corporis uel calore, uel frigore, uel aliqua impulsione uehementi labefactatur, & frangitur, et ad morbos senectutemq. compellitur. hanc igitur habuit rationem effector mundi, molitorq. deus, ut unum opus totum, atque perfectum ex omnibus totis, atque perfectis absolueretur, quod omni morbo senio ue careret. formam autem & maxime sibi cognatam, & decoram dedit. a quo enim animante omnes reliquos 198a. contineri uellet animantes, hunc ea forma figurauit, qua una omnes reliquæ formæ concluduntur: et globosus est fabricatus: quod σφαιροειδὲς græci uocát: cuius omnis extremitas paribus a medio radijs attingitur. idq. ita tornauit, ut nihil effici possit rotundius,

tundius, nihil ut asperitatis haberet, nihil offensionis, nihil inclusum angulis, nihil anfractibus, nihil eminens, nihil lacunosum, omnesq. partes simillimæ omnium, quoad eius præstabat iudicio dissimilitudini similitudo. Omni autem totam figuram mundi leuitate circundedit: nec enim oculis egebat, quia nihil extra, quod cerni posset, relictum erat; nec auribus, quia ne quod audiretur quidem: neque erant anima circunfusa extrema mundi, ut respirationem requireret: nec uero desiderabat aut alimenta corporis, aut detractionem confecti, & consumpti cibi; neque enim ulla decessio fieri poterat, neque accessio. neque uero erat unde: ita se ipse consumptione & senio alebat sui, cum ipse per se, & a se & pateretur, & faceret omnia. sic enim ratus est ille, qui ista iunxit, & condidit, ipsum se contentum esse mundum, neque egere altero. itaque nec ei manus affixit, quia nec capiendum quidquam erat, nec repellendum; nec pedes, nec alia membra, quibus ingressus corpore sustineret: motum enim dedit cælo eum, qui figuræ eius sit aptissimus, qui unus ex septem motibus mentem atque intelligentiam cohiberet maxime. itaque una conuersione, atque eadem ipse circum se torquetur, & uertitur. sex autem reliquos motus ab eo separauit: itaque eum ab omni erratione liberauit. ad hanc igi-
18. b. *tur conuersionem, quæ pedibus & gradu non egeret, ingrediendi membra non dedit. hæc deus is, qui erat, de aliquando deo futuro cogitans, leuem*

eum effecit, & undique æquabilem, & a medio ad summum parem, & perfectum, atque absolutum ex absolutis; atque perfectis. animum autem ut in eius medio collocauit, ita per totum tetendit: deinde eum circundedit corpore, & uestiuit extrinsecus: cæloq. soliuago, & uolubili, & in orbem incitato complexus est, quod secum ipsum propter uirtutem facile esse posset, nec desiderare alterum, satis sibi ipse notus, & familiaris. sic deus ille æternus hunc perfecte beatum deum procreauit. sed animum haud ita, ut modo locuti sumus, tum denique cum corpus ei effecisset, inchoauit: neque enim esset rectum minori parere maiorem. sed nos multa inconsiderate ac temere dicimus. deus autem & ortu, et uirtute antiquiorem genuit animum, eumq. ut dominum atque imperantem obedienti præfecit corpori: idq. molitus tali quodam est modo. ex materia, quæ indiuidua est, & quæ semper uniusmodi, suiq. similis, & ex ea, quæ corporibus diuidua gignitur, tertium materiæ genus ex duobus in medium admiscuit, quod esset eiusdem naturæ, & quod alterius: idq. interiecit inter indiuiduum, atque id, quod diuiduum esset in corpore. ea cum tria sumpsisset, unam in speciem temperauit: naturamq. illam, quam alterius diximus, uel cum eadem coniunxit fugientem, et eius copulationis alienam permiscens cum materia, cum ex tribus effecisset unũ, id ipsum in ea quæ decuit membra partitus est. iam partes singulas ex eodem, & ex altero, & ex materia

teria

teria temperauit . fuit autem talis illa partitio . unã
9.a. *principio partem detraxit ex toto: ſecundam autem primæ partis duplam: deinde tertiam, quæ eſſet ſecundæ ſeſquialtera, primæ tripla: deinde quartam, quæ ſecundæ dupla eſſet: quinctam inde, quæ tertiæ tripla: tum ſextam octuplam primæ: poſtremo ſeptimam, quæ ſeptem, & uiginti partibus antecederet primæ. deinde inſtituit dupla & tripla interualla explere, partes rurſus ex toto deſecans. quas interuallis ita locabat, ut in ſingulis eſſent bina media: uix enim audeo dicere medietates, quas græci* μεσότητας *appellant: ſed quaſi ita dixerim, intelligatur: erit enim planius. earum alteram, eadem parte præſtantem extremis, eademq. ſuperatam, alteram pari numero præſtantem extremis, pariq. numero ſuperatam. ſeſquialteris autem interuallis, & ſeſquitertijs, & ſeſquioctauis ſumptis ex his colligationibus in primis interuallis, ſeſquioctauo interuallo, ſeſquitertia omnia explebat, cum particulam ſingulorum relinqueret. eius autem particulæ interuallo relicto, habebat numerus ad numerum eandem proportionem, comparationemq. in extremis, quam habent* CCLVI *cum* CCXLIII. *atque ita permiſtum illud, ex quo hæc ſecuit, iam omne conſumpſerat. hanc igitur omnem coniunctionem, duplicem in longitudinem diffidit: mediæq. accommodans mediam, quaſi decuſſauit: deinde in orbem torſit, ut & ipſæ ſecum, & inter ſe, ex commiſſura, quæ e regione eſſet,*

iungerentur: eoq. motu, cuius orbis semper in eodem erat, eodemq. modo ciebatur, undique est eas circumplexus. atque ita cum alterum esset exteriorem amplexus orbem, illum eiusdem naturæ, hunc alterius nominauit: eamque, quæ erat eiusdem, detorsit a latere in dextram partem: hanc autem citimam a media linea direxit ad læuam: sed principatum dedit superiori, quam solam indiuiduam reliquit. interiorem autem cum in sex partes diuisisset, septem orbes dispares duplo, & triplo interuallo moueri iussit, contrarijs inter se cursibus. eorum autem trium fecit pares celeritates, sed quattuor & inter se dispares, et dissimiles trium reliquorum. animum igitur cum ille procreator mundi deus ex sua mente & diuinitate genuisset, tum denique omne, quod erat concretum, atque corporeum, substernebat animo, interiusq. faciebat: atque ita medio medium accommodans copulabat. sic animus a medio profectus, extremitatem cæli a suprema regione rotundo ambitu circumiecit, seseq. ipse uersans, diuinæ, sempiternæ, sapientisq. uitæ induxit exordium. & corpus quidem cæli spectabile effectum est. animus autem oculorum effugit obtutum. est autem unus ex omnibus, rationis, contentionisq. (ἁρμονίη græce) sempiternarum rerum & sub intelligentiam cadentium compos & particeps: quo nihil ab optimo & præstantissimo genitore melius procreatum: quippe qui ex eadem uinctus, alteraq. natura, adiuncta materia temperatione trium

partium

partium proportione compacta, se ipse conuersans, cum materiam mutabilem arripuisset, & cum rursus indiuiduam, atque simplicem, per quam omnis mouetur, discernitq. quid sit eiusdem generis, & quid alterius: & cetera dijudicat, quid cuique rei sit maxime aptum, quid quoque loco, aut modo, aut tépore contingat: quæq. distinctio sit inter ea, quæ gignantur, & ea quæ sint semper eadem. ratio autem utraque, quæ uersatur in ijs, quæ sunt semper eadem, et in ijs, quæ mutantur, cum in eodé, & in altero mouetur ipsa per sese sine uoce, et sine ullo sono, cum eandem partem attingit; qua sensus cieri potest: orbis illius generis alterius immutatus et rectus omnia animo mentiq. denuntiat: tum opiniones, adsensionesq. firmæ ueræq. gignuntur. cum autem in illis rebus uertitur, quæ manentes semper eædem, non sensu, sed intelligentia continetur,

Desunt multa.

Ratione igitur, & mente diuina, ad originem temporis, curriculum inuentum est Solis & Lunæ.

Desunt non nulla.

ita uim suam natura conuertit, ut terram Lunæ cursus proxime ambiret, eiq. supra terram proxima Solis circumuectio esset. Lucifer deinde & sancta

cta Mercurij stella, cursum habent Solis celeritati parem, sed uim quandam contrariam: eaq. conuersione, quam inter se habent Lucifer, Mercurius, Sol, alij alios uincunt, uicissimq. uincuntur. Reliquorum siderum quæ caussa collocandi fuerit, quæq. eorum sit collocatio, in sermonem alium differendum est, ne in eo, quod attingendum fuit, quàm in eo, cuius caussa id attigimus, longior ponatur oratio. quando igitur unumquodque eorum siderum cursum decorum est adeptum, e quibus erat motus temporis consignandus; colligatisq. corporibus uinculis animalibus, tum animantia orta sunt, eaq. imperio parere didicerunt, tunc ex alterius naturæ motione transuersa, in eiusdem naturæ motum incurrentia, in eoq. hærentia, atque impedita, cum alia maiorem lustrarent orbem, alia minorem tardiusq. maiorem, celeriusq. minorem, motu uero unius eiusdemq. naturæ, quæ uelocissime mouebantur, ea celeritate uinci a tardioribus, & , cum superabant, superari uidebantur: omnis enim orbis eorum quasi facilitatis inflexione uertebatur: quam bifariam contrarie simul procedentia efficiebant, ut, quod esset tardissimum, id proximum fieret celerrimo. atque ut esset mensura quædam euidens, quæ in istis octo cursibus celeritates, tarditatesq. declararet; deus ipse Solem, quasi lumen, accendit ad secundum supra terram ambitum, ut quam maxime cælum omnibus colluceret, animantesque, quibus ius esset doceri, ab eiusdem motu, & ab

& ab eo, quod ſimile eſſet, numerorum naturam, uimq. cognoſcerent. nox igitur & dies ad hunc mo dum, & ob has generata cauſſas, unum circuitum orbis efficit ſapientiſſimum, atque optimum: menſis autem, quando Luna luſtrato ſuo curſu Solem conſecuta eſt: annus, ubi Sol ſuum totum confecit, & peragrauit orbem. ceterorum autem ſiderum ambitus ignorantes homines, præter admodum paucos, neque nomen appellant, neque inter ſe numero commetiuntur: itaque neſciunt hos ſiderum errores id ipſum eſſe, quod rite dicitur tempus, mul titudine infinita, uarietate admirabili præditos. attamen illud perſpici, & intelligi poteſt, abſoluto, perfectoq. numero temporis, abſolutum, perfectumq. annum, tunc compleri denique, cum ſe octo ambitus confectis ſuis curſibus ad idem caput retulerunt, cumq. eos permenſus eſt idem, & ſemper ſui ſimilis orbis. has igitur ob cauſſas nata aſtra ſunt, quæ per cælum penetrantia ſolſtitiali ſe et bru mali reuocatione conuerterent, ut hoc omne animal, quod uidemus, eſſet illi animali, quod ſentimus, ad æternitatis imitationem ſimillimum. et ce tera quidem uſque ad temporis ortum impreſſa ab illis, quæ imitabatur, effinxerat. ſed quia non dum omne animal in mundo intus incluſerat, ex ea parte deficiebat ad propoſitum exemplar imaginis ſimi litudo. quot igitur, & quales animalium formas mens, in ſpeciem rerum intuens, poterat cernere, totidem, & tales in hoc mundo ſecum cogitauit effingere.

*fingere. erant autem animantium genera quattuor, quorum unum diuinum, atque cæleſte, alterum pen nigerum et aerium, tertium * terreſtre quartum. diuinæ animationis maxime ſpeciem faciebat ex igne, ita ut ſplendidiſſimus eſſet, et aſpectu pulcherrimus. cumq. ſimilem uniuerſitatis naturæ efficere uellet, ad uolubilitatem rotundauit, comiteq. eum ſapientia quam optimæ mentis effecit, circumq. cælum æqualiter diſtribuit, ut hunc uarietate diſtinctum bene græci* κόσμον, *nos lucentem mundum nominaremus. dedit autem diuinis duo genera motus: unum, quod ſemper eſſet in eodem æque, & idem in omnibus, atque uno modo celeraret: alterum, quod in anticam partem a conuerſione eiuſdem, & ſimilis, pelleretur. quinque autem reliquis motibus orbem eum eſſe uoluit expertem, immobilem, & ſtantem. ex quo genere ea ſunt ſidera, quæ infixa cælo non mouentur loco: quæ ſunt animantia, eaq. diuina, ob eamq. cauſſam ſuis ſedibus inhærent, & perpetuo manent. quæ autem uaga et mu tabili ratione labuntur, ita generata ſunt, ut ſupra diximus. iam uero terram altricem noſtram, quæ* 201
traiecto axe ſuſtinetur, dici noctisq. effectricem, eandemq. cuſtodem, antiquiſſimam deorum uoluit eſſe eorum, qui intra cælum gignerentur, flexiones autem deorum, & inter ipſos deos concurſiones, quæq. in orbibus deorum conuerſiones, anteceſſionesq. eueniant, cumq. inter ſe pæne contingant, eos, qui prope copulentur contraria regione, & pone

pone quos, aut ante labuntur, quibusq. temporibus a nostro aspectu oblitescant, rursusq. emersi errorem incutiant rationis expertibus, si uerbis explicare conemur, nullo posito sub oculis simulacro, earum rerum frustra suscipiatur labor. Sed hæc satis sunt dicta nobis. quæ de deorum, qui cernuntur, quiq. orti sunt, natura præfati sumus, habeant hunc terminum. reliquorum autem, quos græci δαίμονας appellant, nostri opinor lares, si modo hoc recte conuersum uideri potest, & nosse, & nuntiare ortum eorum maius est, quàm ut profiteri scribere nos audeamus. credendum nimirum est ueteribus & priscis, ut aiunt, uiris, qui se progeniem deorum esse dicebant. itaque eorum uocabula nobis prodiderunt. nosse autem generatores suos optime poterant: ac difficile factu est, a dijs ortis fidem non habere: quanquam nec argumentis, nec rationibus certis eorum oratio cõfirmatur: sed quia de suis rebus notis uidentur loqui, ueteri legi, moriq. parendum est. sic igitur, ut ab his est traditum, horum deorum ortus habeatur, atque dicatur, ut Oceanum Salaciamq. cæli satu terræq. conceptu generatos, editosq. memoremus: ex his Phorcyn, Saturnum, & opem: deinceps Iouem, atque Iunonem, reliquos, quos fratres inter se, agnatosq. usurpare, atque appellare uidemus, & eorum, ut utamur ueteri uerbo, prosapiam. quando igitur omnes, et qui mouentur palamq. ostenduntur, & qui eatenus nobis declarantur, quo ipsi uolunt, creati

sunt:

sunt: tum ad eos is deus, qui omnia genuit fatur. Hæc uos, qui deorum satu orti estis, attendite: quorum operum ego parens effectorq́. sum, quæ per me facta, non sunt dissoluta me inuito: quanquam omne colligatum solui potest: sed haudquaquam boni est, ratione uinctum uelle dissoluere. sed quoniam orti estis, immortales uos quidem esse, et indissolubiles non potestis: neutiquam tamen dissoluemini, nec uos ulla mortis fata periment, nec fraus ualentior, quàm consilium meum: quod maius est uinculum ad perpetuitatem uestram, quàm illæ quibus estis tum, cum gignebamini, colligati. quid sentiam igitur, cognoscite. tria nobis genera reliqua sunt, eaq́: mortalia: quibus prætermissis, cæli absolutio perfecta non erit: omnia enim genera animalium complexu non tenebit: teneat autem oportebit, ut ex eodem ne quid absit. quæ a me ipso effecta sint, quod deorum uitam possint adæquare. ut igitur mortali generentur conditione, uos suscipite, ut illa gignatis, imiteminiq́. uim meam, qua in uestro ortu me usum esse meministis: in quibus qui tales creantur, ut deorum immortalium quasi gentiles esse debeant, diuini generis appellentur, teneantq́. omnium animantium principatum, uobisq́. iure & lege uolentes pareant: quorum uobis initium, statusq́. traditur a me. uos autem ad id, quod erit immortale, partem attexitote mortalem. ita orientur animantes, quos & uiuos alatis, & consumptos sinu recepiatis. Hæc ille dixit. deinde ad

2.b. temperationem superiorem reuertit: in qua omnem animum uniuersæ naturæ temperans permiscebat, superisq. permixtionis reliquias fundens æquabat, eodem modo ferme, nisi quòd non ita incorrupta, ut ea quæ semper idem, sed a dijs secundum sumebat, atque tertium. toto igitur omnino constituto, sideribus parem numerum distribuit animorum, & singulos adiunxit ad singula, atque ita quasi in currum uniuersitatis imposuit, commonstrauitq. leges fatales, ac necessarias, & ostendit primum ortum unum fore omnibus, eumq. moderatum, atque constantem, nec ab ullo imminutum: satis autem, et quasi sparsis animis, fore uti certis tēporum interuallis oriretur animal, quod esset ad cultum deorum aptissimum. sed cum duplex esset natura generis humani, sic se res habebant, ut præstantius genus esset eorum, qui essent futuri uiri: cum autem animis corpora cum necessitate insemisset, cumq. ad corpora necessitate tum accessio fieret, tum abscessio, necesse erat sensum existere unum, communemq. omnium uehementiore motu excitato, coniunctoq. naturæ, deinde uoluptate & molestia mixtum amorem, post iram & metum, & reliquos motus animi, comites superiorum, & his etiam contrarios dissidentes: quos qui ratione rexerit, iuste uixerit: qui autem his se dederit, iniuste. atque ille, qui recte & honeste curriculum uiuendi a natura datum confecerit, ad illud astrum, quo cum aptus fuerit, reuertetur: qui autem immoderate

rate & intemperate uixerit, eum secundus ortus in figuram muliebrem transferet; & si ne tum quidem finem uitiorum faciet, grauis etiam iactabitur, & in suis moribus simillimas figuras pecudum, & ferarum transferetur, neque malorum terminum prius aspiciet, quàm illam sequi cœperit conuersionem, quam habeat in se ipse eiusdem, & unius simul innatam & insitam: quod tum eueniet, cum illa, quæ ex igne, aere, aqua, atque terra turbulenta, & rationis expertia insederint, denique ratione depulerit, & ad primam atque optimam affectionẽ animi peruenerint. Quæ cum ita designasset, seséque, si quid postea fraudis, aut uitij euenisset, extra omnem culpam, caussamq́; posuisset, alios in terra, alios in Luna, alios in reliquas mundi partes, quæ sunt ad spatiorum temporis significationem notæ constitutæ, spargens quasi serebat. post autem sationem eam dijs, ut ita dicam, iunioribus permisit, ut corpora mortalia effingerent, quantumq. esset reliquum ex humano animo, quod deberet accedere, id omne, & quæ consequentia essent, perpolirent, & absoluerent: deinde ut huic animanti principem se ducemq. præberet, uitamq. eius pulcherrime regeret, & gubernaret, nisi quatenus ipse beneficijs sua culpa sibi aliquid miseriæ quæreret. atque is quidem, qui cuncta composuit, constanter in suo manebat statu. qui autem erant ab eo creati, cum parentis ordinem cognouissent, hunc sequebantur, itaque cum accepissent immortale

princi-

principium mortalis animantis, imitantes genitorem & effectorem ſui, particulas ignis, & terræ, & aquæ, et aeris a mundo, quas rurſus redderent, mutuabantur, easq. inter ſe copulabant, haud ijſdem uinculis, quibus ipſi erant colligati, ſed talibus, quæ cerni non poſſent propter paruitatem: crebris quaſi cuneolis iniectis unum efficiebant ex omnibus corpus: itemq. in eo influente atque effluen-
5.6 *te animo diuino ambitus illigabant. itaque illi in flumen immerſi neque tenebant, neque tenebantur, ſed ui magna tum ferebant, tum ferebantur. ita totum animal mouebatur illud quidem, ſed immoderate & fortuitu, ut ſex motibus ueheretur: nam & ante, & pone, ad læuam, & ad dextram, & ſurſum, & deorſum, modo huc, modo illuc.*

Deſunt non nulla.

ſed ſi in ſplendore conſedit, tum uel eadẽ ſpecies, uel interdum immutata redditur, cum ignis oculorum cũ eo igne, qui eſt ob os offuſus, ſe confudit, et contulit. dextra autem uidentur, quæ læua ſunt; quia contrarijs partibus oculorum, contrarias partes attingunt. reſpondent autem dextra dextris, læua læuis conuerſione luminum, cum ea inter ſe non cohære-

scunt. id fit, cum speculorum læuitas hinc, illincq. altitudinem assumpsit, & ita dextra detrusit in læuam partem oculorum, læuaq. in dextram. supina etiam ora cernuntur depulsione luminum: quæ conuertens inferiora reddit quæ sunt superiora: atqui hæc omnia ex eo genere sunt, quæ rerum adiuuant caussas. quibus utitur ministerijs deus, cum optimi speciem, quoad fieri potest, efficit. sed æstimant plerique non hæc adiuuantia caussarū, sed has ipsas esse omnium caussas, quæ uim habeant refrigerandi, calfaciendi, concrescendi, liquendi. careant autem omni intelligentia, atque ratione, quæ, nisi in animo, nulla alia in natura reperiantur. animus autem sensum omnem effugit oculorum. at ignis, & aqua, & terra, & aer corpora sunt, eaq. cernuntur. illum autem, qui intelligentiæ sapientiæq. se amatorem profitetur, necesse est intelligentis sapientisq. naturæ primas caussas conquirere, deinde secundas caussas rerum earum, quæ necessario mouent alias, cum ipsæ ab alijs mouentur. quocirca nobis sic cerno esse faciendum, ut de utroque nos quidem dicamus genere caussarum, separatim autem de ijs, quæ cum intelligentia sunt efficientes pulcherrimarum rerum, atque optimarum, de ijs, quæ uacantes prudentia, inconstantia, perturbataq. efficiunt. Ac de oculorum quidem caussis, ut haberent eam uim, quam nunc habent, satis ferme esse dictum puto. maxima autem eorum utilitas donata humano generi deorum munere deinceps explicetur.

plicetur. rerum enim optimarum cognitiones nobis oculi attulerunt. nam hæc, quæ est habita de uniuersitate, oratio a nobis haud unquam esset inuenta, si neque sidera, neque Sol, neque cælum sub oculorum aspectum cadere potuissent. nunc uero dies noctesq. oculis cognitæ, tum mensium, annorumq. conuersiones ad numerum machinatæ sunt, & spatium temporis dimensæ, & ad quæstionem totius naturæ impulerunt. quibus ex rebus philosophiam adepti sumus: quo bono nullum optabilius, nullum præstantius neque datum est mortalium generi deorum concessu, atque munere, neque dabitur.

Multa desiderantur.

ARATI VERSVS A CICERONE CONVERSI.

et, ubi aliquot in locis, iniuria temporis amissi Ciceronis uersus desiderantur, eos addidimus, quos, a Virgilio, Germanico Cæsare, Rufo Auieno conuersos, colligere potuimus: qui, eorum nominibus e regione notatis, internoscuntur.

VIR. AB *Ioue principium Musæ, Iouis omnia plena.*
3. *ecl.*

*

VIR. *Atque hæc ut certis possimus discere signis,*
1. *geor.* *Aestusq. pluuiasque, et agentes frigora uentos*
Ipse pater statuit.
GER. *Nunc uacat audaces in cælum tollere uultus*
Sideraq. & uarios astrorum noscere motus.

*

Hæc ego dum lætis cogor prædicere musis,
Pax tua, tuq. adsis nato, numenq. secundes.
CIC. *Cetera labuntur celeri cælestia motu,*
Cum cæloq. simul noctesq. diesq. feruntur.
GER. *Axis stat, motus semper uestigia seruat,*
Libratasq. tenet terras, & cardine firmo
Orbem agit extremum.
CIC. *Extremusq. adeo duplici de cardine uertex*
Dicitur esse polus.
VIR. *Hic uertex nobis semper sublimis, at illum*

1. geor. *Sub pedibus ſtyx atra uidet, manesq. profundi.*

CIC. *Hunc circum* ἄρκτοι *duæ uertuntur.*

GER. *Tres temone rotisq. micant, ſublime quaternæ,*
Si melius dixiſſe feras, obuerſa refulgent
Ora feris, caput alterius ſuper horrida terga
Alterius lucet. pronas capit orbis in ipſos
Decliuis humeros.
Cræſia uos tellus aluit, moderator Olympi
Donauit cælo. meritum cuſtodia fecit,
Quod fidei comites prima incunabula magni
Fuderunt Iouis attonitæ, cum furta parentis
Aerea pulſantes mendaci cymbala dextra
Vagitus pueri patrias ne tangeret auras
Dictæi exercerent dominæ famuli Corybantes GER

CIC. *Ex his altera apud Græcos Cynoſura uocatur*
Altera.
Quas noſtri ſeptem ſoliti uocitare triones. CIC.

GER. *Dat Graijs Helice curſus maioribus aſtris.* GER

*

CIC. *Hac fidunt duce nocturna Phœnices in alto.* CIC.
Sed prior illa magis ſtellis diſtincta refulget,
Et late prima confeſtim a nocte uidetur.
Hæc uero parua eſt, ſed nautis uſus in hac eſt: GER
Nam curſu interiore breui conuertitur orbe.

GER. *Sidoniamq. ratem nunquam ſpectata fefellit.*

CIC. *Has inter ueluti rapido cum gurgite flumen* CIC.
Toruū draco repit, ſubter ſupraq. reuoluens
Seſe, conficiensq. ſinus e corpore flexos.

*

Huic

Huic non una modo caput ornans stella relucet,
Verum tempora sunt duplici fulgore notata,
E trucibusq. oculis duo feruida lumina flagrant,
Atque uno mentum radianti sidere lucet,
Obstipumq. caput tereti ceruice reflexum
Obtutum in cauda maioris figere dicas.

*

Hoc caput hic paullum sese, subitoq. recondit.
Ortus ubi atque obitus partẽ miscentur in unã.
Attingens defessa uelut mærentis imago
Vertitur.
ἐγγόνασιν *dicunt, genibus quòd nixa feratur.*

*

GER. *Dextro nanque genu nixus, diuersaq. tendens*
Brachia, suppliciter passis ad numina palmis
Serpentis capiti figit uestigia sæua.
CIC. *Hic illa eximio posita est fulgore Corona.*
GER. *Hunc illi Bacchus thalami memor addit honorẽ.*

*

CIC. *Atque hoc a tergo propter caput Anguitenẽtis,*
Quem claro perhibent ὀφιοῦχον *nomine Graij,*

*

GER. *Illis lãguet honos humeris, manet integer ardor,*
Luna etiam mensem cum pleno diuidit orbe.

*

CIC. *Hic pressu duplici palmarum continet Anguem,*
Atque eo ipse manet religatus corpore toto.
Nanque uirũ mediũ Serpens sub pectore cingit:
Ille tamen nitens grauiter uestigia ponit,

Atque oculos urget pedibus pectusq. Nepai.
GER. *Est impar manibus pondus, nam dextera paruã*
Partẽ Anguis tenet, a læuaq. attollitur omnis.
Quantumq. a læua distantia certa notantur,
Erigitur tantum Serpens, atque ultima mento
Stella sub ætherea lucet crinita Corona.
Ad quam sed dorso peruadit lubricus Anguis.
Insignes cælum perfundunt lumine Chelæ.
CIC. *Arctophylax uulgo qui dicitur esse Bootes,*
Quòd quasi temone adiũctã præ se quatit arctũ.
Huic autem subter præcordia fixa uidetur.
Stella micans radijs Arcturus nomine claro.
Spicum illustre tenens splendenti corpore Virgo
GER. *Quam te diua uocant, tangunt mortalia si te*
Carmina, nec surdam præbes uenantibus aurẽ.
Exosa haud mortale genus, medio mihi cursu
Stabunt quadrupedes, & flexis lætus habenis
Teq. tuumq. canam terris uenerabile numen.
Aurea pacati regeret cum sæcula mundi
Iustitia, inuiolata malis, placidissima uirgo,
Siue illi astra genus fuerit, quem fama parentem
Tradidit astrorum, seuero intercipit æuo.
Ortus fama tui medijs te læta ferebat
Sublimis populis, nec dedignata subire
Tecta hominũ, et puros mores sine crimine diua
Iura dabas, cultuq. nouo rude uulgus in omnem
Formabas uitæ synceris artibus usum.
Nondum uæsanos rabies nudauerat enses,
Nec cum sanguineis fuerat discordia nata,

Ignotiq.

Ignotiq. maris cursus: priuataq. tellus
Grata satis: neque per dubios auidissima uentos
Spes procul amotas fabricata naue petebant.
Diuitias fructusq. dabat placata colono
Sponte sua tellus, nec parui terminus agri
Praestabat dominis signo tutissima rura.
At postquam argenti creuit deformior aetas,
Rarius inuisit maculatas fraudibus urbes.
Seraq. ab excelsis descendens montibus, ore
Velato, tristisq. genas abscondita ripa,
Nulliusq. larem, nullos adit illa penates.
Tantum cum trepidum uulgus coetusq. notauit,
Incipit, O patrum soboles oblita priorum
Degeneresq. habuit semperq. habitura minores:
Quid me nūc habitus super et mala uota uocatis?
Quaerenda est sedes nobis. noua saecula uestra
Artibus indomitis tradam sceleriq. cruento,
Haec effata, super montes abit alite cursu,
Attonitos linquens populos, grauiora pauentes.
Aerea sed postquā proles terris data, nec iam
Semina uirtutis initijs demersa resistunt:
Quisque priora tenet uestigia, quisque secunda.
Ferriq. inuento mens est laetata metallo,
Polluit & taurus menseis assuetus aratro:
Deseruit propere terras iustissima uirgo,
Et caeli sortita locum, qua proximus illi
Tardus in occasum sequitur sua plaustra Bootes.
Virginis at placidae praestanti lumina signat
Stella humeros, Helicen nec clarior ambit

Quaeq.

Quæq. micat, claudaq. armũ præfulget ad ipsũ,
Quæq. priora tenet uestigia, quæque secunda
Clunibus hirsutis & quæ sua sidera reddit,
Nãque aliæ, quibus expletum ceruixq. caputq.
Vatibus ignotæ priscis sine honore feruntur

*

CIC. *Et natos Geminos inuises sub caput Arcti*
Subiectus medio est Cancer, pedibusq. tenetur
Magnu' Leo, tremulã quatiens e corpore flãmã.

GER. *Huic ubi contigerit Phœbi uiolentior axis*
Accensa in Cancro, iam tunc geminabitur æstas,
Tunc lymphæ tenues, tunc est tristissima tellus,
Et densas lætus segetes bene condit arator.
Ne mihi tunc tenuis pulset uaga cærula puppis.
Dem potius uentis excluso uela rudente,
Excipiamq. sinu Zephyris spirantibus auras.

*

CIC. *Sub læua Geminorum obductus parte feretur*
Aduersum caput, huic Helice truculenta tuetur.
At Capra læuum humerum clara obtinet.

GER. *Nomina præterea secum trahit una putata*
Nutrix esse Iouis.

CIC. *Verũ hæc est magno atq. illustri prædita signo.*
Contra Hœdi exiguum iaciunt mortalibus ignẽ.
Cuius sub pedibus,
Corniger est ualido connixus corpore Taurus.

GER. *Et caput & scapulas, nares & cornua Tauri*
Frõte micant Hyades, quæ cornua sũma sinistri
Summa tenent. sub hæc eadem uestigia dextra

Aurigæ mediaq. ligant compagine. diuus
Myrtilus exoritur, summo cum piscibus ore
Totus cum Tauro lucet, ruit oceano Bos,
Ante super terras cum fulget Myrtilus ore.
CIC. *Has Græci stellas Hyadas uocitare suerunt.*

*

GER. *Iasides etiam cælum cum coniuge Cepheus*
Ascendit totaq. domo, quia Iuppiter auctor
Est generis, prodest maiestas sæpe parentis.
Ipse breuem patulis manibus stat post Cynosurã.
CIC. *Nãq. ipsum ad tergũ Cynosuræ uertitur Arcti.*
GER. *Diducto passim quantum latus a pede dextro,*
Cepheus extremam tangit Cynosurida caudam,
Tantundem a læuo distat minor. utraque iungit
Regula, Cepheos uestigia baltheus ambit.

*

CIC. *(Hũc antecedit) obscura specie stellarum Cassio-(peia.*
GER. *Clara, etiam pernix, cælo cum Luna refulget,*
Sed breuis & paucis decorata in sidere flammis,
Qualis ferratos subicit clauicula dentes,
Succutit & foribus præducit uincula claustri:
Talis dispositis stellis, ipsa horrida uultu
Sic tendit palmas, ceu sit planctura relictam
Andromedam meritæ non iusta piacula matris.
CIC. *Hanc autem illustri uersatur corpore propter*
Andromede, fugiens aspectum mæsta parentis.
CER. *Nec procul Andromede totã quã cernere nõdũ*
Obscura sub nocte licet, sic emicat ore,
Sic magnis humeris cãdẽs nitet, ac media ambit

Ignea

Ignea substricta fulget quæ zonula palla.
Sed pœnæ facies remanet, districtaq. pandit
Brachia, ceu magni teneantur robore saxi.

*

CIC. *Hinc Equus ille iubam quatiens fulgore micanti*
Summum contingit caput aluo, stellaq. iungens
Vna tenet duplices communi lumine formas,
Aeternum ex astris cupiens connectere nodum.

GER. * *tres armo, sed latera æquis*
Distinguunt spatijs. capiti tristissima forma,
Et ceruix sine honore obscuro lumine sordet.
Spumanti mandit sed quæ ferus ore lupato,
Et capite & longa ceruice insignior exit
Stella nitens armis, laterìq. simillima magnó.
Nec totam ille tamē formam per singula reddit,
Primo præstat Equo, medio rapta ordine mēbra
Destituent uisus, radijs hinc surgit imago.
Gorgonis hinc proles in Pierio Helicone
Vertice cum summo nondum decurreret unda.
Musæos fontes dextri pedis ictibus hausit:
Inde liquor genitus nomen tenet Hippocrenen,
Fontes nomen habēt. sed Pegasus æthere summo
Veloces agitat pennas, & sidere gaudet.

CIC. *Exin contortis Aries cum cornibus hæret*
* *qui longe maxima torret,*
Orbis & ad finem spatijs non tardior ipse
Peruenit, quam * *Lycaonis Arctos*
Claraq. non illi est facies, nec sidera possunt,
Officiat si Luna, sua uirtute nitere

Sed

Sed quærendus erit Zonæ ratione micantis.
CIC. *hanc ſubter poſſis cognoſcere fultum.*
Iam cæli mediam partem terit, ut prius altæ
Chelæ, tum pectus quod cernitur Orionis.
Et prope conſpicies paruum ſub pectore claro
Andromedæ ſignum. Deltωton dicere Graij
Quód ſoliti, ſimili quia forma littera claret.
Huic ſpatio ductum ſimili latus extat utrunque,
At non tertia pars lateris. nam non minor illis,
Sed ſtellis longe denſis præclara relucet.
Inferior paullo eſt Aries, & flamen ad auſtri
Inclinatior. atque etiam uehementius illi
Piſces, quorum alter paullo prælabitur ante,
Et magis horriſonis Aquilonis tangitur alis.
Atque horũ et caudis duplices uelut eſſe catenæ
Dicantur, ſua diuerſæ per lumina ſerpunt,
Atque una tandem in ſtella cõmuniter hærent,
Quam ueteres ſoliti cæleſtem dicere nodum.
Andromedæ læuo ex humero ſignum
Ac poſitum poteris ſupra cognoſcere piſcem.
Et pedibus uatum ſummo natum Ioue Perſeum
Quos humero retinet defixo corpore Perſeus.
Qua ſũma ab regiõe Aquilonis flãmina pulſant.
Hic dextram ad ſedes intendit Caſſiopeiæ,
Diuerſosq. pedes uinctos talaribus aptis.
Puluerulentus uti, de terra lapſu' repente
In cælum uictor magnum ſub culmine portat.
At propter læuum genu omni ex parte locatas
Paruas Vergilias tenui cum luce uidebis.

Hæ

Hæ ſeptem uulgo perhibentur more uetuſto
Stellæ, cernuntur uero ſex undique paruæ.
At non interiſſe putari conuenit unam.
Sed fruſtra temere a uulgo ratione ſine ulla
Septem dicier ut ueteres ſtatuere poetæ,
Aeterno cunctas æuo qui nomine dignant.
Alcyone, Meropeq́ue, Celeno, Taygeteq́ue,
Electre, Steropeq́ue, ſimul ſanctiſſima Maia,
Hæ tenues paruo labentes lumine lucent,
At magnum nomen ſigni, clarumq́. uocatur,
Propterea quòd & æſtatis primordia claret,
Et poſt hiberni præpandens temporis ortus,
Admonet ut mandent mortales ſemina terris.
Inde fides leuiter poſita & conuexa uidetur,
Mercurius paruus manibus quam dicitur olim
Infirmis fabricatus, in alta ſede locaſſe.
Quæ genu ad læuum Niſi delapſa reſedit,
Atque inter flexum genu & caput alitis hæſit.
Nanque eſt Ales auis, lato ſub tegmine cæli
Quæ uolat, et ſerpẽs geminis ſecat aera pennis,
Altera pars huic obſcura eſt & luminis expers:
Altera nec paruis, nec claris lucibus ardet,
Sed mediocre iacit quatiens e corpore lumen.
Hæc dextrá Cephei dextro pede pellere palmá
Geſtit, iam uero clinata eſt ungula uehemens
Fortis Equi propter pennati corporis alam.
Ipſe autem labens multis Equus ille tenetur
Piſcibus. hinc ceruix dextra mulcetur Aquari.
Tum gelidum ualido de corpore frigus anhelans

Corpore semifero magno Capricornus in orbe,
Quem cum perpetuo uestiuit lumine Titan,
Brumali flectens contorquet tempore cursum.
Hoc caue te ponto studeas committere mense:
Nam non longinquum spatium labere diurnum,
Non hiberna cito uoluetur curriculo nox.
Humida non sese uestris aurora querelis
Ocyus ostendet, clari prænuntia solis:
At ualidis æquor pulsabit uiribus auster,
Tum fixum tremulo quatietur frigore corpus,
Sed tamen anni iam labuntur tempore toto,
Nec cui signorum cedunt, neque flamina uitant,
Nec metuunt canos minitâti murmure fluctus,
Atque etiam supero naui pelagoq. uagato
Mense Sagittipotens solis tum sustinet orbem.
Nã iam cũ minus exiguo lux tẽpore præsto est,
Hoc signũ ueniens poterunt prænoscere nautæ.
Iam prope præcipiti ante licebit uisere nocti,
Vt sese ostendens emergat Scorpius alte
Posteriore trahens flexum ui corporis arcum.
Iam supra cernes Arcti caput esse minoris,
Et magis erectum ad summum uersarier orbẽ.
Tum sese Orion toto iam corpore condit
Extrema prope nocte, et Cepheus conditur ante
Lumborum tenus a palma depulsus ad undas
Hic miß * *iacet una sagitta*
Quam propter nitens penna conuoluitur ales,
Et clinata magis paullo est Aquilonis ad auras.
At propter se Aquila ardẽti cũ corpore portat,

Igniferum mulcens tremebundis æthera pennis,
Nõ nimis ingenti cum corpore, sed graue mæstis
Ostendit nautis perturbans æquora signum.
Tum magni currens Capricorni corpora propter
Delphinus iacet, haud nimio lustratu' nitore,
Præter quadruplices stellas in fronte locatas
Quas interuallum binas disterminat unum,
Cetera pars late tenui cum lumine serpit,
Illæ quæ fulgent luces ex ore corusco
Sunt inter partes gelidas Aquilone locatæ,
Atque inter spatium & læti uestigia solis.
At pars inferior Delphini fusca uidetur,
Inter solis iter, simul inter flamina uenti,
Viribus erumpit qua summi spiritus austri.
Exinde Orion obliquo corpore nitens,
Inferiora tenet truculenti corpore Tauri.
Quem qui suspiciet in cælum nocte serena,
Late dispersum non uiderit, abdita uero
Cetera se speret cognoscere signa potesse.
Nanque pedes subter rutilo cum lumine claret,
Feruidus ille Canis stellarum luce refulgens.
Hunc tegit obscuris subter præcordia uesper.
Ver toto spirans rabido de corpore flammam,
Aestiferos ualidis erumpit flatibus ignes,
Totus ab ore micans iacitur mortalibus ardor.
Hic ubi se pariter cum sole in lumina cæli
Extulit, haud patitur foliorum tegmine frustra
Suspensos animos arbusta ornata tenere.
Nam quorum stirpes tellus amplexa prehendit,

Hæc augens anima uitali flamina mulcet.
At quorum nequeunt radices findere terras,
Denudat folijs ramos & cortice truncos.
Hûc propter, subterq. pedes, quos diximus ante,
Oriona, iacet leuipes Lepus: hic fugit, ictus
Horrificos metuens rostri tremebundus acuti:
Nam Canis infesto sequitur uestigia cursu.
Præcipitantē agitās, oriens iam denique paullū,
Curriculum numquam defesso corpore sedans.
At Canis ad caudam serpens prælabitur Argo,
Conuersam præ se portans cum lumine puppim.
Non aliæ naues ut in alto pandere proras
Ante solent, rostro Neptunia prata secantes,
Sed conuersa retro cæli semper loca portat.
Sicut cum cœptant tutos constringere portus
Obuertunt nauem magno cum pondere nautæ.
Aduersamq. trahunt optata ad littora puppim.
Si conuersa uetus super æthera uertitur Argo,
Atque usque a prora ad cælū sine lumine malū,
A malo ad puppim cum lumine clara uidetur,
Inde gubernaclum disperso lumine fulgens
Clari posteriora Canis uestigia condit.
Exin semotam procul in tutoq. locatam
Andromedā, tamē explorās fera quærere Pistrix
Pergit, et usque sitā ualidas Aquilonis ad auras
Cærula uestigat, finita in partibus austri.
Hanc Aries tegit, & squámosi corpore Pisces,
Fluminis illustris tangentem corpore ripas
Nāque etiā Eridanum cernes in parte locatum,

Cæli funestum magnis cum uiribus amnem,
Quem lacrymis mæstæ Phaethôtis sæpe sorores
Sparserunt, letum mærenti uoce canentes.
Hunc Orionis sub læua cernere planta
Serpentem poteris, proceraq. uincla uidebis
Quæ retinent Pisces caudarum parte locata.
Flumine mixta retro ad Pistricis terga reuerti
Hinc una stella uertuntur, quam iacit ex se
Pistricis spina ualida cum luce refulgens.
Exinde exiguæ tenui cum lumine multæ
Inter Pistricem fusæ sparsæq. uidentur
Atque Gubernaclũ stellæ, quas contigit omneis
Formidans acrẽ morsum Lepus his neque nomẽ
Nec formam ueteres certam statuisse uidentur.

*

Nam quæ sideribus claris natura poliuit,
Et uario pinxit distinguens lumine formas,
Hæc ille astrorum custos ratione notauit
Signaq. signauit cælestia nomine uero.
Has autem quæ sunt paruo sub culmine fusæ,
Consimili specie stellas pariliq. nitore,
Non potuit nobis nota clarere figura.

*

Voluitur inferior Capricorno Piscis ad Austrũ,
Pistricem obseruans, procul illis piscibus hærens:
At prope conspicies experteis nominis omnes
Inter Pistricẽ et Piscem quem diximus Austri,
Stellas sub pedibus sparsas radiantis Aquari.
Propter Aquarius obscurũ dextra rigat amnẽ,
Exiguo

Exiguo qui ſtellarum candore niteſcit.
E multis tum his duo late lumina fulgent.

*

Vnum ſub magni pedibus cernetur Aquari
Quod ſupereſt gelido delapſum lumine fontis,
Spumiferam ſubter caudam Piſtricis adhæſit:
Aſt omnes ſtellæ perhibentur nomine aquai.
Hic aliæ uolitant paruo cum lumine claræ,
Atque priora pedum ſubeunt ueſtigia magni
Arcitenentis, & obſcuræ ſine nomine condunt,
Inde Nepæ cernes propter fulgentis acumen
Aram quam flatu permulcet ſpiritus Auſtri,
Exiguo ſuperum quæ lumina tempore tranat.
Nam procul Arcturo eſt aduerſa parte locata,
Arcturo magnum ſpatium ſupra dedit, orbem
Iuppiter hunc paruum inferiori parte locauit:
Hic tamen æterno inuiſens loca curriculo nox
Signa dedit nautis, cuncti quæ noſcere poſſent,
Cōmiſerans hominum metuendos undique caſus.
Nam cum fulgentem cernes ſine nubibus atris
Aram ſub media cæli regione locatam,
A ſumma parte obſcura caligine tectam:

*

Tum ualidis fugito deuitans uiribus auſtrum.

*

Quem ſi proſpiciens uitaueris, omnia caute
Armamenta locans, tuto labere per auras:
Sin grauis inciderit uehementi flamine uentus,
Perfringet celſos defixo robore malos.

Vt res nulla feras possit mulcere procellas
Ni parte ex Aquilonis opacam pellere nubem
Cœperit, & subitis auris diduxerit Ara.

*

Sin humeros medio in cælo Centaurus habebit,
Ipseq. cærulea contectus nube feretur,
Atque Aram tenui caligans uestiet umbra,
Ad signorum obitum uis est metuenda Fauoni,
Ille autem Centaurus in alta sede locatus.

*

Qua sese clarum collucens Scorpios infert,
Hæc subter partem præportans ipse uirilem,

*

Cedit, equi et partes properat cõiungere Chelis.
Hic dextra pergẽs quadrupes qua uasta tenetur,
Quam nemo certo donauit nomine Graium,
Tendit, & illustrem truculentus cedit ad Arã.
Hic sese inferni de partibus erigit Hydra
Præcipiti lapsu flexo cum corpore serpens.
Hoc caput atq. oculos torquens ad terga Nepai,
Conuexoq. sinu subiens inferna Leonis,
Centaurum leni contingit lubrica cada.
In medioq. sinu fulgens Cratera relucet:
Extrema nitens plumato corpore Coruus,
Rostro tundit, & hic, Geminis est ille sub ipsis
Ante Canem Graio Procyon qui nomine fertur.
Hæc sunt quæ uisens nocturno tempore signa,
Legitimo cernes cælum lustrantia cursu.
Nam quæ per bis sex signorum labier orbes

Quinque

Quinque solent stellæ, simili ratione notari
Non possunt: quia quæ faciunt uestigia cursu,
Non eodem semper spatio portata teruntur.
Sic malunt errare uagæ per nubila cæli,
Atque suos uario motu metirier orbes.
Hæc faciunt magnos longinqui temporis annos,
Cum redeunt ad idem cæli sub tegmine signum.
Quare ego nunc nequeo totos euoluere cursus:
Verum hæc quæ semper certo uoluuntur in orbe
Fixa, simul magnos similes uertentibus orbes
Quattuor, æterno lustrantes lumine mundum.
E quibus annorum uolitantia lumina nosces,
Quæ densis distincta licebit cernere signis.
Tum multos orbes magno cum lumine latos
Vinctos inter se, & nodis cælestibus aptos,
Atque pari spatio duo cernes esse duobus.
Nam si nocturno cognoscens tempore cælum,
Cum neque caligans detergit sidera nubes,
Nec pleno stellas superaret lumine luna,
Vidisti magnum candentem serpere Circum:
Lacteus hic nimio fulgens candore notatur.
Hic non perpetuum detexens conficit orbem,
Sed spatio multum superest præstare duobus:
Dicitur & late cæli lustrare cauernas,
Quorum alter tãgens Aquilonis uertitur auras
Ora petens Geminorũ, illustratum genu ardens,
In sese retinens Auriga portat utrunque.
Hunc supra, læua Perseus humeroq. sinistro,
Tãgit, ad Andromedẽ hic dextra de parte tenetur,

Imponitq. pedes duplices Equus, & simul Ales
Ponit auis caput, & clinato corpore tergum,
Anguitenens humeris connititur, illa recedens
Austrum consequitur deuitans corpore Virgo.
Inde Leo, & claro collucens lumine Cancer,
In quo consistens conuertit curriculum Sol
Aestiuus, medio distinguens corpore cursus.
Hic totus medius circo disiungitur ipso.
Pectoribus ualidis atque aluo possidet orbem.

*

Hunc octo in partes diuisum noscere circum,
Si potes, inuenies supero conuertier orbe,
Quinque pari spatio. partes treis esse relictas,
Tempore nocturno quas uis inferna frequentet.
Alter ab infernis Austri conuertitur auris.
Ast alter medium subter secat hic Capricornum,
Atque pedes gelidum riuum fundentis Aquari,
Cæruleaq. feram caudam Pistricis, & illum
Fulgētē Leporē, inde pedes Canis, et simul amplā
Argolicam retinet crebro cum lumine Nauem.
Tergaq. Centauri, atque Nepai portat acumen.
Inde Sagittari defixum possidet arcum.
Hunc a clarisonis auris Aquilonis ad Austrum
Condens postremum tangit rota feruida solis:
Exinde in superas brumali tempore flexu
Se recipit sedes. hinc orbi quinque tributæ
Nocturnæ partes supra, tres luce dicantur
Hasce inter, mediam in partem retinere uidetur
Tantus quantus erit collucens Lacteus orbis.

In quo autumnali atque iterum sol lumine uerno
Exæquat spatium lucis cum tempore noctis.
Hunc retinens Aries sublucet corpore totus,
Atque genu flexo Taurus connititur ingens.
Orion claro contingens pectore fertur,
Hydra tenet flexu Crateram, Coruus adhæret.

*

Et paucæ Chelis stellæ, simul Anguitenentis
Sunt genua, & summi Iouis Ales nuntius instat.
Propter Equus capite et ceruicũ lumine tangit,
Hosce æquo spatio deuinctos sustinet axis,
Per medios summo cæli de uertice tranans.
Ille autem claro quartus cum lumine circus,
Partibus extremis extremos continet orbes,
Et simul a medio media de parte secatur,
Atque obliquus in his nitẽs cum lumine fertur,
Vt nemo, cui sancta manu doctissima Pallas
Solertem ipsa dedit fabricæ rationibus artem,
Tam tornare cate contortos possiet orbes,
Quàm sunt in cælo diuino lumine flexi,
Terram cingentes, ornantes lumine mundum,
Culmine transuerso retinentes sidera fulta.
Quattuor hi motu cuncti uoluuntur eodem,
Sed tantum supra terras, semper tenet ille
Curriculum oblique inflexus.
Quanto est diuisus Cancer spatio a Capricorno,
Ac subter terras spatium par esse necesse est.
Et quantos radios iacimus de lumine nostro,
*Quis Lunæ conuexum * contingimus orbem,*

Sex tantæ poterunt sub eum succedere partes
Bina pari spatio cælestia signa tenentes.
Zodiacum hunc Græci uocitant, nostriq. Latini
Orbem signiferum perhibebunt nomine uero.
Nam gerit hic uoluens bis sex ardentia signa.
Aestifer est pandens feruentia sidera Cancer.
Hunc subter fulgens cedit uis torua Leonis,
Quem rutilo sequitur collucens corpore Virgo.
Exin proiectæ claro cum lumine Chelæ,
Ipsaq. consequitur lucens uis magna Nepai.
Inde Sagittipotens dextra flexum tenet arcum.
Post hunc ore fero Capricornus uadere pergit.
Humidus inde loci collucet Aquarius orbem.
Exin squammiferi serpentes ludere Pisces.
Queis comes est Aries obscuro lumine labens:
Inflexoq. genu proiecto corpore Taurus:
Et Gemini clarum iactantes lucibus ignem.
Hæc Sol æterno conuestit lumine lustrans,
Annua conficiens uertentia tempora cursus.
Hic quantum terris conuexus pellitur orbis,
Tantundem patens supra mortalibus extat.
Sex omni semper cedunt labentia nocte.
Tot cælum iussu fugientia signa reuisunt.
Hoc spatium tranans cæcis nox conficit umbris
Quod supra terras prima de nocte relictum est.
Quod si solis aues certos cognoscere cursus,
Ortus signorum nocturno tempore uises,
Nam semper signum exoriens Titan trahit unú.
Sin autem officiens signis mons obstruet altus,

Aut

Aut adiment lucem cæca caligine nubes,
Certas ipse notas cæli de tegmine sumes.
Ortus atque obitus omneis cognoscere possit.
Quæ simul existant cernes, quæ tempore eodem
Præcipitent obitum nocturno tempore nosces.
Iam simul ut supero se toto lumine Cancer
Extulit, ex templo cedit delapsa Corona.
Et loca conuisit cauda tenus infera Piscis.
Dimidiam retinens stellis distincta Corona
Partē, etiā supera atq. alia de parte repulsa est.
Quā tamē insequitur Piscis, nec totus ad umbras
Tractus, sed supero contectus corpore cedit,
Atq. humeros usq. a genibus Cancrūq. recōdit
Anguitenēs ualidis magnū a ceruicibus Anguē.
Iam uero Arctophylax nō æqua parte secatur.
Nam breuior clara cæli de parte uidetur.
Amplior infernas depulsus possidet umbras,
Quattuor hic obiens secum deducere signa
Signifero solet ex orbi. tum serius ille,
Cum supera sese satiauit luce, recedit,
Post mediam labens claro cum corpore noctem.
Hæc obscura tenens conuestit sidera tellus,

*

At parte ex alia claris cum lucibus errat,
Orion humeris, & lato pectore fulgens,
Et dextra retinens non cassum luminis ensem.
Sed cum de terris uis est patefacta Leonis,
Omnia quæ Cancer præclaro detulit ortu,
Cedunt obscurata simul uis maior *

Pellitur,

Pellitur, ac flexo confidens corpore Nisus.
Iam supero ferme depulsus lumine cedit,
Sed læuum genu atque illustrem liquit in altum
Plantā. tum cōtra exoritur clarū caput Hydræ,
Et Lepus, & Procyon, qui sese feruidus inferi
Ante Canē, inde Canis uestigia prima uidentur.
Non pauca e cælo depellens signa repente,
Exoritur candens illustria lumina Virgo,
Cedit clara Fides Cyllenia: mergitur unda
Delphinus, simul obtegitur depulsa Sagitta:
Atque auis ad summā caudā, primasq. recedit
Pennas, & magnus pariter delabitur Amnis.
Hic Equus a capite, & longa ceruice latescit.
Longius exoritur iam claro corpore serpens,
Crateraq. tenus lucet mortalibus Hydra.
Inde pedes Canis ostendit iam posteriores,
Et post ipse trahit claro cum lumine puppim.
Insequitur labens per cæli numina Nauis,
Hæc medium ostendit radiato stipite malum.
Et iamiam toto processit corpore Virgo.
At cum procedunt obscuro corpore Chelæ,
Existit pariter larga cum luce Bootes.
Cuius in aduerso est Arcturus corpore fixus,
Totaq. iam supra fulgens prolabitur Argo,
Hydraque, quòd late cælo dispersa tenetur,
Nondum tota latet, nō caudam contigit umbra,
Iam dextrum genu, et decoratam lumine suram
Erigit ille uagans uulgatō nomine Nisus,
Quē nocte extinctū atque exortū uidimus una

Persæpe,

Perſæpe, ut paruum tranans geminauerit orbē.
Hic genu & ſuram cum Chelis erigit alte:
Ipſe autem præceps obſcura nocte tenetur
Dum Nepa et Arcitenens inuiſant lumina cæli.

*

Nam ſecum medium pandet Nepa, tollere uero
In cælum totum exoriens conabitur arcum.
His tribus elatus cum ſignis corpore toto
Lucet, at exoritur media de parte Corona.
Caudaq́. Centauri extremo candore refulget.
Hic ſe iam totum cæcas Equus abdit in umbras,
Quem rutila fulgens pluma præteruolat Ales.
Occidit Andromedæ clarū caput, et fera Piſtrix
Labitur horribiles epulas funeſta requirens.
Hanc contra, Cepheus nō ceſſat tendere palmas,
Ille uſque ad ſpinam mergens ſe cærula condit:
At Cepheus caput atq. humeros palmasq́. recli
Cum uero uis eſt uehemēs exorta Nepai, (nat.
Late fuſa uolat: per terras fama uagatur,
Vt quondam Orion manibus uiolaſſe Dianam
Dicitur, excelſis errans in collibus amens,
Quos tenet, Aegæo defixa in gurgite *
Brachia quæ uiridi conueſtit tegmine uitis.
Ille feras uecors amenti corde necabat,
Oenopionis auens epulas cenare nitentes.
At uero pedibus ſubito perculſa Dianæ
Inſula diſceſſit, diſiectaq́. ſaxa reuellens
Perculit, & cæcas luſtrauit luce lacunas.
E quibus ingenti exiſtit cum corpore, præſe

Scorpios

Scorpios infestus præportans flebile acumen.
Hic ualido cupide uenantem perculit ictu,
Mortiferum in uenas figens per uulnera uirus:
Ille graui moriens constrauit corpore terram.
Quare cum magnis sese Nepa lucibus effert,
Orion fugiens commendat corpora terris.
Tũ uero fugit Andromeda, et Neptunia Pistrix
Tota latet. cedit conuerso corpore Cepheus,
Extremas medio contingens corpore terras.
Hic caput et superas potis est demergere partes,
Infera lumborum nunquam conuestiet umbra:
Nam retinent Arctoi lustrantes lumine suras.
Labitur illa simul gnatam lacrymosa requirens
Cassiepia, neque ex cælo depulsa, decore
Fertur: nam uerso contingens uertice primum
Terras post humeros euersa sæpe refertur.
Hanc illi tribuunt pœnam Nereides almæ,
Cũ quibus, ut perhibẽt, ausa est cõtẽdere forma.
Hæc obit inclinata, at pars exorta Coronæ est
Altera. cũ caudaq. omnis iam panditur Hydra.
At caput & totum sese Centaurus opacis
Eripit e tenebris, linquens uestigia parua.
Ipse feram dextra retinet, prolabitur inde
* (guis
Anguitenẽs capite et manibus profert simul An
Iam caput & summum flexo de corpore lumen.
*
Hic ille exoritur cõuerso corpore Nisus, (strãs:
Aluum, crura, humeros, simul et præcordia lu-
Et

Et dextra radios læto cum lumine iactans.
Inde Sagittipotens superas conuisere luces
Institit, & mergit Nisi caput. & simul effert
Sese clara Fides, & promit corpore Cepheus.
Feruidus ille Canis toto cum corpore cedit,
Abditur Orion, obijt Lepus abditus umbra.

*

Inferiora cadunt Aurigæ.

*

Inde obiens Capricornus ab alto lumine pellit
Aurigá, instantéq. Caprá paruos simul Hœdos.
Et magnam antiquo depellit nomine Nauem,
Crus dextrúq. pedé linqués obit infera Perseus
In loca. tum cedens a puppi linquitur Argo.

*

Obruitur Procyon, emergunt Alites una.
Et uolucris terris existit clara Sagitta.
AVIE. * *perq́. notum rutila cum numinis Hydra*
Delphinú paruas promit Capricornus in auras.
Et matutino consurgit Aquarius orbe.
Os Equus atque pedes nouus exerit. ecce cadétis
Parte poli trahit occiduum nox atra sub æquor
Centaurum cauda, sed non caput aut humerorú
Vasta simul recipit, persistit pectore celso.
Cornipedis species, & cælum uertice fulcit.
Ora dehinc Serpens & prima uolumina tantum
Conditur, ingentis late tamen agmina caudæ
Pone trahit, subit ista solú, subit æquora rursum,
Integer Oceani cum se Centaurus in undas

Iecerit,

Iecerit, atque nouo uibrauit sidere Piscem:
His summa cæli surgentibus, ille per Austrum
Piscis item planta quã pulcher Aquarius urget
Redditur. haud toto tamẽ hic se corpore promit;
Sed manet alterius uenientis tempora signi.
** sic brachia mæstæ*
Andromedæ, sic crura dehinc, humeriq́. nitẽtes
Paullatim recauo redeunt maris aurea cælo.
Postquã adolent Pisces, incendia denique Pisces
Cum rutilant mundo, dextrã hæc attollet in ulnã
Læuaq́. Virginei rursum se corporis edunt.
Phryx postquam pecoris proruperit ortus,
Australẽ hic Aries Arã procul admouet undis,
Gurgitis occidui qua lux redit, excitat idem
Persea proceri sustollere uerticis astra,
Et claros fulgere humeros. at cetera nondum
Sunt exempta solo, quin totum hoc inuida ueri
Natura ambigua rerum ratione reliquit,
Extimus an reliquos Aries produceret artus
Perseos, an Tauro freta pelleret assurgente.
Hoc una cælum subit integer. haud
Viscera nascentis noua Tauri deserit astra.
Quippe huius flammis Aurigæ sidus inhæret,
Nec tamẽ hunc totum sustollit Taurus in æthrã.
Aurigam salsis euoluunt fluctibus amnem
Surgentes Gemini, Taurum Capra plãtaq́. læua
Atq. Hœdi exuperãt, cũ primũ rursus ab undis
Cetosa in superum referuntur uiscera cælum.
Eminus ingentem condit pars prima Booten.

Quattuor

Quattuor hic etenim signis surgentibus altum
Vix penetrat pelagus.neq. sũma totus ab æthra
Labitur Arcturus, manus olli quippe sinistra
Iuge manet, celsisq. ✳ subducitur Vrsis.
At cum iam pedibus repetit fluxus Ophinchus
Vt genua Oceanus uasto procul æquore condat,
Signum erit Eoa Geminos procedere parte,
Nec lateri Pistrix cuiquam uicina uidetur:
Sed cum tota super sustollitur, expuit atram
Iá pelagus speciẽ,nec adhuc tamẽ extima sorbẽt:
Quin nec nascentis suspectat nauita ponto
Agmina prima Padi cælo tum feruere aperto,
Vicinasq. faces rutili manet Orionis.
Curricula ut solers uero mox indice discat
Certa tenebrarum, possitq. fideliter astro
Explorare notos, & tuto carbasa ponto:
✳ monet alta Iuppiter æthra
Singula nos. facilis ueram dedit arbiter artem.
Nõne uides, primũ cum Phœbe in cornua surgit
Tenuia, & angusto lumen iacit ore per æthram
Decedente die, pronoq. ab tramite Solis,
Promat ut ingressi solers tibi tempora mensis?
✳ sunt tales quattuor ortus
Marcentis Lunæ, quales sub mense renato
Quattuor exurgunt languentis luminis umbræ,
Atque bis octonas includunt ordine luces.
At decedentis postrema crepuscula noctis,
Bis sex signa tibi quæ uersat signifer orbis
Monstrabunt. ✳ nam Phœbus singula mutat
Semper

Semper & alterno succedit in omnia lapsu
** uel cum deuexus in undas*
Labitur, & rebus formam absumpsere tenebræ
*Vel matutino redit in cunabula **
Cum pelago, & rebus suffudit luce colores.
Sic diuersa diem comitantur sidera semper.
*Sed prim * exordia sumpsit ab anno,*
Torreret rutilo cum Phœbus sidere Cancrum,
Cingula cum ueheret pelagus procul Orionis,
Et cum cæruleo flagraret Sirius astro.
Hoc ut fontem, unde & duxit tempora Lunæ
Nauita quo longum facili rate curreret æquor,
Et quo ruris amans telluri sacra parenti
Crederet, ingentiq. petat indagine semper,
Seu qui uela salo, seu qui dat semina terræ, (pus
Hæc mora discẽdi breuis, huc labor, & breue tẽ-
Poscitur, ĩnumeros habet autẽ industria fructus.
Vtilitas te certa manet, prænoscere motus
Si libet aerios, & tempestatibus ipsis
Edere principium. te primum sponte procellis
Arcebis rapidis, te rursum principe fluctus
Vitabunt alij, si certis singula signis
Tempora discernas.
Sæpe etenim quãquam tranquillæ noctis amictu
Mitia portenti requiescunt terga profundi,
Doctus securam subducit ab æquore classem
Nauita, & actea retinet statione phaselum,
Cum matutinæ præsensit signa procellæ.
Nanque alias cælo tum tertia lumina Phœbus
Exe-

Exerit.
Crebro quincta dehinc lux cōmouet amphitritē.
Sæpe inopina mali clades ruit. omnia certis
Indicijs tibi Luna dabit, seu lucis utrinque
Cæsa facem, seu cum teretem concrescit in orbē.
Sol quoque uenturas aperit tibi sæpe procellas
*Sidera producens, & cum * sidera condit,*
Nec minus ex alijs aderit cognoscere motus
Aequoris, & magnos cæli callere tumultus.
Cynthia cum primum cælo noua cornua promit,
Cautus utrinque deā circunspice. nāque reuersæ
Nequaquam semper similis lux imbuit ortum.
Sed species diuersa trahit, uarioq; notatur
Formarum primi cum surgit luminis igne.
Tertia cum rutilat, tum maior sideris æthram
Scandit, & aereas quarta face luminat oras:
Ingredientis erit plene tibi nuntia mensis:
Aæc castigato si tertia fulserit ortu
Pura, sic ut fœdis ab syrtibus absore dicat,
Clara serena diu.
IIR. *At si uirgineum suffuderit ore ruborem,*
geor. *Ventus erit. uento semper rubet aurea Phœbe.*
VIE. *Luminis ista dehinc si crassior, atque retusis*
Cornibus ingreditur, si quarti sideris ortum
Percurso, ut tenuem protendat corporis umbrā,
Imbribus aut Zephyris hebetabitur: arguet ul-
Flabra Noti aut pluuias (tro
Tertia si rursum protollat Cynthia currus,
Sic subiecta faces & acumina lenta coruscans,

Vt nec curua quasi declinet cornua, nec se
Fusa supinato diducat lumen in auras:
Occiduo Zephyrum prædicet surgere mundo,
Aut Libyæ de parte Notum. sin quattuor autē
Cynthia curriculis cælum subit, atque coruscis
Cornibus immodice præstantibus usserit ignes:
Vix prolixa salum ciet ocyus omnia Cauri.
Istius in Boream quod se sustollit acumen,
Si curuum specie uelut armat; affore cælo
Sæua procellosi prædicet flabra Aquilonis
Inferiore plaga, si Lunam tertius ortus
Proferat, atque Deæ conuoluat circulus oras
Suffusus rutilo: mox tempestate sonora
Spumosum late pelagus canescere cernes,
Maior & hac rauci uersabit gurgitis undas.
Ipsa quoque immodice si uultum Luna rubescat,
Contemplator item seu plenum luminis orbem
Cynthia distendit, seu cum tertius ambitus olli
Cæditur, & mediæ uelut indiga lucis utrinque
Sustinet obductæ sibimet dispendia formæ,
Cornua prima replens, et cornua fessa dehiscens.
Induit & qualem procedens ore colorem,
Hinc perpende oculis, ipso monitore dierum
Signa tene, ac totū discerne in tempora mensem.
Non unū deprehensa diem tibi signa loquuntur,
Nec uulgo in cunctis adsunt præcepta diebus,
Sed quæ signa nouo dederit mox tertia in ortu
Quarta ue, sustollit medios dum Cynthia uultus
Durabunt cælo medio quæ edixerit ore.

Ille

Ille alias trino conuoluit tramite Lunam,
Et geminus plerunque meat Sol, et unicus idem.
Cingere si simplex circunuersabitur orbem
Signa procellarum certissima, signa sereni
Præferet: abruptos subito prænuntiat Euros
Marcescens tenui sensim caligine, & æthra
Digestus patula, docet undis adfore pacem.
Si duo se Lunæ, circunfudere repente,
Maxima uis pontum, uis uertet maxima terras.
Maioresq. dehinc agitabunt stagna procellæ,
Si trinus rutilum constrinxerit ambitus orbem.
Et magis immodica formidine sæuiet Auster
Zonarum teter fuerit si tractus in æthra.
Denique disrumpant si sese cingula Lunæ,
Vltima tempestas ruet imi gurgitis æstum.
VIR. *Sol quoque et exoriens, et cum se condit in undas*
I. geor. *Signa dabit. Solem certissima signa sequentur,*
Et quæ mane refert, & quæ surgentibus astris.

*

AVIE. *Non hic cum primo seducet gurgite uultum*
Ceu picturato diuersos ore colores
Proferet. haud etenim tali tibi sole reuecto
Mitia iam cæli fas expectare serena.
Et si tranquillo conuexa cucurrerit austro
Indideritq. facem ponto deus integer, atra
Nube carens purusq. coma & splendidus orbe:
Conuenit Eoæ facem præsumere lucis.
Sed non ora cauo similis medioq. recedens
Orbe, quasi uel si radios discingitur ultro

Figat, ad Auſtralem porrecto ſidere partem,
Aut Borea rigidi iaculetur luminis igne:
Et uento & pluuijs reparata in luce carebit.
Denique per flámas procul atque incendia ſolers
Ipſa die cedunt blandi ſi lumina Solis,
Tende oculos, certa hoc ducentur ſigna ſiniſtro.
Et ne ſanguineus late rubor imbuat ora,
Qualia protractu uaga nubila ſæpe rubeſcunt.
Aut ne labenti piceus color abdat amictu
Lampada, quære diu ſi tetro craſſior orbe eſt,
Vueſcet pluuijs tellus.
Vis ſimul amborum ſi uultum Solis oberret
Cúcta Noti quatiét, imbres procul arua rigabút.
Ecce alias primo naſcentis Solis in ortu,
Vel cum præcipites pelago deus inſerit ignes,
Si coeunt radij.
Omnibus his ſignis in terram defluit imber.
VIR. *Aut ubi ſub lucem denſa inter nubila ſeſe*
I. geor. *Diuerſi rumpent radij:*
* *nimbis ingentibus arua madebunt.*
At matutini ſi Phœbum in littoris *
Maiorem ſolito produxerit, atque per æthram
Marcenti ſimilis defluxerit extimus orbis,
Alta dehinc ſcandés minuat iubar igniferú Sol:
Pura ſerena aderunt.
* *hic quoque magnis*
Cum madefacta die ſub tempeſtatibus horret,
Pallidus ora cadens, promittet pura ſerena.
Quin naſcente die uenturos conuenit imbres
Noſcere,

Noscere, cum proni procul ad confinia cæli
*De * piceo spectans nubila tractu:*
Et cum declinant radij, sed partem in utranque
Lucis in occasu, nox ut ferat algida rores,
Imber erit. puras si Phœbus condit habenas,
Et Calpetano tranquillum gurgite lumen
Tingat, at in lapsu nubes ignita sequatur:
IR. * *nunquam te crastina fallet*
.geor. Hora, nec insidijs noctis capiere serenæ.
VIE. * *sed cum radijs marcentibus ardor*
Languet, uel tenui tenduntur acumine frustra
Phœbei crines: nimbos aget atra procella,
Talis & obducti cernetur forma diei,
Qualem fraternos subtexens luna iugales
Lucem habitat.
* *aut ubi cursum*
Cum matutinos molitur Lucifer ortus,
Ebria sanguineas subuoluunt uellera nubes.
Nanque grauis cælo fundetur protinus imber.
Nec si Sole procul rutila inter stagna morante
Emineant radij, radios quoque crassior umbra
Contegat: ille dies pluuijs uentoq. carebit.
Quin erit imber item, si Solem circulus ater
Ambiat exortum. maior si denique nimbus
Vrgebit cælo, maior sola perluet imber,
Circunfusa adeo si cingula nescia solui
Seruarent tesram speciem torpentia noctis.
Sæpe etiam Phœbo nubes percussa rubescit,
Et meditata dei formam procul igne recepto,

Concipit effigiem simulato luminis orbe.
Id qua parte poli spectaueris, adfore ab ipsa
Parte tene uẽtos. tamẽ, hæc tamẽ omnia semper
Decedente die melius uentura docebunt.

*

Conuenit hic etiam paruum Præsepe notare,
Id nubi nomen, quæ Cancro obuoluitur alto,
Græcia docta dedit. quapropter denique Asellos
Suspice, quorum unus septẽ uicina trioni (strũ,
Astra adolet, tepidũ procul alter spectat in Au-
In medio quod nube quasi concrescit adacta,
Id Præsepe uocant. Porro hoc Præsepe repente

*

Si sese ex oculis procul auferat, ardeat autem
Congruus aerijs late rubor ignis Asellis:
Nequaquam tenues agitabunt stagna procellæ.
At si sideribus similis lux duret, & illi
Tetra sit effigies: ruet altis nubibus imber:
Sin Boreæ de parte trucis uelut indiga iustæ
Stella facis, lento marcescere cernitur igne,
Et procul alterius iuba late flagrat Aselli:
Protinus Aethiopum surget cõuallibus Auster.
At regione Noti si lucem stella senescat,
Sæuus Riphæis Aquilo crepitabit ab oris.
CIC. Atque etiam uentos præmonstrat sæpe futuros.
Inflatum mare, cum subito penitusq. tumescit.
Saxaq. cana salis niueo spumata liquore
Tristificas certant Neptuno reddere uoces,
Aut densus stridor cum celso e uertice montis
Ortus

Ortus adaugeſcit, ſcopuli ui ſæpe repulſus.

VIR. *Iam ſibi tum curuis male tẽperat unda carinis,*
Cum medio celebres reuolant ex æquore mergi,
Clamoremq́. ferunt ad littora: cumq́. marinæ
In ſicco ludunt fulicæ, notasq́. paludes
Deſerit, atque altam ſupra uolat ardea nubem.

AVIE. *Denique cum cælo tenduntur pura ſerena,*
Sæuitura polo ſunt flamina *

*

VIR. *Sæpe etiam ſtellas uento impendente uidebis*
Præcipites cælo labi, noctisq́. per umbras,
Flammarum longos a tergo albeſcere tractus,

AVIE. *Quòd ſi diuerſis ſe paſſim partibus ignes*
Excutiant: uerret pelagus ſine fine modoq́.
Turba procellarum.

*

VIR. *At Boreæ de parte trucis cum fulminat, et cum*
Euriq́. Zephyriq́. tonat domus: omnia plenis
Rura natant foſſis, atque omnis nauita ponto.

*

* *aut bibit ingens*
Iris.

AVIE. *Si ſtellam teter uelut ambiat æquora propter*
Iam uarias Pelagi uolucres, & quæ Aſia circũ
Dulcibus in ſtagnis rimantur prata Cayſtri.
Aut arguta lacus circunuolauit Hirundo.

*

Et ueterem in limo ranæ cecinere querelam.

*

Scorpios infestus præportans flebile acumen.
Hic ualido cupide uenantem perculit ictu,
Mortiferum in uenas figens per uulnera uirus:
Ille graui moriens constrauit corpore terram.
Quare cum magnis sese Nepa lucibus effert,
Orion fugiens commendat corpora terris.
Tú uero fugit Andromeda, et Neptunia Pistrix
Tota latet. cedit conuerso corpore Cepheus,
Extremas medio contingens corpore terras.
Hic caput et superas potis est demergere partes,
Infera lumborum nunquam conuestiet umbra:
Nam retinent Arctoi lustrantes lumine suras.
Labitur illa simul gnatam lacrymosa requirens
Cassiepia, neque ex cælo depulsa, decore
Fertur: nam uerso contingens uertice primum
Terras post humeros euersa sæpe refertur.
Hanc illi tribuunt pœnam Nereides almæ,
Cú quibus, ut perhibēt, ausa est cōtēdere forma.
Hæc obit inclinata, at pars exorta Coronæ est
Altera. cú caudaq́. omnis iam panditur Hydra.
At caput & totum sese Centaurus opacis
Eripit e tenebris, linquens uestigia parua.
Ipse feram dextra retinet, prolabitur inde
* *(guis*
Anguitenēs capite et manibus profert simul An
Iam caput & summum flexo de corpore lumen.
*
Hic ille exoritur cōuerso corpore Nisus, (strás:
Aluum, crura, humeros, simul et præcordia lu-
Et

Et dextra radios læto cum lumine iactans.
Inde Sagittipotens superas conuisere luces
Institit, & mergit Nisi caput. & simul effert
Sese clara Fides, & promit corpore Cepheus.
Feruidus ille Canis toto cum corpore cedit,
Abditur Orion, obijt Lepus abditus umbra.

*

Inferiora cadunt Aurigæ.

*

Inde obiens Capricornus ab alto lumine pellit
Aurigã, instantẽq. Caprã paruos simul Hœdos.
Et magnam antiquo depellit nomine Nauem,
Crus dextrũq. pedẽ linquẽs obit infera Perseus
In loca. tum cedens a puppi linquitur Argo.

*

Obruitur Procyon, emergunt Alites una.
Et uolucris terris existit clara Sagitta.
AVIE. * *perq. notum rutila cum numinis Hydra*
Delphinũ paruas promit Capricornus in auras.
Et matutino consurgit Aquarius orbe.
Os Equus atque pedes nouus exerit. ecce cadẽtis
Parte poli trahit occiduum nox atra sub æquor
Centaurum cauda, sed non caput aut humerorũ
Vasta simul recipit, persistit pectore celso.
Cornipedis species, & cælum uertice fulcit.
Ora dehinc Serpens & prima uolumina tantum
Conditur, ingentis late tamen agmina caudæ
Pone trahit, subit ista solũ, subit æquora rursum,
Integer Oceani cum se Centaurus in undas

Iecerit,

Iecerit, atque nouo uibrauit sidere Piscem:
His summa cæli surgentibus, ille per Austrum
Piscis item planta quã pulcher Aquarius urget
Redditur. haud toto tamẽ hic se corpore promit,
Sed manet alterius uenientis tempora signi.
* sic brachia mæstæ*
Andromedæ, sic crura dehinc, humeriq. nitẽtes
Paullatim recauo redeunt maris aurea cælo
Postquã adolent Pisces, incendia denique Pisces
Cum rutilant mundo, dextrã hæc attollet in ulnã
Læuaq. Virginei rursum se corporis edunt.
Phryx postquam pecoris proruperit ortus,
Australẽ hic Aries Arã procul admouet undis,
Gurgitis occidui qua lux redit, excitat idem
Persea proceri sustollere uerticis astra,
Et claros fulgere humeros. at cetera nondum
Sunt exempta solo, quin totum hoc inuida ueri
Natura ambigua rerum ratione reliquit,
Extimus an reliquos Aries produceret artus
Perseos, an Tauro freta pelleret assurgente.
Hoc una cælum subit integer. haud
Viscera nascentis noua Tauri deserit astra.
Quippe huius flammis Aurigæ sidus inhæret,
Nec tamẽ hunc totum sustollit Taurus in æthrã.
Aurigam salsis euoluunt fluctibus amnem
Surgentes Gemini, Taurum Capra plãtaq. læua
Atq. Hœdi exuperãt, cũ primũ rursus ab undis
Cetosa in superum referuntur uiscera cælum.
Eminus ingentem condit pars prima Booten.

Quattuor

Quattuor hic etenim signis surgentibus altum
Vix penetrat pelagus. neq. sũma totus ab æthra
Labitur Arcturus, manus olli quippe sinistra
Iuge manet, celsisq. ✳ *subducitur Vrsis.*
At cum iam pedibus repetit fluxus Ophiuchus,
Vt genua Oceanus uasto procul æquore condat,
Signum erit Eoa Geminos procedere parte;
Nec lateri Pistrix cuiquam uicina uidetur:
Sed cum tota super sustollitur, expuit atram
Iá pelagus speciẽ, nec adhuc tamẽ extima sorbẽt:
Quin nec nascentis suspectat nauita ponto
Agmina prima Padi cælo tum feruere aperto,
Vicinasq. faces rutili manet Orionis.
Curricula ut solers uero mox indice discat
Certa tenebrarum, possitq. fideliter astro
Explorare notos, & tuto carbasa ponto:
✳ *monet alta Iuppiter æthra.*
Singula nos. facilis ueram dedit arbiter artem.
Nõne uides, primũ cum Phœbe in cornua surgit
Tenuia, & angusto lumen iacit ore per æthram
Decedente die, pronoq. ab tramite Solis,
Promat ut ingressi solers tibi tempora mensis?
✳ *sunt tales quattuor ortus*
Marcentis Lunæ, quales sub mense renato
Quattuor exurgunt languentis luminis umbræ,
Atque bis octonas includunt ordine luces.
At decedentis postrema crepuscula noctis,
Bis sex signa tibi quæ uersat signifer orbis
Monstrabunt. ✳ *nam Phœbus singula mutat*

Semper & alterno succedit in omnia lapsu
** uel cum deuexus in undas*
Labitur, & rebus formam absumpsere tenebræ
*Vel matutino redit in cunabula **
Cum pelago, & rebus suffudit luce colores.
Sic diuersa diem comitantur sidera semper.
*Sed prim * exordia sumpsit ab anno,*
Torreret rutilo cum Phœbus sidere Cancrum,
Cingula cum ueheret pelagus procul Orionis,
Et cum cæruleo flagraret Sirius astro.
Hoc ut fontem, unde & duxit tempora Lunæ
Nauita quo longum facili rate curreret æquor,
Et quo ruris amans telluri sacra parenti
Crederet, ingentiq. petat indagine semper,
Seu qui uela salo, seu qui dat semina terræ, (pus
Hæc mora discẽdi breuis, huc labor, & breue tẽ-
Poscitur, ĩnumeros habet autẽ industria fructus.
Vtilitas te certa manet, prænoscere motus
Si libet aerios, & tempestatibus ipsis
Edere principium. te primum sponte procellis
Arcebis rapidis, te rursum principe fluctus
Vitabunt alij, si certis singula signis
Tempora discernas.
Sæpe etenim quãquam tranquillæ noctis amictu
Mitia portenti requiescunt terga profundi,
Doctus securam subducit ab æquore classem
Nauita, & actea retinet statione phaselum,
Cum matutinæ præsensit signa procellæ.
Nanque alias cælo tum tertia lumina Phœbus

Exe-

Exerit.
Crebro quincta dehinc lux cómouet amphitrité.
Sæpe inopina mali clades ruit. omnia certis
Indicijs tibi Luna dabit, seu lucis utrinque
Cæsa facem, seu cum teretem concrescit in orbé.
Sol quoque uenturas aperit tibi sæpe procellas
Sidera producens, & cum * *sidera condit,*
Nec minus ex alijs aderit cognoscere motus
Aequoris, & magnos cæli callere tumultus.
Cynthia cum primum cælo noua cornua promit,
Cautus utrinque deá circunspice. náque reuersæ
Nequaquam semper similis lux imbuit ortum.
Sed species diuersa trahit, uarioq́. notatur
Formarum primi cum surgit luminis igne.
Tertia cum rutilat, tum maior sideris æthram
Scandit, & aereas quarta face luminat oras:
Ingredientis erit plene tibi nuntia mensis:
Aæc castigato si tertia fulserit ortu
Pura, sic ut fœdis ab syrtibus absore dicat,
Clara serena diu.
VIR. *At si uirgineum suffuderit ore ruborem,*
I. *geor. Ventus erit. uento semper rubet aurea Phœbe.*
AVIE. *Luminis ista dehinc si crassior, atque retusis*
Cornibus ingreditur, si quarti sideris ortum
Percurso, ut tenuem protendat corporis umbrá,
Imbribus aut Zephyris hebetabitur: arguet ul-
Flabra Noti aut pluuias (tro
Tertia si rursum protollat Cynthia currus,
Sic subiecta faces & acumina lenta coruscans,

Vt nec curua quasi declinet cornua, nec se
Fusa supinato diducat lumen in auras:
Occiduo Zephyrum prædicet surgere mundo,
Aut Libyæ de parte Notum. sin quattuor autẽ
Cynthia curriculis cælum subit, atque coruscis
Cornibus immodice præstantibus usserit ignes:
Vix prolixa salum ciet ocyus omnia Cauri,
Istius in Boream quod se sustollit acumen,
Si curuum specie uelut armat: affore cælo
Sæua procellosi prædicet flabra Aquilonis
Inferiore plaga, si Lunam tertius ortus
Proferat, atque Deæ conuoluat circulus oras
Suffusus rutilo: mox tempestate sonora
Spumosum late pelagus canescere cernes,
Maior & hac rauci uersabit gurgitis undas.
Ipsa quoque immodice si uultum Luna rubescat, VI
Contemplator item seu plenum luminis orbem I.g
Cynthia distendit; seu cum tertius ambitus olli
Cæditur, & mediæ uelut indiga lucis utrinque
Sustinet obductæ sibimet dispendia formæ, AV
Cornua prima replens, et cornua fessa dehiscens.
Induit & qualem procedens ore colorem,
Hinc perpende oculis, ipso monitore dierum
Signa tene, ac totũ discerne in tempora mensem.
Non unũ deprehensa diem tibi signa loquuntur,
Nec uulgo in cunctis adsunt præcepta diebus,
Sed quæ signa nouo dederit mox tertia in ortu
Quarta ue, sustollit medios dum Cynthia uultus
Durabunt cælo medio quæ edixerit ore.

Ille alias trino conuoluit tramite Lunam,
Et geminus plerunque meat Sol, et unicus idem.
Cingere si simplex circunuersabitur orbem
Signa procellarum certissima, signa sereni
Præferet: abruptos subito prænuntiat Euros
Marcescens tenui sensim caligine, & æthra
Digestus patula, docet undis adfore pacem.
Si duo se Lunæ, circunfudere repente,
Maxima uis pontum, uis uertet maxima terras.
Maioresq. dehinc agitabunt stagna procellæ,
Si trinus rutilum constrinxerit ambitus orbem.
Et magis immodica formidine sæuiet Auster
Zonarum teter fuerit si tractus in æthra.
Denique disrumpant si sese cingula Lunæ,
Vltima tempestas ruet imi gurgitis æstum.
VIR. *Sol quoque et exoriens, et cum se condit in undas*
I. *geor. Signa dabit. Solem certissima signa sequentur,*
Et quæ mane refert, & quæ surgentibus astris.

*

AVIE. *Non hic cum primo seducet gurgite uultum*
Ceu picturato diuersos ore colores
Proferet. haud etenim tali tibi sole reuecto
Mitia iam cæli fas expectare serena.
Et si tranquillo conuexa cucurrerit austro
Indideritq. facem ponto deus integer, atra
Nube carens purusq. coma & splendidus orbe:
Conuenit Eoæ facem præsumere lucis.
Sed non ora cauo similis medioq. recedens
Orbe, quasi uel si radios discingitur ultro

Figat, ad Australem porrecto sidere partem,
Aut Borea rigidi iaculetur luminis igne:
Et uento & pluuijs reparata in luce carebit.
Denique per flámas procul atque incendia solers
Ipsa die cedunt blandi si lumina Solis,
Tende oculos, certa hoc ducentur signa sinistro.
Et ne sanguineus late rubor imbuat ora,
Qualia protractu uaga nubila sæpe rubescunt.
Aut ne labenti piceus color abdat amictu
Lampada, quære diu si tetro crassior orbe est,
Vuescet pluuijs tellus.
Vis simul amborum si uultum Solis oberret
Cúcta Noti quatiét, imbres procul arua rigabút.
Ecce alias primo nascentis Solis in ortu,
Vel cum præcipites pelago deus inserit ignes,
Si coeunt radij.
Omnibus his signis in terram defluit imber.
VIR. *Aut ubi sub lucem densa inter nubila sese*
I.geor. *Diuersi rumpent radij:*
* *nimbis ingentibus arua madebunt.*
At matutini si Phœbum in littoris *
Maiorem solito produxerit, atque per æthram
Marcenti similis defluxerit extimus orbis,
Alta dehinc scandés minuat iubar igniferú Sol:
Pura serena aderunt.
* *hic quoque magnis*
Cum madefacta die sub tempestatibus horret,
Pallidus ora cadens, promittet pura serena.
Quin nascente die uenturos conuenit imbres
Noscere,

Noscere, cum proni procul ad confinia cæli
*De * piceo spectans nubila tractu:*
Et cum declinant radij, sed partem in utranque
Lucis in occasu, nox ut ferat algida rores,
Imber erit. puras si Phœbus condit habenas,
Et Calpetano tranquillum gurgite lumen
Tingat, at in lapsu nubes ignita sequatur:
VIR. * *nunquam te crastina fallet*
1.geor. *Hora, nec insidijs noctis capiere serenæ.*
AVIE. * *sed cum radijs marcentibus ardor*
Languet, uel tenui tenduntur acumine frustra
Phœbei crines: nimbos aget atra procella,
Talis & obducti cernetur forma diei,
Qualem fraternos subtexens luna iugales
Lucem habitat.
* *aut ubi cursum*
Cum matutinos molitur Lucifer ortus,
Ebria sanguineas subuoluunt uellera nubes.
Nanque grauis cælo fundetur protinus imber.
Nec si Sole procul rutila inter stagna morante
Emineant radij, radios quoque crassior umbra
Contegat: ille dies pluuijs uentoq. carebit.
Quin erit imber item, si Solem circulus ater
Ambiat exortum. maior si denique nimbus
Vrgebit cælo, maior sola perluet imber,
Circumfusa adeo si cingula nescia solui
Seruarent tesram speciem torpentia noctis.
Sæpe etiam Phœbo nubes percussa rubescit,
Et meditata dei formam procul igne recepto,

Concipit effigiem ſimulato luminis orbe.
Id qua parte poli ſpectaueris, adfore ab ipſa
Parte tene uẽtos. tamẽ, hæc tamẽ omnia ſemper
Decedente die melius uentura docebunt.

*

Conuenit hic etiam paruum Præſepe notare,
Id nubi nomen, quæ Cancro obuoluitur alto,
Græcia docta dedit. quapropter denique Aſellos.
Suſpice, quorum unus ſeptẽ uicina trioni (ſtrũ,
Aſtra adolet, tepidũ procul alter ſpectat in Au-
In medio quod nube quaſi concreſcit adacta,
Id Præſepe uocant. Porro hoc Præſepe repente

*

Si ſeſe ex oculis procul auferat, ardeat autem
Congruus aerijs late rubor ignis Aſellis:
Nequaquam tenues agitabunt ſtagna procellæ.
At ſi ſideribus ſimilis lux duret, & illi
Tetra ſit effigies: ruet altis nubibus imber:
Sin Boreæ de parte trucis uelut indiga iuſtæ
Stella facis, lento marceſcere cernitur igne,
Et procul alterius iuba late flagrat Aſelli:
Protinus Aethiopum ſurget cõuallibus Auſter.
At regione Noti ſi lucem ſtella ſeneſcat,
Sæuus Riphæis Aquilo crepitabit ab oris.
CIC. *Atque etiam uentos præmonſtrat ſæpe futuros.*
Inflatum mare, cum ſubito penituſq. tumeſcit.
Saxaq. cana ſalis niueo ſpumata liquore
Triſtificas certant Neptuno reddere uoces,
Aut denſus ſtridor cum celſo e uertice montis

Ortus

Ortus adaugescit, scopuli ui sæpe repulsus.

VIR. *Iam sibi tum curuis male tẽperat unda carinis,*
Cum medio celebres reuolant ex æquore mergi,
Clamoremq. ferunt ad littora. cumq. marinæ
In sicco ludunt fulicæ, notasq. paludes
Deserit, atque altam supra uolat ardea nubem.

AVIE. *Denique cum cælo tenduntur pura serena,*
Sæuitura polo sunt flamina *

*

VIR. *Sæpe etiam stellas uento impendente uidebis*
Præcipites cælo labi, noctisq. per umbras,
Flammarum longos a tergo albescere tractus,

AVIE. *Quòd si diuersis se passim partibus ignes*
Excutiant: uerret pelagus sine fine modoq.
Turba procellarum.

*

VIR. *At Boreæ de parte trucis cum fulminat, et cum*
Euriq. Zephyriq. tonat domus: omnia plenis
Rura natant fossis, atque omnis nauita ponto.

*

* *aut bibit ingens*
Iris.

AVIE. *Si stellam teter uelut ambiat æquora propter,*
Iam uarias Pelagi uolucres, & quæ Asia circũ
Dulcibus in stagnis rimantur prata Caystri.
Aut arguta lacus circunuolauit Hirundo.

*

Et ueterem in limo ranæ cecinere querelam.

*

CIC. *Et matutinis Acredula uocibus instat,*
Instat, & assiduas uocum iacit ore querelas,
Cum primum gelidos rores aurora remittit.
Fuscaq. nonnunquam cursans per littora cornix,
Demersit caput & fluctum ceruice recepit.

*

Mollipedesq. boues spectantes lumina cæli,
Naribus humiferum duxere ex aere succum.

VIRG. *Sæpius & tectis penetralibus extulit oua*
Angustum formica terens iter.

*

AVIE. *Inserit interius terrarum redditus æstus,*
Pectora cum curuo purgat gallinula rostro.

*

Agmine cum denso circunuolitare uidetur
Graculus, & tenui cum stridunt gutture corui,
Cum procera salum repetit languore frequenti
Ardea.

*

* *cum paruæ defigunt spicula muscæ,*
Et si nocturnis ardentibus undique testis
Concrescunt fungi, si flammis emicet ignis
Effluus, aut lucis substantia langueat ultro:
Conuenit instantes prænoscere protinus imbres.

*

VIRG. *Nec nocturna quidem carpentes densa puellæ*
Nesciuere hiemem, testa cum ardente uiderent
Scintillare oleum, & putres concrescere fungos.

*

AVIE. *Si nimiũ ad montẽ nebularum crassus amictus*
Tendatur,

Tendatur, summo nudentur uertice saxa.

*

Et cum pontus item freta per distenta quiescit
Nubila si longo se procumbentia tractu
Diffundunt cælo, & Thetidi terrisq. supinis
Pax aderit, nusquam mundo, ruet effluus imber.
Sed cum tranquillo tenduntur crassa serena,
Sub Ioue uenturæ prænoscere signa procellæ
Conuenit, & cum perfurit aeris horror
Inspice quam referant terris pelagoq. quietem,
Inter prima tamen paruum præsepe notatur,
Arduus excelso quod Cancer cardine uoluit
Cum minus & primo purgatur flammine uenti
Tempore. *

VIRG. *Nec quidquam seros exercet noctua cantus.*

*

AVIE. *Tum uespertinum cornix longæua resultat*
VIRG. *Tum liquidas corui presso ter gutture uoces*
Aut quater ingeminant, & sæpe cubilibus altis,
Nescio qua præter solitum dulcedine læti
Inter se folijs strepitant. iuuat imbribus actis
Progeniem paruam, dulcesq. reuisere nidos.

*

AVIE. * *tunc pennis corpora plaudunt,*
Tunc & Strymonias circunuolitare repente
Suspicies, & per aperta ubi mitior annus
Sponte procellosum disiecerit aera cæli.
VIRG. * *tum stellis acies obtusa uidetur.*
AVIE. *Nubila nec crassos circunduxere meatus*

Vt iubar occulerent, flagrantibus obuia flāmis,
Nec caligo inhibet rutilantis lampados ignis,
Orbe nec expleto sacra sidera luna recondit.
Sed iam sponte sua stellarum lumina marcent,
Conuenit hybernæ prænoscere dura procellæ
Nubila. *
Gramina si carpit semesa petatius anser,
Si nocturna tibi cornix canit: Hesperus æthra
Cum redit, innumero si cantu craculus instat,
Si matutino fringuilla resultat ab ore,
Si fugiunt uolucres raptim freta turbida Nerei,
Orchilos infestus si floricomis hymenæis
Ima petit terræ, si denique paruus Eritheus,
VIRG. * *& e pastu descendens agmine magno,*
Coruorum increpuit densis exercitus alis.
AVIE. *Cecropias si pastus Apis uicinus ab ipsa*
Castra inhibet, florumq. simul libamina mæstæ
Proxima decerpunt. si Threiciæ per aperta
Sponte Grues trepidant, nec sese audacius æthræ
Committunt, *
* *si soluit aranea casses.*
Tenuia si toto uehit Auster licia cælo,
Mox tempestates & nubila tetra cientur.
Quid maiora canam * *? cinis ipse repente*
Cum coit, albenti nix terras uestit amictu,
Nix operit terras, rutilis ubi lumina prunis
Summa rubent, errantq. breui caligine crassa,
Interius nebulæ, & densa iam fomes in igni
Marcescit, penitus pluuios mox arguet austros.

Induit

*

Induit immodicis cum ſemet floribus ilex.
Et cum flore nouo, cum brachia gláde grauátur
Vuentis cæli ſibi nutrimenta latenter
Sponte operata docet.

CIC. *Iam uero ſemper uiridis ſemperq́. grauata*
Lentiſcus, triplici ſolita grandeſcere fœtu
Ter fruges fundés, tria tempora móſtrat arandi.

*

AVIE. *Ter prorumpentis Scyllæ teres erigitur flos,*
Sulcandiq́. ſolum ter monſtrat tempus adeſſe,

*

Sic & crabronum rauca agmina ſi uolitare
Fine ſub Autumni conſpexeris æthere longo:
Iam ueſpertinos primos cum commouet ortus
Vergilias, pelago dices inſtare procellas:
Siq́. ſues lentæ, ſi lanæ ſedula nutrix,
Si Capra dumoſis errans in ſaltibus ultro
In Venerem pergat.
Et tempeſtates & nubila protinus atra
Adfore præcipites.

*

* *quin & gaudebit arator,*
Quiq́. ſolum iuſti uerſabit menſibus anni
Plebe gruum prima: gaudebit tardus arator
Agmine pigrarum, ſi quadam lege deorum

*

His comes eſt imber: ſi denique terram
Lanigeræ fodiant, caput aut tédatur in Arcton,
Cum

Cum madidus per marmora turbida condit
Pleiadas occasus, cum brumæ in frigora cedit
Frugifer autumnus, ruet æthra concitus imber.
At si perruptis terrarum dorsa lacunis
Infodiant pecudes:
VIRG. *Suspecti tibi sint imbres. nanque urget ab alto*
Arboribusq. satisq. Notus pecoriq. sinister.
AVIE. *Nix herbas lædet teneras, nix uret aristas.*

*

At si contigerit plures ardere cometas,
Inualidas segetes torrebit siccior aer.

*

Contemplator item si longo plurima ponto
Agmina festinant uolucrũ, solidamq. frequẽtes
Succedunt terram: sterilis desæuiet æstus,
At sitient agri.
Sed si * *producant agmina ab undis*
Nec trepido passim uersent conuexa uolatu,
Lætitia est duris pastoribus, adfore parcos
Præsumunt imbres. Sic in contraria semper
Vota homines agimur, nostriq. cupidine fructus
Poscimus alterius dispendia, denique & ipsa
Solers natura, & rerum genitalibus ordo.
Certa suis studijs affixit signa futuri.
Nanque & ouis cupido si gramina tondeat ore
Insaturata cibi decerpens latius agros,
Pastor indicium pluuialis frigoris edet.
Et si persultans aries lasciuius herbas
Appetit, aut sese sustollant saltibus hædi:

Vel si iuge gregi cupiant hærere, nec usquam
Matribus abscedant, & si sine fine modoq.
Pabula delibent, cum tutas uespera dire
Compellat caulas: monstrabunt adfore nimbos.

*

Bubus arator item trahit atro signa procellæ.
Lambere si lingua prima bos uestigia forte
Viderit, aut dextrũ prosternere corpus in armũ

*

Vel si prolixis auras mugitibus implent
Pascua linquentes uix uespere.

*

* *dat capra moti*
Rursum signa poli, cum spinis ilicis atræ
Multa inhiat. docet hæc eadem sus horrida cœno
Gurgitis illuuie si sæpius inuoluatur.
Martius ipse lupus uillarum proxima oberrans
Assectansq. locos hominum, lectumq. laremq.
Sponte petens, crasso consurgere nubila cælo
Præmonet. *

* *id parui cum strident denique Mures*
Cum gestire solo, cum ludere forte uidentur
Portendunt, tibimet canis in præsentia ultro
Tellurẽ fodiens. tamen hæc tamen omnia rerum
Adfore, uel primo nimbis mox Sole docebunt:
Vel cum curriculis lux ibit cœpta secundis,
Tertius aut uerso cum uenerit ortus olympo.

*

Non

Non ſpernenda tibi ſint ulla, ſed memor uni
Adde aliud ſemper, ſi tertia denique ſigna
Proueniant, firmo uenturum pectore fare,
Et tranſactorum ſolers componere menſum
Signa laborabis, ſi ſic fluxere reperta,
Nequaquam trepidare pudor perſuadeat ullos
Aſtrorum lapſus, aſtrorum protinus ortus.
Diſcute ſi caſus ſimilis, & ſtella per æthram
Prodidit exacti iam ſumma crepuſcula menſis,
Et ſurgentis item primordia conſcius artis
Fare ſacræ menſum confinia ſumma duorum
Cæca latent lucis hæc ſemper ſemet in octo
Inſcia lunaris tendunt facis. Ipſe fideli
Perquires ſtudio, & ſi quid tibi forte repertum
Pluribus indicijs, ſolers fulcire memento.

FINIS.

Q. CICERONIS DE PETITIONE CONSVLATVS, AD MARCVM FRATREM, LIBER.

ETSI *tibi omnia ſuppetunt, quæ conſequi ingenio, aut uſu homines, aut diligentia poſſunt: tamen amore noſtro non ſum arbitratus alienum, ad te perſcribere ea, quæ mihi ueniebant in mentem, dies ac noctes de petitione tua cogitanti: non ut aliquid ex iis noui adijcerem; ſed ut ea, quæ in re diſperſa, atque infinita uiderentur eſſe, ratione, & diſtributione ſub uno aſpectu ponerentur. Quanquam plurimum natura ualet, tamen uidetur in paucorum menſium negotio poſſe ſimulatio naturam uincere. ciuitas quæ ſit, cogita, quid petas, qui ſis. prope quotidie ad forum tibi deſcendenti meditandum hoc ſit, nouus ſum, conſulatum peto, Roma eſt. nominis nouitatem dicendi gloria maxime ſubleuabis. ſemper ea res plurimum dignitatis habuit. non poteſt, qui dignus habetur patronus conſularium, indignus conſulatu putari. quamobrem, quoniam ab hac laude proficiſceris, &, quidquid es, ex hoc es: ita paratus ad dicendum uenito, quaſi in ſingulis cauſſis iudicium de omni ingenio futurum ſit. eius facultatis adiumenta, quæ tibi ſcio eſſe ſepoſita, ut parata ac prompta ſint, cura;*

ra; & ſæpe, quæ de Demoſthenis ſtudio & exercitatione ſcripſit Demetrius, recordare. deinde & amicorum multitudo, & genera appareant: habes enim ea, quæ noui habuerunt, omnes publicanos, totum fere equeſtrem ordinem, multa præterea municipia, multos abs te defenſos cuiuſque ordinis, aliquot collegia, præterea ſtudio dicendi conciliatos plurimos adoleſcentulos, quotidianam amicorum aſſiduitatem & frequentiam. hæc cura et ut teneas commendando, & rogando, & omni ratione efficiendo, ut intelligant qui debent tua cauſſa, referendæ gratiæ, & qui uolunt, obligandi tui tempus ſibi aliud nullum fore. etiam hoc multum uidetur adiuuare poſſe nouum hominem, hominum nobilium uoluntas, & maxime conſularium. prodeſt, quorum in locum ac numerum peruenire uelis, ab his ipſis illo loco, ac numero dignum putari. hi rogandi omnes ſunt diligenter, et ad eos allegandum: perſuadendumq́. eſt ijs, nos ſemper cum optimatibus de rep. ſenſiſſe, minime populares fuiſſe; ſi quid locuti populariter, id nos eo conſilio feciſſe, ut nobis Cn. Pompeium adiungeremus, ut eum, qui plurimũ poſſet, aut amicum in noſtra petitione haberemus, aut certe non aduerſarium. præterea adoleſcentes nobiles elabora ut habeas, uel ut teneas ſtudioſos quos habes. multum dignitatis afferent. plurimos habes: perfice ut ſciant, quantum in ijs putes eſſe. ſi adduxeris, ut ij, qui nolunt, cupiant, plurimum quidem proderunt. ac multum etiam no

uitatem

uitatem tuam adiuuat, quòd eiusmodi nobiles tecum petunt, ut nemo sit qui audeat dicere, plus illis nobilitatem, quàm tibi uirtutem prodesse oportere. iam P. Galbam, & L. Cassium summo loco natos, quis est, qui petere consulatum putet? uides igitur amplissimis ex familijs homines, qui sine neruis sint, tibi pares esse non posse. at Antonius & Catilina molesti sunt. immo homini nouo, industrio, innocenti, diserto, gratioso apud eos, qui res iudicant, optandi competitores, ambo sicarij, ambo libidinosi, ambo egentes. eorum alterius bona proscripta uidimus, uocem denique audiuimus iurantis se Romæ iudicio æquo cum homine Græco certare non posse: & ex senatu eiectum scimus. optima uero censorum existimatione in prætura competitorem habuimus, amico Sabidio, & Panthera, quòd, ad tabulam quos poneret, non habebat. quo tamen in magistratu amicam, quam palam domi haberet, de machinis emit. In petitione autem consulatus caupones omnes hic compilare per turpissimam legationem maluit, quàm adesse, & populo R. supplicare. Alter uero, dij boni, quo splendore est? primum nobilitate eadem, qua Catilina. num maiore? non, sed uirtute. quamobrem qui inanius umbram suam metuit, hunc negliges quidem, natum in patris egestate, educatum in sororis stupris, corroboratum in cæde ciuium; cuius primus ad remp. aditus in equitibus R. occidendis fuit. nam illis, quos me

minimus, Gallis, qui tum Titiniorum, ac Manniorum, ac Tanusiorum capita demebant, Sylla unum Catilinam præfecerat; in quibus ille hominem optimum Q. Cæcilium sororis suæ uirum, equitem R. nullarum partium, cum semper natura, tum etiam ætate iam quietum, suis manibus occidit. quid ego nunc dicam petere eum tecum consulatū, qui hominem carissimū populo R. M. Marium inspectante populo R. uirgis per totam urbem cecide rit, ad bustum egerit, ibi omni cruciatu lacerarit, uiuo stanti collum gladio sua dextera secuerit, cum sinistra capillum eius a uertice teneret, caput sua manu tulerit, cum inter digitos eius riui sanguinis fluerent? qui postea cum histrionibus, & cum gladiatoribus ita uixit, ut alteros libidinis, alteros facinoris adiutores haberet: qui nullum in locum tam sanctum et tam religiosum accessit, in quo non, et si in alijs culpa non esset, tamen ex sua nequitia dedecoris supicionem relinqueret: qui ex curia Curios, & Annios, ab atrijs Sapalas, & Caruilios, ex equestri ordine Pompilios, & Cnæos sibi amicissimos compararit: qui tantum habet audaciæ, tantum nequitiæ, tantum denique in libidine artis, & efficacitatis, ut parentum prope in gremijs prætextatos liberos constuprarit. Quid ego nunc tibi de Africa, quid de testium dictis scribam? nota sunt: et ea tu sæpius legito. sed tamen hoc mihi non prætermittendū uidetur, quòd primum tam egens ex eo indicio discessit, quàm quidam iudices eius an-

te il-

te illud iudicium fuerunt: deinde tam inuidiosus, ut aliud in eum iudicium quotidie flagitetur. hic se sic habet, ut magis timeat, etiam si quieuerit; quàm ut contemnat, si quid commouerit. Quanto melior tibi fortuna petitionis data est, quàm nuper homini nouo C. Cœlio? ille cum duobus hominibus ita nobilissimis patebat, ut tamen in ijs omnia pluris essent, quàm ipsa nobilitas: summa ingenia, summus pudor, plurima beneficia, summa ratio, ac diligentia petendi. tamen eorum alterum, cum deesset alter, Cœlius, etiam cum multo esset inferior genere, superior nulla re pæne, superauit. quare si facies ea, quæ tibi natura, & studia, quibus usus es semper, largiuntur, quæ temporis tui ratio desiderat, quæ potes, quæ debes: non erit difficile certamen cum ijs competitoribus, qui nequaquam sunt tam genere insignes, quàm uitijs nobiles. quis enim reperiri tam improbus ciuis potest, qui uelit uno suffragio duas in remp. sicas distringere? Quoniam igitur, quæ subsidia nouitatis haberes, & habere posses, exposui: nunc de magnitudine petitionis dicendum uidetur. Consulatum petis. quo honore, nemo est, qui te non dignum arbitretur: sed multi, qui inuideant: petis enim homo ex equestri loco summum locum ciuitatis, atque ita summum, ut forti homini, diserto, innocenti multo ille idem honos plus amplitudinis, quàm ceteris afferat. noli putare eos, qui sunt eo honore usi, non uidere, tu cũ idem sis adeptus, quid dignitatis habiturus sis. eos

mum esse te cupiat, ualde elaborandum puto: tum ut tribules, ut uicini, ut clientes, ut denique liberti, postremo etiam seruitus: nam fere omnis sermo ad forensem famam a domesticis emanat auctoribus. deinde instituendi sunt cuiuscunque generis amici ad speciem hominis illustris honore ac nomine: qui etiam si suffragandi studia non nauant, tamen afferunt petitori aliquid dignitatis ad iustitiam obtinendam. Magistratus, ex quibus maxime consules, deinde tribunos pl. ad conficiendum centurias homines excellenti gratia, qui tribuent centuriam, ut aliquod ex te beneficium aut habeant, aut ut habeant sperent, eos prorsus magnopere compara, et confirma. nam per hos annos homines ambitiosi uehementer omni studio, atque opere laborarunt, ut possent a tribulibus suis ea, quae peterent, impetrare. hos tu homines, quibuscúque rationibus poteris, ut ex animo, atque ut ex illa summa uoluntate tui studiosi sint, laborato. quòd si satis grati homines essent, haec omnia parata esse debebant, sicut parata esse concerno: nam hoc biennio quattuor sodalitates ciuium ad ambitionem gratissimorum tibi obligasti, M. Fundanij, Q. Gallij, Cn. Cornelij, L. Coruini: & horum in caussis ad te deferendis quidnam eorum sodales receperint et confirmarint, scio: nam interfui. quare hoc tibi faciendum est, ut idem ab ijs, quod debent, exigas, saepe commonendo, rogando, confirmando, curando ut intelligant nullum tempus aliud se unquam habituros referendae

gratiæ, profecto homines & spe reliquorum tuorum officiorum, etiam recentibus beneficijs ad studium seruandum excitabuntur. & omnino quoniá eo genere amicitiarum petitio tua maxime initiata est, quod caussarum defensionibus adeptus es: fac ut plane ijs hominibus, quos deuinctos tenes, descriptum, ac dispositum suum cuique munus sit. &, quemadmodum memini, quòd nulla in re illis unquam molestus fuisti, sic cura ut intelligant omnia te, quæ ab illis tibi deberi putaris, ad hoc tempus reseruasse. Sed quoniam tribus rebus homines maxime ad beneuolentiam, atque hæc suffragandi studia ducuntur; beneficio, spe, adiunctione animi, uel uoluntate: animaduertendum est, quemadmodum cuique horum generi sit inseruiendum. Minimis beneficijs homines adducuntur, ut satis caussæ putent se ad studium suffragationis dedisse, ne dum ij, quibus saluti fuisti, quos tu habes plurimos. & intelligant, si hoc tuo tempore non satisfecerint, se probatos nemini unquam fore. quod cum ita sit, tamen rogandi sunt, atque etiam in hanc opinionem adducendi, ut, qui nobis adhuc obligati fuerint, ijs uicissim nos obligari adhuc posse uideamur. qui autem spe tenentur, quod genus hominum multo est diligentius, atque officiosius; ijs fac ut propositum, ac paratum auxilium tuum esse uideatur; denique ut spectatorem te suorum officiorum esse intelligant 208.b. *diligentem; ut uidere te plane, atque animaduertere, quantum ab unoquoque proficiscatur, appareat.*

Tertium

Tertium illud genus est studiorum uoluntarium: quod agendis gratijs, accommodandis sermonibus ad eas rationes, propter quas quisque studiosus tui esse uidebitur, significanda erga illos pari uoluntate; adducenda amicitia in spem familiaritatis, & consuetudinis confirmari oportebit. atque in ijs omnibus generibus indicato & perpendito quantum quisque possit, ut scias et quemadmodum cuique inseruias, & quid a quoque expectes, & postules. sunt enim quidam homines in suis ciuitatibus, & municipijs gratiosi: sunt diligentes, & copiosi: qui etiam si antea non studuerunt huic gratiæ, tamen ex tempore elaborare eius caussa, cui debent, aut uolunt, facile possunt. his hominum generibus sic inseruiendum est, ut ipsi intelligant te uidere quid a quoque expectes, sentire quid accipias, meminisse quid acceperis. Sunt autem alij, qui aut nihil possunt, aut etiam odio sunt tribulibus suis, nec habent tantum animi, aut facultatis, ut enitantur ex tempore. hos internoscas: & uideto, ne, spe in aliquo maiore posita, præsidij parum comparetur. & quanquam partis & fundatis amicitijs fretum ac munitum esse oporteret: tamen in ipsa petitione amicitiæ permultæ, ac perutiles cóparantur. nam in ceteris molestijs habet hoc tamen petitio commodi; ut possis honeste, quod in cetera uita non queas, quoscunque uelis, adiungere ad amicitiam: quibuscum si alio tempore agas, ut te utantur, absurde facere uideare: in petitione autem nisi id agas &

cum multis, & diligenter, nullus petitor esse uideare. Ego autem tibi hoc confirmo, esse neminem, nisi si aliqua necessitudine competitorum alicui tuorum sit adiunctus, a quo non facile, si contenderis, impetrare possis, ut suo beneficio promereatur, se ut ames, & sibi ut debeas, modo intelligat te magni æstimare, ex animo agere, bene se ponere, fore ex eo non breuem et suffragatoriam, sed firmam & perpetuam amicitiam. nemo erit, mihi crede, in quo modo aliquid uirtutis sit, qui hoc tempus sibi oblatum amicitiæ tecum constituendæ prætermittat, præsertim cum id tibi casus afferat, uti tecum petant, quorum amicitia aut contemnenda, aut fugienda sit, & qui hoc, quod ego te hortor, non modo non assequi, sed ne incipere quidem possint. nam quid incipiat Antonius homines adiungere, atque inuitare ad amicitiam, quos per se suo nomine appellare non possit? mihi quidem stultius nihil uidetur, quàm existimare eum studiosum tui, quem non noris: eximiam quandam gloriam, & dignitatem, ac rerum gestarum magnitudinem esse oportet in eo, quem homines ignoti, nullis suffragantibus meritis, honore afficiant. nanque ut homo iners, sine officio, sine ingenio, cum infamia, nullis amicis septus, hominum plurimorum studio, atque omnium bona existimatione munitum præcurrat, sine magna culpa negligentiæ fieri non potest. Quamobrem, omnes centurias multis & uarijs amicitijs, cura, ut confirmatas habeas: & primum

primum id, quod ante oculos eſt, ſenatores, equiteſq. Romanos, ceterorum ordinum nauos homines & gratioſos complectere. multi homines urbani & induſtrij, multi libertini gratioſi: in foro nanque uerſantur: quos per te, quos per communes amicos poteris ſumere. cura ut tui cupidi ſint, elaborato, appetito, allegato, ſummo beneficio te afficere oſtendito. deinde habe oratores urbis totius, collegium omnium pagorum, uicinitatum. ex ijs principes ad amicitiam tuam ſi adiunxeris, per eos reliquam multitudinem facile tenebis. poſtea totam Italiam fac ut in animo, ac memoria tibi diſtributam, comprehenſamq. habeas: ne quod municipium, coloniam, præfecturam, locum denique Italiæ ne quem eſſe patiare, in quo non habeas firmamenti quod ſatis eſſe poſſit. perquiras etiam & inueſtiges homines ex omni regione, eoſq. cognoſcas, appetas, confirmes, cures ut in ſuis ciuitatibus tibi aliquos petant, & tua cauſſa quaſi canditati ſint. uolent te amicum, ſi ſuam a te amicitiam expeti uidebunt. id ut intelligant, oratione, quæ ad rationem pertinet, conſequere. homines municipales, ac ruſticani, ſi nomine tantum noti ſunt, in amicitia ſe eſſe arbitrantur. ſi uero etiam præſidij ſe aliquid ſibi conſtituere putant, non amittunt occaſionem promerendi. hos ceteri, & maxime tui competitores ne norunt quidem, tu & noſti, & facile cognoſces: ſine queis amicitia eſſe non poteſt.

neque

neque id tamen satis est; tametsi magnum est; sed ut consequatur spes utilitatis, atque amicitiæ, ne nomenclator solum, sed amicus etiam bonus esse uideare. ita cum et hos ipsos propter suam ambitionem, qui apud tribules suos plurimum gratia possint, studiosos in centurijs habebis; & ceteros, qui apud aliquam partem tribulium propter municipij, aut ciuitatis, aut collegij rationem ualent, cupidos tui constitueris; in optima spe esse debebis. Iam equitum centuriæ multo facilius mihi diligentia posse teneri uidentur. primum cognoscendi sunt equites, deinde adipiscendi: multo enim facilius illa adolescentulorum ad amicitiam ætas adiungitur. deinde habebis tecum ex iuuentute optimum quenque, & studiosissimum humanitatis. tum equester ordo sequetur illius auctoritatem ordinis, si abs te adhibetur ea diligentia, ut non ordinis illius auctoritatem solum uoluntate, sed etiam singulorum amicitijs eas centurias confirmatas habeas. iam studia adolescentulorum in suffragando, in obeundo, in nuntiando, in assectando mirifice & magna, et honesta sunt. Et quoniam assectationis mentio facta est, id quoque curandum est, ut quotidiana cuiusque generis, & ordinis, & ætatis utare. nam ex ea ipsa copia coniectura fieri poterit, quantum sis in ipso campo uirium, ac facultatis habiturus. huius autem rei tres partes sunt; una salutatorum, cum domum ueniunt; altera deductorum; tertia assectatorum. In salutatoribus,

toribus, qui magis uulgares sunt, & ad hanc consuetudinem, quæ nunc est, plures ueniunt, hoc efficiendum est, ut hoc ipsum minimum officium eorum tibi gratissimũ esse uideatur. Qui domum tuá uenient, ijs significato te animaduertere; et eorum amicis, qui illis renuntient, ostendito; sæpe ipsis dicito. sic homines sæpe, cum obeunt plures competitores, & uident unum esse aliquem, qui hæc officia maxime animaduertat, ei se dedunt, deserunt ceteros, minutatim ex communibus proprij, ex fucosis firmi suffragatores euadunt. iam illud teneto diligenter, si eum, qui tibi promiserit, fucum, ut dicitur, facere uelle senseris, ut te id audisse, aut scire dissimules; si quis tibi se purgare uolet, quòd suspectum esse arbitretur, affirmes te de illius uoluntate nunquam dubitasse, nec debere dubitare: is enim, qui se non putat satisfacere, amicus esse nullo modo potest. scire autem oportet, quo quisque animo sit, ut &, quantum cuique confidas, constituere possis. Iam deductorum officium, quod maius est quàm salutatorum, hòc gratius tibi esse significato, atque ostendito, &, quoad eius fieri poterit, certis temporibus descendito. magnam affert opinionem, magnam dignitatem quotidiana in deducendo frequentia. Tertia est ex hoc genere assidua assectatorum copia. in ea quos uoluntarios habebis, cura ut intelligant te sibi in perpetuum summo beneficio obligari. qui autem tibi debent, ab ijs plane hoc munus exige; qui per ætatem, ac

negotium

negotium poterunt, ipsi tecum ut assidui sint: qui si ipsi sectari non poterunt, necessarios suos in hoc munere constituant. ualde ego te uolo, & ad rem pertinere arbitror, semper cum multitudine esse. præterea magnam affert laudem, & summam dignitatem, si ij tecum erunt, qui a te defensi, & qui per te seruati, ac iudicijs liberati sunt. hæc tu plane ab ijs postulato, ut, quoniam nulla impensa per te alij rem honestam, alij salutem, ac fortunas omnes obtinuerunt, nec aliud ullum tempus futurum sit, ubi tibi referre gratiam possint, hoc te officio remunerent. Et quoniam in amicorum studijs hæc omnis oratio uersatur: qui locus in hoc genere cauendus sit, prætermittendum non uidetur. fraudis, atque insidiarum, & perfidiæ plena sunt omnia. non est huius temporis perpetua illa de hoc genere disputatio, quibus rebus beneuolus, & simulator dijudicari possit. tantum est huius temporis admonere. summa tua uirtus eosdem homines & simulare tibi esse amicos, & inuidere coget. quamobrem ἐπιχάρμειον illud teneto, neruos atque artus esse sapientiæ, non temere credere. & cum tuorum amicorum studia constitueris, tum etiam obtrectatorum, atque aduersariorum rationes, & genera cognoscito. hæc tria sunt: unum ex ijs, quos læsisti: alterum, qui sine caussa non amant: tertium, qui competitorum ualde amici sunt. Quos læsisti cum contra eos pro amico diceres, his te purgato plane: necessitudines cõmemorato: in spem adducito;

ducito; te in eorum rebus, si se in amicitiam contulerint, pari studio, atque officio futurum spondeto. Qui sine caussa non amant, eos aut beneficio, aut spe, aut significando tua erga illos studia futura, delenies, dans operam, ut de illa animi prauitate deducas. Quorum uoluntas erit abs te propter competitorum amicitias alienior, his quoque eadem inserui oratione, qua superioribus: &, si probare poteris, te in eos ipsos competitores tuos beneuolo esse animo ostendito. Quoniam de amicitijs constituendis satis dictum est, dicendum est de illa altera parte petitionis, quæ in populari ratione uersatur. Ea desiderat nomenclationem, blanditiam, assiduitatem, benignitatem, rumorem, spem in rep. Primum id, quod facis, ut homines noris, significa, ut appareat; & auge, ut quotidie melius fiat. nihil mihi tam populare, neque tam gratum uidetur. Deinde id, quod natura non habes, induc in animum ita simulandum esse, ut natura facere uideare. nam comitas tibi necesse est, ea, quæ bono ac suaui homine digna sit. sed opus est magnopere blanditia: quæ etiam si uitiosa est, & turpis in cetera uita, tamen in petitione necessaria. tibi enim cum deteriorem aliquem assentando facit, improba est: cum amiciorem, non tam uituperanda. petitori uero necessaria est, cuius & frons, & uultus, & sermo ad eorum, quoscunque conuenerit, sensum, & uoluntatem commutandus est. iam assiduitatis nullum est præceptum:

ptum: uerbumq. ipsum docet, quæ res sit. prodest quidem uehementer nusquam deesse: sed tamen hic fructus est assiduitatis, non solum esse Romæ, atque in foro, sed assidue petere, sæpe eosdem appellare, non committere ut quisquam possit dicere, quod eius sit consequi possis, si abs te non sit rogatum, & ualde ac diligenter rogatum. Benignitas autem late patet, & est in re familiari. quæ quanquam ad multitudinem peruenire non potest, tamen ab amicis laudatur, & multitudini grata est: est in conuiuijs, quæ facete abs te, et amicis tuis concelebrentur & passim, & tributim: est etiam in opera, quam peruulga, & communica: cura, ut aditus ad te diurni atque nocturni pateant, neque foribus solum ædium tuarum, sed etiam uultu, & fronte; quæ est animi ianua. quæ si significant uoluntatem abditam esse ac retrusam, parui refert patere ostium: homines enim non modo promitti sibi, præsertim quæ a candidato petant, sed etiam large ac honorifice promitti uolunt. quare hoc quidem facile præceptum est, ut, quod acturus sis, id significes te studiose, ac libenter esse facturum. illud difficilius, & magis ad tempus, quàm ad naturam accommodatum tuam; quod facere non possis; ut id iucunde neges. quorum alterum est boni uiri, alterum boni petitoris. nam cum id petitur, quod honeste, aut sine detrimento nostro promittere non possumus, quo modo si quis roget, ut contra amicum aliquam caussam recipiamus: belle negandum est,

est, ut ostendas necessitudinem, demonstres quàm moleste feras, alijs te id rebus exacturum esse persuadeas. audiui hoc dicere quendam de quibusdam oratoribus, ad quos caussam suam detulisset; gratiorem sibi fuisse orationem eius, qui negasset, quàm illius, qui recepisset. sic homines fronte, & oratione magis, quàm ipso beneficio, req. capiuntur. uerum hoc probabile est. illud alterum subdurum tibi homini plane perito suadere: sed tamen tempori tuo consulam. quibus enim te propter aliquod officium necessitudinis affuturum negaris, tamen ij possunt abs te placati æquiq. discedere. quibus autem iccirco negaris, quòd te impeditum esse dixeris aut amicorum negotijs, aut grauioribus caussis, aut ante susceptis; inimici discedunt, omnesq. hoc animo sunt, ut sibi te mentiri malint, quàm negare. C. Cotta in ambitione artifex dicere solebat, se operam suam, quod non contra officium rogaretur, polliceriq. solere omnibus, impertire ijs, apud quos optime poni arbitraretur; ideoq. se negare nemini, quòd sæpe accideret caussa, cur is, cui pollicitus esset, non uteretur; sæpe, ut ipse magis esset uacuus, quàm putasset: neque posse domum eius compleri, qui tantum modo reciperet, quantum uideret se obire posse: casu fieri, ut agantur ea, quæ non putaris, illa, quæ credideris in manibus esse, ut aliqua de caussa non agantur: deinde esse extremum, ut irascatur is, cui mendacium dixeris. id si promittas, & incertum est, & in diem,

& in

& in paucioribus. sin autem id neges, statim abalienant se, & inimicantur. plures enim multo sunt, qui rogant, ut uti liceat opera alterius, quàm qui utantur. quare satius est, ex ijs aliquos aliquando tibi in foro irasci, quàm omnes continuo domi, præsertim cum multo magis irascantur ijs, qui negent, quàm si quem uideant ea caussa impeditum, ut facere, quod promisit, cupiat, si ullo modo possit. Ac ne uidear aberrasse a distributione mea, qui hæc in hac populari parte petitionis disputem; hoc sequor, hæc omnia non tam ad amicorum studia, quàm ad popularem famam pertinere. etsi inest aliquod dictum ex illo genere, benigne respondere, studiose inseruire negotijs amicorum, ac periculis: tamen hoc loco ea dico, quibus multitudinem capere possis, ut de nocte domus compleatur, ut multi spe tui præsidij teneantur, ut amiciores abs te discedát quàm accesserint, ut quamplurimorum aures optimo sermone compleant. Sequitur enim, ut de rumore dicendum sit. cui maxime seruiendum est. sed quæ dicta sunt omni superiori oratione, eadem ad celebrandum rumorem ualent, dicendi laus, studia publicanorum, & equestris ordinis, hominum nobilium uoluntas, adolescentulorum frequentia, eorum, qui abs te defensi sunt, assiduitas, ex municipijs multitudo eorum, quos tua caussa uenisse appareat, bene homines nosse, comiter appellare, assidue ac diligenter petere, benignum, ac liberalem esse, bene loqui existimare, domus ut multa

nocte

nocte compleatur; omnium generum frequentia adsit; satisfiat oratione omnibus; re, operaq. multis proficiatur; id quod fieri potest labore, & arte, & diligentia; non ut ad populum ab ijs omnibus fama perueniat, sed ut in ijs studijs populus ipse uersetur. Iam, urbanam illam multitudinem, & eorum studia, qui conciones tenent, quæ adeptus es in Pompeio ornando, in Manilij caussa recipienda, Cornelio defendendo, excitanda nobis sunt: quæ adhuc habuit nemo, quin idem splendorem omnium, uoluntatesq. haberet. Efficiendum etiam illud est, ut sciant omnes, Cn. Pompeij summam erga te esse uoluntatem, & uehementer ad illius rationes, te id assequi, quod petis, pertinere. Postremo tota petitio, cura, ut pompæ plena sit, ut illustris, ut splendida, ut popularis; ut habeat summam speciem, ac dignitatem; ut, etiam si qui possit, ne competitoribus tuis existat aut sceleris, aut libidinis, aut largitionis accommodata ad eorum mores infamia. Atque etiam in hac petitione maxime uidendum est, ut spes reip. bona de te sit, & honesta opinio. nec tamen in petendo resp. capessenda est, neque in senatu, neque in concione: sed hæc sunt tibi retinenda, ut senatus te existimet ex eo, quòd ita uixeris, defensorem auctoritatis suæ fore; equites R. boni, & locupletes, ex uita acta te studiosum otij ac rerum tranquillarum; multitudo, ex eo duntaxat, quòd oratione in concionibus, ac iudicio popularis fuisti, te a suis commodis alienum

alienum non futurum. Hæc mihi ueniebant in mentem de duabus illis commotionibus matutinis; quo tibi quotidie ad forum descendenti meditandum esse dixeramus: nouus sum: consulatum peto. tertium restat, Roma est, ciuitas ex nationum conuentu constituta; in qua multæ insidiæ, multa fallacia, multa in omni genere uitia uersantur; multorum arrogantia, multorum contumacia, multorum maleuolentia, multorum superbia, multorum odia ac molestia perferenda est. uideo esse magni consilij, atque artis, in tot hominum cuiusque modi uitijs, tantisq. uersantem uitare offensionem, uitare fabulam, uitare insidias, esse unum hominem accommodatum ad tantam morum, ac sermonum, ac uoluntatum uarietatem. quare etiam atque etiam perge tenere istam uiam, quam instituisti: excelle dicendo: hoc & tenentur Romæ homines, & alliciuntur, & ab impediendo, ac lædendo repelluntur. Et, quoniam in hoc uel maxime uitiosa est ciuitas, quòd, largitione interposita, uirtutis, ac dignitatis obliuisci solet: in hoc fac ut te bene noris, id est, ut intelligas eum esse te, qui iudicij ac periculi metum maximum competitoribus afferre possis. fac itaque, ut se abs te custodiri, atque obseruari sciant: tum diligentiam tuam, tum auctoritatem, uimq. dicendi, tum profecto equestris ordinis erga te studium pertimescet. Atque hæc ita te nolo illis proponere, ut uideare occasionem non meditari, sed ut hoc terrore facilius hoc ipsum;

quod

quod agis, consequare. Et plane sic contende omnibus neruis, ac facultatibus, ut adipiscamur quod petimus. Video esse nulla comitia tá inquinata largitione, quibus non gratis aliquæ centuriæ renuntient suos maxime necessarios. quare, si aduigilamus pro rei dignitate; & si nostros ad summum studium beneuolos excitamus; et si hominibus studiosis gratiosisq. nostri suum cuique munus describimus; & si competitoribus iudicia proponimus; si ex equestribus metum inijcimus, diuisores ratione aliqua coercemus: perfici potest, ut largitio nulla fiat, aut nihil ualeat. Hæc sunt, quæ putaui non melius scire me, quàm te, sed facilius his tuis occupationibus colligere unum in locum posse, & ad te perscripta mittere. quæ tamen etsi ita scripta sunt, ut non ad omnes, qui honores petant, sed ad te proprie, & ad hanc tuam petitionem ualeant: tamen tu, si quid mutandum esse uidebitur, aut omnino tollendum, aut si quid erit præteritum, uelim hoc mihi dicas. uolo enim hoc commentariolum petitionis haberi omni ratione perfectum.

SCHOLIA PAVLI MANVTII
IN SECVNDAM CICERONIS PHILOSOPHIAE PARTEM.

4.

QVID est enim temeritate fortius?] *Aut hic, Fortius, in malam partem est accipiendum, quasi uiolentius; qua significatione hanc uocem alibi non memini me legisse: aut pro, Fortius, reponendum fœdius; quod affirmare sine libris antiquis non audeo.*

4:

Quod uero maxime &c.] *Receptam lectionem non improbo: neque enim est cur debeam. sed ut medici non eos solum, qui ægrotant, sed eos etiam, qui satis commode habent, quandoque curant, ut, ad naturæ beneficium addito artis adiumento, quam optimam ualetudinem, & speciem consequantur: sic nos non ea modo, quæ errorum tenebris inuoluta, minus perspicua sunt, sed si quid etiam eiusmodi est, quod lectorem omnino non lateat, quanto magis possumus correctione illustramus: ut hoc in loco, dixi me receptam lectionem non improbare; neque, cur improbem, caussa est: tamen ad uenustatem, & ornatum quiddam addetur, si ita legas. Quod uero maxime rem, caussamq. continet, utrum nihil agant, nihil moliantur, ab omni curatione & administratione rerum*

uacent; an contra ab his et a principio omnia facta & constituta sint, & ad infinitum tempus regantur, atque moueatur; in primis magna quæstio est.

8.

Physiologiam.] *Post hac uocem sequebatur, id est naturæ rationem: quod induximus, uidentes glossam esse ab aliquo adiectam, qui physiologiam interpretaretur.*

11.

A magistro Platone uno dissentiens.] *Primum non ab uno, sed a multis dissentiebat: nam philosophi de dijs uarie sentiebant: deinde ab alijs potius, quàm a Platone; cuius eandem fere de dijs fuisse sententiam, paullo ante demonstratum est. quam eius discipuli, Aristoteles, & Ponticus Heraclides, sunt secuti: itaque legi fortasse possit: A magistro Platone non dissentiens.*

12.

Vt diuinam, esse affectam putat.] *Vi diuina esse affectam putat, & apertius esset, &, ut puto, uerius, nec insigni tamen mutatione.*

12.

Theogoniam, id est originem deorum.] *Hic quoque glossa fuit: nam illud, id est originem deorum, quis non uidet adscriptum fuisse, ut Theogoniæ significatio ostenderetur? qua ratione adducti deleuimus, eo libentius, quòd quibusdam in antiquis libris expositio illa non est.*

Visitatas,

12.

Vſitatas, perceptasq́. cognitiones.] *Re ctius, quod repoſui, Inſitas, perceptasq́. cognitiones. nam & in Maffei libro ita legitur: & pagina etiam 13: Inſitas, dixit, deorum cognitiones habemus. Et alibi non ſemel. atque etiam Lucretius, Vnde (inquit libro v.) inſita notities eſt Vtilitatis.*

14:

Non modo uiderat animo, ſed etiam ſic tractat, ut manu doceat.] *Huius loci correctionem ſenſus ipſe uidetur oſtendere: tollet enim omne mendum, ſi quis ita legat, Non modo uiderat animo, ſed etiam ſic tractarat, ut manu, docet.*

15.

Exiſtat, & ad eos affluat.] *Legendum puto, A deo affluat, ſententia ita poſtulante: de quo dubitandum eo minus eſt, quòd pagina 28: Cum, inquit, ex ipſo imagines ſemper affluant. & Lucretius noſtram coniecturam libro 4. plane confirmat.*

19.

Quod & non prædicanti tam facile quidem credam, ſicut.] *Tam, & ſicut, particulæ non ſunt ſibi inuicem reſpondentes: itaque et locutione magis uſitata, et ſenſu aliquanto aptiore legetur: Quod & non prædicanti tamen facile quidem crederem, ſicut mali ædificij, &c. quam lectionem habet Maffei liber ſcriptus: eamq́. ſecutus ſum in noſtro libro.*

21.

Huic pulchrior deo?] *Concinnior erit sententia, si legatur; Hui, pulchrior deo?*

22.

Sigilla numerantes.] *Sensu, ut opinor, meliore, clariore quidem certe, legeretur, Sigilla uenerantes.*

23.

Quæ funditus gens ueſtra non nouit.] *Puto legendum esse, Quem: ut subaudiatur, morem: & deinde, argumentis sententiam, non, argumenti sententiam.*

23:

Cor, pulmones, iecur, ceteraque, detracta utilitate, quid habent uenuſtatis?] *Corrigo, Cor, pulmones, iecur, cetera; quæ, detracta utilitate, quid habent uenustatis? ut a præcedentibus tenui distinctionis nota seiungantur, & ad uerbum, habebit, referantur.*

26.

Superior aer.] *Antiqui libri &, superius aer, & supremum aer, habent. ego rectius legi putarem, superiorem aer: ut subaudiatur, locum teneat: uel, superior aeri: ut insequens membrum spectet: quod in nostro libro reposui.*

28:

Homines non colant.] *Hominibus non consulant, magis probarem: erat enim hæc Epicuri sententia, deos hominibus non consulere. quod Cotta*

ta refellit cum hoc loco, tum in fine libri, cum inquit: Dij, nulla re egentes, et inter se diligunt, & hominibus consulunt. Item libro 2. pagina 31: Primum docent esse deos: deinde, quales sint: tum, mundum ab his administrari: postremo, consulere eos rebus humanis. Et pag. 68. Si, inquit, omnibus hominibus deos consulere censemus. Et lib. 3. pag. 83. Primum, deorum ne prouidentia mundus regatur: deinde, consulant ne dij rebus humanis. Et pag. 5. Vitæ hominum consuli a dijs, et prouideri. & alibi in eandem sententiam sæpissime: quæ quia tam manifesta in re minus uidentur esse necessaria, prætermittam.

29.

Prodicus Chius.] *Alij uidentur legisse in antiquo libro, Prodicus Cius. nos hic hæremus, cum ex pag. 12. auctorem huius sententiæ fuisse Perseum appareat. nisi si uelis legere, Perseus Citieus, non Prodicus Cius, litteris haud ita dissimilibus, ut correctio temeraria uideri possit. Perseum autem, Zenonis auditorem, fuisse Citieum, Suidas, et Laertius in Zenone testatur.*

33.

Vitio sibi tabernaculum captum fuisse haruspectionis.] *Haruspectionis tabernaculum uocat, quod auspicandi caussa ceperat Gracchus. fœda autem macula locus hic in omnibus antea impressis libris deformatus fuerat: cum imperiti homines ex antiqua uoce, haruspectionis, fecissent,*

ſent, in hortos Scipionis. quibus ex uerbis cum idonea ſententia nulla elici poſſet; cumq. neque Cicero ipſe in libris de diuinatione, ubi bis hanc hiſtoriam narrat, neque ceteri, qui eandem litteris prodiderunt, ullam Scipionis hortorum mentionem faciant: ſubeſſe mendum, facile equidem intelligebam; neque tamen prius manus admouere auſus ſum, quàm in uetuſtis libris hoc, quod nunc repoſui, perſpicue ſcriptum animaduerti.

34.

Diſtinctionem, ueritatem, pulchritudinem, ordinem.] *Ex iјs, quæ ſequuntur, manifeſtum eſt, uarietatem, potius hic eſſe legendum, quàm, ut antea, utilitatem. ut illa ratio omittatur, quòd de utilitate, qua homines adducti deos agnoſcunt, non in quarta cauſſa, ſed in ſecunda mentionem facit. quam lectionem, ut meliorem, in noſtris libris ſecutus ſum.*

41:

Bis bina, quid eſſent.] *Bina, numerum ſignificat, non qualitatem: itaque ſic opinor rectius, Bis bina quot eſſent, una littera immutata: ſiquidem quit pro quid ueteres ſcribebant: quæ deinde multorum errorum cauſſa fuit, deſcribentibus libros hominibus imperitis.*

42.

Circuitus enim ſolis orbium v. defectibus.] *nos ex antiquo libro, Diebus, pro, defectibus, repoſuimus.*

Is

46.

Is rapuit Proserpinam.] *Hærebat antea lector hoc in loco, deprauatione uerborum implicatus. nunc ex Maffei libro correctione adhibita, nemo tam tardus est, qui, uel cursim legens, sensum non percipiat.*

51.

Sonitu, & spiritu.] *Qui pro spiritu, legere malunt, strepitu, non animaduertunt uersum claudicare. hunc autem uersum, & alios consequentes, omnes senarios, recitat Priscianus in libro de comicis metris.*

51.

Sicut inciti, atque alacres rostris perfremunt.] *Metire uersum pedibus: uitium deprehendes: quod mutatione parua tolletur, si pro, Sicut inciti, leges, Sicuti citi.*

58.

A caulibus, brassicisque.] *Brassicæ nomen caules complectitur. ideo uidetur legendum, A lauris, ex Plinio lib.* XVII. *cap.* 24.

59.

Vomitione canis purgare aluos ibes Aegyptiæ curant.] *Varie legitur in libris manuscriptis: nam pro purgare, & purgante, & purgantes, & purgant, reperitur, &, pro canis, canes: ut fortasse ita corrigendum sit, mutatione non insigni: Vomitione canes purgantur: aluo se ibes Aegyptiæ curant. cuius rei historiam ex Plinio,*

&

& Plutarcho licet cognoscere.

61:

Mollitur cibus.] *Satis aptus elicitur sensus: mihi tamen magis placeret, Molitur; a uerbo, molo molis, unde molares dentes. atque etiam in hoc uerbo Maffei liber, l, consonantem non geminat.*

69:

Si mehercule, inquit, Vellei.] *Aut in his uerbis mendum est, aut quidpiam desideratur. quòd si ita corrigas, Sane hercule, inquit, Vellei; non erit, quo lector offendatur. subaudietur enim, paratus uenio: & optime cum sequentibus congruet sententia.*

74.

Ne tertianas quidem febres.] *Muretus legendum putat, Ne tertianas quoque febres, aut Ne tertianas item febres. id quod sententia requirere uidetur.*

75.

Sensum,& rationem,& orationem,hæc eadem & caniculam non habere.] *Antiqui libri alij habent, sensum, & rationem, hæc eadem & caniculam non habere: alij, sensum, & rationem, & orationem, hæc eadem orionem, & caniculam non habere.*

78

Idæis Dactylis.] *Ex perantiquis Maffei, & Sigonij libris Dactylis, reposui; cum antea, Indigenis,*

nis, legeretur: secutus & opinionem optimi, atque eruditissimi uiri, Constantij Fanensis, et Strabonem lib. x. qui scribit, unum ex Idæis Dactylis Herculem fuisse nominatum: & Diodorum in sexto, cuius hæc sunt uerba: Primi in Cretam circa Idam habitarunt Idæi Dactyli appellati. & infra: Scribunt unum ex eis appellatum Herculem.

82.

Cui Sabazea sunt instituta.] *Ex perantiquo Sigonij libro, meliore, ut opinor sententia, Cui Sabazea, reposui: pro, in honorem cuius: cum antea, Cuius Abazea, legeretur. Sabazius autem Dionysij cognomen fuit: unde Sabazia sacra. cuius nominis etymologiam Suidas exponit in uerbo Σαβάζιος, et Aristophanis interpres in Auibus, et Vespis. ut fortasse apud Macr. lib. 1. Saturn. legendum sit, Sabazium, non, Sebadium.*

83.

In Palatio, & Orbonæ ad ædem Larum.] *Ex peruetustis Maffei, & Sigonij libris hunc locum ex deprauata ad ueram lectionem restitui: cum hæc duo uerba, Orbonæ ad, in impressis libris non essent. de Orbona quidem meminit Plinius libro 2. cap. VII.*

84.

Postquam pater &c.] *Septenarium hunc uersum oportet esse, quemadmodum & sequentes reliqui sunt. ut autem legitur, pedibus recte distingui non potest. neque secus habent antiqui libri*

bri. sed animaduerti, uersum, nulla mutatione, restitui posse, si ita scribatur, ut incipiat a uerbo, Appropinquat, & duæ antecedentes dictiones, tanquam superioris uersus extremæ, seiungantur.

86.

Lege Lætoria.] *Sic ex antiquis nummis, & fastis Capitolinis, non, Lectoria, ut antea, legendum est.*

90.

Quinam Tantalidarum, &c.] *Senarij tres iambici sunt: quos nemo hactenus agnouit. mihi cum semper ipsa uerba poeticum quiddam olere uisa sunt, tum multo magis, postea quàm in Maffei libro scriptum legi, satias supplicij, non, satietas supplicij. quod cum animaduertissem, confugi statim ad mensuram; eaq. usus, deprehendi uitium, quod propter continuatum uerborum ordinem latebat. senarios, inquam, iambicos, ex uetere poeta, esse comperi: qui sunt ita distinguendi:*

Quinam Tantalidarum internecioni modus
Paretur? aut quænam unquam ob mortẽ Myrtili
Pœnis luendis dabitur satias supplicij?

satias autem pro satietas, quandoque ueteres dicebãt: unde Lucretius libro II. *Fessus satiate uidendi. & lib.* V. *iuuabant Cum satiate cibi. Sed ecce ueritas elucet. cum aliquot ante annis hæc superiora scripsissem, euoluendis Carisij monumentis inueni, unde sint hi uersus: sunt autem ab Accio poeta sumpti, quem ille nominat Instit. gram. lib.* I.

In

95.

In ſecundo conſulatu.] *Puto corrigendum, in ſecundo de conſulatu: ut ſubaudiatur, libro.*

96.

Tum ſpecies ex ære uetus, generataq́. Nattæ.] *Generoſaque, legit Muretus: & paullo infra,*

Omnes ciuili generoſa ſtirpe profectam.

98.

Sic tum auibus magnæ res impetriri ſolebant.] *Ita ſine dubio legendum eſt, non, ut antea, impertiri. eſt autem, impetriri, uetus augurale uerbum: quod idem Cicero uſurpat lib. 2. de Diuin. 131. Qui euenit, inquit, ut is, qui impetrire uelit, conuenientem hoſtiam rebus ſuis immolet? Et Plautus in Aſin.*

Impetritum, inauguratum eſt: quouis admittunt aues.

Reſtituẽdus etiam locus ille apud Valerium lib. 1. Priſco etiam inſtituto rebus diuinis opera datur, cum aliquid commendandum eſt, precatione; cum expoſcendum, uoto; cum inquirendum uel extis, uel ſortibus, impetrito: non, ut uulgo legitur, impertito. Quod autem hoc ipſo in lib. 92. legitur impetrandis, conſulendisq́. rebus; ad, impetrire, uerbum ſpectat. non enim ibi eſt, impetrandis, pro, obtinendis, ſed pro, impetriendis. utroque enim modo &, impetrire, &, impetrare, ueteres dicebant: quod Feſti teſtimonio probatur. Atque

hoc

hoc eiusdem ingenio Mureti debetur.

98:

Ateium.] *Ita sine dubio legendum est, non, ut antea, Aetheio: cum de Ateio Plutarchus in Crasso; & Dio lib.* XXXIX. *C. Ateium Capitonem nominet. Capito autem cognomen Ateiorum, non Aetheiorum, fuit. nec Aetheios inter familias Romanas adhuc inueni.*

100:

CCCCLXX millia.] *Sæpe mihi in eiusmodi litteris obseruatus error facile persuadet, ut legendum potius existimem,* CCCLƆƆƆ, *& deleatur, millia. nam,* CCCLƆƆƆ, *ualet, centum millia. quo de genere in nostris ad Atticum commentarijs & satis copiose, & primi, ut opinor, disputauimus.*

101:

In Numerii Fabii.] *Antea, mendose, innumerum Fabij. nos ex antiquis libris restituimus. tres enim Fabij Pictores fuere, clari omnes antiquitatis notitia, Quinctus, Numerius, Seruius: quorum antiquissimus Quinctus. nominantur a Liuio, Gellio, Macrobio, Orosio, Nonio, Cicerone.*

102.

Visũ est in sõniis, pastorẽ ad me appellere
Pecus lanigerum eximia pulchritudine,
Duos consanguineos arietes inde eligi.] *hos uersus, qui antea præpostero ordine collocati legebantur, ita digerendos esse, admonuit Mure-*

tus

tus in aunotationibus, quas nuper in Terentium edidit.

102.

Minus mirum est.] *Hæc tota somnij interpretatio constat è septenaris. itaque non intelligo quid spectauerint ij, qui ueterem lectionem mutarunt, et pro, minus mirum est, legere maluerunt, minus mirandum est.*

112.

Polyidum Corinthium.] *Ità sine dubiò legendum est, non, ut antea, Polybum Corinthiū, ex Homeri loco, quem Cicero significat, qui est lib. 3. Iliadis, his uerbis:*

Ἦν δέ τις εὐχήνωρ πολυΐδου μάντιος υἱὸς,
ἀφνειός τ' ἀγαθός τε, κορίνθοθι οἰκία ναίων,
ὅς ῥ' εὖ εἰδὼς κῆρ ὀλοὴν ἐπὶ νηὸς ἔβαινε:
πολλάκι γάρ οἱ ἔειπε γέρων ἀγαθὸς πολυΐδος,
νούσῳ ὑπ' ἀργαλέῃ φθίσθαι οἷς ἐν μεγάροισιν,
ἢ μετ' ἀχαιῶν νηυσὶν ὑπὸ τρώεσσι δαμῆναι.

Sic et lib. de leg. II. *inter uates nominatur.*

113.

De principum filiis sex singulis Etruriæ populis.] *Valerius Maximus non sex, sed decem fuisse tradit, qui singulis Etruriæ populis in disciplinam traderentur.*

113.

Vt enim Aegyptii, ut Babylonii.] *Vt Aegyptij, ut Babylonij, libentius legerem; uel, Etenim Aegyptij, et Babylonij.*

114.

Somniandi cauſſa excubabant.] *Videtur eſſe legendum, Incubabant: quo uerbo et Virgilius, de Latino rege loquens, in ſimili ſententia libro VII. uſus eſt, cum inquit: Pellibus incubuit ſtratis, ſomnosq. petiuit. Incubabant enim, ut ſomnos caperent. at excubare contrarium ſignificat.*

116.

Tibi P. Claudius.] *Puto legendum, Ap. Claudius: qui fuit P. Clodij, Ciceronis inimici, frater, augur peritiſſimus, qui etiam de augurali ſcientia libros edidit.*

116:

Romulu' pulcher in alto Quærit Auentino.] *Liuius aliter: non enim Romulum, ſed Remum in Auentino obſeruaſſe tradit.*

121.

Veriſimile eſt.] *Ordinem uerborum, et ſententiam ſecuti, ſic emendauimus; cum antea, Veriſimiles, legeretur.*

122.

Permiſti cum corpore animi.] *Nihil muto, neque mutandum cenſeo: fuit tamen, cum dictionem, animi, crederem abundare.*

122.

Vt enim Ceos.] *Particulæ, Vt, non uideo, quid reſpondeat.. omnino in Ciceronis ſcriptis non nulla deprehenduntur, quæ, non eſt, quò referan-*

rantur: sed, utrum id scriptoris, an librariorum uitio sit assignandum, ignoro. hic quidem unius litteræ mutatione restitui poterit, Etenim Ceos.

132.

Inducetis.] *Duo uerba, quæ sequuntur, Captiones, et, Explicetis, facile me adducunt, ut legendum putem, Induitis: qua ratione item in Verrem dixit, inducere se in laqueos: & Lucr. lib.* IV. *Ac nos in fraudem induimus frustra nimis ipsi.*

147.

Aut ea ne ipsi quidem dii significare possunt.] *Mihi hoc totum frustra uidetur inculcatum: quorsum enim iteretur? cum idē significet, id quod dixit, Aut, quid euenturum sit, ignorant.*

148.

Negant enim id esse alienum maiestatis deorum, scilicet caussas omnium introspicere.] *Apparet hæc superioribus esse attexenda, locumq. ita corrigendum: Negant etiam id esse alienum maiestatis deorum, scilicet casas omnium introspicere. quo enim ordine Chrysippus, Diogenes, et Antipater, rationes, cur diuinatio esset, attulerant; eodem ordine eas ipsas rationes conatur Cicero confutare. Negant etiam, inquit, id esse alienum maiestatis deorum, casas omnium introspicere:* εἰρονικῶς: *quasi dicat; maxime est alienum maiestatis deorum, casas omnium introspicere, ut uideant quid cuique conducat. Et dixit casas potius, quàm domos, ut humilitate uerbi maior esset ironia.*

nia. domos enim principes uiri habitare ſolent, caſas non ſolent, quæ agreſtium propriæ ſunt. Dictionem autem illam, Scilicet, ita accipimus, ut per ironiam poſita ſit, non ut, id eſt, ſignificet. Neque, Maieſtate, lego, pro, Maieſtatis; cum, alienus, etiam generãdi caſu coniungatur: ut lib. I. de Fin. Quis alienum putet eius eſſe dignitatis, quam mihi quiſque tribuit? & de Vniuerſitate: Naturam fugientem, & eius copulationis alienam. & Salluſtius in Catil. Domus D. Bruti propinqua foro, neque aliena conſilij propter Sempro niam. & Lucr. lib. VI. *Alienaq. pacis eorum. & ibidem infra, Nec tamen hæc ita ſunt aliarum rerum aliena.*

149.

Quorum interpres.] *L. Cotta, de quo Suetonius in Iulio Cæſare his uerbis. Percrebuit fama, L. Cottam* XV*uirum ſententiam dicturum, ut quoniam libris fatalibus contineretur, Parthos niſi a rege non poſſe uinci, Cæſar rex appellaretur. Ex quo Ciceronis locus illuſtratur, & ſimul intelligitur, libris ſibyllinis interpretandis* XV*uiros præfuiſſe.*

149.

Quæ Ennius fecit.] *Suſtuli hoc ex ingenio, tanquam gloſſema uerbi antecedentis, Ennianis.*

153.

Hoc neceſſario confitendum eſt.] *Sine dubio abundat, Hoc. nam ſententia ita ſe habet:*

Quod

Quod necessario confitendum est, quoniam illud negatis.

157.

Huic equidem Antipho, tu uero, inquit.] *Non placet, equidem, cum tertia persona coniungi: & suspicor de mendo.*

~~158~~. 160.

Quid autem magnum, & naufragum illum sine nomine in riuo esse lapsum?] *Tollenda stellulæ nota, nescio quo modo è regione posita. sensus est: quid mirum est, naufragum quoque illum in riuo esse lapsum? Intulit autem post uocem, magnum, particulam, &; propterea quòd iam exemplum de Daphita, & de Philippo consutarat: quasi diceret, præterea.*

~~160~~. 158.

Stirpes omnes eiiciendæ sunt.] E*lidendæ, puto corrigendum, ut cum uerbo, stirpes, & cum uerbo item, propaganda, quod in superiore membro positum est, in tralatione consentiat. sic etiam locutus est Tusculana* III. *Stirpes, inquit, ægritudinis, trunco euerso, omnes elidendæ.*

164.

Corpora indiuidua.] *Venit in mentem, hæc duo uerba intrusa esse ab ijs, qui glossis, ut nunc uocant, omnia referserunt. quis enim non uidet, subaudiri, atomos, de quibus perspicue Cicero loquitur?*

164:

Vt iam si sit atomus.] *Particula, Si, quid hic habeat loci, non intelligo: quòd si tollatur, fortasse nihil desiderabitur.*

172:

Nam quid Acrum memorem?] *Sigonius in scholijs, quibus fragmenta Ciceronis, ab ipso diligentissime collecta, illustrauit, pro, Acrum, legendum existimat, Macrum: ut sit C. Licinius Macer, cuius in historia Liuij mentio creberrima. quæ me ratio, & quia ex Acrum in Macrum facillima mutatio, facile persuasit, ut assentirer doctissimo uiro, cuius auctoritas, uel sine ulla ratione, plurimi est apud me ponderis.*

172:

Dacio summa impudentia.] *Si legas, In mendacio, ut eidem Sigonio placet; patebit sententia. & sane mendacij Macrum arguere uidetur Liuius libro* VII.

174.

Quàm est populo necessarium?] *Hoc ad laudem spectat: Cicero autem contra potius significat: dixit enim: Quid autem tam exiguum, quàm est munus hoc eorum, qui consuluntur? quare suspicor de mendo: nisi si quis* εἰρωνικῶς *dictum uelit. Muretus continuandam orationem putabat, hoc modo, Consuluntur, cum est populo necessarium? mutatio autem fere nulla. nam, Cum, ueteres scribebant, Quom.*

No-

174.

Nobis ita complectenda.] *Sic emendauimus ex antiquo libro; cum antea legeretur, Noris ista. & infra, ex eodem libro, sustulimus dictionem, Naturæ; quæ erat post, Concludatur.*

176.

Disputari solent nimirum ista.] *Vetus liber Maffei habet, Disputari solet nimirum ista: unde mihi orta coniectura est, Nimirum ista, glossam fuisse, eamq. omnino esse inducendam: quod tamen prius non adducar ut faciam, quàm id mihi per antiquos libros licere perspiciam.*

178.

Illud extremum est, quòd recte uiuendi ratio meliores efficit.] *Hoc uidetur dicere: illud extremum est, recte uiuendi ratione meliores effici. ad hanc sententiam, si quis usum, & proprietatem Latinæ linguæ tenet, profecto intelliget, non recte accommodari, Quòd. quanquàm, cum alia eiusdem generis exempla intueor, ambigo quid sentiam: quæ collegimus in cõmentarijs nostris epistolarum ad Atticum, cum illud in epistola ultima lib.* XI *. interpretaremur, Quòd minimum uellem spiritum reliquum esse.*

178.

Quod dicam naturam esse.] *Fortasse glossema fuit, Quod dicam natura esse: ut explanaretur illud proxime dictum, Iustos natura nos esse factos.*

179.

Attico * uidetur.] *Tale quippiam suspicor deesse, Vt opinor: ut ita continuata oratione legatur: Attico, ut opinor, uidetur, mihi quidem certe, ex natura ortum esse ius. nam illud, mihi quidem certe, anteire significat, Vt opinor, uel aliquid eiusmodi.*

183.

Pollicitum.] *Fœdum glossema sequebatur in omnibus libris: Si posset inter eos aliquid conuenire: quod manuscriptus liber non habet, nec omnino sententia postulat: itaque deleuimus.*

187.

Cum pro Ambio.] *Quis hic Ambius fuerit, ignoratur: neque pro eo Ciceronem, aut Pompeium dixisse, comperimus: utrunque autem pro Balbo; pro quo extat luculenta Ciceronis oratio. itaque reposui, Balbo, approbante Maffei libro scripto.*

189.

Igitur Titias, & Appuleias leges nullas putas?] *Vbi mendosum aliquid in libris occurrit, primum inspicere diligenter soleo ueteres libros, non modo ut litteras omnes, sed ipsam etiam litterarum formam considerem; quo facilius mendi originem deprehendam: deinde, si scriptis etiam in libris ueritas obseruatur, ad coniecturam confugio, quæ magnam sæpe lucem attulit, ut hic, nisi fallor. nam, cum in antiquo libro uiderem, Tucias*

cias, & Apuleias leges. putaui, suam loco integritatem restitui, si legeretur, Titias, & Appuleias, minime dubitans, quin eæ significentur leges, quas Sex. Titius, & L. Appuleius Saturninus, inuita nobilitate, plebis cōmodo, & uoluntati seruientes, pertulerunt: quas postea senatus, quòd non modo parū utiles reip. uerum etiam exitiosæ uiderentur, sustulit. historiæ testimonia requirentur: hæc sunt: Cicero pro C. Rabirio, perduellionis reo, Sex. Titius, quòd habuit imaginem L. Saturnini domi suæ, condemnatus est. & Val. Max. libro VIII. *cap.* I. *Sex. quoque Titium similis casus prostrauit. erat innocens: erat, agraria lege lata, gratiosus apud populum: tamen, quia Saturnini imaginem domi habuerat, suffragijs eum tota concio oppressit. Libro etiā de Oratore secundo hic noster: Nam & testimonium sæpe dicendum est, ac non nunquam etiam accuratius; ut mihi necesse fuit in sex Titium, seditiosum ciuem, & turbulentum. explicaui in eo testimonio dicendo omnia consilia consulatus mei, quibus illi tribuno pl. pro rep. restitissem: quæq. ab eo contra remp. facta arbitrarer, exposui. Cum igitur constet, eodem tempore, & amicissimos, & tribunos pl. malarumq. legum latores fuisse Titium, & Saturninum; & cum in antiquo libro scriptum esse uideā, Tucias: non dubito, quin mihi hoc studiosi libenter tribuant, ut, Titias, reponam.*

189:

Ne ue nouos, sed ne aduenas.] *Veram lectionem esse puto, Ne ue nouos, & ne aduenas; parua admodum, & prope nulla mutatione; siquidem, set, ueteres scribebant pro, sed: et sæpe hoc mendi genus deprehendimus, cum alicuius uerbi prima littera ex ultima antecedentis sumpta, & repetita est. Maffei liber habet, Ne ue nouos, siue aduenas. antiquitatem magis oleret, Ne ue nouos, ne ue aduenas.*

190.

Nec ulla uitiorum.] *Hoc a sequentibus uerbis seiunctum, cum antecedentibus coniunxi: quod animaduersum non dum erat.*

191:

Templa liberata, & efflata.] *Ex antiquorum testimonio, et auctoritate reposuimus, Effata. nam M. Varro de lingua lat. Hinc, inquit, effata dicuntur, quòd augures finem auspiciorum cælestium extra urbem agris sint effati. hinc effari templa dicuntur. ab auguribus effantur, qui in his fines sunt. hinc fana nominata, quòd pontifices in sacrando fati sint finem. Et Gellius lib.* XIII. *cap.* XIIII. *de pomerio his uerbis. Pomerium quid esset, augures populi R. qui libros de auspicijs scripserunt, istiusmodi sententia definierunt. Pomerium est locus intra agrum effatum, per totius urbis circuitum pone muros, regionibus certis determinatus: qui facit finem urbani auspicij. Et in eodem*

dem cap. Neque postea D. Iulius, cum pomerium proferret, intra effatos urbis fines incluserit. Pomerium est circa murum locus, quem in condendis urbibus quondam Etrusci, quà murum ducturi erant, certis circa terminis inaugurato consecrabant. Vti appareat, effari, et consecrari idem esse. Praeterea Liuius libro I. *Iouis Statoris aedem uotam, ut Romulus ante uouerat: sed fanum tantum, id est locus templo effatus iam sacratus fuerat.*

192.

Siue curriculo, siue certatione.] *In hoc meam potius coniecturam, quàm ueteres libros, sequi placuit. nam, Sine, ut antea legebatur, sententiae repugnat, quam indicat Cicero infra his uerbis: Ludi publici sint corporum certatione. etc.*

192.

Vti rogas.] *Allusit ad tabellas, in quibus scriptum erat, Vti rogas. uide ad Att. libro* I. *et Liuium lib.* XXXIII.

192.

Dicere.] *pro, sciscere. nam ad ueterem consuetudinem respexit: cum suffragium uoce ferebatur ante legẽ Carbonis, de qua meminit infra lib.* III.

192.

An tandem, Attice, non es dicturus aliter?] *Rectius opinor, Ain tandem? sic locutus alibi quoque, ut libro* I. *Ain tandem? etiam a Stoicis ista tractata sunt? et ep.* 21. *lib.* IX. *fam.*

&

et libro IIII. de Fin. in principio, nec semel Terentius.

192.

Atque mea quidē sententia est.] Nō satis hoc apte mihi uidetur coniungi cum antecedētibus Attici uerbis: et malim ad M. Ciceronem transferri: qui se quoque dicat idem sentire de suadenda lege, sed uereri, ne mox Attico, et Quincto longior uideatur oratio.

193.

Araq. uetus &c.] Muretus ita legit: Araque, quæ uetus stat in Palatio, Febris, et altera Esquilijs Malæ Fortunæ, detestataq. omnia eiusmodi, repudianda sunt. uide 83.

194.

Conferendarum.] Sic antiquus liber: & omnino melius, quàm, Confitendarum, ut ante. plures autem sacerdotes ideo probat, ut de religionibus inter se conferre possint.

194.

Si unus augur, Aliter, dixerit.] Sic antiquus liber. ego, quo minor mutatio fiat, legerē, Ali die, pro, Alio die: antique: cum etiam in generandi casu dicerent, Alius, a nominatiuo, hic, & hæc alis, et hoc ale. de hoc augurum more in nuntiando, cum impedire comitia uellent, in 2. Philippica: Confecto negotio bonus augur, Alio die, inquit. sed in his libris de leg. libentius, quàm alibi, antiqua uerba Cicero usurpat; quo plus auctoritatis

ipsa

ipsa res, ab antiquis etiam ducta moribus, habeat.

194.

Quid leges non iure rogatas tollere, ut etiam decreto collegii, ut Liuias consilio Philippi consulis, & auguris?] *Nulla certior est coniectura, quam quæ nititur historia: hic pro, Etiam, satis liquet, nomen legis esse reponendum, quæ, sicuti Liuiæ leges, a Druso latæ, ex uoluntate senatus, decreto augurum, sublata sit: et quoniam hoc ipso in libro mentio iam facta est de legibus Titijs, Appuleijs, Liuijs; quod rationibus ut puto, non leuissimis probaui: propterea crederem & hic legendum esse, Titiam, non, Etiam.*

195.

Eumolpidæq. uestri.] *Ita sine dubio legendum est, non, ut antea, Eumolpidæq. nostri.*

195.

In nocentes.] *longe discedit ab antiquis libris eorum coniectura, qui legendum existimant, in nocturnis. alij coniungunt cum posteriore sententiæ parte: ut sit: poetæ comici indicant innocentes. mihi omnino mendosum uidetur.*

196.

Cantu, uoce.] *Sustuli dictionem, uoce, tum quia non erat in antiquo libro, tum quia glossema uisa est antecedentis dictionis. præterea, qui locus legis hic exponitur, in eo uocis nulla mentio. sunt enim ibi hæc: Popularem lætitiam in cantu, et fidibus, et tibijs moderanto.*

Tor-

196.

Torqueant.] *Quanto meliore, ut opinor, sententia, legeretur, Torquent.*

196.

Timothei fidibus demi:] *Cum in antiquo libro scriptum uideam, Inde, pro, Demi; in alio autem, Inde demi: malim, Incidi. nam græco uerbo, ἀποτέμοι, quo Plutarchus utitur, cum hanc rē narrat, ἐν λακωνικοῖς ἀποφθ. magis respondet, Incidi, quàm, Demi.*

197.

Tantum ponam, duplicem pœnam esse, &c.] *Hunc locum, ope duorum ueterum librorum, quorum unum doctissimus uir, omniumque, quos nouerim, humanissimus, Hannibal Crucceius mihi commodauit, facile correxi: coniectura nihil opus fuit.*

197.

Inanimo corpore.] *ante, Inani: ego & ex uetere libro, &, ut puto, recte, Inanimo. minor etiam mutatio, inanimi, ex inani: sed antiquum librum sequi malo.*

198.

Subigendam.] *Sic, opinor, melius, quàm, subijciendam, ut antea legebatur. hoc quoque ex antiquo libro.*

198.

Vero: & apertissima sunt.] *Hoc meum est. nam omnes & scripti, & impressi, quos uiderim,*

libri,

libri, Vera, & apertissima sunt. mihi & consuetudo uetus latine loquendi, & ipsa sententia, Vero; demonstrauit esse uerius. est enim pro, sane. sic locutus est in Bruto, sic alibi. locus etiam de Diuinatione lib. 1. mendose legebatur, &, uere, pro uero, impressi libri habebant.

198.

Difficile sit, qui paullum modo ingenio possit moueri, quæcunque noua &c.] *Hoc, Qui paullum modo ingenio possit moueri, in nostrum librum ut reciperem, uisum non est. nam neque uidi esse in antiquis libris, & speciem glossematis aliquam præsefert. etiam, Ingenio moueri, quàm latinum, & usitatum sit, uidendum.*

199.

Partitionis caput;] *hoc ex ingenio, uir acumine ingenij, doctrinaq. excellens, Ranconetus præclare, apteq. in primis ad sententiam, emendauit. ueteres libri, Partitio ut.*

200.

Os receptum,] *In reliquo corpore comburendo. Recipere, antiqua lingua latina, ualet, excipere: ut cum ruta cæsa recipi dicuntur in lege prædiorum.*

200.

Felix.] *sic malo, quàm, uehemens: quod antea legebatur. malo autem, quia & in antiquo libro sic est, & habet quiddam, quod magis cum sententia congruere uideatur.*

C. Cotta.]

200.

C. Cotta.] *Sic antiquus liber: alij, contra: ut ad Mucium referatur: quo sensu, ego non uideo. nam quem hic locum habet, contra? non enim opponi uideo posse proximis superioribus uerbis. malo igitur, C. Cotta. fuit enim pontifex, sicut* Mu*cius, ut ex libris de natura deorum,* II. & III. *constat.*

201.

Hoc plus.] *quid, si, Opus, legas? nam & infra, Opere tectorio sepulcrum exornari non licebat.*

201.

Vnctura. quæ] *Mancum puto locum esse, & fortasse supplendum sic: Vnctura, circumpotationeq. deinde sequantur uerba legis: Seruilis unctura tollitor. mendosum enim opinor, Tollitur.*

201.

Prætereantur.] *Quid hoc significat? interpres, unus ille, qui omnium est optimus, aut, quasi nimis apertum, aut, quòd sibi parum satisfaceret, omisit. mihi placeret magis, & mutatione fieret minima, Præferantur.*

201.

Sepelire, urere ne si fraude esset.] *Antiquus liber mendose, Sepeliretur, & ne se fraudi esset. Alij emendarunt, sepelire, urere ue, se fraude esto: suamq. correctionem Sex. Pompeij testimonio probare conantur. aiunt enim: Se, Pompeius*

peius inquit, pro ſine, inueniuntur poſuiſſe antiqui. Hoc an ipſi ita ſcriptum in Feſto uiderint, ignoro: ego certe non reperi. itaque malui legere ſic: Sepelire, urere, ne ſi fraude eſto. mutatione minima; præterea Feſti auctoritate adductus. is enim, ne ſi, pro ſine, dictum a ueteribus tradit.

202.

Acerbum.] *corrupta dictio, meo quidem iudicio. quid enim hic addatur, Acerbum? obſeruetur, in antiquis libris an ueſtigia ſint aliqua ueritatis; unde fortaſſe, ædium, aut, ædificiorum, legi poſſit.*

202.

Domusq́. funeris.] *Multis abhinc annis adduxit me locus interrogationis in Vatinium, ipſaq́. ſimul ſententia, ut legendum ſuſpicarer, Dominusq́. funaris. meam cóiecturam probauit in ſuo commentario is, qui mihi probatur maxime, Hadrianus Turnebus.*

202.

Grachos.] *Ignota mihi dictio: ſed ita eſt in antiquis libris.*

202.

Sed credo, Quincte.] *Ita pergit Marcus oratione continuata, quaſi Quinctus nihil dixerit. quod eſt in dialogis uſitatum. hoc monere uolui, quia uideo non nullos de mendo ſuſpicari, offenſos, ut puto, particula ſed.*

202.

Credo uides sed.] *Ceteri omnes libri, uidisse credo. ego, coniectura ductus, Vides. sed credo. nec dubito, quin ordinem uerborum attente considerantibus nostra correctio probetur.*

202.

Proximi fecerant.] *Pro, Fecerant, reposui Iniecerant: nam cum in corrigendo tum litterarum similitudinem, tum sententiam sequi solitus sim; hoc in loco neque a litteris longius discedo; cum, Iniecerant, de litteris extremis antecedentis uerbi, & de, Fecerant, conficiam: neque sententiam, ut opinor, a Ciceronis mente alienam induco. nam ipsemet ante ostendit, hic legendum, Iniecerant. ut subaudiatur, Terra. dixit enim: Quod nunc communiter in omnibus sepultis penitus, humati dicuntur; id erat proprium tum in ijs, quos humus contegeret.*

202:

Ad iusta coniecta erant.] *Mendum omnes uident, tollere nemini adhuc licuit. conanti quidem uiro docto, quem ego probare soleo maxime, non successit. sua tamen, quod ille ait, cuique sponsa. mihi placet sic. Iusta confecta erant. funeris enim extrema pars erat laudatio. ea cum erant absoluta, iusta confecta erant.*

202:

Postea quàm.] *Suspicor, cum in antiquis libris esset, postea quom, factum esse ab imperitis libra-*

rijs,

rijs, postea quàm, qui non intelligerent, pro, cum, scribi solere, quom: quod mendum in ultimá quoque epistolam lib. II. fam. irrepserat. quo in loco, & in hoc ipso, magis omnino placet, Postea, cum.

202.

Si qui publice.] *Malim, Nisi qui publice.*

205.

Aerariiq. tribuni sunto.] *Sic duo ueteres libri. placet. nam et auctoritatem habet antiquitas: &, Aerarij, addi placet: ut ærarij tribuni distinguantur ab alijs tribunis, nempe a tribunis mil. à tribunis pl. de quo genere multa dicemus in libro nostro de magistratibus.*

205.

Ast quãdo consul is est, magistratus ue populi, nec reliqui magistratus ne sunto; auspicia patrum sunto;] *Alij putant intelligi, neque consulari unquam imperio, neque dictatoris potestate magistratus reliquos tolli. mihi longe alia mens est. loquitur enim hic Cicero de comitijs consularibus: quæ cum habere consul tantum posset, ut apud Gellium lib.* XIII. *cap.* 14. *Messalla significat; uidetur significare Cicero, si consul in rep. non sit, ei muneri interregem, a patribus creatum, succedere oportere. id ita esse, quæ subsequuntur uerba declarant: Olliq. ex se produnto, qui comitiatu creare consules rite possit. Sed utinam, quàm facile sententiã uidere, item uerba corrigere liceret. conemur tamen, quantũ in nobis est:*

Mm 2 &

& primum antiquo libro, deinde etiam coniectura duce ueritatem inuestigemus. Habet igitur Sigonij scriptus liber: Ast quando consul is est, magistratus ue populi nec Romani, reliqui magistratus ne sunto: auspicia patrum sunto. Ego suspicor scripsisse Ciceronem: Ast quando consul isset, magistratus ue populi R. reliqui magistratus ne sunto; auspicia patrum sunto. Isset, auté expono, perijsset: primum, quòd uti leniore uerbo, ominis caussa, Cicero uoluerit: deinde, quòd ab usu tamen latinæ linguæ non recesserit. nam Lucretius, tum poeta ingeniosus, tum optimus latinitatis auctor, idé uerbum ad eandem sententiam transtulit lib. VI.

Qui fuerant autem præsto, contagibus ibant.

Græci etiam, οἴχεται, pro, obijt, interdum dicunt, & οἰχόμενος, mortuus. Magistratus autem populi Romani prætor fuit, ea caussa primum creatus, ut, absentibus consulibus, populo Romano ius diceret. itaque sæpe prætor populi Romani nominatur. Quod sequitur, Reliqui magistratus ne sunto, ualet: reliqui magistratus nihil iuris in auspicijs, quod quidem attinet ad creationem consulum, habento. nam etsi, præter consulem, & prætorem, reliqui omnes magistratus auspicari poterant, creandis tamen consulibus auspicia habere non poterant. consul enim, & prætor, ut ait idem Messalla, tantum a consule creabantur. ad reliquos autem magistratus centuriata comitia, id est ea, quibus & prætor, & consul creabantur, nihil attinebant. propterea in-

interrex a patribus prodebatur, qui consules crearet. Auspiciorum autem patricios omnes magistratus fuisse participes, indicat illud in epistola ad M. Brutum: Dum unus erit auspicius magistratus, auspicia ad patres redire non possunt. Qui sunt, quaeret aliquis, praeter consulem, & praetorem, auspiciorum participes magistratus? omnes reliqui, siue patricij, siue plebeij: patricij quidem, a quo primum tempore sunt instituti; quod Liuius, & alij saepe testantur: plebeij autem, non cum creari coepti sunt, sed aliquanto post, rerum paene omniũ communionem plebe postulante. Patricij uero magistratus, praeter consulem, & praetorem, qui maiores magistratus dicebantur, duo tantum erant ordinarij, id est quotannis creati, aedilis curulis, & quaestor: item ordinarius quidem censor, non tamẽ quotannis creatus, sed quinto quoque anno, nec annuo unquam magistratu, sed primum quinquennali, post annuo, & semestri. atque is quoque inter maiores magistratus numerabatur. Dictator autem extraordinarius erat, periculosissimis reip. tẽporibus, extremi remedij gratia, dictus. Plebeij magistratus, tribunus pl. aedilis pl. triumuiri, & alij, annuo iure. Ergo, ut ad prima redeam, consule, & praetore extinctis, creari a patribus interregem Cicero iubet; & addit, Ex se, id est e gente patricia. nec enim plebeia familia natus, licet senator esset, interrex fieri poterat, Cicerone, et Pediano testibus. Patres autem hic non senatus uni-

uersus, sed patricij tantum senatores intelliguntur: ut in epistola ad Pætum: Ad patres, censeo, reuertare. nam interregem, ut patricium, sic à patricijs tantum creari oportebat: ergo non a cuncto senatu: cum alij senatores patricij, alij plebeij essent. Verum, si prætor neque consulem, neque prætorem rogare poterat; quod Messala tum ex perpetua maiorum consuetudine, tum ex Tuditani commentarijs probat: cur addit Cicero, Magistratus ue populi Romani? Quia poterat prætor consulare munus in rep. sustinere: unde illud in epistola ad Plancum: Litteras ad Cornutum, prætorem urbanum, detulimus: qui, quòd consules aberant, consulare munus sustinebat more maiorum. Quòd si non solum consule, sed prætore etiam resp. careret; optimum Ciceroni uidetur, ante quàm annus exeat, interregem prodi. quod antea nunquã ante exitum anni factum erat. Sin, mortuo cõsule, prætor superesset: indicat, non esse prodendum interregem; cum sit a quo resp. geratur; sed exitum anni expectandum, cum, remp. nullo magistratu capessente, interregem creari necesse esset: a quo centuriatis comitijs consules, et mox a consulibus prætores, ac reliqui deinceps magistratus fierent.

206:

Ast ni potestas par, maior ue prohibessit, s. c. perscripta seruanto.] *Præclare corrigit hunc locum antiquus liber, hoc modo: Ast potestas par, maior ue prohibessit, perscripta seruanto*

uanto. nam, Ast, significat, at si. quod intelliget, si quis alia loca in his Ciceronis legibus animaduertet. Deleui autem illud, S. C. *eo fidentius quòd uideo hic non de senatus consultis, sed de senatus decretis, quibus intercederetur, intelligi: quæ non senatus consulta, sed senatus auctoritates uocabantur. non enim omnia decreta, senatus consulta sunt, sed ea, quibus intercessum non est, aut quæ legitimo die, loco, saluis denique legibus facta sunt. quòd si uel intercessum esset, uel non legitimo senatorum numero, aut die, aut loco facta essent, senatus auctoritates dicebantur: qua de re plenius in nostris commentarijs epist. fam. Hoc igitur dicit Cicero: si senatus decretis intercesserit magistratus aliquis, par ei magistratui, aut maior, quo referente decretum fuerit; tunc ea decreta perscripta seruanto. Verbum autem, Decreta, iterandum non fuit; cum proxime dixisset, Eius decreta rata sunto.*

206.

Suffragia optimatibus nota.] *Hic ego, quod olim adolescentulus mutaui, neque nunc laudo, quia ueteribus in libris aliter uideo scriptum esse, sic, inquam, Cum suffragio consciscerentur, optimatibus nota; neque tamen, cur reprehendam, habeo; cum sententia satis apta sit ad id, de quo agitur; eaq. ab ipso Cicerone, suas leges interpretáte, confirmetur. est enim infra sic: Proximum autem est de suffragijs: quæ iubeo nota esse optimatibus.*

206:

Quod quis earum rerum migraſsit] *Video eſſe, qui legendum putent, Quo, pro, Quod, offenſi, opinor, non ſatis uſitato genere loquendi; cum hic, Migraſſit, cum generandi caſu iunctum uiderent: cum tamen eodem modo dixerit Cicero lib.* III. *de Finibus: Qui id conſeruaret, eum iuſtum, qui migraret, iniuſtum fore. et lib.* I. *de Diuin. ubi legitur, Ne communi iure migrare uideatur, habent ueteres aliquot libri, Communia iura. quaſi, migrare, ualeat, mutare.*

206:

Diſce rem.] *Cum alloquatur duos, non placet magnopere, unitatis numero, diſce rem: &, quoniam mos hic erat apud Romanos, ut, lege recitata, diſcederent, magiſtratu ita iubente; deinde tabellis diſtributis, ſuffragia ferrentur: propterea non diſpliceret, diſcedere, pro, diſce rem. Pedianus morem illum ſignificat his uerbis: His peractis, cum id ſolum ſupereſt, ut populus ſententiam ferat, iubet unumquenque is, qui legem fert, diſcedere.*

208:

Quod ante factum non erat] *Oratorie, quod ante perquam raro, uel fortaſſe etiam ſemel duntaxat factum erat, id nunquam eſſe factum dicit. nam L. Lucullus, & A. Albinus, conſules, cum delectum ſeuere nimis agerent, uacatione nemini conceſſa, in carcerem a tribunis pl. quia nihil*

pro

pro amicis rogando impetrassent, coniecti sunt. id a Liuio proditum, indicat epitome lib. XLVIII.

209.

Quin per * per ipsum Ti. Gracchũ non solũ * nectus, uerum etiam sublatus intercessor fuerat.] *Omnino uidetur hoc aduersus tribuniciam potestatẽ: itaque pronuntiari a Cicerone miror, eam defendente. puto autem hoc totum reijciendum ad Quincti sermonem, & post illa uerba collocandum, Quid iuris bonis uiris Ti. Gracchi tribunatus reliquit? et quia mendi quiddam super est, ita legendum arbitror: Quin per ipsum Ti. Gracchum non solum neglectus &c.*

209.

At duo Gracchi fuerunt. & præter eos, quamuis enumeres multos licet, cum deni crearentur: nullos in omni memoria reperies perniciosos tribunos, leues etiam nunc, bonos fortasse plures.] *Inuitus dissentio a doctissimis hominibus: uerum, quando ipsis etiam ueritate prius esse nihil uideo, imitemur eorum exemplum, & studiosorum utilitati, quam fere spectamus unam, seruiamus: non enim hic mendi labe sententia deprauatur, sed ita fortasse uerborum tegitur inuolucro, ut aperienda uideatur. Refellit Marcus obiecta a Quincto contra tribuniciam potestatem. Gracchos, inquit, nominas, qui remp. iniquissimis rogationibus in tribunatu perturbarint. licet, præter eos, quamuis multos Grac-*

Gracchis non dissimiles, id est seditiosos, ac turbulentos, enumeres: id quod difficile non est: cum deni non modo nunc, sed Gracchorum etiam ætate, atque adeo multis ante sæculis crearentur; & ex tot collegijs uel maximum non optime sentientium tribunorum numerum liceat colligere. scrutare, inquam, uniuersam antiquitatem, replica memoriam temporum, ex quo deni creari cœpti sunt: neminem tamen reperies perniciosum, leues quidem hodie quoque, bonos fortasse plures. non enim Gracchos, aut Saturninum, aut Flaminium, aut Curiatium, quos nominasti, aut quemlibet de multis, qui numerari possunt, perniciosos patriæ fuisse concedo. uexauerint remp. incommodis etiam aliquot affecerint: perniciem certe, quamuis improbus, & seditiosus, nemo attulit. nec enim sine plebis ope exitiosus esse quisquam potest: at ea (quod proxime subiungitur) de suo iure periculosas contentiones non facit, principum cedit auctoritati. nó enim plebs incitata nostris rebus inuidit: sed uincula soluta sunt, & seruitia incitata, adiuncto etiam terrore militari. quòd si plebs ipsa contra remp. non pugnat: (id enim perspicue Cicero significat) quid relinquitur uel perditissimis tribunis, ut perniciosi esse possint? Puto igitur, correctione locum non egere. nam si pro, Nullos, legatur, Non nullos: Quincti sententia defendetur; cum eam studeat Marcus infirmare. quid enim aliud Quinctus opposuerat, quàm, perniciosos fuisse

se non nullos? præterea, cum ad latinæ linguæ consuetudinem intueor, probabilius uidetur, Nullos in omni memoria reperies; quàm, Non nullos. Crearentur autem, inquit, quòd prisca etiam tempora, quibus item deni creabantur, animo repetere Quinctum uelit.

210.

Nisi perniciose.] *Additum est a nobis, nisi, ex antiquo libro; qua de caussa, ita constat, ut explicandum non sit.*

212.

Fletus.] *Fluctus, recte putat esse legendum Hieronymus Ferrarius, uir pereruditus. est autem sensus: Faciebat Gratidius Arpini, quod post Romæ filius eius Marius fecit. hoc autem translatis uerbis eleganter expressit. sic deinde & in antiquo libro scriptum esse, significauit mihi per litteras homo singularis ingenij, summæq. doctrinæ, Hannibal Crucceius.*

212.

Ac nostro quidem, qui cum.] *Si relatiuum, Qui, tollatur, mendi nihil supererit. non enim assentior ijs, qui illud, Ac nostro quidem, cum antecedenti membro connectunt: ex quo inepta plane atque insulsa fieret sententia. noster autem sine substantiuo quandoque ueteres usurpabant, ut Terentius in Phor. Noster, quid ageret, nescire: & Cicero in epist. fam. 236: Quòd nostra tibi gratias agit.*

Expe-

213:

Expectante ſenatu.] *Alij, ſpectante ſenatu; ex ingenio, an ex ueteribus libris, ignoro. abeſt certe ab ijs libris, quos ego uidi. nec ſatis poſſum intelligere, ſi, ſpectante, legatur, quid ſententiæ ſit. at, expectante, ſumptũ eſt ex Hannibalis Cruccei libro: nec eſt obſcura ſententia. nam, oratione, inquit, longa tum eſt utendum, cum expectat ſenatus, ut, mala re relata, dies dicendo tollatur; ne ſcilicet perniciosum reip. ſenatuſconſultum fiat.*

213:

Quos ſocios reſp. habeat.] *Sic omnes & impreſſi, & ſcripti libri. delere tamen dictionem, reſp. ut manifeſtum gloſſema, non dubitaui.*

214.

Simul atque interceſſum turbariq. cœptum ſit.] *Melius, opinor, ut nos ex uetere libro correximus, Simul atque turbari cœptum ſit.*

214.

Permouet.] *Veteres libri, permanet. utrum rectius, nondum ſtatui.*

214.

Opem referre.] *opem reip. ferre, coniecturam ſecutus emendo. erroris origo, ut opinor, fuit, quòd, in antiquis libris cum eſſet ſcriptum, R. P. ferre, pro, reip. ferre, ab imperitis immutatum eſt, & ſcriptum, referre.*

214:

Serui, & latrones.] *In antiquis libris, Serui*

ui, atque patroni, &c., Serui, & patroni tui, legebatur: nos, Serui, & latrones, emendauimus: ut tamen, si quis melius attulerit, libenter eum secuturi simus.

214.

Sequitur de captis pecuniis, de ambitu legis.] *Adiutus a uetere scriptura emendaui: Sequuntur de captis pecunijs, de ambitu leges. duo enim capita, quorum alterum ad captas pecunias, alterum ad ambitum pertineret, leges appellat: ut paullo ante, cum dixit, Leges præclarissimæ de* XII. *tabulis translatæ duæ, quarum altera priuilegia tollit, altera de capite ciuis rogari, nisi maximo comitiatu, uetat.*

216.

Explicandum uidetur, esse cognitio.] *Verba Platonis in Timæo hæc sunt.* ὡς ἄρα τοὺς λόγους, ὧνπερ εἰσὶν ἐξηγηταί, τούτων αὐτῶν καὶ συγγενεῖς ὄντας. *ex quibus apparet legendum esse, cognatio, non, cognitio: ut fortasse ita locus restituendus sit. In omni oratione, cum ijs rebus, de quibus explicatur, uidetur esse cognatio.*

217.

In uniuerso genere.] *Visum est hoc esse rectius, quàm, ut antea, in diuerso. uertit hunc locum Cicero, quod attinet ad ordinem uerborum, paullo liberius.*

217.

Recte ne igitur, &c.] *Videtur ita corrigendum.*

dum : Recte ne igitur unum mundum dixerimus; an fuit, plures, & innumerabiles, dictu uerius, & melius? transtulit enim Platonis locum totidem uerbis: quem subijciemus, ut, si quis uelit, conferre possit. πότερον οὖν ὀρθῶς, ἕνα οὐρανὸν προσειρήκαμεν; ἤ, πολλοὺς, καὶ ἀπείρους, λέγειν ἦν ὀρθότερον.

218.

Deiuncta.] *Ex sensu, & Platone corrigo, Deuincta.*

218:

Altera gigneretur.] *Alter, legendum esse, et sensus et uerba Platonis ostendunt. mirū autem, tam multis mendis hunc de uniuersitate librum ad hanc diem refertum fuisse, cum ex collatione Platonis non ille quidem ubique, sed certe plurimis in locis potuerit emendari.*

218:

Concluduntur: & globosus.] *Recte: neque mutatione opus est. græce tamen sic:* διὸ καὶ σφαιροειδῆς. *quod est, Quare & globosus.*

219.

Quoad eius præstabat iudicio dissimilitudini similitudo.] *Sensus requirit, ut legatur, Quòd eius: idq. potius græca uerba significant:* νομίσας μυρίῳ κάλλιον ὅμιον ἀνομοίου.

219.

Ingressus corpore sustineret.] *Maffei liber, Ingressurus corpus sustineret. ueram lectionem puto, Ingressus corpus sustineret. græca uerba*

ba, οὐδ᾽ ὅλως τῆς περὶ τὴν βάσιν ὑπηρεσίας.

219.

Figuræ eius.] *Antea, Figuratus. nos græca uerba secuti, Figuræ eius, emendauimus, & proxime; Cohiberet maxime; cũ antea legeretur, Cohiberet. maxima. quo loco sententiam distinctio etiam mutabat.*

219.

Qui erat.] *Græca lectio*, ὄντος ἀεὶ λογισμὸς θεοῦ*: ut uideatur legendum, Qui semper erat.*

219.

Naturamq. illam, quam alterius diximus, uel cum eadem coniunxit.] *Vel, expungendum; &, Vi, reponendum.* τὴν θατέρου φύσιν δύσμικτον οὖσαν εἰς ταὐτὸ συναρμόττων βίᾳ.

219.

Permiſcens cum materia.] *Distinguendum a superioribus, et, Autem, addendum: ut legatur, Permiſcens autem cum materia.* μιγνὺς δὲ μετὰ τῆς οὐσίας.

220.

Atque ita cum alterum eſſet exteriorem amplexus orbem.] *Et ſenſus, et græca uerba indicant hæc duo uerba deſiderari, Alterum interiorem: ut hic ordo ſit: Atque ita cum alterum eſſet exteriorem, alterũ interiorem amplexus orbem. quod etiam ex inſequenti membro clarius oſtenditur, cum ſubijciat, Illum eiuſdem naturæ, hunc alterius nominauit. græca uerba hæc ſunt:*

καὶ

καὶ τὸν μὲν ἔξω, τὴν δ' ἐντὸς ἐποιεῖτο τὸν κύκλον, τὴν μὲν οὖν ἔξω φορὰν ἐπεφήμισεν εἶναι ταὐτῦ φύσεως, τὴν δ' ἐν τῆς θατέρου.

220.

Eamque, quæ erat eiusdem, detorsit a latere in dextram partem; hanc autem ci timam & a media.] *Ex græcis uerbis uidetur emendandum, Eumque, qui erat eiusdem, detorsit à latere in dextram partem; hunc autem alterius, a media &c. est enim de orbibus oratio, ut in Platone perspicitur. & uerbum, citimam, non est in Maffei libro, sed, item, pro eo.*

220.

Rationis, contentionisq. &c.] *Totum hunc locum opinor ita esse corrigendum: Rationis concentionisq.* (ἁρμονίη *græce*) *compos, & particeps: quo nihil ab optimo & præstantissimo sempiternarum rerum & sub intelligentiam cadentium genitore melius procreatum.* λογισμῦ δὲ μετέχυσα καὶ ἁρμονίας ψυχή. τῶν νοητῶν ἀεί τε ὄντων ὑπὸ τοῦ ἀρίςυ, ἀρίςη γενομένη τῶν γεννηθέντων.

229.

Quippe qui, &c.] *Hic locus ex græcis uerbis ita corrigendus. Quippe qui ex eadem iunctus, alteraq. natura, adiuncta materia, temperatione trium partium, proportione compactus, se ipse conuersans, cum materiam mutabilem arripuit, et cum rursus indiuiduam atque simplicem, in se omnis mouetur, etc.*

Ratio

221.

RATIO *autem vera*] *Alij, Ratio autem vtraque: non recte. ijsdem enim verbis græca lectio respondet:* λόγος δὲ ἀληθής.

221.

SINE *voce, & sine vllo sono*] *Si quis græcam lectionem sequatur, intelliget addendum reuoluta:* φερόμενος ἄνευ φθόγγου καὶ ἠχῆς. *& quod sequitur, legendum, Cum eam partem, non, Cum eandem partem, ex græcis verbis,* ὅταν μὲν περὶ τὸ αἰσθητὸν γίγνηται.

221.

ORBIS *illius generis alterius*] *vt hoc totum sine interspiratione cum superioribus continuetur, & omnia referantur ad illud, Tum opiniones; crederem legendum, Orbisq; illius generis alterius: ex græcis verbis,* καὶ ὁ τοῦ θατέρου κύκλος. *quæ etiam vocem, Illius, abundare significant.*

221.

ITA *vim suam*] *Recte à superioribus interuallo distinctum: nam ad quinquaginta versus intercepti sunt.*

221.

QVANDO *igitur, &c.*] *Hoc totum si cum græco conferas, intelliges ad hunc fere modum esse restituendum: Quando igitur vnumquodque eorum siderum cursum decorum est adeptum, quibus erat motus temporis consignandus: colligataq; corpora vinculis animalibus animantia orta*

 sunt:

sunt: tum imperio parere didicerunt.

222:

TERTIVM * *terrestre quartum*] *Restituo, Tertium aquatile, terrestre quartū. hæc enim græca verba:* τρίτη δὲ ἔνυδρον εἶδος: πεζὸν δὲ καὶ χερσαῖον, τέταρτον.

222:

CVMQVE *similem vniuersitatis naturæ efficere vellet*] *Nihil muto, tamen magis arrideret, Vniuersitatis figuræ, quàm, Vniuersitatis naturæ.* τῷ δὲ παντὶ προσεικάζων.

222:

COMITEQVE *eum sapientia quamoptimæ mentis effecit*] *Adscribam græca verba, quibus latina haud planè respondent.* τίθησί τε εἰς τὴν τοῦ κρατίστου φρόνησιν, ἐκείνῳ ξυνεπόμενον.

222:

HVNC *varietate distinctum.*] *Ex Maffei libro, & ex Platone, Hac varietate distinctum, restituo.*

222:

IAM *vero terram, &c.*] *Græca verba recitemus, vt, quo modo latina sint restituenda, videamus.* γῆν δὲ τροφὸν μὲν ὑμετέραν, εἱλουμένην δὲ περὶ τὸν διὰ παντὸς πόλον τεταμένον, φύλακα καὶ δημιουργὸν νυκτός τε καὶ ἡμέρας, ἐμηχανήσατο πρώτην καὶ πρεσβυτάτην σωμάτων ὅσα ἐντὸς οὐρανοῦ γέγονε. *Ex quibus apparet, latinam orationem ita esse corrigēdam. Iam vero terram, altricem nostram,*

quæ

quæ traiecto axe ſuſtinetur, diei noctisq; effectricem, eandemq; cuſtodem, primam & antiquiſsimam corporum voluit eſſe eorum, quæ intra cælum gignerentur. Maffei liber non nihil hanc emẽdationem adiuuat: nam pro, eorum qui, habet eorumq;: cum vera lectio ſit, eorum quæ.

223.

RVRSVSQVE *emerſi errorem incutiant rationis expertibus.*] *Corrigo, terrorem incutiant, vel, vt eſt in Maffei libro, horrorem incutiant.* καὶ πάλιν ἀναφαινόμενοι φόβον καὶ σημεῖα τῶν μετὰ ταῦτα γενησομένων τοῖς δυναμένοις λογίζεσθαι πέμπουσι.

223.

VSVRPARE, *atque appellare videmus*] *Paßiue puto eſſe legendum, vſurpari atque appellari videmus. nam in Platone,* λεγομένους ἴσμεν.

223.

NON *ſunt diſſoluta me inuito*] *Alij, Hæc ſunt indiſſoluta me inuito. Corrigendum puto, Hæc ſunt indiſſolubilia me inuito. hoc enim græca verba ſignificant,* ἃ δι' ἐμοῦ γενόμενα, ἄλυτα ἐμοῦ γε θέλοντος: *id eſt, quæ per me facta ſunt, non diſſoluentur, ſi ego voluero. Cicero vertit illud,* ἐμοῦ γε θέλοντος: *me inuito. quod tamen eandem habet ſententiam, quam haberet, me volente: vt, qui conſiderabit accuratius, intelliget.*

223.

TENEAT *autem oportebit, vt ex eodem*

nequid absit, quæ a me ipso effecta sint, quod deorum vitam poßint adæquare] *Corruptus locus, & fortasse mutilus: quem ex græcis verbis, qui voluerit, emendabit.* δεῖ δὲ, εἰ μέλλει τέλειος ἱκανῶς εἶναι, δι' ἐμοῦ δὲ ταῦτα γενόμενα, καὶ βίου μεταχόντα θεοῖς ἰσάζοιτ' ἄν. *ac fortasse non absurde, mutatione certe parua, sic corrigi poßit. Teneat autē oportebit, vt ex eo ne quid absit. sed quæ à me ipso effecta sint, deorum vitæ poßint adæquare. nam & Maffei liber verbum, Quod, inducit.*

224.

SVPERISQVE *permistionis*]. *Forte, superiorisq; permistionis.* τὰ τῶν πρόσθεν ὑπόλοιπα κατεχεῖτο μίσγων.

224.

NISI *quòd, &c.*] *Plato sic.* ἀκήρατα δ' οὐκέτι κατὰ ταῦτα ὡσαύτως, ἀλλὰ δεύτερα, καὶ τρίτα: *quæ referuntur ad verbum* ὑπόλοιπα, *vt videatur in Cicerone legendum: Nisi quòd non ita incorruptas, vt eæ, quæ semper idem, sed à dijs secundas sumebat atque tertias.*

224.

CVM *autem animis corpora cum neceßitate inseuisset, cumq; ad corpora neceßitate tum abscessio fieret, tum acceßio, necesse erat, &c.*] *Tralatio cum græcis verbis non plane congruens. quòd si verius vertere quis velit, ita scribet. Cum autem animos corporibus neceßitate inseuisset, cumq; ad corpora tum acceßio fieret, tum absceßsio:*

ſio : primo neceſſe fuit ſenſum exiſtere vnum communemq; omnium, vehementiore motu excitatũ, coniunctumq; naturæ. quam electionem & antiqui libri quadam ex parte probant. græca autem verba hæc ſunt. ὁπότε δὴ σώμασιν ἐμφυτευθεῖεν ἐξ ἀνάγκης, καὶ τὸ μὲν προσίοι, τὸ δ' ἀπίοι τοῦ σώματος αὐτῶν, πρῶτον μὲν αἴσθησιν ἀναγκαῖον εἴη μίαν πᾶσιν ἐκ βιαίων παθημάτων ξύμφυτον γίγνεσθαι.

224.

ALIOS *in terra, alios in luna.*] *Terram & Lunam accuſandi caſu, rectius legetur. græca quidem verba ſignificant, Solem & Lunam, non Terram & Lunam.* τοὺς μὲν εἰς ἥλιον, τοὺς δ' εἰς σελήνην.

224.

DEINDE *vt huic animanti, &c.*] *Si græca uerba ſequamur, ita corrigemus : Deinde vt huic animanti principes ſe ducesq; præberent, vitamq; eius pulcherime regerent, & gubernarent, niſi ſi ipſe ſua culpa ſibi aliquid miſeriæ quæreret.* καὶ πάνθ' ὅσα ἀκόλουθα ἐκείνοις ἀπεργασαμένοις ἄρχειν, καὶ κατὰ δύναμιν ὅτι κάλλιστα καὶ ἄριστα τὸ θνητὸν διακυβερνᾶν ζῶον, ὅτι μὴ κακῶν αὐτὸ ἑαυτῷ γίγνοιτο αἴτιον.

225.

MODO *huc, modo illuc*] *Poſt hæc verba, vbi ſpatium in noſtris libris eſt, amplius* LXXX *verſus deſiderantur.*

225.

CVM *ignis oculorum cum eo igne, qui est ob os offusus, se confudit, & contulit*] Non nihil deest: nam in Platone sic. τοῦ περὶ τὸ πρόσωπον πυρὸς, τῷ περὶ τὴν ὄψιν πυρὶ, περὶ τὸ λεῖον καὶ λαμπρὸν ξυμπαγεῖ γιγνομένῳ.

225.

ADIVVANTIA *causarum*] lego, Adiumenta causarum, & ex Maffei libro, & ex Platonis verbo: quod enim ille dixit, ξυναίτια, recte vertit Cicero, adiumenta causarum.

249.

QVA *Catilina*] si sic legatur, Catilina cum Catilina comparabitur: de illo enim sermonem esse, indicant verba subsequentia. quare malim, Qua C. Antonius: aut abundare credamus, qua Catilina.

256.

QVAM *si quem videant*] hoc reposui, coniectura fretus. quod erat antea, Quam ijs, quem videant, manifeste mendosum.

258.

STVDIOSIS *gratiosisque nostrum*] usus latini sermonis, ipsaq; sententia postulat, gratiosis, studiosisq; nostrum.

INDEX RERVM, & verborum.

Aeternitas, siue aeuum: saecu la infinita. 8.b.

Curia

Haruspex haruspicem cum uideret, si non rideret, mirari se aiebat Cato. 191

Lucilii

Iesus Deus Ulyss. 171.

Plato quasi philosophorum deus

Q

R

Sæcula uel ... asteriscos. 8.b.

Tar-

Veris quasi ab 193.

omnibus quæ rationes fiant. 193.

SERIES CHARTARVM.

a b c d e f g h i k l m n o p q r ſ t u x y z aa bb cc dd ee ff gg hh ii kk ll mm nn.

Omnes sunt quaterniones, præter nn, qui est duernio.